

AKADHMIYA

05

H-6

ΑΘΗΝΑΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΔΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ
(ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ)

ΜΑΡΚΟΣ

Ο ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ

ΚΑΙ

Η ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ, ΣΥΝΟΔΟΣ

(ΜΕΛΕΤΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1899.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΝΑΤΙΘΕΤΑΙ
ΤΟΙΣ ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΙΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΑΙΣ
ΕΦΕΣΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜ
ΚΑΙ
ΣΜΥΡΝΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΩ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ζωηρά τις κίνησις ἤρξατο ἀπό τινων οὐχὶ πολλῶν ἐτῶν παρὰ σύμπαντι τῷ χριστιανικῷ τῆς Εὐρώπης κόσμῳ, ὅστις κατανοήσας τὸ ὅλως ἄκαρπον καὶ βλαπτικὸν τοῦ ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἄνευ σωτηρίου ἐνόητος θρησκευτικοῦ αὐτοῦ βίου, ἐξ οὗ καὶ τὰ ἀληθῆ συμφέροντα τοῦ χριστιανισμοῦ πλεῖστον ἀπώλεσαν καὶ ἡ ἠθικὴ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος βραδύτατα προβαίνει ἀναπτυσσομένη, ἐν διαλλακτικῷ πνεύματι νῦν αἰρόμενος ὑπεράνω τῶν δημιουργηθέντων ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν χασμάτων τείνει νὰ διαλλάξῃ τοὺς αἰῶνας πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀδελφώσῃ τοὺς δισταμένους λαοὺς. Πάντες νῦν εἴτε λαοὶ, εἴτε κυβερνήσεις, εἴτε ἄτομα συμβάλλονται τὸ καθ' αὐτοὺς τὴν ἀγαθὴν συμβολὴν τὴν πρὸς τοῦτο.

Τὰ πάθη ὅμως καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἰδιοτέλεια τοσοῦτο συνεσκότισαν τὸ παρελθὸν καὶ τοσοῦτο βαθέως ἐνετύπωσαν τὰς προλήψεις τῶν λαῶν κατ' ἀλλήλων, ὥστε, παρὰ πάσας τὰς ἀγαθὰς διαθέσεις τῶν φίλων τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐπαναγωγῆς τοῦ θρησκευτικοῦ βίου εἰς τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὸ ὕψος τῶν πρώτων αἰώνων, αὕτη προσκρούει ἔτι καὶ νῦν εἰς ἀνυπέρβλητα προσκόμματα. Ἡ ἱστορία διαστρέφεται καὶ αἱ διαθέσεις καὶ αἱ ἐνέργειαι περιβάλλονται διὰ τοῦ ἀπατηλοῦ πέπλου τῆς ἀγάπης καὶ τῆς φιλαδελφίας, ὁ δὲ λαὸς ἡμῶν εἶνε ὁ μάλιστα ἐκτεθειμένος εἰς τὰς λίαν δεξιῶς διευθυνομένας ἐκ τῆς Δύσεως προσ-

βολάς, ιδιαίτατα ἀπὸ πέντε ἐτῶν. Τὰ ἐπιχειρήματα, ἅτινα προσάγονται, λαμβάνονται ἐκ τῆς ἱστορίας, ὁ δὲ πάπας Λέων ὁ XIII χθὲς ἔτι προσεκάλει ἡμᾶς πρὸς ἔνωσιν ὑπομέλων τούτους λόγους τοῦ δραπετίδου Βησσαρίωνος. Ἄνδρες, πρὸς οὓς τὸ ἔθνος ἡμῶν ὀφείλει μεγίστην εὐγνωμοσύνην, οἷοι ὁ μέγας Φώτιος καὶ ὁ λαμπρὸς Μάρκος ὁ Εὐγενικός, παρίστανται ὑπὸ τὰ μελανώτατα χρώματα, πρόσκαιροι δὲ καὶ βεβιασμένοι συνεννοήσεις, προκληθεῖσαι ἐξ ἀτυχῶν συμπτώσεων τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ὡς ἡ ἐν Φλωρεντία σύνοδος, ἀνακηρύσσονται ὡς ἔγκυροι πράξεις τῆς ἱστορίας καὶ προτείνονται ὡς βάσις πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Εἶνε ὅμως ἀνάγκη ν' ἀποδοθῇ τὸ δίκαιον εἰς τὰ πράγματα καὶ εἰς τὰ πρόσωπα, ἀνάγκη νὰ ὀρισθῇ τὸ ζήτημα ἐκ τῆς δικαίας καὶ ὀρθῆς αὐτοῦ ἀπόψεως. Κατὰ τοῦ κλεινοῦ Φωτίου ἐγγραφή πρὸ τριακονταετίας τρίτομον πολυμαθέστατον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀμεροληπτότατον ἔργον, τοῦ Hergenroether· οὐδεὶς αὐτὸ ἀξίως καὶ μετὰ δυνάμεως καὶ ἐντελείας ἀνεσκεύασεν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν. Κατὰ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ ἐσωρεύθησαν στρώματα ὅλα μύθων καὶ ἀκριτολογιῶν ἐν ποικίλαις ἐκδόσεσι τῶν ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐν εὐαρμόστῳ ξυνωρίδι ὠνομάσθη μετὰ τοῦ μεγάλου Φωτίου διὰ τῶν βαρυτάτων ὀνομάτων, ἐν ᾧ ἐξ ἄλλου ἢ ἐν Φλωρεντία σύνοδος παρεστάθη ὡς τὸ τελειωτικὸν ἔργον τῆς ἱστορίας ἐν τῷ ζητήματι τῶν σχέσεων τῶν ἐκκλησιῶν πρὸς ἀλλήλας.

Πρὸς τοῦτο καταρτίσας ἐκδίδωμι πλήρη κατὰ τὸ δυνατόν καὶ ἀκριβῆ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου, ἐν ἣ ἡ πρωταγωνιστεῖ μία τῶν προσωπικοτήτων ἐκείνων, αἵτινες εὐρεθεῖσαι ἐν τῷ μεταίχμιῳ δύο μεγάλων ἱστορικῶν περιόδων τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν βίου τὸ μὲν ἐκπνέον παρελθὸν ἐξεπροσώπησαν ἀξίως κατὰ πάντα περὶ δὲ τοῦ

μέλλοντος ἔδωκαν σωτηρίους ὑποτυπώσεις, δι' ἃς ἐκ τῶν ὑστέρων δικαιωθείσας ἀμείωτος προκαλεῖται ἡ κοινὴ πρὸς αὐτοὺς εὐχαριστία. Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶνε Μάρκος ὁ Εὐγενικός, οὗ τὴν ἱστορικὴν σημασίαν ἡ μὲν Δύσις συνεσκίασε διὰ τοῦ βαθέος ζόφου τοῦ μίσους αὐτῆς ἐπὶ τέσσαρας ἡδη αἰῶνας, ἡ δ' Ἀνατολή, ἰδίᾳ ἡ ἡμετέρα, περιέβαλε δι' εὐσεβοῦς ἀσαφείας ἀνυψώσασα μὲν ἀληθῶς αὐτὸν ὅπου δικαίως αὐτῷ προσῆκεν, ἀλλὰ καλύψασα αὐτὸν ὡς ὁ Ὅμηρος τοὺς θεοὺς αὐτοῦ ἡέρι πολλῇ. Ἐν τῷ ἔργῳ ἡμῶν τούτῳ πᾶς ὁ περιττὸς ἐκατέρωθεν ὄγκος ἀφηρέθη· διότι ὁ ἀληθὴς ὄγκος καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνδρὸς κεῖται ἐν τῇ ἀκριβεῖ ἐξιστορήσει τῶν πραγμάτων.

Ἐν Σμύρνῃ τῇ 10 Ἰανουαρίου 1899

A. N. Δ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν ταύτῃ ἐλάβομον ὡς ὑπόθεσιν τὰ κατὰ Μάρκον τὸν Εὐγενικὸν Μητροπολίτην Ἐφέσου καὶ τὴν πολιτείαν αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φερράρας καὶ Φλωρεντίας, κατὰ τὴν ὑστάτην πρὸ τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου ἀπόπειραν πρὸς ἔνωσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς. Ἡ θέσις τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ καὶ ἡ ἐπιρροή, ἣν ἤσκησεν οὐ μόνον διαρκούσης αὐτῆς ἐπὶ τὴν πορείαν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ συντελεσθείσης ἐπὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀποτελέσματα, ἀπαιτεῖ βραχεῖάν τινα καὶ συνοπτικὴν ἔκθεσιν τῶν γενικωτάτων σημείων τῆς συνόδου ταύτης, τῶν κυριωτάτων καὶ ἀληθῶν αἰτίων καὶ ἐλατηρίων τῆς συγκλήσεως αὐτῆς καὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν σπουδαιωτάτων προσώπων τῶν μετασχόντων τοῦ ἔργου τῆς ἐνώσεως. Διότι τοσαῦται ἀνακρίβειαι ἐρρήθησαν περὶ τῶν πραγμάτων τούτων ἐπὶ μακροὺς χρόνους, ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τῆς συνόδου μέχρι σήμερον, ἰδίᾳ ἐν τῇ Δύσει, καὶ τοσαύτη ἀμέλεια πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν ἀπεδείχθη καὶ ἀσέβεια ὑπὸ τῶν τὰ πάντα καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ἱστορίαν ἀπὸ μιᾶς ἐξαρτώντων ἀρχῆς, ὥστε ἡ ἀπόδοσις τοῦ δικαίου εἰς τε τὰ γεγονότα καὶ τὰ πρόσωπα ἐπιβάλλεται οὐ μόνον ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ὑπερασπίσεως τῆς ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀπλουστάτων τῆς ἱστορίας ἀπαιτήσεων.

Καὶ πρὸ παντὸς μὲν ἀνομολογητέον, ὅτι ἡ κυριωτάτη καὶ σαφεστάτη πασῶν αἰτία τῆς συγκλήσεως τῆς ἐν Φερράρᾳ καὶ εἴτα ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ἦν ὁ πολιτικὸς ὑπολογισμὸς ἐξ ἀμφοτέ-

ρων τῶν μετασχόντων τῆς συνόδου ταύτης μερῶν, καὶ τοῦτο οὐδεὶς τῶν ἱστορικῶν, ὅπου δῆποτε κἂν ἀνήκη, ἠρνήθη μέχρι τοῦδε τοῦ χρόνου· ἄλλως τε καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπερχόμενοι εἰς τὴν Ἱταλίαν Ἕλληνες μετὰ τῆς πεποιθήσεως ταύτης ἀπέπλευσαν ἐκ Κων)πόλεως καὶ ἐν τῇ διασαφήσει τῶν πρὸς τὴν ἔνωσιν κυρίων ἐλατηρίων αὐτῶν οὐδέποτε ἠρνήθησαν τὸν πολιτικὸν σκοπὸν τοῦ ἐπιχειρήματος⁽¹⁾. Ἡ ἀθλία καττάστασις τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου, διανύοντος τὰς ὑστάτας στιγμὰς τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως οὐδὲν ἄλλο ἠδύνατο νὰ ὑπαγορεύῃ τῷ αὐτοκράτορι Ἰωάννῃ τῷ Παλαιολόγῳ εἰ μὴ ὅτι ὑπηγόρευσε τῷ πατρὶ ἔτι αὐτοῦ ἐν εὐτυχεστέροις καιροῖς⁽²⁾, τὴν ἐλπίδα εἰς τὴν σύμπραξιν τῆς Δύσεως πρὸς παράτασιν βραχεῖαν τῶν ἠριθμημένων ἡμερῶν τοῦ γηραιοῦ ἐκείνου κράτους. Οὐχ ἦττον πολιτικὸς ἦν ὁ σκοπὸς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς αὐλῆς. Ἡ διὰ τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντίας δημιουργηθεῖσα μεταρρυθμιστικὴ τάσις ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι, καθαπτομένη ἰδίᾳ τοῦ ἀπολύτου κύρους τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ρώμης ἐπετείνεται ἤδη ἀπειλητικωτέρα διὰ τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνηθροισμένης οἰκουμενικῆς συνόδου⁽³⁾. Ὁ Πάπας κινδυνεύων ἤδη τὰ μέγιστα εὐρημα ἐνόμισε τὴν ἐκδηλωθεῖσαν ἐκ Βυζαντίου ἐπιθυμίαν· διὸ τῶν πάντων θεμιτῶν τε καὶ ἀθεμίτων ἐποίησατο χρῆσιν πρὸς προσοικείωσιν τῶν Ἀνατολικῶν ἑαυτῷ⁽⁴⁾, οὐδὲ σφῆζουσιν αὐτὸν οἱ ὕθλοι καὶ μῦθοι

¹⁾ Συρ. II, 12. 8. 9; 22, 17. III 7, 51. Βησσαρίωνος ἐπιστ. πρὸς Φιλανθρωπινόν Migne Cursus Completus Patrol. Graec. CLXI, 137 Συρ. VII 11. 233. 12. 205. VII, 2. 188. — ²⁾ Δημητρακοπούλου ἱστορ. τοῦ σχίσματος σελ. 99 καὶ ἐξῆς. Συρ. II, 5—11, σελ. 4—8. Συρ. IX 7. 258. 259. "Ὅτι δὲ μᾶλλον εἰς τὸν πολιτικὸν ἀπέβλεπε σκοπὸν ὁ αὐτοκράτωρ δεῖκνυται καὶ ἐξ ἐκείνου ὅτι ἤδη καθ' ὁδὸν εὐρισκόμενος πρὸς τὴν Ἱταλίαν, ἀκούσας τὸν θάνατον τοῦ Σιγισμόνδου εἶπεν, ὅτι "εἴπερ ἦκοις τὸν τοῦ Σ. θάνατον ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, οὐκ ἐν ἀπήρχετο εἰς τὴν σύνοδον,, Συρ. IV, 10. 79.

³⁾ Emile Chénon: L'Eglise et la Papauté ἐν τῇ Histoire Générale. Lavisser-Rambaud, t. III, p. 328—337. —Fr. Kraus. Histoire de l'Eglise t. II p. 423—425 2e edit. 1896 —⁴⁾ Συρὸπ. III. 8—12. σελ. 51—56 II, 22. 18. Fils jean. Dictionnaire des Conciles Paris 1841. p. 144—

τῶν μισθάρνων δραπετιδῶν τῆς ὀρθοδοξίας (¹) ἢ αἱ ἀφελεῖς διηγήσεις τῶν ἐκδοτῶν τῆς Ρώμης (²). Ὀλίγους ὅμως εὔρε τοὺς ὁμοψήφους ἐν τῷ σκοπῷ αὐτοῦ ὁ Παλαιολόγος· διότι ἐκεῖνο, ὕπερ ἱστορία μακρῶν αἰῶνων δημιουργεῖ ἀδύνατον νὰ ἐξαλείψῃ στιγμιαία ἀνάγκη ἢ ἡ θέλησις ἐνὸς μονάρχου· ἡ δὲ ἀντίθεσις μετὰ τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἐρριζωμένη βοθότατα παρὰ τῷ λαῷ, δὲν ἠδύνατο νὰ παράσχῃ πολλὰς ἀγαθὰς ἐλπίδας τῷ ἀτυχεῖ ἡγεμόνι καὶ συμπάθειαν εἰς τὸ ἐγχείρημα αὐτοῦ. Ἵνα καταλίπωμεν τὰς ἀναμνήσεις τῶν σταυροροριῶν, οἱ Γενουαῖται ἐκάθηγοντο πρὸ τῆς πόλεως, οἱ δὲ πειραταὶ τῆς Γενούης οὐχὶ πρὸ πολλοῦ ἐπολιόρκησαν αὐτὴν καὶ μικροῦ δεῖν ἐκίριεον, αἱ δὲ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου καὶ πὸ πλεῖστον τῆς παραλίας Πελοποννήσου κατείχετο πολιτικῶς ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τῶν Δυτικῶν. Ἡ ἀντιπάθεια καὶ ἀπέχθεια αὕτη τοῦ ἔθνους, ἣτις ὀξύτατα ἐξεδηλώθη κατὰ τὰς παραμονὰς ἐπὶ αὐτὰς τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου, ὅτε ὁ Καρδινάλιος ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα πομπωδῶς διήλανε διὰ τῶν ὁδῶν τῆς Κων)πόλεως εὐλογῶν τὸ παριστάμενον πλῆθος, σαφῶς προκατήγγελλε τὴν τύχην τῆς συνόδου, ἐν ἣ ἔμελλον νὰ θυσιασθῶσι τὰ δίκαια καὶ τὰ ἱστορικὰ αὐτοῦ προνόμια. Πλὴν τῶν γνωστῶν ὅμως γενικῶν τούτων διαθέσεων τοῦ λαοῦ, οὔτε μετὰ τῶν ἄλλων τῆς κοινωνίας τῆς πρωτευούσης στρωμάτων εὔρεν ὁ ἡγεμὼν πρόθυμον σύμπραξιν. Ἡ μεγάλη τῶν μοναχῶν πλειονότης ἢ ἀείποτε διακριθεῖσα ἐπὶ μεγίστη συντήρητικότητι ἐν παρομοίαις περιστάσεσιν, οὐδὲ νῦν ἠδύνατο συμπαθῶς νὰ προσίδῃ τὸ παρασκευαζόμενον ἐγχείρημα, μάλιστα μετὰ τὰ πρῶτα ἐσπευσμένα τοῦ αὐτοκράτορος διαβήματα (³). Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν στενωπῶν τοῦ ἡγεμόνος τούτου συμβούλων οἱ πλεῖστοι, εἰμὴ ἀπ' εὐθείας ἀπεδοκίμαζον, διέβλεπον ὅμως τὴν ἀναμενομένην ἀποτυχίαν τοῦ ἔργου· διὸ καὶ συνεβούλευον φρονιμωτέραν καὶ ἀκινδυνωτέραν τοῦ πράγματος διεξαγωγὴν (⁴).

¹) Ἰωσήφ Μεδώνης *Dissemtatio pro concilio Florentino* Migne CLIX col 985. καὶ CLX col. 201 b. c — ²) *Conciliorum tomus* 32. p. 3 edit Paris 1644. ¹) Συροπ. III, 9, 53.— ²) Συροπ. II, 19, 15; 20, 16. III 7, 51. XII, 1, 330, 331.— ³) Συρόπουλ. III, 6, 49 καὶ 50. VI, 10, 155.

Ἄλλ' ἐν ᾧ τοιαῦται ἦσαν αἱ ἀληθεῖς αἰτίαι πρὸς τὴν σύνοδον ὠθοῦσαι ἑκάτερον τῶν μερῶν καὶ τοιαῦται αἱ διαθέσεις καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ἐν Ἀνατολῇ, ἴδωμεν ἐν βραχεῖ ὅποια ἦσαν τὰ κυριώτατα πρόσωπα τὰ προωρισμένα νὰ μετὰσχωσι τῆς συνόδου ταύτης καὶ ὑπὸ τίνων ἑκάτερον ἐνεφοροῦντο ἀρχῶν. Τὴν Ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἐν τῇ συνόδῳ ἀντεπροσώπευσαν πρῶτιστα πάντων ὁ αὐτοκράτωρ Παλαιολόγος Ἰωάννης ὁ Β' καὶ ὁ Πατριάρχης Ἰωσήφ ὁ Β'. Ὁ πρῶτος μὴ στερούμενος εὐφυΐας τινὸς ἀπέτυχεν ἐν τῷ προκειμένῳ ἔργῳ διότι ἐσφαλμένως ἐστάθμησε τὰ ἐν τῇ Δύσει πράγματα, τυφλώωντων πρὸ τῶν πανταχόθεν παρεχομένων αὐτῷ φρονιμωτάτων συμβουλῶν⁽¹⁾. Ὁ Πατριάρχης Ἰωσήφ παρουσιάζεται ἡμῖν ὑπὸ ζωηρότερα χρώματα. Μικρόνους καὶ μικροπόνηρος καὶ ὑπενδίδων εἰς πᾶσαν πλαγίαν συμβουλήν, οὐδὲν σταθερὸν ἐγίνωσκε περὶ τῆς μελετωμένης συνόδου⁽²⁾. Χείρον καὶ αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἀγνοῶν τὰ ἐν τῇ Δύσει, συνέλαβε τὴν ἀκαιροτάτην ἄμα καὶ μωρὰν ἰδέαν, ὅτι ἠδύνατο ἐν συμπνοίᾳ καὶ συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ῥώμης, ν' ἀποσεισῆται τὸν ζυγόν, ὡς ἔλεγε, τῆς πολιτικῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς ἐκκλησίας καὶ προσκτήσῃται μείζονά τινα ἐλευθερίαν ἀπέναντι τοῦ αὐτοκράτορος. Οἴκτου μειδίαμα προκαλοῦσιν οἱ παρὰ τῷ Συροπούλῳ ἀπαντῶντες ἰδιοτελεῖς οὔτοι ὑπολογισμοὶ τοῦ γέροντος Πατριάρχου, αἱ πεποιθήσεις αὐτοῦ περὶ τῶν μετὰ τοῦ Πάπα σχέσεων, καὶ αἱ ἀκόλουθοι πρὸς ταῦτα ἐνέργειαι αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς τῶν πρὸς τὴν σύνοδον παρασκευῶν μέχρι τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ἀληθοῦς ὄψεως τῶν πραγμάτων, ἧτις ἐνεποίησεν αὐτῷ τὴν μεγίστην τῶν ἀπογοητεύσεων, καὶ περ μὴ ὠφελήσασα αὐτῷ κατ' οὐδέν⁽³⁾. Ἄνθρωπος ἄνευ ἀρχῶν

¹⁾ Συροπ. III, 12, 55, 56; 14, 58; IV, 15, 85, 86 Ἐν τι ἀντὶ πολλῶν μαρτυριῶν τῆς πολιτικῆς εὐηθείας καὶ ἐπιπολαιότητος τοῦ Παλαιολόγου τούτου, ἔστω ἡ διήγησις ἢ παρὰ τῷ Συροπούλῳ (II, 34 σελ. 35, 36). —²⁾ πρὸς Συροπ. II, 27, 24, 25; III, 1, 44; 16 — 17, 60 — 62; VII, 8, 147; III, 18, 63; IV, 18, 90, κ.ά. —³⁾ Συροπ. IV, 19, 92; III, 18, 64; Τὴν ἀκαιρον ταύτην τοῦ Πατριάρχου φιλαυτίαν οὐδεὶς κρεῖττον κατενόησε καὶ καταλληλότερον ἐξεμεταλλεύθη τοῦ Φρά-Ἰωάννου, τοῦ ἐκ Βασιλείας πρεσβευτοῦ παραπον-

ἀλλὰ καὶ πονηρὸς ἄμα οὐδεμίαν ἄμεσον ἤσκησεν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, τοὺς πάντας διαβουκολῶν καὶ ἐκάστοτε τὴν ἰδίαν γνώμην ἀναιρῶν καὶ μετατρέπων (¹), ἓνα δὲ μόνον φοβούμενος, καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε ὑπέικων αὐτῷ, τὸν αὐτοκράτορα, ἰδίᾳ ἐν Ἰταλίᾳ μετὰ τὴν διάψευσιν τῶν ὀνείρων αὐτοῦ (²).

Μετὰ τὸν Πατριάρχην τὴν προσοχὴν ἡμῶν προκαλοῦσι τὰ ἐκ τοῦ ἀνωτάτου κλήρου τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας μέλη τῆς συνόδου, οἱ ἀρχιερεῖς. Ἐν τῇ ἐκλογῇ αὐτῶν ἀναμφιβόλως ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει πολλὰ, ἰδίᾳ ὁ ὠρισμένος σκοπὸς τοῦ βασιλέως, ὅστις προσεπάθησεν ἵνα μὴ συμπεριλάβῃ εἰς τοὺς εἰς Ἰταλίαν ἀπερχομένους στοιχεῖα ἀποσυνθετικὰ καὶ προκατειλημμένα (³), Πολλοὶ ἐκ τῶν ἐν Κλει ἀθροισθέντων ἀρχιερέων προσάγοντες ὡς αἰτίας οἱ μὲν τῆς ὁδοῦ τοὺς κινδύνους, οἱ δὲ τὰς ἰδίᾳς ἐπαρχιακὰς ἀνάγκας, ἄλλοι ἄντικρυς ἀποδοκιμάζοντες τὸ ἐγχείρημα ἢ φοβούμενοι τὴν καθ' αὐτῶν ἐπὶ τούτῳ ὀργὴν τοῦ ἰδίου ποιμνίου ἔκαστος, ἠρνήθησαν ν' ἀκολουθήσωσι τῷ ἡγεμόνι καὶ τῷ Πατριάρχῃ εἰς τὴν Δύσιν (⁴). Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου δὲ ἐκλε-

δήσαντος καὶ ἐνωθέντος τῷ Πάπᾳ. “Ὁ δὲ Ἰωάννης, νουνεχὴς ἀνὴρ ὢν καὶ ποικίλος καὶ καταλαβὼν τὸν Πατριάρχην χαίροντα τῇ φιλοδοξίᾳ καὶ τῇ τιμῇ καὶ τῇ δοκούσῃ εὐκοσμίᾳ, μετήρχετο αὐτὸν λόγοις καὶ τρόποις, οἷς ἔβλεπεν αὐτὸν χαίροντα, καὶ ὑπέσχετο ὡς εἰ παρεγένεοιτο ἐν ταῖς Γαλλίαις ὁ Πατριάρχης μεγάλως τιμηθῆσεται καὶ δοξασθῆσεται παρὰ πάντων τῶν ἐκεῖσε καὶ μάλιστα τῶν ἐν τῇ συνόδῳ καὶ δορυφορήσουσιν αὐτῷ πάντες καὶ τοῖς λόγοις καὶ τοῖς βουλευμασιν αὐτοῦ ἐξακολουθήσουσιν, ὡς κρείττονος τῶν ἐκεῖσε καὶ ὄντος καὶ φανησομένου. Τοῖς γοῦν τοιοῦτοις λόγοις πεισθεὶς ὁ Πατριάρχης ἢ φενακισθεὶς, εἰπεῖν ἀληθέστερον, ὁ πρὶν δυσχεραίνων ὕστερον μεταβληθεὶς, πρόθυμος ἐγεγόνει πρὸς τὴν ἀποδημίαν καὶ κατὰ μικρὸν πρὸς ταύτην παρεσκευάζετο,,. Συρόπ. III, 1, 44, πρὸς. καὶ IV, 20, 94.

¹) Συρόπ. IX, 7, 258 “Ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις συνελεύσεσι πρὸς ὀλίγον μόνον φαινόμενος, εἶθ' ὡς ἀγανακτῶν μηδὲν τι πρὸς τοὺς λόγους φθειγγόμενος εἰς τὸν κοιτῶνα ἀπήρχετο, καὶ ὡς ὕφαλος ὑπεκρέπτετο,, IX, 8, 259, 260, 161, VII, 3, 188—190.—²) Συρόπ VII, 3, 189.—³) Συρόπ. III, 7, 51.
⁴) Συρόπ. III, 10, 53.

γέντων καὶ παραγενομένων εἰς τὴν σύνοδον ⁽¹⁾ εἰ καὶ πάντες ὀνομάζονται «πρόκριτοι», τὸ ἀληθές, οἱ πλεῖστοι ἄμοιροι μεγάλης παιδείας ἔστεροῦντο ἰδίας γνώμης καὶ ἰδίων πεποιθήσεων, ἀκολουθοῦντες ἐν πᾶσι τῷ κατὰ καιρὸν κρατοῦντι ρεύματι ⁽²⁾, ἐν καὶ μόνον ἔχοντες πλεονέκτημα τὴν συντηρητικότητά εἰς τὰς καθόλου ἀρχὰς τῆς ἐκκλησίας αὐτῶν, ἀφ' ὧν ἐξέκλιναν μόνον ἠθικῇ ἢ ὑλικῇ ὑπαχθέντες πίεσει. Διὸ πάντες, ὅσοι μὴ ὀνομαστὶ μνημονεύονται ὑπὸ τε τοῦ Συροπούλου καὶ τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου, ἐφ' ὅσον χρόνον μὴ ἐξήσκειτο ἡ πίεσις, ἰδία ἢ ἠθικῇ παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἠκολούθουν τοῖς προμάχοις τῆς ὀρθοδοξίας ⁽³⁾. ὅτε δὲ τὰ πράγματα ἐτράπησαν τὴν περίφημον ὁδὸν τῆς «οἰκονομίας» πάντες ἅμα μετέβησαν εἰς τὸ ἀντίπαλον στρατόπεδον ⁽⁴⁾. Ἀνωτέρω τῶν πολλῶν τούτων κατὰ τὴν παιδείαν ἢ τὰς ἀρχὰς ἴστατο κύκλος ἀρχιερέων, οἵτινες ἀμέσως μετεῖχον ἢ οὕτως ἢ ἄλλως τοῦ ἔργου τῆς συνόδου καὶ οἵτινες διηύθυνον τὰ κατ' αὐτὴν καὶ συνετέλεσαν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὸ τελευταῖον αὐτῆς ἀποτέλεσμα. Ὁ κύκλος ὅμως τῶν ἀρχιερέων τούτων, τοῦτο μόνον ἔχοντων κοινὸν ὅτι διεκρίνοντο τῶν ἄλλων κατὰ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ἠθικὴν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὑπεροχὴν δὲν ἀπετελεῖτο ὑπὸ ὁμοειδῶν στοιχείων. Ἡ διαφορὰ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων διήρει αὐτοὺς εἰς δύο μερίδας, ὧν ἡ ἀπ' ἀλλήλων διάκρισις ἀπὸ ἀπλῆς ἐν ἀρχῇ διαφωνίας μετέπεσεν εἰς ἐμφανῆ ἀντιπάθειαν καὶ ἐχθρότητα. Τὴν πρώτην μερίδα ἀπετέλουν ὁ Ἐφέσου Μάρκος, ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος, ὁ Τραπεζοῦντος Δωρόθεος, ὁ Μονεμβασίας Δοσίθεος καὶ ὁ Ἀγχιάλου Σωφρόνιος. Οἱ ἀρχιερεῖς οὗτοι εἶνε τὰ εὐγενέστατα καὶ ἐγκριτότατα μέλη, ἐκ τῶν ἀρχιερέων, τῆς συνόδου, ἔχοντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συνείδησιν τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ τῶν ἰδίων ἐνεργειῶν, καὶ οὐδέποτε ἐν πεποιθήσει ὑποκύψαντα εἰς τὸ ἀπο-

¹⁾ Συρόπ. III, 15, 58, 59. — ²⁾ Συρόπ. IX, 14, 274. — ³⁾ VI, 12, 13, 160. Βησσαρίων πρὸς Φιλανθρ. Migne CLXI col. 337 c. d — 340. Συρόπ. IX, 8, 260. — ⁴⁾ Συρόπ. IX, 3, 253. 4, 253. 254. M. Ἐφέσου ἀπολογ. Migne CLIX, col. 1088.

τέλεσμα τῆς συνόδου, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς παρακλήσεις τοῦ ἡγεμόνος ὑποχωροῦντες καὶ χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀπὸ τῶν Λατινικῶν ἐν Ἰταλία ὀνούχων ⁽¹⁾. Πρὸς οὐδὲν ἀποβλέποντες ἀτομικὸν συμφέρον, ἀλλὰ συνδεόμενοι πρὸς ἀλλήλους διὰ τῆς γενικῆς ιδέας τῆς προασπίσεως τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ πατρίου δόγματος, ὑπεστήριξαν ἀλλήλους μέχρι τέλους ἐν τῷ ἀγῶνι, ἀταράχως ὑποστάντες καὶ ἅμα πάντες καὶ ἰδίᾳ ἕκαστος ⁽²⁾ τὰς εἰρωνείας, τὰς ὕβρεις καὶ τὰς ἀπειλάς τοῦ τε αὐτοκράτορος καὶ τῆς ἀντιπάλου μερίδος, αὐτοὶ κατὰ τοῦτο ὡς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις ὑπερβαλόντες τοὺς δραπετίδας καὶ ἀχαρακτηρίστους πολεμίους αὐτῶν διὰ τῆς ἡρεμίας καὶ τῆς καταφρονήσεως. Ὡς τοιοῦτοι οἱ ἄνδρες οἱ ἀποτελοῦντες τὴν μερίδα ταύτην ἀπέλαυον δικαίως τοῦ σεβασμοῦ ἐν τῇ συνειδήσει πάντων τῶν λοιπῶν καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν Λατίνων ⁽³⁾.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συντηρητικὴν ταύτην μερίδα ἐμορφώθη ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων τῆς συνόδου ἡμερῶν καὶ ἴστατο ὁ ἕτερος κύκλος τῶν διακεκριμένων οὕτως ἢ ἄλλως ἀρχιερέων, ἀποτελούμενος ὑπὸ τοῦ Νικαίας Βησσαρίωνος, τοῦ Κιέβου Ἰσιδώρου, τοῦ Μυτιλήνης Δωροθέου, οἷς εἶπετο καὶ ὁ ἐπὶ ἰταμότητι χαρακτήρος, καὶ μόνῳ, διακρινόμενος ἐπίσκοπος Λακεδαίμονος. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, οὓς συνήνου μόνον ἢ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἐχθρότης, οὓς ὅμως διέκρινεν ἀπ' ἀλλήλων ἡ παιδείσιν, ὁ χαρακτήρ, αἱ ἀρχαὶ καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας, ἐκ πρώτης ἀρετηρίας ἔδωκαν ἀφορμὴν πρὸς σχηματισμὸν περὶ αὐτῶν γνώμης, ἣν ἡ πορεία τῶν πραγμάτων οὐδαμῶς κατόπιν ἠδυνήθη νὰ διαψεύσῃ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐβεβαίωσεν. Ἀπὸ τῆς ἀμέτρου φιλοδοξίας τοῦ Βησσαρίωνος μέχρι τῆς ἀχαρακτηρισίας τοῦ Λακεδαίμονος Μεθοδίου ἐν τῇ μερίδι ταύτῃ ὑπῆρχον πάντα τὰ στοιχεῖα οὐ μόνον

¹⁾ Συρόπ. X, 6, 267—290 ἰδίᾳ 7, 291. “Ἐπειδὴ ὀρίζει ὁ αὐθέντης ἡμῶν ὁ βασιλεὺς . . . νομίζουσι δὲ καὶ πάντες ὅτι τοῦτο ἐστὶ συμφέρον τῆς πόλεως . . . ἐξ ἀνάγκης ἐπομαι τοῖς πολλοῖς κ.λ., 4, 258, XII, 3, 395.—²⁾ Συρόπ. VI, 20, 173, 23, 179. 24, 182. VII, 14, 210. VIII, 5, 223. 224. 6, 226. IX, 2, 251. 4, 254. 5, 256. 6, 257 κ.λ.—³⁾ Συρόπ. VI, 19, 171. 6, 151. 7, 152. X, 13, 301. 9, 294.

νον τῆς ἠθικῆς ἀντιθέσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς πραγματικῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς μερίδος τῶν συντηρητικῶν καὶ νομιμοφρόνων (¹). Τοιοῦτοι ὄντες οἱ ἄνδρες οὗτοι καὶ εὐρόντες ἐν τῇ περὶ αὐτοὺς κοινωνίᾳ ἀρίστους ἐκμεταλλευτὰς τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν, ἐν τῷ προσώπῳ τῶν Λατίνων καὶ τινῶν ἐκ τῶν περὶ τὸν βασιλέα (²), διέσπασαν τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπήνεγκον τὸ ἀτυχὲς ἀποτέλεσμα τῆς 6 Ἰουλίου 1439, οὗ τὴν ἀληθῆ εὐθύνην, πλεον καὶ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως φέρουσιν αὐτοί.—Μετὰ τοὺς ἀρχιερεῖς τὴν σύνοδον τῶν Ἀνατολικῶν ἀπετέλουν κατώτεροι κληρικοὶ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἀντιπρόσωποι τοῦ ἐν Ἀνατολῇ μοναχικοῦ βίου καὶ τινες τῶν μάλιστα εὐπαιδευτῶν τῆς Ἀνατολῆς λαϊκῶν. Ἡ πλειονοψηφία τοῦ μικτοῦ τούτου στοιχείου κατὰ πάντα δίκαιον λόγον ἴστατο εὐσταθῆς ὑπὲρ τοῦ πατρίου δόγματος καὶ ἦτο, ἵνα οὕτως εἰπώμεν, ἠθικὸν στήριγμα τῶν ὑπὲρ τοῦ δόγματος τούτου ἀγωνιζομένων ἐν τῇ συνόδῳ (³). Μετέχοντες τῶν κατὰ μέρος συζητήσεων καὶ συνδιασκέψεων ἤσκουν ὅπως δῆποτε ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν διαθέσεων τῶν ἀμέσως μετεχόντων τοῦ πρὸς τοῖς Λατίνοις ἀγῶνος (⁴), εἰ καὶ ἐπὶ τέλος ἡ φωνὴ αὐτῶν κατεπνίγη ὑπὸ τῆς ἀθαιρεσίας τῶν κρατούντων, ἡ ψῆφος αὐτῶν δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψει, ἐν ᾧ ἡ ὑπογραφή ἐκάστου αὐτῶν ἐν τέλει ἐξεβιάσθη. Μεταξὺ τοῦ πολλαπλοῦ τούτου στοιχείου ὀφείλομεν ἰδίᾳ νὰ σημειώσωμεν τὸν πνευματικὸν τοῦ αὐτοκράτορος, ἱερομόναχον Γρηγόριον, φέροντα οὐχὶ τὸ ἐλάχιστον τῆς εὐθύνης διὰ τὸ οἰκτρὸν τῆς συνόδου ἀποτέλεσμα, καὶ ἰδιαιτέρως ἄξιον προσοχῆς διὰ τὴν πρὸς τὸν ἡμέτερον Μάρκον πολιτείαν αὐτοῦ, κατὰ τε τὴν διάρκειαν τῆς συνόδου καὶ

¹) Συρόπ. V, 15, 136. πρβλ. Sadow. Βησσαρίων ὁ Νικαίας· σελ. 29. 30. Gorski Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου 1847. σελ. 39. 40. Βησσαρίων. Ἐπιστολὴ πρὸς Φιλανθρωπινόν, Migne CLXI, 341, c.— Περὶ Ἰσιδώρου Συρόπουλ. IX, 8, 260. 261. X, 5, 286.— περὶ Μυτιλήνης καὶ Λακεδαιμονίας Συρόπουλ. IX, 5, 256, X, 9, 294.—) πρβλ. Sadow σελ. 37—42. Martin: Ambrosius Camaldunensis. Epist. libr. XII, 40. Συρόπουλ. X, 4, 283.

²) Συρόπ. VI, 12—13. 160. VIII, 5, 221—223. IX, 8, 260.—⁴) Συρόπ. V, 6. 120. 121, VII, 14, 210.

ἐν τῷ μετ' αὐτὴν χρόνῳ. Πονηρὸς μέχρι βαθμοῦ ἀπιστεύτου, εἶχεν ὡς ἴδιον χαρακτήρα τὸ ἑαυτοῦ ἀτομικὸν συμφέρον, καὶ κατὰ τοῦτο ἐν ᾧ πρὸς κολακείαν τοῦ βασιλέως συνειργάσθη μετὰ τῶν περὶ τὸν Βησσαρίωνα μέχρι τέλους τῆς συνόδου, ἀνέκρουσε πρῶμναν καὶ τοὺς προτέρους κατέλιπε φίλους εὐθύς ὡς τὰ πράγματα προέβησαν μέχρι τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος (¹). Ὁ Συρόπουλος μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν ἀμεροληψίας παρέχει ἡμῖν ἐν δύο ὄλοις κεφαλαίοις περιεκτικωτάτην καὶ ζωηροτάτην εἰκόνα τῆς πολιτείας τοῦ ἀνθρώπου τούτου, ἣν διευθύνει τὸ συμφέρον καὶ ἡ ιδιοτέλεια μόνον (²).

Αὕτη εἶνε ἡ σύντομος καὶ ἀμυδρὰ εἰκὼν τῶν προσώπων τῶν ἀποτελούντων τὴν ἀντιπροσωπείαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας, καὶ τοιαῦτα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, αἱ διαθέσεις καὶ τὰ αἰσθήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὐρίσκετο καθ' ἅπαν τὸ διάστημα τῆς συνόδου ὁ ἡμέτερος Μάρκος. Πῶς προσηνέχθη πρὸς ἕνα ἕκαστον τῶν ποικίλων τούτων χαρακτήρων καὶ ἀντιφάσεων καὶ ἁποῖαι σχέσεις ἐδημιουργήθησαν ἐκ μέρους ἐκείνων πρὸς αὐτὸν θὰ ἴδωμεν ἐν ἰδίῳ ἕκαστον τόπῳ.

Πρὸς ἀποτελέσιν ὅμως καὶ συμπλήρωσιν τῆς καθόλου εἰκόνης τῶν ἐν Φερράρα καὶ Φλωρεντία πραγμάτων ρίψωμεν ἐν βλέμμα καὶ ἐπὶ τῶν ἀποτελούντων τὴν Λατινικὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν ἐν τῇ προκειμένῃ συνόδῳ ἀνδρῶν καὶ ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας αὐτῶν, διότι καὶ ταῦτα ἤσκησαν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς διαγωγῆς καὶ πολιτείας τοῦ ἡμετέρου Μάρκου, ἴσως μάλιστα πλεῖον τῶν Ἀνατολικῶν. Ἀνωτέρω βραχέα τινὰ εἶπομεν περὶ τῶν σκοπῶν τοῦ Ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὑφ' ὧν ἀγόμενος παρέστη ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ. Ἄμα τῇ πρώτῃ συναντήτῃ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐπέισθη δι' ἐπανειλημμένων ἀποδείξεων, ὅτι ἡ λεοντὴ ἀνάγκη εἶνε ἐπὶ τινὰ καιρὸν τοῦλάχιστον νὰ ὑποχωρήσῃ

¹) Συρόπ. X, 5, 286.—²) Συρόπ. VI, 23, 178—179, πρὸς καὶ IV, 31, 109. 110. V, 55, 134. 135

τῇ ἀλωπεκῇ, διὸ καὶ ἐπανειλημμένως ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ταῖς γενναίαις καὶ μετὰ πνεύματος συμπνοίας καὶ ἐνότητος γενομέναις δικαίαις ἀπαιτήσεις τῶν Ἀνατολικῶν (¹). Οἱ Λατῖνοι σχεδὸν (²) ἤ καὶ ὅλως ἀγνοοῦντες τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν Ἑλληνικὴν ἀντιπροσωπείαν καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους, ἔτι τὸν χαρακτῆρα ἐνὸς ἐκάστου αὐτῶν, πρὸ παντός ἐπεμελήθησαν ταῦτα πάντα ἀκριβῶς νὰ καταμάθωσι καὶ μετὰ μικρὸν ἢ γνωστὴ πολιτικὴ τῆς Δύσεως, τῶν διχονοιῶν καὶ τῆς διαίρέσεως, ἐποιεῖτο τὰ πρῶτα βήματα αὐτῆς. Αἱ ἀπόπειραι προσκειώσεως ἐγένοντο πρὸς τὰ πλεῖστα καὶ δὴ τὰ ἄριστα μέλη τῆς συνόδου διὰ τοῦ ὑπουλοτάτου τῶν τρόπων (³). Κατεβλήθησαν πάντα τὰ πρὸς τοῦτο μέσα, ἐγένοντο ποικίλοι συνδυασμοί, καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους ἀνεκαλύφθησαν καὶ κατενοήθησαν πάντα τὰ τρωτὰ μέρη τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ πολιτικὴ τῆς Ῥώμης ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἕλληνας καθωρίσθη διὰ παντός. Ἐφ' ὅσον ὁ χρόνος προυχώρει καὶ τὰ πράγματα ἐγίνοντο σαφέστερα, ἐπὶ τοσοῦτον αἱ ἀπαιτήσεις τῆς Ῥώμης ἐγίνοντο μείζονες καὶ ὀξύτεραι. Ἄνδρες δὲ τοιοῦτοι οἷος ὁ καρδινάλιος Καισαρίνης, ὁ Ἀμβρόσιος Τραβερσάρης, ὁ Ἐπίσκοπος Ρόδου Ἀνδρέας, τῇ μὲν παιδείᾳ οὐδὲ ὅλως ἢ μικρὸν μόνον ὑποχωροῦντες τοῖς ἐν τῇ συνόδῳ ἀρίστοις τῶν Ἑλλήνων, τῇ δὲ πρακτικότητι τοῦ νοῦ μάλιστα διακεκριμένοι, ἦσαν οἱ ἄριστοι ὑπουργοὶ τῆς παλικῆς αὐλῆς καὶ τῶν σκοπῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτικῆς. Ἐν τούτοις ἡ πολιτεία αὕτη τῶν Δυτικῶν δὲν διέμεινεν

¹) Οὕτω π. χ. παρητήθη τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδός. Συρ. IV, 21, 95, 96, καὶ ὑπεχώρησεν εἰς τὴν ἀξίωσιν νὰ προεδρεύσῃ αὐτὸς τῆς ὅλης συνόδου Συρόπ. IV, 25, 26. 101—103. ἦτο δὲ οὐχὶ ἀήθης εἰς τὰς τοιαύτας ὑποχωρήσεις ὁ Εὐγένιος ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἀναγκασθεὶς παρὰ πᾶσαν τὴν πείσμονα καὶ δὴ καὶ ἔνοπλον αὐτοῦ ἀντίστασιν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς συγκλήσεως τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου. Kraus Histoire de l'Eglise II, p. 423.— ²) Οἱ καρδινάλιοι Καισαρίνης καὶ Ἀλβεργάτος μόνον ἐπ' ὀλίγον διέμειναν μετ' αὐτῶν ἐν Βενετία. Συρ. IV, 14, 85. Ὁ Ἀμβρόσιος Traversari ἐγίνωσκεν αὐτοὺς ἐγγύτερον (ἐπιστολὴ 10 Μαρτ. 1438 παρὰ Cecconi p. DLXXXII) ὁ δὲ Χριστόφορος ἔτι μᾶλλον ὡς συνοδεύσας αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς τῆς Κ)λεως.— ³) Συροπ. V, 2, 113.

ἀπαρατήρητος ὑπὸ τῶν ὀξυτέρων μελῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (1), γεγονότα δέ τινα ὠρισμένα ἔπεισαν τοὺς ἀρίστους ἐξ αὐτῶν περὶ τῶν κατ' ἀλήθειαν τεκταινομένων καὶ περὶ τῆς ποιότητος τοῦ προσδοκωμένου ἐκ τῆς προκειμένης ἐνώσεως ἀγαθοῦ.

Πρὸ τοιούτων πραγμάτων καὶ προσώπων εὐρεθεὶς ὁ ἡμέτερος Μάρκος καὶ κατέχων ἔξοχον θέσιν καὶ ἀξίωμα ἐν τῇ συνόδῳ καὶ συνειδῶς τὴν ἀνατεθειμένην αὐτῷ εὐθύνην ἠγωνίσθη πάσῃ δυνάμει ὑπὲρ τε τῆς ἀληθείας τοῦ πατρίου δόγματος καὶ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος καὶ τῶν ἰδίων πεποιθήσεων, μόνος αὐτὸς μὴ ὑπογράψας τὴν καταδίκην καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἑαυτοῦ καὶ μόνος αὐτὸς καταρρίψας τὸ ἐπὶ τῆς ἁμμου τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων ἀνεγερθὲν οἰκοδόμημα τῆς ἐνώσεως τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ.

Παρὰ πᾶσαν ὁμως τὴν σπουδαιότητα τοῦ Ἐφέσου Μάρκου ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἀποπερία τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, τὰ κατ' αὐτὸν οὐδέποτε ἐγένοντο μέχρι τοῦδε ἀντικείμενον εἰδικῆς μελέτης, ἥς ἡ ἀνάγκη εἶνε προφανῆς κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους· διότι τοιαῦται ἀνακρίβειαι καὶ τσαῦτα ψεύδη ἐπεσωρεύθησαν εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρὸς ὑπὸ τῶν πολεμίων αὐτοῦ τε προσωπικῶς καὶ τῆς ὀρθοδοξίας καθόλου, καὶ οὕτω πῶς δεστράφησαν τὰ γεγονότα καὶ ἐνοθεύθη ἡ ἱστορία, ὥστε Μάρκος ὁ Εὐγενικὸς κατέστη μυθικὸς ἦρωας, εἰς ὃν ἀπεδόθησαν αἱ ἐναντιώταται τῶν ἐνεργειῶν, εἰς οὓς τὰς ἐνεργείας προσεπαταλεύθησαν τὰ φανταστικώτατα τῶν ἀποτελεσμάτων (2). Ἄνδρες δέ ἀξιοῦντες ὅτι γράρουσιν ἱστορίαν οὐ μόνον καλῇ τῇ πίστει ἀπεδέξαντο τοὺς μύθους τούτους ὡς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ ὑπερήσπισαν αὐτοὺς

1) Τοῦτο παραδεικνύς ὁ Μάρκος γράφει ἐν τῇ ἀπολογίᾳ αὐτοῦ "Ἐπεὶ δὲ ἐνταῦθα γενόμενοι τῶν Λατίνων εὐθὺς ἐπειράθημεν, ἄλλως ἡμῖν προσενηχθέντων ἢ ὡς ἠελίζομεν, εὐθὺς μὲν ἡμῖν ἀπογνῶναι τοῦ τέλους συνέπεσε,, κ.λ.π. (Migne CLX, col. 1028 c. d.)

1) Pitzipios *L'Eglise Orientale*. Rome 1855. partie II, p. 50—60· ἐνθα ἐπὶ τέλους ὁ Μ. παρίσταται οὔτε πολὺ οὔτε ὀλίγον, ἀλλ' ὡς συνειροθεὶς μετὰ τῶν πολεμίων πρὸς κατάλυσιν τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους (59. 60) Lebeau *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. XXI p. 201.

αὐξάνοντες κατὰ τὸ δυνατόν. Καὶ τὸ πρᾶγμα κατὰ τι εἶνε εὐε-
 ζήγητον. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐντύπωσιν τῶν γεγονότων, κατὰ τὴν
 διάρκειαν τῶν συνοδικῶν ἐργασιῶν, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ διέδωκαν
 ὅτι παρεφρόνησε· σύγχρονοι δὲ αὐτῷ ἐκάλουν αὐτὸν Ἰούδαν
 καὶ αἵρεσιάρχην καὶ μετέδιδον τοῖς μεταγενεστέροις τὰ κατὰ τὸν
 θάνατον αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἀποτροπαιοτάτην μορφήν, ἐν ᾧ ταυτο-
 χρόνως ἀνευφημεῖτο ζῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης, προσε-
 καλεῖτο ν' ἀναβῆ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἀποθνήσκων δὲ
 ἀνεκρηύττετο ἅγιος, ἐγκώμια δὲ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι
 ἀφιερροῦντο τῇ μνήμῃ αὐτοῦ. Τί δὲ ἔπραξαν οἱ νεώτεροι; Οἱ μὲν
 ἐν τῇ Δύσει καὶ τὰ τῆς Ρώμης νοσοῦντες ἀπὸ τοῦ Ἀλλατίου καὶ
 Καρνοφύλλη καὶ τῶν Ρωμαίων ἐκδοτῶν μέχρι τοῦ Πιτσιπιῦ καὶ
 Hergenroether ἐπειράθησαν μάλιστα μὲν ν' ἀπομονώσωσι τὸν
 ἄνδρα ἐν τῷ ἀγῶνι, ὃν ἀνέλαβεν, ἀρνούμενοι πᾶσαν σχέσιν
 αὐτοῦ πρὸς τὸν Γεώργιον Σχολάριον τὸν κατόπι πρῶτον μετὰ
 τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως Πατριαρχὴν Κων)πόλεως Γεννάδιον,
 εἶτα δὲ ἀποδίδοντες εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ φαντασιώδη καὶ τε-
 ρατώδη ἐλατήρια κατήγγειλαν αὐτὸν ἐπὶ ἐσχάτῃ ἀριλοπατρία
 καὶ προδοσίᾳ τῶν συμφερόντων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ταῖς ἐνερ-
 γίαις αὐτοῦ ἐπιγράφοντες τὴν ταχεῖαν τοῦ Βυζαντίου κράτους
 κατέλυσιν, διὰ τῆς κατὰ κόρον ἐπαναλήψεως αὐτῶν ἐκείνων
 τῶν ὕθλων, οὓς συνύφαναν τὰ σύγχρονα τῷ ἀνδρὶ μίση καὶ αἰ
 πρόσφατοι ἀντιπάθειαι· ἐκ δὲ τῶν Ἀνατολικῶν οἱ μὲν ἄλλοι ἐν
 τῷ οἰκείῳ τόπῳ τῆς καθόλου ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἢ ἐν ἱστο-
 ρικαῖς μελέταις περὶ τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου (1) ἢ περὶ τῆς ἱ-
 στορίας τοῦ σχίσματος ἀπέδωκαν τῷ ἡμετέρῳ Μάρκῳ τὴν προσή-
 κουσαν τιμὴν καὶ θέσιν, ὡς κρατίστῳ προμάχῳ τῆς ὀρθοδοξίας·
 οἱ δὲ Ἕλληγες ἀνέκαθεν εἰς τὴν πολιτείαν τοῦ ἀνδρὸς τούτου,
 ὡς ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν διαγωγὴν τῶν ἀρίστων ὑπερμάχων τῆς
 ὀρθοδοξίας κατὰ τοῦ παπισμοῦ, ἀπέδωκαν ἔτι σπυρδαλιώτεραν καὶ
 εὐρυτέραν σημασίαν, ἐκ τῶν ὑστέρων κρίνοντες. Ἡ στενωτάτη
 σχέσις τῆς ὀρθοδοξίας μετὰ τῆς ιδέας τῆς ἐθνικότητος ᾗθησεν

1) Gorski. Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου, ἀνωνόμως τῷ 1847 ἐκ-
 δοθεῖσα ρωσιστῇ καὶ μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν ἀγγλικὴν.

αὐτοὺς ὅπως ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Μάρκου, ὡς πρότερον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Φωτίου, τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου, βραδύτερον ἐν τῷ προσώπῳ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου καὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, δίδωσιν ὑπερασπιστὰς καὶ σωτῆρας τῆς θρησκευτικῆς ἅμα καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνότητος (1). Καὶ περὶ μὲν τοῦ ζητήματος τούτου λεπτομερέστερον θὰ πραγματευθῶμεν ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ· ἐνταῦθα δὲ μόνον σημειοῦμεν γενικῶς, ὅτι καὶ ἂν ἔτι παρὰ τῷ θείῳ Μάρκῳ ἐμορφώθη ὠρισμένα τινεσὶ ἐννοιαὶ περὶ τῆς πολιτικῆς σημασίας τῆς ὑποταγῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ὑλικὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀσιανῶν ἐπιδρομέων ἢ εἰς τὴν ἠθικὴν ἐπιρροὴν τοῦ λατινισμοῦ καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, δυναμένα νὰ ἔχη σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, ὅμως ἡ ἐννοια αὕτη οὐδέποτε παρ' αὐτῷ προέβη ὡς κυριαρχοῦσα ἠθικὴ δύναμις διευθύνουσα τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου· παρ' αὐτῷ αἰείποτε ἡ πρωτεύουσα αἰτία τοῦ κατὰ τῶν Λατίνων ἀγῶνος ἦν ἡ δογματικὴ παραχώραξις τῆς περὶ Τριόδου διδασκαλίας ὑπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας.

Κυριώταται πηγαί, ἀπ' ὧν ἀντλοῦμεν τὰς περὶ τοῦ ἡμετέρου Μάρκου εἰδήσεις, εἶνε πρῶτιστα πάντων τὰ συγγράμματα αὐτοῦ τούτου τοῦ Μάρκου, εἶτα δὲ τὰ συγγράμματα τῶν συγχρόνων ἢ μικρὸν μεταγενεστέρων αὐτοῦ. Ἐκ τῶν δύο τούτων πηγῶν δανειζόμενοι ἔγραψαν πάντες οἱ νεώτεροι ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ Ἀλλατίου καὶ Καρ οφύλλη, εἴτε οἱ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου συγγράψαντες εἴτε οἱ εἰδικῶς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ πραγματευθέντες περὶ τοῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ. Ἡ χρῆσις τῶν πηγῶν τούτων, διαφορωτάτων κατὰ τε τὴν ἀξιολοπίαν καὶ τὰς συμπαθείας, διακρίνει ἀπ' ἀλλήλων τοὺς περὶ

1) Παπαρηγοπούλου ἱστορία τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους Τόμ. Ε'. σελ. 335. 336, ἐκδ. 1887. Δοσίθεος τόμ. Ἀγάπης προλεγ. σελ. 25—29. Ἡλ. Τανταλίδης. Παπιστικῶν ἐλέγχων τόμ. Β'. 165—163 Α'. 75. Κ. Οἰκονόμος περὶ τῶν Ο'. Τόμ. Δ'. 793 κ.τ.λ. Συστηματικώτερον δέ, καὶ ὡς ἐνομισθὴ πολιτικώτερον, ἔγραψε τῷ 1890 ὁ πρῶην Πατρῶν ἀρχιεπ. Νικηφόρος Καλογεράς "Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ Βησσαρίων,, κλ.

τοῦ Μάρκου τι γράψαντας. Ἐπειδὴ δὲ πλεῖστα ὅσα μνημεῖα φιλολογικὰ τῆς συγχρόνου τῷ ἡμετέρῳ Μάρκῳ ἐποχῆς κεῖνται μέχρι τοῦδε τοῦ χρόνου ἄψαυστα καὶ ἀδίφητα ὑπὸ τὴν ἀρχαιοπνείαν τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς τε Ἀνατολῆς καὶ τῆς Εὐρώπης, σπουδαιοτάτην ἔχοντα σημασίαν, καθ' ὅσον αἱ ἐπιγραφαὶ αὐτῶν αἱ γνωσταὶ ἡμῖν ἀποδεικνύουσιν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ ἐκκλησιαστικῇ τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς τοῦ Βυζαντίου αὐτοκρατορίας, διὰ τοῦτο δὲ πολλὰ κενὰ δι' αὐτῶν εἶνε δυνατόν νὰ συμπληρωθῶσιν ἐν τῷ σπουδαιοτάτῳ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, διὰ τοῦτο ἀνάγκη παρίσταται νὰ εἰπωμέν τι βραχὺ περὶ τῶν γνωστῶν καὶ προσιτῶν ἡμῖν πηγῶν. Καὶ δὴ πρῶτον περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μάρκου. — Ἡ συγγραφικὴ γονιμότης Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ αἰτιολογουμένη ὑπὸ τῆς μεγάλης καὶ εὐρείας αὐτοῦ παιδείας μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦ νῦν διασωθέντων ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ συγγραμμάτων. Οἱ διάφοροι κατάλογοι, οὓς ἐδημοσίευσαν ὁ Fabricius ⁽¹⁾, ὁ Caveus ⁽²⁾, ὁ Δημητρακόπουλος ⁽³⁾ καὶ ὁ Draeseke ⁽⁴⁾, ἐτιπρὸ τῶν δύο τελευταίων ὁ Migne ⁽⁵⁾ καὶ ὁ Σιμωνίδης ⁽⁶⁾ παρέχουσι ποικίλον ἀριθμὸν τίτλων τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Τὰ συγγράμματα ταῦτα ποικίλου περιεχομένου, καθ' ἃ δείκνυται ἐκ τῶν τίτλων αὐτῶν, κεῖνται δυστυχῶς σήμερον ἔτι τὰ πλεῖστα ἀνέκδοτα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν Παρισίων, τῆς Βιέννης, τοῦ Μονάχου, τῆς Μαδρίτης, τῆς Φλωρεντίας καὶ τῆς Μόσχας, ὀλίγιστα δὲ σχετικῶς πρὸς τὸν ὅλον ἀριθμὸν εἶνε τὰ μέχρι τοῦδε ἐκδεδομένα Πλήρη κατάλογον τῶν ἔργων τοῦ Μάρκου παρατίθεμεν ἐν τῷ τέλει τῆς προκειμένης μελέτης ἡμῶν. Ἡ τύχη τῶν συγγραμμάτων τούτων ἅμα τῇ ἐμφανίσει αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς ἀμέσως ἐπομένοις χρόνοις εἶνε ἀξιοσημείωτος. Ἐπειδὴ τὸ κυριώτατον ἀντικείμενον, περὶ ὃ ἀ-

1) Fabricius Bibliotheca graeca tom. XI p.670—677 editio Harless.—
 2) Caveus Scriptorum Ecclesiasticorum historia litteraria tom. II p. 137.—
 3) Δημητρακοπούλου "Ὁρθόδοξος Ἑλλάς,, σελ. 98. 123.—
 4) Zeitschrift für Kirchengeschichte 1890. XII. p. 97—102.—
 5) Migne Cursus completus Patrologiae graec. tom. CLX, col. 1071—1078. πρβλ. καὶ CLXI, col. 9. 10.—
 6) «Ὁρθόδοξων Ἑλλήνων Θεολογικαὶ ἑπιγραφαί».

σχολεῖται ὁ Μάρκος εἶνε τὸ σπουδαιότατον τῶν τότε ἐκκλησιαστικῶν ἅμα καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων, τὸ ζήτημα τῆς ἡμέρας, ὡς σήμερον λέγεται, ἡ διάδοσις αὐτῶν ἦν ταχίστη συμβαλλομένης πρὸς τοῦτο καὶ τῆς φήμης καὶ ὑπολήψεως, ἦν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀνατολὴν ἐκτίσατο ὁ ἀνὴρ· ἔχομεν συγχρόνους μαρτυρίας ἀποδεικνυούσας οὐ μόνον τὸ ταχὺ τῆς διαδόσεως καὶ τὸν εὐρὺν κύκλον, εἰς ὃν διεδόθησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀμέσως τότε ἀρξάμενην συναγωγὴν αὐτῶν. Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου, Νομοϋλάξ τῆς Ἐκκλησίας Κ)λεως ἐν τῷ «Ἀντιρρητικῷ» αὐτοῦ, πρὸς ἀναίρεσιν τοῦ ὅρου τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου συγγραφέντι, ταῦτα ἐπὶ λέξει γράρει περὶ τῶν περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς λόγων τοῦ ἀοιδίμου πατρός: «ἄρα τὴν ἐπὶ τῇ Φερράρα, ἡ τὰ σά τε πρότερον εὐθύς κατέσβεσε πουργατόρια, λόγοις ἀναντιρρήτοις, εἰσέτι περισωζομένοις καὶ πανταχοῦ διαδοθεῖσι τοῦ θεοσόφου τῆς ἀληθείας κήρυκος:»⁽¹⁾, περὶ δὲ τῆς συναθροίσεως αὐτῶν τάδε: «ὡσπερ νῦν ἐν τῇ φερωνύμφῃ Φερράρα τὸ πρότερον, ἔπειτα καὶ τῇ Φλωρεντία πολλάκις θεοσοφοί τε ῥήμασι καὶ ἀναντιρρήτοις συγγράμμασιν, (ῶν πανταχόθεν ἐκπορισάμενος καὶ συλλέξας ἔχεις τὰ πλείω) καλῶς ἠγωνίσαστο»⁽²⁾. Τοῦτο δὲ δηλοῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὰ πλείστα τῶν χειρογράφων ἀνήκουσιν εἰς τὸν ΙΕ' αἰῶνα ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ'·⁽³⁾. Τὰ συγγράμματα ὅμως τοῦ Μάρκου, ἰδίᾳ τὰ δογματικὰ ποικίλην

¹⁾ Ἰωάν. Εὐγενικοῦ λόγιος Ἀντιρρητικὸς παρὰ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων. τόμ. Καταλλαγῆς σελ. 223.

²⁾ Αὐτόδι σελ. 206. 207. Ὁ Μάρκος καὶ αὐτὸς φαίνεται φροντίσας περὶ τῆς συναγωγῆς τῶν ἰδίων ἔργων, ἃν κρίνωμεν ἐκ τοῦ ἰδίου χειρογράφου αὐτοῦ τῆς ἐν Κοσινίτζη βιβλιοθήκης ἀ. 192, ἐν ᾧ ἰδιοχείρως ὑπ' αὐτοῦ συνελέγησαν πλείστα φιλολογικὰ αὐτοῦ ἔργα ἐκ τοῦ πρὸ τῆς συνόδου βίου αὐτοῦ (Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως. Παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν Κ)λει Ἑλ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου τόμ. ΙΖ'. (1886) σελ. 47 καὶ ἐξῆς).—³⁾ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως ἐνδ' ἀνωτέρω (κώδηξ τῆς δ' δεκαετηρίδος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος). Migne CLIX, col. 1—4. Ὁ βασιλικὸς τῶν Παρισίων κώδηξ 1218 n. 26 εἶνε τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐπίσης ὁ τῆς Μαρκανθῆς βιβλιοθήκης 105, class. II (sign. LXXXVI I 6) καὶ ὁ τῆς ἐν Μονάχῃ βιβλιοθήκης 256.

τύχην ἔσχον εἰς διαφόρους χεῖρας περιπεσόντα, ἀνεγνώσθησαν καὶ ἐπολεμήθησαν ὑπὸ διαφόρων προσώπων καὶ κατὰ διαφόρους ἀπόψεις, ἕκαστος δὲ πολέμιος τοῦ ἀνδρὸς ἀντιγράφων τὰς ἀναιρέσεις ἄλλου προσετίθει καὶ ἴδια ἐν περιθωρίοις ἢ ἐν ὑποσημειώσεσιν (1). Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων τοῦ Ἐφέσου, τοῦλάχιστον ἐκ τῶν ἐκδεδομένων ἀξιόλογα εἶνε διὰ τὰς ἱστορικὰς αὐτῶν εἰδήσεις α) ἢ «**Ἐπιστολὴ τοῖς ἀπανταχοῦ τῆς γῆς καὶ τῶν νήσων ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς περὶ τῆς ἐν Φλωρεντίας συνόδου**». Ἐν ταύτῃ διὰ γλώσσης ἀνθηρᾶς καὶ ποιητικῆς χαρακτηρίζει τὸ ἔργον τῆς ἐν Φλωρεντίας συνόδου, τὸ ὑπὸ τῶν Λατινοφρόνων ὑπερασπιζόμενον, καὶ ὑποδείκνυσι τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων ὄψιν, καὶ τὰ ἐλατήρια τῆς προδοτικῆς διαγωγῆς τῶν φίλων τοῦ Λατινισμοῦ. Εἰσερχόμενος εἰς τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ζήτημα ἐκτίθησι τὰς περὶ τούτου γνώμας τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, μεταβαίνει εἰς τὰς ἄλλας ἐπὶ μέρος ἑτεροδιδασκαλίας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ παραβάλλων δεικνύει τὴν διαφορὰν πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν (2). Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἐν τῶν ἀρίστων, ὑπὸ ἰταλισθητικὴν ἔποψιν, ἔργων Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, εἶνε ὑπὸ ἱστορικὴν σημασίαν μνημεῖον τῆς μετὰ τὴν Φλωρεντινὴν σύνοδον ζωῆς καὶ πολιτείας τοῦ Μάρκου· β) «**ἡ δευτέρα πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἐπιστολὴ ἢ ἐγκύκλιος περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος**» σπουδαιότερα τῆς πρώτης ὡς ἱστορικὸν σύγχρονον βοήθημα διὰ τε τὴν ἱστορίαν τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου καθόλου καὶ διὰ τὴν κατ' αὐτὴν πολιτείαν τοῦ Μάρκου. Ἰωσήφ ὁ Μεθώνης, ὃς καὶ ἀπάντησιν ἐφιλοτέχνησε πρὸς τὴν ἐγκύκλιον ταύτην, ὀνομάζει αὐτὴν οἶονεὶ ἔκθεσιν πίστεως ἢ ἀτομικὴν τοῦ Μάρκου ὁμολο-

1) Οὕτω π. χ. ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μονάχου 27 fol. 209. ἰ. κεῖται ἐν περιθωρίῳ σημείωσις κατὰ Hergentroether, ἀνήκουσα τῷ Ἰωσήφ Μεθώνης (Migne CLIX fol. 103 σημ. 4.) Ἐπίσης ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μονάχου 256 fol. 263 β. ὁμοία παρατήρησις (Mign. ἐνθ. ἀνωτ. col. 109, 110).

2) Ἐξεδόθη παρὰ Bigne concilia VIII, 9 10—11 25, καὶ ἐν τῇ τῶν Παρισίων ἐκδ. τῶν συνόδων τόμ. XXXII καὶ Migne CLX, 112 καὶ ἔξῃς.

γίαν ⁽¹⁾. Ἐν ταύτῃ τὸ πρῶτον ἐκτίθησι ἐν συντόμῳ ἀλλὰ περιεκτικῇ ἱστορικῇ ὑφῇ τὰ κυριώτατα σημεῖα τῆς πρὸς ἔνωσιν ἀποπείρας, τὰ ἐπὶ μέρος αἰσθήματα τῶν κυριωτάτων δρώντων προσώπων, ἰδίᾳ ἐμμένων εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἰδίας πολιτείας καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν αἰτίων αὐτῆς, καὶ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν κατὰ μικρὸν τὰ πράγματα ἐτράπησαν τὴν ὁδόν, ἣτις κατέληξεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς 6 Ἰουλίου 1439. Τὰ πράγματα ἐκτίθενται ἄνευ πάθους καὶ μετὰ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης ἡρεμίας, ἣτις ἐλλείπει ἀπὸ τῶν πολυρίων τοῦ Μάρκου. Αἱ ὀξεῖς καὶ αὐστηραὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἐκφράσεις, ἀποβλέπουσαι μᾶλλον εἰς τὰ γεγονότα ἢ τὰ πρόσωπα, οὐδέποτε ἐξέρχονται τοῦ αὐστηροῦ νόμου τῆς εὐπρεπείας. Δηλῶν δὲ ἐν τέλει τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, σκοπὸν καθαρῶς ἀπολογητικὸν κατὰ τῶν διασπαριστῶν συκοφαντιῶν κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ λέγει: «Ἐγὼ δὲ χωρισθεὶς αὐτῶν ἔκτοτε, ἑμαυτῷ σχολάσας ἵνα τοῖς ἀγίοις μου πατράσι καὶ διδασκάλοις διατελῶ συνημμένος, πᾶσι καταρανῆ ποιῶ τὴν ἑμαυτοῦ γνώμην διὰ τῆς δέ μου τῆς γραφῆς, ὡς ἂν ἐξῆ δοκιμάζειν τῷ βουλομένῳ, πότερον ὑγιέσι δόγμασι χαίρων ἢ διεστραμμένοις τισὶ τὴν γεγεννημένην ἔνωσιν οὐ παρεδεξάμην»⁽²⁾ γ) «**ὁμολογία πίστεως ἐκτεθεῖσα ἐν Φλωρεντία κατὰ τὴν πρὸς Λατίνους γενομένην σύνοδον**». Τὸ σύγγραμμα τοῦτο γεγραμμένον ἐν αὐτῷ τῷ χρόνῳ τῆς ἐξελίξεως τῶν γεγονότων, ἐν τῷ μέσῳ τῶν συνοδικῶν συζητήσεων ⁽³⁾ χρησιμεύει ὡς ἄμεσος καὶ σπουδαιοτάτη στάθμη τῆς γνώμης καὶ τῶν σαναισθημάτων τοῦ ἡμετέρου Μάρκου, κατ' αὐτὴν τὴν σπουδαιοτάτην στιγμὴν τῆς ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας ἐνεργείας αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ δογματικὸν καὶ καθαρῶς θεολογικὸν μέρος τῆς συζητήσεως. Διὸ οὐδεμίαν σχεδὸν ⁽⁴⁾

¹) Refutatio M. Ephesini (Migne GLIX, col. 1024 b.).

²) Migne CLIX, col. 1090, d.—³) Μάρκου ἐγκύκλιος (Migne CLLX, col. 1088 c. πρβλ. καὶ Σπυρόπουλ. VIII, 15, 239.

⁴) πλὴν περὶ τῆς προσκοίσεως τῶν νενοθευμένων πρακτικῶν τῆς Ζ' Οἰκουμ. συνόδου (Migne CLX, col. 73 a. b.)

μνεϊαν ποιούμενος ιστορικῶν γεγονότων ἐκτίθησι τὴν διδασκαλίαν τὴν ὀρθόδοξον περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τῶν διδασκάλων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, περὶ τῶν Δυτικῶν ἀποφαινόμενος μετ' ἐπιφυλάξεως διὰ τε τὴν ἄγνοϊαν τῶν κειμένων καὶ διὰ τὴν ἐσχηματισμένην πεποίθησιν περὶ τῆς νοθεύσεως τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων τούτων ὑπὸ τῶν Δυτικῶν ⁽¹⁾. δ) «**Ἐπιστολὴ πρὸς Θεοφάνη ἱερομόναχον ἐν Ἰμβρῶ**», κατὰ τὸ πρῶτον ἢ δευτέρον ἔτος μετὰ τὴν ἐξ Ἰταλίας ἐπάνοδον. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ διὰ βραχέων, ἀλλὰ χαρακτηριστικώτατα, περιγράφεται ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἢ διαθέσις κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον παρέχονται εἰδήσεις τινὲς περὶ τῆς πορείας τοῦ ἔργου τῆς ἐνώσεως, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καὶ περὶ τῶν προσδοκωμένων δεινῶν, ἅτινα παρασκευάζει ὁ ἐκλεγείς πατριάρχης Μητροφάνης ὁ ἀπὸ Κυζίκου ⁽²⁾. ε) Ἐπιστολὴ «**Θεοφάνει τῷ ἱερομόναχῳ εἰς Εὐριπον**». Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη παρέχει ἡμῖν πολυτιμώτατας πληροφορίας περὶ τοῦ βίου τοῦ ἡμετέρου Μάρκου κατὰ τὸν μετὰ τὴν ἐξ Ἰταλίας ἐπάνοδον χρόνον, ἃς οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ εὕρισκόμεν, καὶ περὶ τῶν κατὰ τῆς ἐνώσεως καὶ τῶν Λατινοφρόνων ἐνεργειῶν αὐτοῦ κατὰ τοῦτο τοῦ χρόνου, καὶ περὶ τῆς μεταβολῆς τῶν διαθέσεων ἐν τῇ πρωτευούσῃ ⁽³⁾ στ.) Ἐτέρα ἐπιστολὴ «**πρὸς Γεώργιον τὸν Σχολάριον**» κατὰ τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἐξ αὐτῆς ιστορικὴν πληροφορίαν οὐδεμίαν ἀρνούμεθα· χρησιμεύει ὅμως ὡς ιστορικὸν μνημεῖον τῆς πολιτείας τοῦ Μάρκου κατὰ τὰ ὕστατα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ ⁽⁴⁾. Ἐπίσης τοιαύτην σημασίαν ἔχουσι καὶ τὰ περισωθέντα καὶ τύποις ἐκδομένα **ἐπιτελεύτεια ρήματα** τοῦ ἀοιδίμου πατρὸς πρὸς Σχολάριον τὸν ἄρχοντα. Ἀναμριβόλωσ σπουδαιότατην ἀξίαν ἐν τῇ ἐξιστορήσει τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ ἡμετέρου Μάρκου ἔχουσι τὰ ἐξῆς ἀριθμούμενα ἔργα αὐτοῦ ἢ τοια **Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν**

¹⁾ αὐτόθι 69 c.—²⁾ Zeitschrift für Kirchengeschichte 1890 Band. II, Heft 1 σελ. 104, 105.—³⁾ αὐτ. σελ. 105—07.

⁴⁾ αὐτόθι 113—114, ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον παρὰ Σιμωνίδου τῷ 1859.

Οἰκουμενικὸν πατριάρχην περὶ τῆς ἐπιμονῆς πρὸς καταδίωξιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως), ἀναφερομένη εἰς τὰ γεγονότα τὰ μεταξὺ τοῦ 1441 μέχρι 1443. «Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον», «Ἀπολογία περὶ τῆς ἰδίας φυγῆς» «Κατὰ τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Βησσαρίωνος». Ταῦτα ὅμως τὰ συγγράμματα γνωστὰ μόνον ἐκ τῶν ἰδίων ἐπιγραφῶν ἀποκρίνεται ἀνέκδοτα μέχρι τοῦδε ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς βιβλιοθήκαις. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἀμέσων πηγῶν, τῶν γνωστῶν ἡμῖν συγγραμμάτων αὐτοῦ τοῦ ἀοιδίου Ἐφέσου.

Κατὰ δεῦτερον λόγον σπουδαιότητος ἔρχονται τὰ συγγράμματα τῶν συγχρόνων τῷ τε Μάρκῳ καὶ τοῖς γεγονόσιν, ὧν μετέσχεν οὕτως ἢ ἐτέρως ἐκεῖνος. Πρῶτον πάντων ὡς τοιοῦτον σημειωτέον τὴν **ἱστορίαν τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἐκκλησιάρχου Σιλδέστρου τοῦ Συροπούλου**, συγχρόνου καὶ αὐτόπτου μάρτυρος τῶν γεγονότων καὶ σπουδαίως μετασχόντος αὐτῶν. Ἡ ἀξιοπιστία τῆς ἐκθέσεως τῶν γεγονότων ὑπὸ τοῦ Συροπούλου εἶνε ἀνωτέρα πάσης ἀμφισβητήσεως ⁽¹⁾, ἢ δὲ ἀμεροληψία αὐτοῦ τοσοῦτο καταφανῆς, ὥστε καθίστησι τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐν τῶν ἀρίστων ἱστορικῶν ἔργων τῆς δυστήνου ταύτης ἐποχῆς, τὴν ἀσφαλεστάτην δὲ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ ἐνώσεως. Παραλείποντες τὰ κατὰ τὴν σχέσιν τοῦ συγγραφέως πρὸς τὰ λοιπὰ τῆς Ἀνατολικῆς συνόδου πρόσωπα, καὶ τοὺς χαρακτηρισμοὺς αὐτῶν καὶ τὰς συμπαθείας ἢ ἀντιπαθείας πρὸς αὐτά, περιορισθῶμεν νῦν εἰπῶμεν λέξεις τινὰς περὶ τῆς θέσεως, ἣν κατέχει ὁ ἡμέτερος Μάρκος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ τοῦ Συροπούλου. Ἡ ταυτότης τῶν συμφερόντων, ἅτινα ἀμφοτέροι ἐν τε τῇ συνόδῳ καὶ μετ' αὐτὴν ὑπερήσπιζον φυσικώτατα διέθηκαν καὶ τὸν συγγρα-

¹⁾ Πρβλ. τὰ προλεγόμενα τοῦ Greyhton εἰς τὴν μόνην τοῦ Συροπούλου ὑπάρχουσαν ἐκδοσιν, Hagae. 1660, καὶ Δημητράκοπούλου Ἱστορ. Σχίσμ. σελ. 100 ὑποσημ. Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Ἱεροσολύμων ἀριθμ. 154 (Ἱεροσολυμ. Βιβλιοθήκη Α. Π. Κεραμέως 1891 σελ. 252. 253) καὶ ἐν τῇ Πατριακῇ βιβλιοθήκῃ ἀριθ. 443 (Σακκελίων Πατριακῇ Βιβλ. σελ. 187) εὑρηνται χειρόγραφα τοῦ Συροπούλου πλήρη, μετὰ τῆς ἀρχῆς.

φέα ὑπὲρ τοῦ ἡμετέρου Μάρκου. Οὐδεμίαν σχεδὸν περίστασιν παραλείπει ὅπως μεταδώσῃ ἡμῖν τὰ κατὰ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ, τοὺς λόγους, τὰς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν Λατίνων ἢ τὰς ὑπὲρ τοῦ οἰκείου δόγματος ἀπολογίας. Ἐν τῇ μεταδόσει ὅμως τῶν γεγονότων τούτων εἰς οὐδεμίαν οὐδέποτε σχεδὸν κατέρχεται ὑποκειμενικὴν κρίσιν ὑπὲρ τῶν λεγομένων ἢ πραττομένων ἢ κατ' αὐτῶν καταλείπων τὴν πειθῶ εἰς τὰ γινόμενα αὐτά, καὶ κατὰ τοῦτο ἀκολουθῶν τὴν αὐτὴν ὁδὸν περὶ τοῦ ἡμετέρου Μάρκου, ἦν καὶ περὶ τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἄλλων συνέδρων τῆς ἀνατολικῆς ἐν τῇ συνόδῳ ἀντιπροσωπείας, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἐχθίστων καὶ ἐαυτῷ καὶ τῷ Μάρκῳ. Συνενῶν ὅμως μετὰ τοῦ πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ἐφέσου σεβασμοῦ τὴν ἰδίαν ἐν ταῖς κρίσεσι καὶ ταῖς γνώμαις ἀνεξαρτησίαν δὲν ἔπεται τυφλῶς τῷ ἀνδρὶ, ἀλλὰ τὴν ἐναντίαν ἐνίοτε αὐτῷ ψηφίζεται⁽¹⁾, συντασσόμενος μετὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Μάρκου. Ἄπαξ ὅμως εὐρίσκομεν παρ' αὐτῷ τοιοῦτον περὶ τοῦ Μάρκου χαρακτηρισμόν, ὅστις προερχόμενος ἀπὸ τῶν χειλέων τοιοῦτου κριτοῦ, οἷος ὁ Συρόπουλος, ἔχει μείζονα ἔτι ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα. Ὅτε δηλ. τὰ ἐν Φλωρεντία πράγματα κατήγγησαν εἰς τὸ σημεῖον τῆς βίας καὶ τῶν πλαγίων πειστικῶν μέσων, ὁ Πατριάρχης ἀνέλαβε μετὰ τῶν ἄλλων νὰ καταπέσῃ καὶ τὸν Ἐφέσου μεθ' ὅλας ὅμως τὰς παρακλήσεις καὶ τοὺς ἐξορκισμοὺς «ἵνα ἔχη καὶ τὸν ἀδάμαντα ἐκεῖνον καταπειθῆ» λέγει ὁ Συρόπουλος «ἤνυσεν οὐδὲν»⁽²⁾, Ἐπὶ τούτου τις τῶν νεωτέρων στηριζόμενος ἰσχυρίσατο, ὅτι ὁ Συρόπουλος θεωρεῖ τὸν Μάρκον ἰδεῶδες προμάχου τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος⁽³⁾. Τὸ πρᾶγμα εἰνέ πως ὑπερβολή. δι' ἄνδρα οὕτως ἀνεξαρτήτων φρονημάτων οἷος ὁ Συρόπουλος· δεικνύει δὲ μᾶλλον πλὴν τῆς ἀτομικῆς ἐκτιμῆσεως, τὴν κοινῇ ἐσχηματισμένην γνώμην περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐκεῖνου. Ἄλλως τε καὶ οὐδεὶς μέχρι τοῦδε, ἐφ' ὅσον ἡμεῖς γινώσκουμεν, κατηγόρησε τοῦ Συροπούλου μεροληψίαν, καὶ

¹⁾ Συρόπ. VI, 12, 160. πρὸς καὶ VIII, 16, 240. —²⁾ Συρόπ. IX, 8, 261.
—³⁾ Adolf Werschauer. Ueber die Quellen zur Geschichte des Florent. Concils. p. 20.

μεθ' ὅλας τὰς ἀτομικὰς αὐτοῦ συμπαθείας καὶ τὴν μετοχὴν αὐτοῦ εἰς μερίδα, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἡδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ ἐαυτῷ καὶ τινὰς ὑπερβολὰς⁽¹⁾ Ὅ,τι παρὰ τῷ Συροπούλῳ εἶνε ἀνεξήγητον, εἶνε ἢ μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς Ἰταλίας σιγὴ περὶ τοῦ ἡμετέρου Μάρκου, σιγὴ κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον ἀκατανόητος, ὅσῳ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν τριῶν ἐτῶν 1440—1443 συνέβησαν τοσαῦτα γεγονότα σπουδαιότατα καὶ γενικῶς διὰ τὴν Ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰδικῶς διὰ τὸν Μητροπολίτην Ἐφέσου, ἅτινα ἀναμφιβόλως εἶχομεν δικαίωμα ν' ἀπαιτήσωμεν παρὰ τοῦ Συροπούλου μᾶλλον ἢ τινὰς ἀρελεῖς διηγήσεις περὶ διοσημειῶν καὶ προρρήσεων⁽²⁾. Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ ἡμετέρου Μάρκου ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ, ἢ ἐπάνοδος εἰς Κων)πολιν, ἢ ἀναχώρησις εἰς Ἀθῶν καὶ ἢ σύλληψις αὐτοῦ ἐν Λήμνῳ, ἢ σύνοδος τῶν ἀρχιερέων ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1443 καὶ τοιαῦτα ἄλλα γεγονότα, ἐν οἷς ἐπὶ τέλος ὁ θάνατος τοῦ Μάρκου⁽³⁾ ὡρεῖλον ν' ἀποτελέσωσι τὸ ὕστατον, ἀλλ' ἐπίσης σπουδαῖον τμήμα τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Μετὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Συροπούλου, ἀκολουθοῦσι κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα τὰ **ἐλληνικὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Φερράρα καὶ Φλωρεντίᾳ συνόδου**⁽⁴⁾. Παραλείποντες πᾶσαν λεπτομερῆ κρί-

¹⁾ Ὅ,τι κατηγοροῦσιν τοῦ Συροπούλου εἶνε ἢ μὴ ἀκριβῆς τήρησις καὶ ἀναγραφὴ χρονολογικῆς πορείας τῶν γεγονότων. Werschauer p. 22.

²⁾ Συρόπ. IX, 10, 265. IV. 1, 67. πρβλ. καὶ III, 17, 62; 18, 63; 14, 57. 58. XII, 11, 347—350.

³⁾ Τὰ μόνα γεγονότα, ἅτινα σχετικῶς πρὸς τὸν Μάρκον ἀναφέρει μετὰ τὴν ἐπάνοδον εἶνε ἢ πρότασις αὐτῷ ἵνα ἀναβῆ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἢ ἄρνησις αὐτοῦ ὅπως κοινωνήσῃ τῷ ἀπὸ Κυζίκου Μητροφάνει ἐκλεγέντι πατριάρχῃ καὶ ἢ φυγὴ αὐτοῦ εἰς Ἐφεσον διὰ Προύσης. Ὅ,τι δὲ καθ' ὃν χρόνον ὁ Συροπούλος ἔγραψεν ὁ Μάρκος εἶχεν ἀποθάνῃ δεικνύται ἐκ τε ἄλλων καὶ ἐκ τῶν ἐν XII, 11, 350 φερομένων γεγονότων.—⁴⁾ Εὑρηνται ἐκδεδομένα ἐν τῷ 32 τόμῳ τῆς Παρισινῆς ἐκδόσεως τοῦ 1644, ἀπλῆ ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ VIII τόμου τῶν συνοδικῶν πρακτικῶν τοῦ Bigne 1634, ἐπιπαρὰ τῷ Harduin τόμ. IX καὶ παρὰ Labbei. τόμ. XIII, ἐπιπαρὰ Mansi τόμ. XXI· ἡμεῖς παραπέμπομεν εἰς τὴν πρόχειρον ἡμῖν παρισινὴν ἐκδοσιν. Τῷ 1864 ἐξεδόθη ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τοῦ Καρδινάλιου Pitra μόνον τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον.

σιν περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ συγγραφέως αὐτῶν, περὶ οὗ οὕτω πολλὰ ἐγράφησαν ⁽¹⁾ περιοριζόμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἐν αὐτοῖς παρατηρομένη σαφὴς τάσις πρὸς ἀτομικὰς συμπαθείας καὶ πρὸς ἔξαρσιν τοῦ γοήτρου τῶν λατινοφρόνων Ἑλλήνων πείθει, ὅτι ἡ χρῆσις τῆς πηγῆς ταύτης ἀνάγκη νὰ γίνηται μετ' ἐπιφυλάξεως, ἰδίᾳ ἐκεῖ, ἔνθα παράγονται ἱστορικὰ γεγονότα· διότι ἡ μετάδοσις τῶν ἐν ταῖς συζητήσεσι λόγων εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀκριβής, ἀποδεικνύουσα ἀκριβῶς ἐκεῖνο, ὅτι ὁ συγγραφεὺς, ἤκιστα τὰ τῆς θεολογίας μεμνημένος, ἦν ἀνίκανος νὰ διαφθείρῃ ἀφόβως τοὺς δογματικοὺς λόγους ⁽²⁾. Ἡ σχέσις τοῦ συγγραφέως τῶν πρακτικῶν τούτων πρὸς τὸν ἡμέτερον Μάρκον δεικνυμένη ἐν ὀλίγαις μόνον περιστάσεσιν εἶνε δυσμενής. Οὕτω τὴν δις μνημονευομένην διὰ σιωπῆς ἀπάντησιν τοῦ Μάρκου εἰς τὰ ἀσχέτως πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προβιντσιάλιου, ἅπαξ μὲν ἀναγράφει ζηρῶς, τὸ δὲ δεύτερον μετὰ ἐξηγήσεως ἀτομικῆς ⁽³⁾. Ἦττον ἀξιόπιστα εἶνε τὰ λεγόμενα «*λατινικὰ πρακτικὰ*» μεροληπτικώτατα ἀφηγούμενα τα πράγματα καὶ χρησιμεύοντα μόνον κατὰ τοῦτο, ἵνα διασαφηνίζωσι λεπτομερείας τινὰς ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἱστορίας τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου.

Ἰδίαν ὅλως θέσιν ἐν ταῖς πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα πηγαις αἱ εἰδήσεις κατέχουσιν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον λεπτομερεῖς, αἱ ἀπαντῶσαι παρὰ τοῖς δυσμενῶς τῷ ἡμετέρῳ Μάρκῳ διακειμένοις Βησσαρίωνι, Γρηγορίῳ Πατριάρχῃ Κων(σταντινουπόλεως) τῷ Μάρμα καὶ Ἰωσήφ τῷ ἐπισκόπῳ Μεθώνης. Αἱ πρὸς

¹⁾ Πρὸς τὰς ποικίλας γνώμας παρὰ Werschauer σελ. 5—15, καὶ Sadow Βησσαρίων ὁ Νικαίας σελ. VII ὑπόσημ. 2. Ὁ Hergenroether πιστεύει ὅτι τὰ ἀληθῆ πρακτικὰ δὲν περιεσώθησαν, τὰ δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο φερόμενα σήμερον ἀποδίδωσι τῷ Μυτιλήνης Δωροθέῳ. Handbuch der Allgemeine Kgeschichte III, 368.

²⁾ Τοῦτο ἴσως εἶνε εἰς λόγος ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως τῆς συγγραφῆς τῶν πρακτικῶν τούτων Δωροθέῳ τῷ Μυτιλήνης.

³⁾ Concil XXXII p. 336 καὶ 338: “Ὁ δὲ Ἐφέσου μηδὲν ἔχων ἀποκριθῆναι ἐσιώπα ἐπὶ πολὺ,,. Ἐπὶ τῆς ἐκφράσεως ταύτης ὅλην σχεδὸν σελίδα δημιουργεῖ ὁ Lebeau. Histoire du Bas-Empire XXI p. 166.

τὸν Ἐφέσου Μάρκον σχέσεις τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν παρέχουσιν ἡμῖν τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσωμεν παρ' αὐτῶν εἰλικρινεῖς καὶ ἀμερολήπτους κρίσεις περὶ αὐτοῦ· ἀνήκοντες εἰς ἰδίαν μερίδα καὶ ὑπὸ ἀντιθέτων ἐμπορούμενοι ἀρχῶν, στερούμενοι δὲ ἄλλως τῆς σώφρονος καὶ εἰλικρινοῦς ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων, φυσικώτατα ἐθυσίασαν τὴν ἀλήθειαν πολλάκις χάριν τῶν προσωπικῶν παθῶν. Καὶ ἐκ μὲν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βησσαρίωνος ἀμέσως εἰς τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν οὕτως ἢ ἄλλως ἀνάγονται 1) Ἐπιστολὴ «πρὸς Ἀλέξιον Λάσκαριν τὸν Φιλανθρωπινὸν περὶ τῆς ἐμπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ οὐχὶ τὸ ἐλάχιστον ⁽¹⁾ τμήμα ἀριέρωται τῇ ἐξιστορήσει τῶν κατὰ τὴν ἐν Φερράρα καὶ Φλωρεντία σύνοδον. Τὰ πράγματα ἐκτίθενται οὐχὶ κατὰ αὐστηρὰν χρονολογικὴν σειρὰν καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα σαφοῦς καὶ εἰλικρινοῦς λατινισμοῦ. Ἐν τισὶν ἐνταῦθα συμπληροῦνται λεπτομερέστερον γεγονότα τινά, ἀλλαχοῦ παρέχεται ἐξήγησις τῆς ἐν δεδομέναις περιστάσεσι διαγωγῆς τινῶν ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν ἐν τῇ συνόδῳ, καὶ δὴ πρῶτιστα πάντων αὐτοῦ τοῦ Βησσαρίωνος, ἢ προστίθεται τι νέον ἄγνωστον τέως ἐκ τῶν ἄλλων πηγῶν. Ἐν τόνῳ ὑψηλῷ καὶ μετὰ περιττῆς φιλαυτίας ⁽²⁾ προσποιεῖται ἅμα ὁ συγγραφεὺς μετριοπροσύνην καὶ ἀπαθῆ καὶ ἀμερόληπτον γενναιότητα, ἰδίᾳ ὡσάκις ποιεῖται λόγον περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Μάρκου, ὃν ἀρ' οὗ ἀνυποστόλως κατηγορήσῃ ἐπὶ εὐηθείᾳ καὶ θεολογικῇ ἀμαθείᾳ ⁽³⁾ ἐπάγεται ἐν ψευδεῖ μετριοπροσύνη τάδε: «Ταῦτα δὲ λέγω οὐκ ἐκείνον διασῦραι βουλόμενος· πόρρω γὰρ ἐγὼ τῶν τοιούτων· ὅθεν οὐδέποτε κατ' ἐκείνου οὐτ' εἶπον, οὔτε ἐρῶ πλέ-

1) Migne CLXI, col. 337 a—360 b.

2) Migne ibid. col. 341 c. «Ὅτε καὶ θαρρῶ λέγειν τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν παρὰ Γραικῶν εἰρημένων λόγων αὐτὸς ἦν καὶ ὁ εὐρῶν καὶ εἰπῶν. πρβλ. καὶ col. 405 b. c.

3) Migne ibid. col. 311 b. «Ἐκ τούτου οὖν ἐστὶν ἐννοῆσαι τὴν ἐκείνου ἰκανότητα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἦν αὐτὸν εἰκὸς κρίσιν ἐν τοῖς δυσχερεστέροις καὶ ὑψηλοτέροις θεωρήμασιν ἔχειν, τοῖς περὶ τοῦ δόγματος λόγοις, εἰ τοῦτο τοιοῦτον ὃν αὐτὸν λέληθε,,.

ον τῶν ἐνταυθι εἰρημένων· ἀλλὰ τοὺς ἀπροστάς διδάξαι βουλό-
μενος ἀπὸ τῶν ἐκείνου φυλάττεσθαι λόγων» (2).

2) «**Ἀπόκρισις πρὸς τὰ τοῦ Ἐφέσου κεφάλαια**» αἰτή-
σει τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶνε συν-
ἔχεια τῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Γρηγορίου φιλοπονηθείσης ἀναίρεσεως
καὶ ἀνασκευῆς τῶν πρώτων 16 κεφαλαίων ἐκ τῶν 57 συλλο-
γιστικῶν περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως κεφα-
λαίων τοῦ Μάρκου, ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον δὲ Γρηγορίου τοῦ Σχο-
λαρίου ἐκδοθείσης καὶ μέχρι τοῦδε φερομένης (3). Ἐν τῇ ἀναί-
ρέσει ταύτῃ μετὰ ὕφους πομπώδους, καὶ οἷον δὴ θριαμβευτικοῦ,
πράγματι ὅμως μετὰ μικροπρεποῦς κοκεντροεχίως καὶ ἀναξίου
εἰς σπουδαῖον ἄνδρα τόνου καὶ τρόπου κατοφέρεται κατὰ τοῦ
ἀντιπάλου κατσχέων αὐτοῦ τοὺς χυδαϊοτάτους προπηλακισμοὺς
καὶ ἐκπομπῶν αὐτόν, ἀρνούμενος ἅμα αὐτῷ πᾶσαν συστημα-
τικὴν παιδεύσιν οὐ μόνον θεολογικὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γραμ-
ματικὴν καὶ φιλολογικὴν (4). Μετὰ τὰ ἄνωτέρω σημειωθέντα
συγγράμματα τοῦ Βησσαρίωνος μνημονευτέον ἕτερον ἔργον ἄν-
δρός ἐπίσης πολερίου τῷ ἡμετέρῳ Μάρκῳ, Γρηγορίου τοῦ Πνευ-
ματικοῦ καὶ πρωτοσυγγέλλου, τοῦ μετὰ Μηροφάνην τὸν ἀπὸ Κυ-
ζίκου γενομένου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (1445—
1448): «**Ἀπολογία εἰς τὴν τοῦ Ἐφέσου ὁμολογίαν**»
εἶνε γεγραμμένον δι' ὕφους ὁμοιωτέρου καὶ ἡσυχαιτέρου, ἀ-
σχολούμενον κυρίως εἰς τὴν διὰ πατρικῶν ῥητῶν ἀναίρεσιν τῶν
θεολογικῶν τοῦ Ἐφέσου κεφαλαίων. Αἱ ἱστορικαὶ ἐνταῦθα εἰδή-
σεις εἶνε σπένια καὶ γενικαί. Πλουσιώτερον εἰς ἱστορικὴν ὕλην
εἶνε τὸ ἕτερον ἔργον τοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου «**Ἀπολογία εἰς
τὴν τοῦ Ἐφέσου ἐπιστολὴν**», ἐν ὁμοίῳ ὕφει καὶ τόνῳ γε-
γραμμένη ὡς καὶ ἡ προτέρα, μετὰ ἀπολογητικοῦ μάλλον σκο-
ποῦ ἢ ἐπιθετικοῦ καὶ πολεμικοῦ. Διὰ τῶν ἐν αὐτῇ εἰδήσεων συμ-

2) Migne ibiP. col. 311 b. c.

3) Ἡλία Τανταλίδου. Παπιστικῶν ἐλέγχων τόμος 1, 297—308.

4) Migne CLXI, col. 148. b. c. 149 a. 163 c. 172 d. 173 a. 180 b. c. 196 a. 229 c. d. κ.λ.

πληροῦνται τινα, καίπερ πάνυ ὀλίγα, ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου. Συντελεστής τοῦ κατὰ τοῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ ἀγῶνος ἐκ τῶν συγχρόνων εἶνε ὁ ἐπίσκοπος Μεθώνης Ἰωσήφ. Ὁ ἄλλως ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ πρωθιερέως φερόμενος δραπετίδης ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ θερμὸς συνήγορος τοῦ λατινισμοῦ ἐν τοῖς κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας συγγράμμασιν αὐτοῦ ἀποδείκνυται ἐστερημένος συστηματικῆς θεολογικῆς παιδεύσεως, ἐνίοτε ἀφελῆς μέχρι βαθμοῦ ἀπιστεύτου, ὅσον ἐξ ἄλλου εὐπιστος ἅμα εἰς τοὺς μύθους καὶ ἐν συνειδήσει πονηρός. Παρ' αὐτοῦ ἔχομεν «**Διάλεξιν περὶ τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου**»⁽¹⁾, ἐν εἶδει διαλόγου ὑπεράσπισιν τῆς συνόδου ταύτης καὶ δικαιολόγησιν τῶν ἐπ' αὐτῆς πεπραγμένων. Αἱ ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ἀνακρίβειαι εἶνε τοσοῦτο χονδροειδεῖς καὶ αἰσθηταί, ὥστε παντὶ που δῆλαι καθίστανται. Αἱ δὲ περὶ τῆς συνόδου καὶ δὴ καὶ τοῦ Μάρκου ἱστορικαὶ εἰδήσεις ἔτι μᾶλλον μυθολογικώτερον περιβάλλονται χαρακτηῖρα χρησιμεύουσαι μᾶλλον ὡς ἀπόδειξις ἐκεῖνου, ὅτι ἡ ἱστορικὴ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια διεμορφοῦτο καὶ διεστρεβλοῦτο ἀπ' αὐτῶν ἔτι τῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς καὶ ἐγένοντο· ἔτι ἥττονος ἀξίας διὰ τὴν ἀλήθειαν, μείζονος δὲ διὰ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ βαθμοῦ τῆς κακοβουλίας καὶ τῆς κακοπιστίας τῶν ἀντιπάλων τῆς τε ὀρθοδοξίας καθόλου καὶ τοῦ Ἐρέσου ἐν μέρει, εἶνε τὸ ἕτερον ἔργον τοῦ Μεθώνης Ἰωσήφ: «**Ἀπολογία εἰς τὸ γραμμάτιον Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ**», ἐν ᾧ ἐκεῖνος ἐκτίθησι τὰ κατὰ τὴν σύνοδον καὶ τὴν ἐν αὐτῇ πολιτείαν αὐτοῦ⁽²⁾. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ὁ Ἰωσήφ ἀκολουθῶν κατὰ πόδας τῷ Βησσαρίωνι ἐν τῇ μεθόδῳ τῆς ἀναιρέσεως ἐν μὲν τῷ δογματικῷ μέρει κατὰ τὸ πλεῖστον ἀντιγράφει αὐτὸν ἀδεξίως⁽³⁾, ἐν δὲ τῇ παραθέσει ἱστορικῶν πληροφορι-

1) Παρα Migne τόμ. GLIX, col. 960—1024.

2) Παρὰ Migne CLIX, col. 1024—1093. «Ἀπολογία εἰς τὸ γραμμάτιον κῶρ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ Μητροπολίτου Ἐρέσου, ἐν ᾧ ἐκτίθεται τὴν αὐτοῦ δόξαν, ἣν εἶχε περὶ τῆς ἐν Φλωρεντία Ἁγίας καὶ ἱερᾶς συνόδου,».

3) Ἡλίας Τανταλίδης. Παπιστικῶν ἐλέγχων τόμ. 1. σελ.

ων βαναυσότατα ὑβρίζει εἰς τὴν ἀλήθειαν συνεπισωρεύων μύθους ἐπὶ μύθοις καὶ ἀνακριθείας παιδαριώδεις, αἵτινες ὅμως εὖρον ἡχῶ κατὰ τὸν δέκατον ἕνατον αἰῶνα παρ' ἀνδράσιν ἀξιούσιν ὅτι γράφουσι τὴν ἱστορίαν τοῦ παρελθόντος καὶ ἀποδίδουσι τὸ δίκαιον κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀμεροληψίας (¹).

Πρὸς ἀντιστάθμησιν τῶν ἀνακριθειῶν καὶ ἀδικημάτων τῶν συγχρόνων ἐχθρῶν τοῦ ἡμετέρου Μάρκου ἔχομεν μαρτυρίας συγχρόνων ἐπίσης, φίλα αὐτῷ καὶ τῇ ὀρθοδοξίᾳ διακειμένων ἀνδρῶν, ἐπίσης κοινωνῶν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐνώσεως, καὶ διαδόχων αὐτοῦ ἐν τῇ πρὸς τοὺς Λατίνους πάλῃ. Ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὸν ἄνδρα, ἀναμφιβόλως, ἀναγκάζει ἡμᾶς ν' ἀποδεξώμεθα τὰς μαρτυρίας αὐτῶν οὐχὶ ἀνεξετάστως, ἀλλὰ μετὰ τινος φειδοῦς καὶ ἐπιφυλάξεως, ἂν μὴ σκοπῶμεν νὰ ἀθετήσωμεν τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἱστορικῆς ἀμεροληψίας. Ἐν τῇ ἐπιφυλάξει ὅμως ταύτῃ κατὰ τὴν δεδομένην περίστασιν, ὁ γράφων τὴν πολιτείαν τοῦ Ἐφέσου Μάρκου εὐρηταί πως εὐτυχῆς ἐν ἐκείνῳ, ὅτι οἱ περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦντες φίλοι εἶνε ἄνδρες ἀνώτεροι παντὸς ἀτομικοῦ συμφέροντος, οὔτε ἔχουσί τινα λόγον νὰ διαστρέψωσι τὴν ἀλήθειαν. Εἶδομεν ἤδη ἀνωτέρω ἐν τούτῳ τὸν χαρακτήρα Συλβέστρου τοῦ Συροπούλου. Πλείονα ἀμεροληψίαν εἰσέτι περὶ τοῦ Μάρκου ἀπαντῶμεν παρὰ Γεωργίῳ τῷ Σχολαρίῳ τῷ πρώτῳ μετὰ τὴν ἄλωσιν Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκ τῶν ἀρίστων προσωπικῶν φίλων τοῦ Μάρκου ὁ ἀνὴρ οὗτος ἔδειξεν ἀείποτε ἀνεξαρτησίαν ἀπόλυτον ἐν ταῖς ἰδίαις γνώμαις (²), ἐν δὲ τῇ κατὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως πολιτείᾳ αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν εἰμὴ ἀμέσως, ὅμως ἐμμέσως συνετάγη τοῖς πολεμίοις τῆς τε Ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Εὐγενικοῦ (³). Καὶ φίλος δὲ ὢν αὐτοῦ δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀποδοκιμάσῃ ἐνίστε ἢ νὰ μὴ συντάσσῃται τοῦλάχιστον

¹) Lebeau. Histoire du Bas-Empire, tom, XXI p, 166. 168 κ. ἄλ.

²) Συρόπουλ. VI, 12, 13, 160.

³) Ἀπόκρισις τοῦ Σχολαρίου Μάρκου τῷ Ἐφέσου παρὰ Migne CLX, col. 533 καὶ Νογὼν ἀνέκδοτα ἔργα Μάρκου καὶ Σχολαρίου σελ. 60 καὶ Ἐπιστολὴ Μάρκου πρὸς Γεώργιον τὸν Σχολάριον παρὰ Migne CLX, col. 1092.

ταῖς γνώμαις τοῦ Μάρκου (1). Ὑπὸ τοιούτους ὄρους αἱ περὶ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἡμετέρου Εὐγενικοῦ κρίσεις καὶ εἰδήσεις φέρουσι τὸν τύπον, εἰ μὴ τινος ἑτέρου, ἀλλὰ γε ἀδουλώτου καὶ ἀνεξαρτήτου εἰλικρινείας. Καὶ τοῦτο ἡμῖν ἀρκεῖ· διότι παρὰ τοῦ Σχολαρίου μανθάνομέν τινα γεγονότα ἀναγόμενα εἰς τὴν πολιτείαν τοῦ Μάρκου, ἅτινα οὐδαμοῦ ἄλλοθι ἀπαντῶμεν. Εἰς τὰς παρὰ τῷ Σχολαρίῳ εἰδήσεις ὀφείλομεν σχεδὸν πᾶν ὅ,τι γινώσκομεν περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Εὐγενικοῦ Μάρκου πρὸ τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐνώσεως, ἐν Κωνσταντινουπόλει. Αὐτῷ ἐπίσης ὀφείλομεν πᾶν ὅ,τι γινώσκομεν περὶ τῆς φιλοσοφικῆς παιδείσεως καὶ ἀξίας τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου, ἔτι δὲ περὶ τῆς φιλολογικῆς αὐτοῦ μορφώσεως. Τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν συγγράμματα τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου ἢ κρεῖττον εἰπεῖν Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου εἶνε

1) «περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ πρὸς Ἰωσήφ ἔξαρχον λόγος Γ'», ἐν ᾧ παρέχων βιογραφικὰς τινὰς πληροφορίας περὶ τοῦ Μάρκου, ὅτε ἔτι ἱερομόναχος ἦν, γράφει τὰς ἰδίας κρίσεις περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ προορισμοῦ γνώμης τοῦ Μάρκου· ὅποσον δὲ ἀνεξαρτήτως φέρεται ὁ συγγραφεὺς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα δεικνύει ἡ ἐξῆς οὐχὶ τοσοῦτον κολακευτικὴ διὰ τὸν μακάριον Μάρκον ἔκφρασις : «ὅτι δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος ἀδύνατον ἦν οὕτω τε προδήλως καὶ πολλαχοῦ τὰ τοιαῦτα τὸν μέγαν φάναι Βασίλειον, κἂν μυρίοι φαῖεν αὐτὸ τῆς Ἐφεσίων πρόεδροι, ἰκανῶς σοι τότε πρῶτον ἐδείχθη κλ.» (2). 2) «Γενναδίου Π. Κ. κατὰ ἀκινδυσιστῶν» (3), ἐν ᾧ εὐρίσκομεν πληροφορίαν καὶ κρίσεις περὶ τοῦ κατὰ Καλέκα συγγράμματος τοῦ Μάρκου. 3) «Ἐπιστολὴ Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου πρὸς Μάρκον Ἐφέσου Μητροπολίτην» (4). Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὀφείλομεν τὰς πολυτιμοτάτας πληροφορίας περὶ τῆς φιλοσοφικῆς

1) Γενναδίου Μοναχοῦ περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ Migne GLX, col. 1127.

2) Migne ἐνδ' ἄνωτ.

3) Παρὰ Migne GLX, col, 649—664.

4) Παρὰ Migne GLX, col. 743—746,

τοῦ Μάρκου παιδεύσεως, περὶ τῆς σχολῆς, εἰς ἣν ἀνήκε, περὶ τῆς φιλολογικῆς μορφώσεως αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς θέσεως, ἣν κατέειχεν ἐν τοῖς συγχρόνοις. 4) **Ἀποκρίσεις εἰς τὰ ἐπιτελεύτια ῥήματα τοῦ Μάρκου** καὶ 5) **«Μονωδία ἐπικήδειος ἐπὶ τῷ μακαριωτάτῳ Πατρὶ καὶ διδασκάλῳ κυρίῳ Μάρκῳ Ἐφέσου, κατὰ κόσμον Εὐγενικῷ»** (1). Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ, κατὰ φυσικὸν λόγον, ὁ ῥήτωρ ἐξῆρε τὸν κείμενον ὅσον δυνατὸν ἦν πλειότερον· εἶνε δυνατὸν ὅμως καὶ ὑπὸ τὴν περίσσειαν τῶν λόγων καὶ τὸν πλοῦτον τῶν ἐκφράσεων ν' ἀποδρεψώμεθα τὴν κατ' οὐσίαν ἀλήθειαν περὶ τε τοῦ καθόλου χαρακτήρος τοῦ ἀοιδίου Μάρκου καὶ περὶ τινῶν ἄλλων γεγονότων ἀξιοσημειώτων διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς προκειμένης περιόδου. Μετὰ τὸν Γεώργιον τὸν Σχολάριον πληροφορίας περὶ τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου εὐρίσκομεν παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ Ἰωάννῃ Εὐγενικῷ τῷ Νομοφύλακι. Πεπαιδευμένος τὴν τε θύραθεν καὶ τὴν θεολογικὴν παιδείαν, ἦν ὁ πιστὸς συνοδὸς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ καὶ ἄκρος ἅμα θαυμαστής· ἐν γλώσσει ἀνθηρᾷ καὶ ἀποπνεούσει τὸ ἄρωμα τῆς ἀρχαιότητος (2) ὁ Ἰωάννης συνέταξεν **«ἀντιρρητικὸν»** ἀνασκευάζοντα τὸν ὄρον τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου, οὐχὶ ἀχαρίτως χρώμενος τῇ τε εἰρωνίᾳ καὶ τῷ σαρκασμῷ, ὅπερ ἔχει κοινὸν γνῶρισμα μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ πολλὰς ἱστορικὰς πληροφορίας δὲν ἀπαντῶμεν, ἀλλὰ καὶ αἱ ὀλίγαι, ἃς εὐρίσκομεν ἔχουσιν ἰδιάζουσαν σημασίαν. Τῷ Ἰωάννῃ ἐπίσης ὀφείλομεν **βιογραφίαν τοῦ ἀοιδίου Μάρκου**, ὑπὸ τὸν τύπον μᾶλλον πανηγυρικοῦ λόγου, ἀνέκδοτον ὅμως μέχρι τοῦδε κειμένην (3), καὶ γνωστὴν ἡμῖν μόνον ἐξ ἐπιτομῆς βραχείας

1) Γνωστὴ ἡμῖν εἶνε μόνη ἢ παρὰ Νογῶν ἐκδοσις «Μάρκου τοῦ Ἐφεσίου καὶ Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου», ἀνέκδοτα ἔργα σελ. 68—88.

2) Ὁ Ἰωάννης εἶνε γνωστὸς διὰ τὰ φιλολογικὰ καθαρῶς ἔργα αὐτοῦ τὰ καλούμενα «ἐκφράσεις», ἴτοι ποιητικὰς ἐν πεζῷ λόγῳ περιγραφὰς ἀντικειμένων, χωρῶν ἢ πόλεων (Τραπεζοῦντος Ἰμβρου) πρβλ. Krumbacher. Geschichte der Byzantinischen Literatur. 1891. p. 211. 212.

3) Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς συνοδικῆς τῆς Μόσχας ἀριθ. 393 σελ. 119.

γενομένης ὑπὸ τινων τῶν νεωτέρων (1). Τῇ βραχείᾳ ταύτῃ ἐπιτομῇ ὀφείλομεν ἀκριβεῖς τινὰς χρονολογικὰς πληροφορίας οὐχὶ ὅμως καί, ὡς ἦν εὐκτόν, πλήρεις. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκ τῶν συγχρόνων τῷ ἡμετέρῳ Μάρκῳ. Ἐκ τούτων σαφῶς καταφαίνεται ὅτι ταῖς συγχρόνοις ταύταις μαρτυρίαις ὀφείλομεν πᾶν ὅ,τι σαφὲς καὶ ἄμεσον γινώσκωμεν περὶ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ. Διότι οὐχὶ μετὰ πολὺ τὰ κατ' αὐτὸν κατέστησαν ἀντικείμενον παρὰ μὲν τοῖς φίλοις αὐτοῦ μᾶλλον πανηγυρισμοῦ, παρὰ δὲ τοῖς πολεμίοις αὐτοῦ τε καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας μᾶλλον ἱστορικῆς διαστροφῆς καὶ ψευδολογημάτων· οὐχὶ μετὰ πολὺ, περὶ τὰς ἀρχὰς ἔτι τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἀπαντῶμεν συγγραμμάτιον Μανουὴλ ῥήτορος τοῦ Κορινθίου ὑπὸ τὸν τίτλον «**Περὶ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου καὶ τῆς ἐν Φλωρεντίας συνόδου καὶ κατὰ Γεμιστοῦ καὶ Βησσαρίωνος**» (2), ἐν ᾧ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν τίτλον, διὰ τῶν γενικωτάτων ἐκφράσεων παρέχονται ἱστορικαὶ ἀνακρίβειαι, ἀτελεῖς καὶ αὐταί, καὶ πομπώδεις χαρακτηρισμοί. Παρὰ δὲ τῷ οὐχὶ μετὰ πολὺ ζήσαντι πολυμαθεῖ Γεωργίῳ τῷ Κορεσίῳ ἀπαντῶμεν ἀνεξετάστους ἐπαναλήψεις τῶν ὑπὸ ἀρχαιοτέρων γεγραμμένων, ἄνευ κριτικῆς ἐρεῦνης (3).

Ἐκ τῶν νεωτέρων οὐδεὶς ἔλαβε τὰ κατὰ τὸν Εὐγενικὸν Μάρκον ὡς ὑπόθεσιν εἰδικῆς μελέτης· ἀλλὰ πάντες τμηματικῶς ἢ ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον (4), ἢ

1) Δημητρακόπουλος Ἀνδρόνικος. Ἱστορία τοῦ σχίσματος τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς. Λειψία 1867 σελ. 147 καὶ ὑποσημ.

2) Τμήμα τοῦ λόγου τούτου ἐδημοσίευσεν ἤδη ὁ Δημητρακόπουλος. Ἱστορία τοῦ σχίσματος σελ. 147 ὑποσημ. ἕλον δὲ τὸν λόγον ὁ ἀρχιμ. Ἀρσένιος ἐν Μόσχᾳ 1890.

3) Γεωρ. Κορεσίου, ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, παρὰ Δοσιθέου. Τόμ. Καταλλαγῆς 276—410.

4) Gorski. Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου.—Fromann. Beiträge zur geschichte der Florentiner Kircheneinigung. Halle 1872.—Zhisshman. Die unionsverhandlung zwischen den Orientalischen und Römischen Kirchen seit der Anfange des XV Jahrhunderts bis zum Concils von Ferrara. Wien 1858.

έν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ σχίσματος τῶν δύο ἐκκλησιῶν (¹), ἢ έν τῇ καθόλου ἱστορίᾳ τῆς Βυζαντιακῆς ἀρχῆς κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους αὐτῆς (²), ἢ πῶς ἄλλως, ἀλλὰ πάντοτε τμηματικῶς. Ἐν ἱστορικαῖς μελέταις ἐπὶ τῶν δογματικῶν διαφορῶν τῶν δύο ἐκκλησιῶν (³), έν τῇ ἐκδόσει ἀνεκδότων συγγραμμάτων ἢ αὐτοῦ τοῦ Μάρκου (⁴) ἢ ἄλλων συγχρόνων αὐτῷ (⁵), έν κριτικαῖς φιλολογικαῖς μελέταις τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ (⁶) ἀπαντῶ-

¹) Δημητρακοπούλου. Ἱστορία τοῦ σχίσματος τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς. Λειψία 1867.—Pichler. Geschichte der Kirchentrennung zwischen den Orient und Occident von den ersten Anfängen bis zur jungsten Gegenwart. München 1864 tom. I.—Walchius. Historia controversiae Graecorum et Latinorum de processione Spiritus Sancti. Jenae. 1751.

²) Gibbon. Histoire du décadence et de chute de l'Empire Romaine. μετάφρ. γαλ. tom. XIII.—Le-Beau. Histoire du Bas-Empire. Paris 1834, tom. XXII.—Κ. Παπαρρηγοπούλου. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. τόμ. Δ'. Ἀθήναι 1887.

³) Leo Allatius. De perpetua Ecclesiae Occidentalis et Orientalis concensu. Colonia 1648. τοῦ αὐτοῦ. de consensione in dogmate de purgatorio. Romae 1655, καὶ Vindiciae Synodi Ephesinae de processione Spiritus Sancti. Romae 1661. Ἡλία Τανταλίδου. Παπιστικοὶ Ἑλεγχοὶ τόμ. I—III Κλει. 1850.—Ἀδάμ Ζορνικαβίου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πραγματεῖαι τόμ. I, II. κατὰ μετάφρ. Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου. Πετροπολ. 1767.—Ἡλία Μηνιάτη. Πέτρα σκανδάλου.

⁴) Migne. C. Gompлетus. Patrologiae Graecae tom. GLX, col. 1071—1078. Νοτῶν. Μάρκου Ἐφέσου καὶ Γεωργίου Σχολαρίου ἀνέκδοτα. Παρίσιον 1849. σελ. 7—19. Δοσιθέου Π. Ἱεροσολύμων τόμ. Ἀγάπης. Ἰάσιον. 1698. προλεγόμεν. σελ. 25—29. Draesecke, Marcus Eugenicus von Ephesus. έν Zeitschrift für Kirchengeschichte 1890. XII σελ. 91—116.

⁵) Migne. GLX, col 11. 12. 523 530. GLXI col. 1—10 Cass. Pletho und Scholarius. 1844.—Le Quien Dissertatio in Damascenum.

⁶) Krumbacher. Geschichte der Byzantinischer Litteratur. München 1891.—Δημητρακοπούλου. “ Ὁρθόδοξος Ἑλλάς,, Λειψία. 1872. Fabricius. Billiotheca Graeca. 1721. tom. IX p. 744 XI, p. 80. 509. 670—677. ἐκδ. Harless.—Gaveus. Scriptorum Ecclesiasticorum Historia Litteraria. tom. II, p. 136. 137. Πλὴν τούτων εἶχομεν ὑπ' ὄψει έν τῇ συντάξει τοῦ ἔργου ἡμῶν καὶ ἄλλα τινὰ συγγράμματα, ὧν τὰς μαρτυρίας παρατίθεμεν έν ταῖς ἑκασταχοῦ ὑποσημειώσεσι.

μεν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐκτενεῖς σημειώσεις περὶ τοῦ αἰοιδίου Μάρκου. Πάντες οὗτοι οἱ νεώτεροι οὐδὲν τὸ καινότερον εἰσήνεγκαν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μάρκου παρὰ τὰ ἐκ τῶν συγχρόνων αὐτῷ γνωστὰ ⁽¹⁾, τινὲς μάλιστα τούτων ὑπὸ ὠρισμένων ἀγόμενοι ἀρχῶν διέστρεψαν μέχρις ἀπιστεύου καὶ αὐτὰ τὰ γνωστὰ γεγονότα. Ἡ ὑπὸ τῶν νεωτέρων χρῆσις τῶν ἀμέσων καὶ ἀρχαίων πηγῶν ἐγένετο συναφδὰ ταῖς ἀτομικαῖς ἐκάστου συμπαθείαις, προσκειμένων τῇ Ἀνατολικῇ ἢ τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ· ὀλίγισοι δὲ ἱστορικοὶ εἰς οὐδετέραν τούτων ἀνήκοντες, ἢ τοῦλάχιστον μὴ τιφλῶς ἀκολουθοῦντες τῇ ἰδέᾳ τῆς ὑπερασπίσεως τῆς ἰδίας ἐκκλησίας ⁽²⁾ ἀπέδωκαν ἀμερολήπτως οὕτως ἢ ἄλλως τὸ δίκαιον τῷ ἀνδρὶ, μὴ ἀξιώσαντες προσοχῆς τὰς ἀκριτοθυτίας καὶ τὰ ἀτομικὰ πάθη τῶν μερίδων.

1) Ὁ Pichler μόνον καὶ ὁ Fromann παράγουσι νέα τινὰ εἰδικῶς διὰ τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον σπουδαῖα.

2) Π.Χ. ὁ Gibbon, ὁ Pichler, ὁ ἡμέτερος Παπαρρηγόπουλος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΜΑΡΚΟΣ Ο ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ ΣΥΝΟΔΟΥ

Μάρκος ὁ Εὐγενικός ἐγεννήθη, ἀνετράφη καὶ ἐπαιδεύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ, ἄγνωστον πότε μετοικήσασα ἐκ Τραπεζοῦντος⁽¹⁾ ἔζη ἐν τῷ τμήματι τοῦ Γαλατᾶ ἢ Γαλάτου⁽²⁾, διακρινομένη διὰ τὰς σχέσεις, αἵτινες συνήπτον αὐτὴν πρὸς οἴκους διαπρεπεῖς καὶ ἐπισήμους τῆς πρωτεύουσης⁽³⁾. Ὁ πατὴρ τοῦ Μάρκου διάκονος Γεώργιος εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ Σακκελίωνος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας⁽⁴⁾. παραδίδονται δὲ ἡμῖν καὶ τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς αὐτοῦ καλουμένης Μα-

1) Ὁ Krumbacher πρῶτος παρέχει ἡμῖν τὴν εἰδησιν ταύτην ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑκφράσεως Τραπεζοῦντος, Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ, ἀδελφοῦ τοῦ Μάρκου (Geschichte der Byzantinischen Litteratur. σελ. 211).

2) Δοσίθεος ἐν τόμῳ Ἀγάπης, προλ. σελ. 25, 15.

3) Τοιοῦτοι οἴκοι ἦσαν ὁ τοῦ Δημητρίου Λεοντάρη (Χαλκοκονδύλη VI. 152 παρὰ Migne GLIX col. 284), ὃν ὁ Μ. ἐτίμησε δι' ἐρμῆτρον ἐπιταφίου (βλ. Α. Π. Κεραμῆα παράρτημα περιοδ. Ἑλ. Φιλ. Συλλόγου ΙΖ'. 1886)· ἡ οἰκογένεια τῶν Τσαμπλακόνων ἢ Ἐξαμβλακόνων (Πρβλ. περὶ αὐτῆς Κατακουζηνῶν ἱστορ. Β'. 27, Γ'. 465, Δ'. 87. Χαλκοκονδ. Ι σελ. 565. ἔκδ. Βον, Φραντζῆν, σελ. 191 ἔκδ. Βόν.· καὶ Κεραμῆ αὐτ. καὶ κατάλογον συγγρ. τοῦ Μάρκου ἐν τέλει τοῦ βιβλ.). Οἶκος Ἀσάνη Παλαιολόγου (αὐτόθ. πρβλ. καὶ Δελτίον ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος τόμ. Α'. τεῦχ. 3. 1884 σελ. 459—461).

4) Ἀνέκδοτος Βιογραφία τοῦ Μ. ὑπὸ Ἰω. Εὐγενικοῦ ἐν χειρογρ. τῆς ἐν Μόσχᾳ συνόδ. Βιβλιοθήκης ἀριθ. 393 σελ. 119 (ἀπόσπασμα παρὰ Δημητρακοπούλου ἱστορ. σχίσμ. σελ. 491). Εἶτα ἐγένετο πρωτέκδικος καὶ τέλος Μ. Χαρτοφύλαξ.

ρίας⁽¹⁾. Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Μάρκου, ὅστις μέχρι τῆς κατατάξεως αὐτοῦ εἰς τὸν μοναχικὸν κλῆρον ἔφερε τὸ ὄνομα Μανουήλ⁽²⁾, ποικίλως ἐτίθεται, ἐξαρτώμενον ἀπὸ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου αὐτοῦ, περὶ οὗ τρεῖς καὶ τέσσαρες γινώμαι μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν ἐπικραποῦσι⁽³⁾. διότι ἐν οὐδεμίᾳ περὶ αὐτοῦ ἀρχαίᾳ βιογραφικῇ σημειώσει τίθεται τὸ τε τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἔτος. Κατ' ἀναμρίβολον ὁμως βεβαιότητα δυνάμεθα νῦν νὰ ὀρίσωμεν ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Μάρκου τὸ 1391⁽⁴⁾. Ἡ κοινωνικὴ θέσις τῆς οἰκογενείας τῶν Εὐγενικῶν⁽⁵⁾ ἐξησφάλισε τῷ νεαρῷ Μανουήλ εὐρείαν καὶ συστηματικὴν παιδείυσιν, ὁποία ἦτο δυνατὴ τότε ἐν τῇ πρωτεύουσῃ

1) Αὐτόθι. 2) Αὐτόθι. 3) Οὕτως οἱ μὲν θέλουσιν αὐτὸν ἀποθανόντα τῷ 1443 (Dräsecke. Zeitschrift f. Kirchengeschichte. 1890 XII, I, p. 93—47 ἐπὶ ἄλλων ἢ ἡμεῖς λόγων στηριζόμενος). Ἄτεροι τῷ 1445—1448. (Pitripios l'Eglise orientale Partie II, 55—60), ἄτεροι τῷ 1447 (Fabricius Billiotheca Graeca XI p. 346. 670·τούτῳ ἀκολουθεῖ ὁ Keller—Gass. ἐν Herzog, Real—Encyclopädie τόμ. IX, p. 292). ἄλλοι τῷ 1451 (Γεωργ. Παπαδοπούλου. Συμβολαὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν σελ. 476), ἄλλοι δὲ τέλος τῷ 1452 (Δημητρ. Ὁρθόδ. Ἑλλάς σελ. 99 ἱστορ. σχίσματος σελ. 148 ὑποσημ. πρὸς. καὶ Νότω. Μάρκου Ἐφέσου κτλ. ἀνέκδοτα συγγράμματα· προλεγόμενα).

4) Ὅτι τοῦτο εἶνε τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Μ. ἐξάγεται ἐκ τῆς πληροφορίας Μανουήλ τοῦ ῥήτορος, ὅτι ἐκάρη μοναχὸς ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου τοῦ Πατριάρχου (Μανουήλ ῥήτορος· περὶ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου καὶ τῆς ἐν Φλωρ. συνόδου καὶ κατὰ Γεμισοῦ καὶ Βησσαρίωνος. Ἐξέδωκεν Ἀρσένιος ἀρχιμανδρ. σελ. 2. 3.)· ἡ πληροφορία αὕτη συνδυαζομένη μετὰ τῆς παρ' Ἰω. τῷ Εὐγενικῷ ἐν τῇ ἀνεκδότῳ βιογραφίᾳ (Δημητρ. ἱστορ. Σχίσμ. 147) εἰδήσεως ὅτι ὁ Μάρκος ἐκάρη μοναχὸς εἰκοσιπενταετῆς ὢν, πείθει ἡμᾶς ὅ ὁ Μ. ἐχειροτονήθη τῷ 1416 τελευταίῳ ἔτει τῆς Πατριαρχείας τοῦ Εὐθυμίου (Γεδεῶν πατρ. πίνακες σελ. 463 Δοσιθ. περὶ τοῦ Ἱεροσολ. πατρ. σελ. 900) Ἐξ οὗ ἔπεται ὅτι ἐγεννήθη τῷ 1391· μόνον δὲ μετὰ τῆς χρονολογίας ταύτης δύναται νὰ συμφωνήσῃ ἡ ῥητὴ μαρτυρία ὅτι ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ 52 ἐτῶν (Ἰωάν. Εὐγεν. παρὰ Δημητρ. ἱστορ. Σχίσμ. 148).

5) Miklos Acta et Diplom. II, 427—429.

τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας (1). Λεπτομερεῖς καὶ ὠρισμένας πληροφορίας περὶ τῆς πορείας τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ δὲν ἔχομεν (2). Δυνάμεθα ὅμως νὰ διαγράψωμεν τὰ γενικὰ σημεῖα τῆς παιδεύσεως αὐτοῦ στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν ἐμμέσων εἰδήσεων, ἃς ἀρῶμεθα ἕκ τε τῶν συγχρόνων τῷ ἡμετέρῳ Μάρκῳ καὶ ἕκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ τούτου.

Καὶ δὴ πρῶτον ἀναμφίβολον εἶνε ὅτι ὁ Μάρκος ἔλαβεν εὐρυτάτην φιλολογικὴν μόρφωσιν. Ἀπλῆ καὶ μόνη ἀνάγνωσις τοῦ καταλόγου τῶν περισωθέντων καὶ γνωστῶν ἡμῖν συγγραμμάτων αὐτοῦ πείθει περὶ τούτου· ἐν αὐτοῖς ἡ ποίησις κατέχει οὐχὶ τὴν ὑστάτην θέσιν, ἰδίᾳ κατὰ τὴν νεότητά αὐτοῦ (3). Ἡ δὲ μετ' ἐπιστάσις ἀνάγνωσις πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν σοβαρῶν θεολογικῶν, τῶν γραφέντων οὐχὶ ἐν ἀνέσει καὶ ἡσυχίᾳ, ἀλλ' ἐν στιγμαῖς ἐπειγούσαις καὶ σοβαραῖς, πείθει ὅτι ὁ Μάρκος ἦν ἄριστα φιλολογικῶς κατηρτισμένος καὶ οὐκ ὀλίγον ἔθυσεν ταῖς φιλολογικαῖς μελέταις (4). Ὁ Ὅμηρος καὶ ἡ ποίησις (5), τὰ ῥητορικὰ σχήματα (6) καὶ αἱ παροιμίαι τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πλοῦτου (7) συχνὰ διαδέχονται ἀλλήλα, ἀποδεικνύοντα οὐ μόνον ὅτι γενναίως ἐβαπτίσθη εἰς τὴν κολυμβήθραν τῆς θύραθεν σοφίας, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐξετίμησε καὶ ἠγάπησεν αὐτὴν ὡς ὀλίγοι τῶν αὐτῷ συγχρόνων καὶ ἠρέσκετο ἐν παντὶ ἀναπνέων τὴν αὐραν τῆς ἀναμορφωτικῆς ἐκείνης παιδεύσεως. Ποῦ ὅμως ἠδύνατο ὁ ἡμέτερος Μάρκος νὰ ἀσκηθῆ οὕτω λαμπρῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν; Ἡ Κωνσταντινούπολις, μεθ' ὅλην τὴν

1) Βλ. Αἰνεῖαν Σύλβιον τὸν ἀπὸ τοῦ 1458—1464 πάπαν Πίον τὸν II παρὰ Hacke Disputatio, qua Bessarionis acta, vita, merita. scripta exponuntur 1840. σελ. 7.

2) Γενικὰς μόνον πληροφορίας ἀπαντῶμεν τῆδε κάκεισε (Συροπ. V, 6.120 Σχολάριος Γεώργιος παρὰ Migne 4XI col. 41 καὶ ἄρ.)

3) Ἴδὲ τὸν αὐτόγραφον τοῦ Μ. κώδικα τῆς ἐν Κοσινίτζῃ βιβλιοθήκης (ἸΑΠ. Κεραμέως παράρτημα κτλ.).

4) Πρὸβλ. τὰς δύο ἐγκυκλίους ἐπιστολὰς τοῦ Μ.

5) Πρὸβλ. Α', ἐγκύκλιον (Migne CLIX col. 1028 d.).

6) Αὐτόθι Migne CLIX col. 1049 α.

7) Αὐτόθι Migne CLIX, col. 1040 c, d.

κατάπτωσιν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος τοῦ κράτους. ἐξηκολούθει οὕσα τὸ κέντρον τῆς παιδεύσεως ἐν Ἀνατολῇ⁽¹⁾. Ἀκριβῶς αἱ ἐπάλληλοι δυστυχίαι, αἱ πανταχόθεν ἐπείσπεσοῦσαι, αἱ περικοπαὶ καὶ κολοβώσεις τοῦ κράτους ὑπὸ τῆς καταστρεπτικῆς τῶν Τούρκων προόδου συνέτεινον εἰς ἀνύψωσιν τῆς πρωτευούσης ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην. Ἐνταῦθα συνέρρεον ἤδη πανταχόθεν οὐ μόνον οἱ διψῶντες παιδείας καὶ μορφώσεως, ἀλλὰ καὶ οἱ ζητοῦντες προστασίαν ἐπιστήμονες καὶ σοφοὶ⁽²⁾, καὶ ταῦτα οὐ μόνον ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Δύσεως⁽³⁾. Περιφανεῖς δὲ καὶ ἔκκριτοι οἴκοι τῆς πρωτευούσης ἀρθόνως παρείχον τὴν τε ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν αὐτῶν προστασίαν εἰς πάντας τοὺς προσερχομένους, συγκεντροῦντες οὕτω περὶ ἑαυτοὺς τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ καταρρέοντος κράτους⁽⁴⁾. Αἱ μοναὶ εἰ μὴ πᾶσαι, αἱ ἄριστοι ὅμως ἐχρησίμευον ὡς κέντρα κατὰ δεύτερον λόγον πνευματικῆς παιδεύσεως καὶ ἐργασίας, ἡ δὲ πολιτεία καὶ ἡ ἐκκλησία σπουδαίως ἑκατέρα ἐν τῷ ἰδίῳ κύκλῳ ὑπεστήριζον τὴν τοιαύτην κίνησιν⁽²⁾. Οὕτω κατὰ τοῦτο τοῦ χρόνου ἐν Κωνσταντινουπόλει διέπρεπεν ὁ ὀνομαστός ῥήτωρ Μανουὴλ ὁ Χρυ-

1) Βλ. τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν παραπομπὴν εἰς Αἰνιαν τὸν Σύλβιον «Mansit apud Constantinopolim usque ad nostram tempus vetustae sapientiae monumentum. ac velut ibi domicilium litterarum esset et arch sumae philosophiae. Nemo Latinorum satis doctus videri poterat nisi Constantiнопoli aliquando studuisset; quodque floreunte Roma doctrinarum nomen habuerant Athenae hoc tempestate nostra Constantinopolis obtinebat».

2) Οὕτως εἰς Κων(σταντι)πολιν ἀπεστάλη νὰ συμπληρώσῃ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ὁ Βησσαρίων (Sadow Βησσαρίων σελ. 3) ἔπιτι ὅμως καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Σχολαρίου ἐν ἐπιταφίῳ εἰς Μ. λεγόμενα ἠκίστα ἐπαινετικὰ διὰ τὴν ἐν Κ)πόλει πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. (Nogow σελ. 84).

3) Οὕτω κατὰ τοῦτο τοῦ χρόνου ἦν ἐν Κ)πόλει ὁ Φίλελφος. Bandini de vita et rebus gestis Bessarionis παρὰ Migne GLXI col 11.

1) Ἰωάν. Μόσχος. Ἐπιτάφιος Λουκά Νουταῖ (Δελτίον ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἐταιρείας τῆς Ἑλλ. τόμ. II τεύχ. 2, 1887 σελ. 418, 419).

2) Γεννάδ. Κ)λεως περὶ προορισμοῦ (παρὰ Migne 160 col. 1127 α).

σοκόκιης ⁽¹⁾ ἰδίαν ρητορικῆς σχολὴν διευθύνων, ἐν ἣ ἡ φιλολο-
γία καὶ ἡ φιλοσοφία παραλλήλως ἔβαινον ⁽²⁾, Περὶ τοῦτο τοῦ
χρόνου ἐπίσης περιῆν ἐν τῇ ζωῇ ὁ διάσημος θεολόγος ἄμα καὶ
φιλόλογος Ἰωσήφ ὁ Βρυένιος, ὁ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλος ὑπὸ τῶν
συγχρόνων ὀνομαζόμενος ⁽³⁾, Μακάριος ὁ Μακρῆς δόκιμος θεο-
λόγος ⁽⁴⁾, ἡγούμενος τῆς ὀνομαστῆς τῶν Ξανθοπούλων μονῆς
καὶ εἴ τις ἕτερος. Ὑπὸ τοιούτους ὄρους ἐκπαιδεύσεως, οἱ τότε
παρίσταντο, ὁ νέος Μανουὴλ διήλθε τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν,
ἐν ἣ περιλαμβάνετο ἡ γραμματικὴ καὶ ρητορικὴ τέχνη, ἡ ἱστο-
ρία καὶ ἡ ποίησις. Ἡ θεμελιώδης μελέτη τῶν Ἑλλήνων ποιη-
τῶν καὶ συγγραφέων προσεπόρισεν αὐτῷ βαθεῖαν γνῶσιν τῆς
γραμματικῆς καὶ κριτικῆς τέχνης, ἀποδείξασα αὐτὸν ἓνα τῶν
κρατίστων τῶν χρόνων αὐτοῦ τεχνοκριτῶν. Τὴν ἐν τούτῳ δὲ ὁ-
μολογουμένην αὐτοῦ ἰκανότητα μαρτυροῦσιν οὐ μόνον οἱ φίλοι
αὐτοῦ ⁽⁵⁾, ἀλλὰ καὶ οἱ διὰ παντὸς διατελέσαντες πολέμιοι ⁽⁶⁾ καὶ

1) Sadow σελ. 3 ἔτι δὲ Ἰωάννης ὁ Χρυσολογῆς, οὗ τὴν θυγατέρα ἐνυμ-
φεύθη ὁ Φίλελφος (Sadow αὐτόθι)

2) Αὐτόθι.

3) Συροπ. II, 16, 17 σελ. 12. 13. A. Π. Κεραμέως ἐν ἱστορ. καὶ Ἐθν. ἔταιρ.
τῆς Ἐλ. 1892 σελ. 459.

4) Συροπ. II, 16, 12, V, 6, 120 (ἐξ οὗ δείκνυται ὅτι τῷ 1439 ἀπέθανε).

5) Γεωργ. Σχολαστ. ἐπιστολὴ Μάρκῳ "εἰ γὰρ καὶ πολλοὶ τινες ἦσαν ἡμῖν
ὁμοιοὶ σοὶ τὰ τοιαῦτά (τὴν τεχνοκρισίαν) δυνάμενοι, σοὶ προπάντων προσά-
γειν ἐχρήν. . . ἐπιμελησομένῳ τούτου πάνυ καλῶς. Νῦν γὰρ καὶ τέχνης ἐνε-
κα τῶν παρ' ἡμῖν ἀπάντων προέχεις. . . Τί ἂν οὖν γένοιτο τοιαύτης τιμιώ-
τερον στάθμης, ἢν οὐτ' ἀγνοεῖν, οὔτε κρύπτειν ἐνδέχεται τὰς ἐν τοῖς λό-
γοις ἀνωμαλίας. . ." (Migne CLX, col. 746. b.) Πρὸς καὶ μοναδίαν ἐπικλῆδ.
Μάρκῳ (Sadow σελ. 70 καὶ 80) "σὺ γὰρ μόνος ἠδύνασο καὶ τέχνης ἀκρί-
θειαν, καὶ λόγων ιδέαν καὶ δεινότητα νοημάτων.—καὶ πάντα δὴ τὰ τοι-
αῦτα συνιδεῖν μὲν τῷ παρὰ σοὶ κανόνι τῆς τέχνης μαρτυρῆσαι δὲ ἄνευ φθό-
νου τοῖς ἔχουσι. . ."

6) Γρηγορίου Π. Κ. κατὰ τῆς Ἐρέσου ἀπολογίας (Migne CLX col. 16
a). " Καὶ οὐ θαυμαστόν γε τοῦτο εἰ ὁ ἀνὴρ ἐπὶ γ. γραμματικῆ καὶ λοιογρα-
φία κεκλείσται. . . πρὸς. Βησσαρίωνος Refutatio M. Ephesini (Migne CLXI
col. 176, 180 d.) Ψευδο-Γεννάδιος Refutatio M. Ephesini (Migne CLXI

ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ μανιώδει καταφορᾷ κατὰ τοῦ ἰδίου ἀντιπάλου. Τὰς δὲ ἐν τῇ ποιήσει προόδους αὐτοῦ μαρτυρεῖ οὐ μόνον ἡ συχνὴ χρῆσις παρ' αὐτῷ ποιητικῶν ἐννοιῶν καὶ ἐκφράσεων, ἀλλὰ καὶ ὅλα ποιητικὰ δοκίμια ἢ ἔργα ἐπὶ διαφόροις ἀρορμαῖς καὶ περιστάσεσι ποιηθέντα⁽¹⁾, καὶ ὧν οὐκ ὀλίγα, εἰ καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἀνέκδοτα, περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν.

Μετὰ τὴν ἐγκύκλιον παιδευσιν ὁ Μάρκος διήκουσε τὴν φιλοσοφίαν, ἐν ἣ ἔπίσης ὑπὸ τῶν συγχρόνων μαρτυρεῖται οὐχ ἤκιστα ἐπιδεδωκώς· ὑπὸ τίνι διδασκάλῳ καὶ κατὰ τίνα χρόνον ἐμυήθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀκριβῶς εἰπεῖν ἀδύνατον. Ἐν τι ἐν τούτῳ ὑπάρχει βέβαιον, ὅτι ὁ Μάρκος ἤκουσε τῶν παραδόσεων τοῦ περιφανοῦς Πλατωνικοῦ Πλήθωνος καὶ δὴ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐνθα ὁ περιώνυμος σοφὸς εἶχε στήσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ καλιάν⁽²⁾. Ἀμέσων μαρτυριῶν περὶ τοῦ χρόνου τῆς φοιτήσεως ταύτης παρὰ τῷ Πλήθωνι στερούμεθα, ὅμως ὀρίζομεν ὡς τοιοῦτον χρόνον μεταξὺ τοῦ 1413 καὶ 1416⁽³⁾. Ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ τοῦ μεγάλου Πλατωνικοῦ ὁ Μάρκος ἠδύνατο ν' ἀρυσθῇ οὐ μόνον τὰς ἀρχάς τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ γνώσεις ἐκ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ κατ' ἐξοχὴν τῶν μαθηματικῶν⁽⁴⁾. Ὁ χρόνος οὗτος τῆς μετὰ τοῦ Πλήθωνος ἐν Πελοποννήσῳ διατριβῆς πολλαχῶς ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Μάρκου. Πρῶτον δὲ πάν-

---

col. 41) πρὸς καὶ Δούκα Βυζαντ. ἱστορ. κεφ. 31 ἔκδ. Βον σελ. 213 ἐνθα ὁ Μ. ἐνομάζεται " ἐν Ἑλληνικοῖς μαθήμασι καὶ ὄροις ἀγίων συνόδων κανῶν καὶ στάθμη ἀπαρέκβατος,,.

1) Ἴδὲ τὸν ἀνωτέρω σημειωθέντα κατάλογον ἐκ τοῦ κώδικος τῆς ἐν Κοσινίτζῃ βιβλιοθήκης.

2) Συρόπ. V, 14, 134, ἐνθα ὁ Πλήθων φέρεται διδάσκαλος τοῦ Μάρκου ἄμα καὶ Βησσαρίωνος. Γεωργ. Σχολάριος. Ἐπιστολὴ Μάρκου (παρὰ Migne GLX, col. 745, b. ἐνθα ὁ Σχολ. λέγει τῷ Μάρκῳ "οἶσθα τὸν ἄνδρα πλέον ἐμοῦ,,.

3) Διότι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο χειροτονηθεὶς ἀνέλαβε τὴν ἐν τῷ Πατριαρχειῷ φροντιστηρίῳ διδασκαλίαν.

4) D. Alexandri Notitia παρὰ Migne CLX col. 794 σημ. 9. πρὸς καὶ Sadow Βησσαρίων σελ. 4 5.

των συνεδέθη οὗτος διὰ στενῆς φιλίας μετ' αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Πλατωνικοῦ, ὅς τις διετήρησε τὴν πρὸς τὸν μαθητὴν αὐτοῦ ἀγάπην καὶ ὑπόληψιν μέχρι τέλους τοῦ ἰδίου βίου, κατὰ δὲ τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον ἀνεδείχθη εἰς τῶν κρατίστων συνεργῶν καὶ βοηθῶν τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου⁽¹⁾. πλὴν τούτου ὁ Μάρκος ζῶν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ νεαρὸς ἤδη προσεκτίσατο τὰς πρώτας δυσμενεῖς πρὸς τοὺς Λατίνους ἐντυπώσεις, καταμαθὼν ἐκ τοῦ σύνεργου τὴν ἀπροσδιόνυσον κατάστασιν ἰδίᾳ τῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν παρακειμένων νήσων, ἐν οἷς ἡ ἐγκατάστασις καὶ ἐπιρροή τῶν Λατίνων διετήρει πάντοτε ζωηρὰ καὶ πρόσφατα τὰ πάθη καὶ τὰ φυλετικὰ καὶ θρησκευτικὰ μίσση⁽²⁾. Τίνας εἶχεν ὁ Μάρκος συνοδοὺς καὶ συμμαθητὰς ἐν τῇ παρὰ τῷ Πλήθωνι διατριβῇ ἄγνωστον, δυσκόλως δὲ δύναται τις νὰ παραδεχθῆ ὅτι μεταξὺ τῶν συμμαθητῶν τούτων ἦν ὁ Βησσαρίων⁽³⁾, ὅστις ἦν νεώτερος κατὰ πολὺ τοῦ Μάρκου⁽⁴⁾. μετὰ τινος πιθανότητος δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ καὶ ἀποδέξηται ὡς τοιοῦτον συνομιλητὴν τοῦ Μάρκου τὸν Θεοφάνη, κατόπι Μητροπολίτην Μηδείας, Πλατωνικὸν καὶ αὐτὸν καὶ καθ' ἅπαντα τὸν χρόνον φίλον στενὸν τοῦ Μάρκου διατελέσαντα⁽⁵⁾. Πλὴν τῆς Πλατωνικῆς ὅμως φιλοσοφίας ὁ Μάρκος ἔτι μᾶλλον καὶ θεμελιωδέστερον ἐσπούδασε τὴν ἀριστοτελικήν, ἣτις κατὰ τοῦτο τοῦ χρόνου ἦν ἡ προέχουσα καὶ δὴ ἡ μόνη ἀφέλιμος τῇ θεολογίᾳ. Ποῦ καὶ πότε ὅμως καὶ ὑπὸ τίσι διδασκάλοις εἶνε ἄγνωστον. Βέβαιον εἶνε ὅτι ὡς

1) Συρόπλ. VI, 12, 159. 160 VII, 8, 197, 198. IX, 6, 257.

2) Συρόπολ. IV, 4, 72. 5, 73. XI, 7, 323 πρὸς Ν. Καλογερά: Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ Βησσαρίων ὁ Καρδινάλιος ἐν Ἀθήναις 1895. "Νέα Ἡμέρα", ἐπιφυλλίδι 1890 ἀριθμ. 811. Πρὸς τὰ ἐν ταῖς μαρτυρίαις ταύταις φερόμενα ὅλως ἀλάδουσι τὰ ὑπὸ τοῦ Sadow σελ. 8 λεγόμενα ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ ἡ ἀτμόσφαιρα ἦν ἡμιλατινική.

3) Συρόπ. V, 14, 134.

4) Ἐγεννήθη τῷ 1405.

5) Βραδύτερον δὲ ἀπαντήσωμεν αὐτοὺς συνεργαζόμενους κατὰ Λατίνων, ἴδε καὶ παράρτημα τοῦ ΙΕ'. τόμου τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Ἑλλ. Φιλολ. Συλλόγου 5884 "Ἀνέκδοτα Ἑλλην. συγγράμματα", σελ. 18, 19.

πάντες σχεδόν οί σύγχρονοι οὕτω καὶ ὁ Μάρκος προυτίμα τὸν Ἄριστοτέλη μὴ ἀπορρίπτων ἅμα τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ ἀποδεχόμενος ἐξ αὐτοῦ ὅ,τι ὑγιᾶς (¹). Ἐφ' ᾧ καὶ ἐν τῷ θορυβῶδει μεταξὺ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου καὶ τοῦ Πλήθωνος ἀγῶνι μὴ ἀναμιχθεὶς εἰς αὐτὸν παρήνει μετριοπάθειαν καὶ πρὸς οὐδέτερον τῶν διαμαχομένων ἐξέκλινεν.

Ἐν τούτοις τῷ 1416 ὁ νέος Μανουὴλ Εὐγενικὸς ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατελέγη εἰς τὸν κλήρον τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας χειροτονηθεὶς διάκονος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Εὐθυμίου καὶ τότε ἀμέσως πιθανώτατα προαχθεὶς εἰς τὸ ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἀξίωμα τοῦ «ρήτορος τῶν Νοταρίων» (²). Οὐ μετὰ πολὺ δὲ καταλαμβάνει διδασκαλικὴν θέσιν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ φροντιστηρίῳ (³) διευθυντὴς αὐτοῦ γενόμενος καὶ καθηγητὴς τῶν θεολογικῶν μαθημάτων. Ἡ τοιαύτη θέσις παρέσχε τῷ Μάρκῳ τὰ μέσα καὶ τὴν εὐκαιρίαν οὐ μόνον ν' ἀναπτύξῃ καὶ εὐρύνη καὶ συστηματοποιήσῃ τὰς γνώσεις αὐτοῦ ἐν ταῖς πλουσιωτάταις βιβλιοθήκαις τοῦ τε Πατριαρχείου (τῆς Ἁγίας Σοφίας) καὶ τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ καταστῇ γνωστὸς εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς πρωτευούσης καὶ δὴ εἰς τὰ ἀνώτερα αὐτῆς στρώματα· διότι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τοῦτο τοῦ χρόνου ὀφείλομεν νὰ ἀναγάγωμεν τὴν γνωριμίαν αὐτοῦ μετὰ τῆς αὐλῆς καὶ δὴ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῶν περὶ αὐτόν, τ. ἔ. τοῦ μεγάλου Δουκὸς Λουκά Νοταρᾶ, τοῦ Γεωρ-

¹) Γεωργ. Σχολ. ἀπιστολὴ Μάρκῳ Μ. Ἐφέσου (Migne CLX col. 745, c.), ἐφρόνει δηλ. ταῦτά οἷα καὶ ἕτεροι τῶν συγχρόνων διαπρεπῶν Ἑλλήνων, ὡς ὁ Βησσαρίων (ἐπιστολὴ Μιχαήλῳ Ἀποστόλῃ, Migne CLXI col. 688, 989).

²) Μανουὴλ Ῥήτορος (ἀπόσπασμα παρὰ Δημητράκ. ἱστορ. Σχίσ.) ὑπὸ Ἀρσενίου Ἀρχιεπισκόπου Μόσχας 1890 σελ. 3. Κατὰ τὸν κώδικα τῆς Μονῆς Κοσινίτζης ὁ Μάρκος ἐποίησε κανόνα εἰς τὸν Πατριάρχην Εὐθύμιον, οὗ ἡ ἀκροστιχὴς «τῷ Πατριάρχῃ δουλικῶς προσφθέγγομαι, ἐν τοῖς θεοτοκίοις «Μανουὴλ,», βλ. Κεραμ. Παράρτ. Φιλ. Σουλ. τόμ. ΙΕ', σελ. 52.

³) Γρηγορίου Π. Κ. Refutatio M. Ephesini (Migne 160, col. 15 a. «καὶ διδασκάλειαν παιδῶν προέστη χρόνον ἤδη συχνόν,,).

γίου Σχολαρίου προέδρου εἶτα τοῦ ἀνωτάτου δικαστικοῦ σώματος (¹) καὶ ἄλλων. Εἰς τί ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς σχολαρχίας αὐτοῦ ἠσχολήθη ὁ Μάρκος ἄγνωστον· ἐκ δὲ τῶν ἐν τῷ τύπῳ γνωστῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ οὐδὲν ὠρισμένως εἰς τοῦτον τὸν χρόνον δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν (²). Ἐπὶ πόσον χρόνον ἀκριβῶς παρετάθη ἡ σχολαρχία αὐτοῦ εἶνε ἄγνωστον (³). Βέβαιον εἶνε μόνον, ὅτι μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς δημοσίας ταύτης θέσεως εὐρίσκομεν αὐτὸν ἱερομόναχον ἐν τῇ περιφανεῖ μονῇ τῶν Μαγγάνων (⁴). Ἡ μονὴ αὕτη κατὰ τοῦτο τοῦ χρόνου ἦν σπουδαῖον κέντρον θεολογικῆς κινήσεως ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, διὰ τε τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς σημασίαν (⁵)· ἡγούμενος αὐτῆς τότε ἦν Μακάριος ὁ Κουρουνας, ἀνὴρ, ὡς φαίνεται, διακεκριμένος τιμώμενος διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ ὅστις, ὡς θὰ ἴδωμεν βραδύτερον, ἀπεστάλη ὡς πρέσβυς πρὸς τὸν Πάπαν Μαρτίνον τὸν Ε΄. κατὰ τὰς πρώτας περὶ ἐνώσεως ἀπολείρας (⁶). Ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ ὁ ἡμέτερος Μάρκος ἐν ἡσυχίᾳ καὶ μονῶσει ἐπεδόθη εἰς τὰς προσφιλεῖς αὐτῷ θεολο-

¹) Eusebius Renaudot Dissertatio de Gennadii vita et scriptis παρὰ Migne CLX. col. 254 c—d.

(²) Ἐὰν μόνον ἐκ τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἔργου κρίνωμεν μετὰ τινος πιθανότητος δυνάμεθα νὰ τᾶξωμεν ὡς ἐν τῶν πρωϊμωτέρων ἔργων τοῦ Μάρκου τὴν “Μοναδίαν ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Θεσσαλονίκης, (Κατάλογος τοῦ κώδ. τῆς ἐν Κοσινίτζῃ Βιβλιοθήκης) καὶ τὰς ὑπὸ τινων ἀποδιδομένας αὐτῷ “ἐκ φράσεις, (ιδὲ Krumbacher, σελ. 212 καὶ Kayser ἐν Philostrati libri de gymnastica 1840.)

(³) Ὡς εἶδουεν ἀνωτέρω ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος λέγει “χρόνον ἤδη συχρόν,,.

(⁴) Γενναδ. Π. Κ. περὶ προορισμοῦ. Migne CLX, col. 1126. 1127.

(⁵) Σκαρλάτου Βυζαντίου Κωνσταντινούπολις τόμ. Α΄. σελ. 177—179. Γεδεῶν Πατριαρχ. Πίνακες σελ. 325 καὶ σημ. Du Cange Constantinopolis Christiana Δ΄. σελ. 111. Ἐκ τῶν ἡγουμένων τῆς μονῆς ταύτης οὐχὶ σπανίως ἐλαμβάνοντο Πατριάρχαι (Γεδεῶν Π. Π. σελ. 417. 369. Σακκελίωνος Πάτριακῃ Βιβλιοθ. σελ. 309. πρβλ. καὶ Γεδ. Π. Π. σελ. 237. 325).

(⁶) Συρόπουλ. II, 16, σελ. 12. τοῦτον ἀποθανόντα ὁ Μ. ἐτίμησε δι’ ἐπικηδεῖου ὀμιλίας καὶ ἐπιταφίου ἐπιγράμματος (Κατάλογος ἐκ τοῦ κώδικος τῆς ἐν Κοσινίτζῃ Βιβλιοθήκης· ἀριθ. 2.).

γικάς καὶ φιλολογικάς μελέτας (1). Καρπὸς δὲ τούτων ἐκ τῶν γνωστῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἶνε τὸ «κατὰ Καλέκα» σύγγραμμα (2) ἢ «κατὰ ἀκινδυνιστῶν» (3), ἐν ᾧ ἐπεχείρησε τὴν ἀναίρεσιν τῶν ὑπὲρ τῶν ἀκινδυνιστῶν κεφαλαίων Μαρινοῦ τοῦ Καλέκα μαθητοῦ Δημητρίου τοῦ Κυδώνη (4). Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ ἀνάγκη ν' ἀναζητήσωμεν τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς συγκρούσεως τοῦ ἡμετέρου Μάρκου πρὸς τοὺς Λατίνους. Ἡ αἴρεσις τῶν ἀκινδυνιστῶν, ὡς ἐτροποποιήθη ἐν τοῖς τελευταίοις ἀντιπροσώποις αὐτῆς στενώτατα εἰ καὶ μὴ κατ' οὐσίαν ὅμως ἱστορικῶς συνεδέθη μετὰ τοῦ Λατινισμοῦ (5) οὕτως ὥστε οἱ πολλοὶ κατὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἀκινδύνου κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα συνημμένως καθήπτοντο καὶ τοῦ Λατινισμοῦ. Πλὴν τούτου εἰς τὸν χρόνον τοῦτον ὠρισμένως ἀναφέρεται ἕτερον σύγγραμμα τοῦ Μάρκου «περὶ προσορισμοῦ» ἢ «λύσις πρὸς

(1) Πρὸβλ. τὸν ἀνωτέρω σημειωθέντα κατάλογον, ἐν ᾧ φέρονται ταῦτα τὰ ἔργα εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναγόμενα: α) «Στίχοι ἡρωϊκοὶ εἰς τὰς ἐν τῇ μονῇ τῶν Μαγγάνων ἀψίδας,». β) «Ἰαμβοὶ εἰς τὸν ὄσιον Μάρκον τὸν ἀσκητὴν,». γ) «Ἔτεροι εἰς εἰκόνα τῶν ἁγίων τριῶν παιδῶν τῶν ἐν Ἐφέσῳ, δ) «Ἔτεροι εἰς εἰκόνα τοῦ ἁγ. Μεγαλομάρτυρος Ἰακώβου τοῦ Πέρσου,». ε) «Στίχοι εἰς τὸν τάφον τοῦ κυροῦ Μακαρίου μοναχοῦ ἐν τῇ μονῇ τῶν Ξανθοπούλων,» καὶ τὰ ὑπ' ἀριθμ. 7. 8. 9. 10. 11. 12—15. 17, 18. 19. 20.

(2) Γενναδίου Π. Κ. κατὰ ἀκινδυνιστῶν. «ταύτη δὲ τῇ δόξῃ καὶ διδασκαλία τῆς ἱεράς ἡμῶν μητρὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀκολουθεῖ καὶ ὁ μακάριος ἐκεῖνος τῆς Ἐφείων πρόεδρος Μάρκος ἐν τῷ κατὰ τοῦ Καλέκα συγγράμματι τὴν προτεθειμένην τοῦ μακαρίου Θεοδώρου (Στουδίτου) ῥῆσιν ἐξηγεῖται πάντοτε δικαίως τε καὶ σαφῶς καὶ ὡς ὦν αὐτὸς ὁ τὴν ἀρχὴν σινθεῖς· καὶ σχεδὸν οὐδερμῶς δεῖ προσθήκης οἷς ὁ θαυμαστὸς ἐκεῖνος πατὴρ διωρίσατο,» (Migne CLX, col. 655 d.).

(3) Δοσιθ. τόμ. Ἀγάπης. Προλεγ. σελ. 1. πρὸβλ. Ἰω. Εὐγενικοῦ Ἀντιρρητικόν (Δοσιθ. τόμ. Κατάλ. σελ. 207). Cave II, p. 137 Fabric. Bibl. gr. XI. p. 509. Ἐξεδόθη τῷ 1849 ὑπὸ Gass ἐν Die Mystik des Nicolaus Cabasilas von Leben in Christo, p. 217—232.

(4) Γεωρ. τοῦ Σχολαρίου εἰς τὴν κατὰ τοῦ Βέκκου σύνοδον παρὰ Δοσιθέου (τόμ. Ἀγάπης προλεγ. σελ. 9—10) σημείωμα.

(5) Γεωρ. Σχολαρίου ἐνθ' ἀνωτέρω καὶ «κατὰ Ἀκινδυνιστῶν,» (Migne GLX col. 633. c.).

τινα ἀπορήσαντα περὶ προορισμοῦ» (1). Ἰσίδωρός τις ἱερομόναχος ἐν Θεσσαλονίκῃ, εἶτα ἕξαρχος γενόμενος (2), ἀπέστειλε πρὸς τὸν Μάρκον αἰτῶν ἐξηγήσεις διὰ τὸ περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ζήτημα καὶ εἰδικώτερον διὰ τὸ ἀπροσδιόριστον τοῦ ἐπερχομένου θανάτου.

Ὁ Μάρκος καταβεβλημένος ὑπὸ τῆς ἀσθενείας δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀποκρίνηται τὸ κατ' ἀρχὰς λεπτομερῶς εἰς τὸ συστηματικῶς καὶ κατὰ κεφάλαια (3) τεθὲν ζήτημα ἀλλὰ διὰ συντόμου ἀποκρίσεως ἔλυσεν αὐτὸ κατὰ τὴν οὐσιώδη αὐτοῦ ἔννοιαν, διὰ βραχέος συντάγματος φερομένου νῦν ὑπὸ τὸν τίτλον «περὶ ὄρων ζωῆς». Τὸ σύνταγμα τοῦτο ὁ Μάρκος ἀνέγνω τῷ βασιλεῖ Ἰωάννῃ παρ' οὗ προσεκλήθη ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸν παρὰ τὴν μσὴν τῶν Μαγγάνων ναὸν τοῦ Χριστοῦ, τὸν οὕτω λεγόμενον τοῦ «Πεφανερωμένου» (4). Τὸ σύγγραμμα ἀναγνωσθὲν κατὰ τὴν βάσιν μὲν καὶ τὴν θεμελιώδη ἀρχήν, καθ' ἣν τὸ ζήτημα ἐλύετο, ἤρесе τῷ τε βασιλεῖ καὶ τῷ συνοδεύοντι αὐτὸν Σχολαρίῳ, ἐν τισὶ δὲ λεπτομερείαις καὶ δὴ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ χωρίων τινῶν τῶν πατέρων οἱ ὑψηλοὶ συνοδοὶ διέστησαν πρὸς τὸν Μάρκον, συστήσαντες διορθώσεις τινὰς ἐν αὐτῷ. Αἱ διορθώσεις ὅμως αὗται ἐν τῷ προτύπῳ τῆς συγγραφῆς δὲν ἐπληρέχθησαν, διότι ἤδη φθάσας ὁ Μάρκος πρὸ τῆς συζητήσεως ταύτης, ἀπέστειλεν αὐτὴν πρὸς τὸν αἰτήσαντα (5). Ἐν τῷ μικρῷ τούτῳ συγγραμματίῳ ὁ Μάρκος ἀπαντῶν πρὸς τὸ γενικὸν ζήτημα: «εἰ ὠρισταὶ παρὰ Θεοῦ τῶν ἀνθρώπων ὁ βίος, ἢ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς ὁ θάνατος ἐπιφέρεται καὶ τῶν ἕξωθεν συμπτωμά-

(1) Hergenroether. Photius Patriarch von Gonstantinopel Band III, p. 623. ὑπόσημ. 37.

(2) Migne CLX col. 1193. κώδηξ Μόσχας ἀρθ. 394 (βλ. Κατάλ. Methaei p. 252) Migne αὐτόθι col. 1125. 1128.

(3) Migne αὐτ. col. 1193 a. b. προλεγ. καὶ ἀπόσπασμα παρὰ Hergenroether. ἐνθ' ἀνωτέρω.

(4) Γεωργ. Σχολαρ. «περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ», βιβλ. III (Migne CLX, 1194 a).

(5) Αὐτόθι.

των» (1) πρῶτον μὲν παράγει ἐκ παραλλήλου τὰς δύο ἐπὶ τοῦτου ἀντιθέτους γνώμας, τὴν τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ καὶ τὴν τῆς ἐνεργείας τῶν νόμων τῆς φύσεως ἀνεξαρτήτως τοῦ θείου προορισμοῦ· εἶτα παρατιθεῖς τὰ ὑπὲρ ἑκατέρας φερόμενα ἐπιχειρήματα, συντάσσεται τῇ δευτέρᾳ ποιούμενος ἀναγκαίαν διάκρισιν μεταξὺ τῶν δύο ἐννοιῶν, τοῦ θείου προορισμοῦ καὶ τῆς θείας προγνώσεως· ἀποδίδει δὲ οὕτω τῇ μὲν θεία προγνώσει ἀπόλυτον σημασίαν, τῷ δὲ θείῳ προορισμῷ σχετικὴν· προορισμὸν δὲ ἐκ τῶν προτέρων μὲν οὐδένα ἀποδέχεται, ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπὶ μόνων τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἀποδέχεται τοιοῦτον, μὴ ἐξαρτῶν ὅμως ὡς ἀποτέλεσμα ἀπὸ αἰτίας τὸ ὄριον τοῦ θανάτου τῶν ἀγαθῶν ἀπὸ τοῦ προορισμοῦ (2). Μετὰ τὴν συνοπτικὴν ταύτην καὶ γενικὴν τοῦ προτεθειμένου ζητήματος λύσιν, ὁ Μάρκος συνέταξε καὶ λεπτομερῆ καὶ συστηματικὴν ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρος κεφαλαίων ἀποκρίσιν πρὸς τὸν Ἰσίδωρον (3), ἐν ἣ ἐπίσης ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐννοίαν λύει τὸ ζήτημα (4). Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνάγονται ἐπίσης τάδε τὰ συγγράμματα τοῦ Μάρκου. 1) «*Διατί ἡ θεότης μόνος καὶ τριάς ἐστὶ καὶ πρόεισι μὲν (ἴσως : μέχρι) τῆς Τριάδος οὐ μὴν δὲ περαιτέρω καὶ διατί μὴ ἐστὶ Δυάς*» (5). 2) «*Εἰς τὸν βασιλέα ἀπορήσαντα*» ἢ πληρέστερον «*Δύσις ἀπορίας πρὸς τὸν βασιλέα, ἀπορήσαντα τί δήποτε νωθρὸν ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τὸν ἀνθρώπου ὁ Θεὸς ἐργασάμενος καὶ ἐπὶ τὰ κακὰ προπετῆ, εἶτα κολάζει ἀμαρτάνοντα*» (6). Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ ἔργῳ ὁ Μάρκος προφανῶς εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸν Νικόλαον Καβάσιλαν, ὃ καὶ ἐν τισὶ σημείοις ἠκολούθησε κατὰ πό-

(1) Migne GLX, col. 1194 a.

(2) Migne CLX, col. 1197 c. 1198 b.

(3) Τὸ σύγγραμμα τοῦτο κεῖται ἀνέκδοτον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μονάχου κώδ. 256, fol. 260, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Δύσις πρὸς τινα ἀπορήσαντο*», (Hergenroether Photius III, 623) τεμάχια αὐτοῦ ἐξέδωκεν ὁ Hergenroether (αὐτόθι σελ. 623, 624, 639, 640).

(4) Hergenroether ἐνθ' ἀνωτέρῳ σελ. 640.

(5) Κώδηξ Βιβλ. Κοσινίτζης. Α. Π. Κεραμεύς.

(6) Draeseke Zeitschrift f. Kirchengeschichte 1890 XII, 1, p. 101.

δας (1). 3) «'Εκθεσις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας» (2). 4) «Ἐπίδωρος ἢ περὶ ὑπακοῆς διάλογος» (3) καὶ τινὰ ἄλλα σοβαρωτέρας ὕλης. Κατὰ τοῦτον ἐπίσης τὸν χρόνον ἀνάγκη νὰ ὀρίσωμεν τὴν συγγραφὴν τοῦ εἰς τὸν «Προφήτην Ἡλιοῦ» πανηγυρικοῦ λόγου τοῦ Μάρκου(4). Τὸν λόγον τοῦτον ἔγραψεν ὁ Εὐγενικός κατὰ παράκλησιν τινων ἐκ Κρήτης γνωρίμων(5).

Οὕτως ἐν ᾧ τὸν πλεῖστον χρόνον τοῦ ἐν τῇ μονῇ τῶν Μαγνάνων βίου αὐτοῦ ὁ Μάρκος ἔδαπάνη εἰς σοβαρὰς μελέτας ἐπιζητημάτων ἢ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος ἢ προβαλλομένων ὑπὸ φίλων καὶ γνωρίμων, τὰς ὥρας τῆς σχολῆς ἀφιέρου εἰς τὰς προσφιλεῖς φιλολογικὰς μελέτας καὶ εἰς τὴν μουσικὴν. Εἰς δὲ τὴν ἐποχὴν ταύτην δυνάμεθα ν' ἀναγάγωμεν τὰ πλεῖστα τῶν ποιητικῶν ἔργων, ἅτινα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν ἐξ αὐτοῦ(6). Οἱ στίχοι τοῦ Μάρκου, εἰς ποικίλα μέτρα, προωρίζοντο εἴτε εἰς ἐπιγραφὰς, εἴτε εἰς ἐπιτύμβια, εἰς πρόσωπα ἐπίσημα ἢ φίλιτατα τῷ ποιητῇ. Πλὴν τῆς ἐν στίχοις ποιήσεως ὁ Εὐγενικός νῦν ἠσχολήθη καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν, συντάξας παρακλητικούς ἢ χαριστηρίους κανόνας καὶ ὅλας ἀκολουθίας ἢ μόνον τμήματα ἀκολουθιῶν εἰς ποικίλας περιστάσεις καὶ ἀφορμὰς(7). Οὐκ ὀλίγον ἐπίσης ἠσχολήθη καὶ εἰς τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῶν λεγομένων «ἐκφράσεων» τὸ τοσοῦτο προσφιλὲς κατὰ τοὺς τελευταίους

1) Draeseke ἐνθ' ἄνωτ. Βλπ. καὶ Gass «Nicolaus Cabassilas» p. 86.

2) Ἐκδοσθέντων μετὰ τῶν ἔργων Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης ἐν Ἰασίῳ 1683. καὶ παρὰ Migne CLX, col. 1164—1193.

3) Κατάλ. Βιβλιοθ. Κοσινίτζης. Α. Π. Κεραμεύς.

(4) Labbei VIII p. 802. μνημονευόμενος τὸ πρῶτον παρὰ Γρηγορίου Π. Κ)λεως.

(5) Γρηγορίου Π. Κ. Ἀπολογία κατὰ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου: ἐν Acta Concil. Florent. σελ. 828. «οἱ ἐν τῇ περιωνύμφῃ νήσῳ Κρήτῃ ἠξίωσαν αὐτὸν τὸν αἰδέσιμον Ἐφέσου λόγον ποιῆσαι, ἵνα ἀναγινώσκηται ἐν τῇ ἑτησίῳ μνήμῃ τοῦ ἀγίου..... ὁ δὲ δεξάμενος τὴν οὐκ ἄμισθον παράκλησιν, τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ ἀγίου τὴν δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ οἴνου μετὰ οὐτωςίπως ὀνομαζομένου βαρελλίου, αὐτόθι.

(6) Βλπ. Κατάλογον Κοσινίτζης. ἀριθ. 1—12.

(7) Αὐτόθι; ἀριθ. 13—15.

τούτους χρόνους ⁽¹⁾, καὶ ἐν ᾧ διεκρίθη ἐν τοῖς μάλιστα ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου Ἰωάννης ὁ Εὐγενικὸς ⁽²⁾. Ἐν ταῖς «ἐκφράσεσιν» ἐν ῥητορικῷ ὕφει καὶ πλούτῳ γλώσσης μετὰ ἐξεζητημένης πολ- λάκις ἐπιτηδεύσεως παρείχοντο ἱστορικά, τοπογραφικά ἢ φαν- ταστικά περιγραφαί ⁽³⁾. Ὁ Μάρκος ἐποίησατο χρῆσιν τοῦ εἶδους τούτου τῆς πεζῆς οὕτως εἰπεῖν ποιήσεως ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν ἢ γενικῶς ἠθικῶν ἀντικειμένων ⁽⁴⁾, ἐν ᾧ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ μάλ- λον εἶχετο ἀντικειμένων ἠκιστα ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὴν ἐκ- κλησίαν καὶ τὴν θρησκείαν. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου εἶδους τῷ Μάρκῳ ἀποδίδεται «Μονωδία ἐπὶ τῇ ἀλώσει Θεσσαλονί- κης» ⁽⁵⁾. Παραλλήλως πρὸς τὴν ποίησιν ὁ Μάρκος ἐπέδωκεν εἰς τὴν μουσικὴν, φερόμενος κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα ὡς εἰς τῶν διακεκριμένων τῆς ἐποχῆς μουσικῶν ⁽⁶⁾. Πλὴν τῶν κα- νόνων, στιχηρῶν καὶ ὄλων ἀκολουθιῶν, ἅτινα ποιήσας ἅμα καὶ ἐμελούργησε, τῷ Μάρκῳ ἀποδίδονται σωζόμενα μαθήματα εἰς τὴν Παπαδικὴν καὶ τὸ κεκραγᾶριον, μελοποιήσεις χερουβικῶν ⁽⁸⁾ καὶ κοινωνικῶν ⁽⁷⁾. Τὰ δὲ μουσικὰ αὐτοῦ ἔργα καὶ γενικῶς τὰ περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν διακρίνονται καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ κατὰ τὸν τύπον ὡς κάλλιστα ⁽⁹⁾.

Καὶ οὕτως μὲν διῆγε τὸν βίον αὐτοῦ ἐν τῇ μονῇ τῶν Μαγ- γάνων ὁ Μάρκος. Ἡ συχνὴ ὅμως μελέτη καὶ ἀσκήσεις, ἰδίᾳ δὲ ἡ διηνεκῆς πνευματικὴ ἐργασία συνετέλεσαν εἰς βλάβην τῆς

⁽¹⁾ Krumbacher Geschichte des Byz. Litteratur σελ. 210, 211.

⁽²⁾ Ἀυτόθι. σελ. 211, 212.

⁽³⁾ Ἀυτόθι.

⁽⁴⁾ Οὕτως ἐν ταῖς «ἐκφράσεσιν», τοῦ Μάρκου. κεῖνται ὡς ὑποθέσεις ὁ μαρ- τυρικὸς θάνατος τοῦ ἁγ. Δημητρίου, ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ, ὁ θάνατος τοῦ ἁγ. Ἐφραίμ. κλ.

⁽⁵⁾ Κατάλογος Κοσινίτζης ἀριθ. 16.

⁽⁶⁾ Γεωργ. Παπαδοπούλου. Συμβουλαι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκ- κλησ. μουσικῆς σελ. 276, 277.

⁽⁷⁾ Ἀυτόθι σελ. 220.

⁽⁸⁾ Ἀυτόθι 219, 220.

⁽⁹⁾ Κ. Οἰκονόμου περὶ τῶν Ο' σελ. 793.

σωματικῆς αὐτοῦ ὑγείας, συνταράξασαι τὸ νευρικὸν αὐτοῦ σύστημα οὕτως ὥστε δι' ὄλου τοῦ κατόπι βίου δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνακτήσῃται πλήρη ὑγίειαν. Ὅποιος ἦν ὁ συμπτωματικὸς χαρακτῆρ τῆς περιπύστου ταύτης ἀσθενείας, ἦν οὕτω φρικτὴν καὶ ἀποτρόπαιον καὶ αὐτὸ τοῦτο ὡς σεληναῖον πάθος παρουσιάζει ὁ Μεθώνης (¹) καὶ διαπλάττει μύθους ἀπιθάνους ὅλως καὶ ψευδεῖς (²), ἀγνωστον. τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι συνηθέστατα παρηνώχλει αὐτῷ (³) καὶ ἐπὶ τέλους ἔθηκε τοσοῦτον ἀώρως τέρμα εἰς τὸν βίον τοῦ Μάρκου.

Ἐν τούτοις ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων ἐκάλεσε τὸν Μάρκον εἰς εὐρύτερον πέραν τῶν τειχῶν τῆς μονῆς τῶν Μαγγάνων στάδιον. Αἱ πρόοδοι τῶν ἐχθρῶν τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ πανταχόθεν ἀπειλουμένη καταστροφή τοῦ ἐκπνέοντος κράτους ἔπεισαν καὶ πάλιν τοὺς ἐν Κ)λει νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ἀπὸ τινος χρόνου διακοπεῖσαν ἀτόπειραν πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα δι' αὐτῆς ἐπιτευχθῇ ὁ συνασπισμὸς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τοῦ ἐξ Ἀνατολῆς καὶ Μεσημβρίας κινδύνου. Αἱ περὶ τούτου συσκέψεις καὶ διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Πάπαν (Μαρτίνον τὸν Ε΄) ἤρξαντο ἤδη ἀπὸ τοῦ 1415 (⁴). Ἐκτοτε δὲ μέχρι τοῦ 1436 πλέον ἢ ἄπαξ (⁵) διημεῖφθησαν σκέψεις καὶ προτάσεις παρ' ἐκατέρων. Ἡ κατ' ἀρχὴν γενομένη συμφωνία, ἵνα ἡ πρὸς ἔνωσιν σύνοδος συνέλθῃ ἐν Κ)λει, καὶ ἦτις ἀνευ ἀντιρρήσεως τὸ πρῶτον ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Πάπα (⁶), ἀπερρίφθη εἶτα (⁷) διὸ καὶ αἱ διαπραγματεύσεις παρετάθησαν ἐπὶ μακρὸν τοῦ μὲν Πάπα ἀντεχομένου τῆς γνώμης, ἵνα ἡ σύνοδος γένηται ἐν τινι τῶν Ἰταλικῶν πόλεων

¹) *Refutatio Marci Eph.* Migne GLIX col. 1028 a, 1058 b. c.

²) Πρὸβλ. τὸ δεύτερον τῶν ἀνωτ. σημειωθέντων χωρίων.

³) Κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Μάρκου ἡ ἀσθένεια ἦν "συνήθης αὐτῷ", (Migne CLIX, col. 1049 c.).

⁴) Συρόπ. II, 2—5, 1—4. Δημητρακοπούλου Ἱστορ. Σχίσματος σελ. 99, 100.

⁵) Συρ. II, 5—21, 4—17.

⁶) Δημητρακοπ. αὐτ. σελ. 101.

⁷) Αὐτόθι σελ. 104. 105.

(¹), τῶν δὲ Ἑλλήνων, οἵτινες ἰκανῶς κατενόουν τὴν ἐκ τούτου ἀνισότητά καὶ τὰς ὠφελείας, ἃς θὰ προσεπορίζοντο μόνοι οἱ Λατῖνοι (²), ἐμμενόντων ἐν τῇ προτέρᾳ συμφωνίᾳ. Ἐν τῇ τοιαύτῃ κινήσει ἀναμφίβολον εἶνε ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Μάρκου ἐν τοῖς πρώτοις ἐκινήθη, καὶ ἴσως ἐκ τῶν μακρῶν τούτων διαπραγματεύσεων ἐδόθη αὐτῷ ἀρρορμὴ ἐγγύτερον νὰ μελετήσῃ τὰ κατὰ τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν διαφοράν. Ἡ μονὴ τῶν Μαγγάων σπουδαίως μετεῖχε τῶν διαπραγματεύσεων τούτων ἰδίᾳ διὰ τοῦ ἡγουμένου αὐτῆς Μακαρίου τοῦ Κουρουνᾶ, ὃς καὶ πρέσβυς ἄπαξ ἀπεστάλη εἰς τὴν Δύσιν πρὸς τὸν Πάπαν Μαρτίνον (³). Διὰ τοῦ θανάτου ὁμως τοῦ Πάπα τούτου, ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Εὐγενίου τοῦ Δ', τὰ πράγματα περιεπλάκησαν σπουδαίως διὰ τῆς ἀναμίζεως εἰς τὴν ὑπόθεσιν καὶ τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου. Ἐκ τῆς ἐντεῦθεν προελθούσης περιπλοκῆς τῶν πραγμάτων δὲν ἔσπευσε νὰ ὠφελῆθῃ ὁ Παλαιολόγος, εἰ καὶ οἱ κράτιστοι τῶν ἐν Κων)λει συνεβούλευον αὐτῷ τούτῳ, ἐν ἀρχῇ δὲ καὶ ὁ Πατριάρχης τῆς αὐτῆς εἶχετο γνώμης (⁴). Ὅπως δὲ τὸ ζήτημα τῆς εἰς τὴν Δύσιν μεταβάσεως ἐλύθη κατ' ἀρχὴν ἐν μυστικῇ συνδιασκέψει τῶν κρατίστων καὶ μάλιστα ἐμπίστων τῷ αὐτοκράτορι καὶ πεπειραμένων ἀνδρῶν, προυβλήθησαν δέ, ὡς φαίνεται (⁵), καὶ αἱ βάσεις τῆς ἐνώσεως, αἵτινες συνίσταντο εἰς μετριοπαθῆ διαγωγὴν πρὸς τὴν Δυτικὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐν ἐσχάτῃ περιπτώσει εἰς οἰκονομικὴν μόνον ἔνωσιν (⁶). Τὸ τοιοῦτο εἰς πολλοὺς τῶν παραστάντων

¹) Συρόπ. II, 23, 19.

²) Συρόπ. II, 24, 21; 27, 25, 25;

³) Συρόπ. II, 16, 12.

⁴) Συρόπ. II, 27, 25. Ἡ γνώμη ὁμως αὕτη τοῦ πατριάρχου δὲν προήρχετο ἐκ πεποιθήσεως, ἀλλ' ἐκ πνεύματος ἀντεκδικήσεως κατὰ τοῦ ὀλίγον φροντίζοντος περὶ αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου.

⁵) Τοῦτο τοῦλάχιστον ὑποφαίνεται ἐκ τῆς διαμαρτυρίας Ἰωσήφ τοῦ Βρυσενίου ὅτι "ἀφ' οὐπερ ἤκουσα ἕσα ἐν τῇ Παλατιανῇ ἀκήκοα, ἔκτοτε ἔγνω ὡς οὐδέν τι ἀγαθὸν ἐνταῦθα γενήσεται, καὶ ἐξ. Συρ. II, 17, 13.

⁶) Πρβλ. τὴν ἐν τῇ μετὰ τινα χρόνον γενικῇ συνδιασκέψει γνώμην τοῦ Σχολαρίου περὶ ἑκατέρας τῶν θεωριῶν (Συρ. III, 6, 50),

ἀπήρесе καὶ μάλιστα πάντων εἰς τὸν γηραιὸν Ἰωσήφ τὸν Βρυένιον, ὃς καὶ ἀντέστη ὡς ἡδύνατο εἰς τὴν ἀποδοχὴν τοιαύτης γνώμης (1). Ἡ ἐν Κ)λει κοινωνία εἰ καὶ ἀγνοοῦσα τὴν οὐσίαν τῶν μελετωμένων καὶ τὰς διαθέσεις τῶν κυριωτάτων προσώπων καὶ δὴ τὰς τοῦ αὐτοκράτορος, σαφῶς ἐξεδήλου τὴν ἰδίαν ἀποδοκιμασίαν περὶ τῆς εἰς τὴν Δύσιν μεταβάσεως τῆς συνόδου (2). αἱ αὐταὶ δὲ διαθέσεις ἐκράτησαν καὶ παρὰ τῷ ἀνωτάτῳ κλήρῳ, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Πάπα Εὐγενίου ἐπάνοδον τῆς πρώτης πρὸς αὐτὸν γενομένης πρεσβείας (3), δι' ἧς ἀπεδείχθη τὸ πνεῦμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐνήργει ὁ διάδοχος Μαρτίνοι: τοῦ Ε'. πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν (4).

Ἐν τούτοις ὁ βασιλεὺς ἐπισπεύδων τὴν ὑπόθεσιν ἀπέστειλε πρὸς συνάθροισιν τῶν Μητροπολιτῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐν Κων)πόλει ἅμα δὲ καὶ γράμματα εἰς τοὺς Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς ἀγγελτήρια τῆς παρασκευαζομένης συνόδου καὶ προσκαλοῦντα αὐτοὺς ἵνα καθορίσωσι καὶ ἀποστείλωσι τοὺς ἑαυτῶν τοποτηρητάς (5). Ἐν τῷ περὶ τῶν τοποτηρητῶν ζητήματι ὁ Παλαιολόγος εἰργάσθη καθ' αὐτὸν καὶ ἄνευ συνεννοήσεως πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωσήφ. Ἀποστείλας πρὸς τοὺς Πατριάρχας Παῦλον τὸν Μικροχέρην, δι' αὐτοῦ ὑπέδειξεν αὐτοῖς τὰ καταλληλότερα διὰ τοποτηρητάς πρόσωπα ἐκ τῶν ἐκκριτοτέρων κληρικῶν τῆς ἐν Κων)πόλει ἐκκλησίας (6). Αποτέλεσμα τῆς τοιαύτης συστάσεως ἦν ὁ καθορισμὸς τοῦ ἡμετέρου Μάρκου ὡς τοποτηρητοῦ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Φιλοθέου μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἡρα-

(1) Συρόπ. II, 17, 13.

(2) Αὐτόθι II, 18, 15.

(3) Αὐτόθι.

(4) Συρόπ. II, 19, 15. Ἡ πρώτη ἐρώτησις τοῦ νέου Πάπα πρὸς τοὺς πρέσβεις τὰς ἦν ἂν ὁ βασιλεὺς ἀπέδωκε τοῖς Λατίνοις τὰς Πάτρας: "Ἐφασκον δὲ ἰδεῖν τὸν Πάπαν Εὐγένιον ἀμυδρῶς πως καὶ ἄκροισ δακτύλοις ἀπτόμενον τῶν πρὸς τὴν ἔνωσιν ἀνηκόντων,, (σελ. 18).

(5) Συρ. III, 2, 44, 45.

(6) Συρόπ. III, 3, 46.

κλείας Ἀντωνίων (1). Ἄγνωστον ὑπάρχει ἂν ὁ Μάρκος ὀνομαστί ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὑπεδείχθη ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ἐπισημοτέρου μετὰ τὴν Κων)πολιν Πατριαρχείου τῆς Ἀνατολῆς, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἂν ἢ μετὰ τὴν ἐπάνοδον Παύλου τοῦ Μακροχέρη διαμαρτύρησις τοῦ Πατριάρχου²⁾ ἀπέβλεπε μετὰ τῶν ἄλλων καθορισθέντων προσώπων καὶ εἰς τὸν Μάρκον, καθ' οὗ ἄλλως οὐδεμίαν ἀρορμὴν εἶχεν ὁ Ἰωσήφ ἀπαρεσκείας, ὡς τοῦτο θετικῶς δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν³⁾. Ἐν τούτοις ὅμως ὁ καθορισμὸς τῶν τοποτηρητῶν ἐγένετο ζήτημα παρασχὸν ἰκανὰς δυσχερείας κατόπιν εἰς τὴν σύνοδον τῶν Ἀνατολικῶν, ἰδιαίτερος ἔχον σημασίαν διὰ τὸν ἡμέτερον Μάρκον ὡς κατωτέρω ἐν τῷ οἰκείῳ χρόνῳ θὰ ἴδωμεν. Αἱ μεμψιμοιρίαι τοῦ Πατριάρχου οὐδὲν θὰ εἶχον ἀποτέλεσμα ἂν μὴ εἰς τὸ ζήτημα ἀνεμιγνύετο ὁ ἀπεσταλμένος τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου, ὃν ἀνησύχησε τὸ περιεχόμενον τῶν πληρεξουσίων Πατριαρχικῶν γραμμάτων, ἐν οἷς ἐτίθεντο ὅροι περιοριστικοὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν τοποτηρητῶν, οἵτινες ὄφειλον νὰ μὴ ἀποδέξωνται πᾶν ὅ,τι ὀρισθῆ ἐν τῇ συνόδῳ παρὰ τὰ δεδωγμένα ἐν ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις, ν' ἀντιστῶσι δὲ καὶ ν' ἀποδοκιμάσωσι πᾶσαν προσθήκην ἢ ἀφαίρεσιν ἢ «καινοποιήσιν» ἐν τῇ πίστει⁴⁾. Ὁ τοιοῦτος περιορισμὸς ἀπῆρσε τῷ ἀπεσταλμένῳ τῆς συνόδου, ὃς καὶ διαμαρτυρηθεὶς ἔπεισε τὸν αὐτοκράτορα νὰ γράψῃ καὶ πείσῃ τοὺς Πατριάρχας εἰς παροχὴν πλήρους ἐλευθερίας τοῖς ἰδίῳις τοποτηρηταῖς⁵⁾. Ἐν τῇ δευτέρῃ ταύτῃ ἀποστολῇ ἐδόθησαν ἕτεροι ὁδηγίαι καὶ περὶ τῶν προσώπων τῶν τοποτηρητῶν, οὕτω δὲ ἐν τῇ ἀπαντήσῃ τῶν Πατριαρχῶν μετεβλήθη οὐ μόνον τὸ περιεχόμενον τῶν πληρεξουσίων γραμμάτων, ἀλλ-

(1) Συρόπ. III, 3, 45.

(2) Αὐτόθ., σελ. 45. 46.

(3) Τὰς ἀγαθὰς σχέσεις τὰς κατὰ τὸν πρὸ τῆς συνόδου χρόνον ὑφισταμένης μεταξὺ αὐτῶν μαρτυροῦσι τὰ ποιητικὰ ἔργα τοῦ Μ. τὰ ἔχοντα ὑπόθεσιν τὸν Π. Ἰωσήφ.

(4) Συρόπ. III, 3, 46.

(5) Συρόπ. III, 4, 47, 48.

λά και τὰ πρόσωπα αὐτὰ τῶν τοποτηρητῶν¹⁾ οὕτως ὥστε κατὰ τὰ νέα πληρεξούσια γράμματα ὁ ἡμέτερος Μάρκος τίθεται τοποτηρητῆς τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἰωακείμ μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Σάρδεων Διονυσίου²⁾ τὰ γράμματα ὅμως ταῦτα δὲν ἐπέδόθησαν ἄμέσως τοῖς ὀρισθεῖσι προσώποις, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν ὑστάτην τῆς ἀπὸ Κων)πόλεως ἀναχωρήσεως στιγμῆς³⁾.

Ἐν τούτοις οὕτω τῶν πραγμάτων καταστάσεων καὶ τῆς ἀναχωρήσεως εἰς τὴν Δύσιν κατ' ἀρχὴν ἀποδεκτῆς παρά γε τῷ αὐτοκράτορι καὶ τῷ πατριάρχῃ γενομένης, συνεκλήθησαν εἰς κοινὴν συνεδρίασιν οἱ ἐπισημότεροι τῶν ἐν Κων)πόλει κληρικῶν καὶ οἱ περὶ τὸν βασιλέα πολιτικοὶ ἄνδρες, ἵνα ὀρίσῃσι τὴν ἐν τῇ μελλούσῃ συνόδῳ πορείαν τῶν Ἀνατολικῶν κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν τύπον, τ. ἔ. νὰ ὑποδείξῃσι τὰ θέματα τῆς πρὸς τοὺς Λατίνους συζητήσεως καὶ τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς συζητήσεως⁴⁾. Ἐν τῇ συνεδριάσει παρέστησαν ὁ Ἐφέσου Ἰωάσαφ, ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος, ὁ πνευματικὸς τοῦ βασιλέως Γρηγόριος⁵⁾, ὁ ἱερομόναχος Μάρκος ὁ Εὐγενικός, οἱ σταυροφόροι τοῦ πατριαρχείου⁶⁾, οἱ δύο αὐτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι Δουκᾶς Νοταρᾶς καὶ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ Γεώργιος Σχολάριος καὶ τινες ἄλλοι⁷⁾. Ὁ Παλαιολόγος, προεδρεύων ἐν τῇ συνεδρίᾳ, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς παρόντας ἐδήλωσεν, ὅτι εἰ καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα διδάξουσι περὶ τῆς καταλλήλου πορείας τῶν συνοδικῶν ἐργασιῶν, ὅμως

(1) Συρόπουλ. III, 4, 48 "μετήλλαξαν δὲ καὶ τὰ πρόσωπα τῶν τοποτηρητῶν,,"

(2) Συρόπουλ. III, 20, 66.

(3) Συρόπ. Αὐτόθι.

(4) Ἡ συνεδρία ἐγένετο κατὰ μὲν τὸν Zhishman (Die Unionsverhandlung κτλ.) τὸ ἔαρ τοῦ 1437 (σελ. 190. 191), κατὰ τὸν Goete (σελ. 85) τὸ φθινόπωρον τοῦ 1436. (Ueber das Leben und die Zeit des Bessarion).

(5) Πρῶτον ἤδη μνημονεύομενος παρὰ Συροπούλῳ.

(6) Ὁ Μ. Χαρτοφύλαξ Μιχαὴλ Βαλσαμιών, ὁ Μ. Σκευοφύλαξ Θεόδωρος Ξανθόπουλος, ὁ Μ. Ἐκκλησιάρχης Σ. Συρόπουλος, ὁ Πρωτέδικος Γεώργιος Καππαδόκης καὶ ὁ Μ. Σακελλάριος Μιχαὴλ Χρυσοκόκης.

(7) Τὸ μέρος ἐνταῦθα τοῦ Συροπούλ. εἶνε ἐλλιπές (σελ. 49).

ἀπαιτεῖται καὶ ἐπιβάλλεται ἡ ἀνάγκη προπαρασκευῆς ἐν τοῖς γενικοῖς σημείοις· διὸ τοὺς πάντας προσκαλεῖται ἵνα ἐλευθέρως ἀποφῆνωνται τὴν ἰδίαν γνώμην. Πρὸ τῶν ἄλλων τότε ἐγερθεὶς ὁ Καντακουζηνὸς ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην μετριόρρονος ἐν ταῖς συζητήσεσι διαγωγῆς ἐκ μέρους τῶν Ἀνατολικῶν (1). καθώρισεν ὅμως σαφῶς τὸν ὅρον, ὑφ' ὃν οὐ μόνον ἡ ἔνωσις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξέτασις πάσης ἄλλης μετὰ τῶν Λατίνων διαφορᾶς δύναται νὰ γένηται ἀποδεκτὴ παρὰ τῶν ἡμετέρων — τὴν ἐκβολὴν καὶ ἀπάλλειψιν τῆς εἰς τὸ σύμβολον προσθήκης (2). Ἀγνοοῦμεν ἂν διηρέθησαν αἱ γνώμαι ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι πολλοὶ — ἐν τούτοις δ' ἀναμφιβόλως καὶ ὁ ἡμέτερος Μάρκος — συνετέθησαν τῇ γνώμῃ τοῦ ἐπιτρόπου, ἕτεροι δὲ καὶ ὑπ' ἄλλας ἐπόψεις ἐξήτασαν τὸ ζήτημα (3). Ἐν τέλει ὅμως Γεώργιος ὁ Σχολάριος διὰ λόγου ἐκ τῶν προτέρων συντεταγμένου, κατόπιν φρονίμων συμβουλῶν καὶ ἐπιχειρημάτων, κατέληξεν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν αἰτίων τῆς προκειμένης συνόδου. Ἐὰν μὲν ἡ σύνοδος, εἶπε, σκοπῇ ἔνωσιν δογματικὴν καὶ οὐσιώδη, αὕτη ὀφείλει νὰ γένηται ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἀμερολήπτου καὶ ἀδιάστου ἐξετάσεως τῶν ἀμφιβόλων σημείων ὑφ' ὀδηγοῖς μόνοις τοῖς πατράσι τῆς ἐκκλησίας· μόνον δὲ ἐπι τοιούτῳ σκοπῷ καὶ ὑπὸ τοιοῦτον ὅρον συμφέρει τοῖς Ἀνατολικοῖς πασι ν' ἀπέλθωσιν εἰς Ἰταλίαν (4). Ἐὰν ὅμως χάριν πολιτικοῦ σκοποῦ πρόκειται νὰ συνομολογηθῇ «οἰκονομικὴ ἔνωσις», τότε ἀρκεῖ ἡ ἀποστολὴ εὐαρίθμων ἀνδρῶν (3 ἢ 4) ἄνευ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν πολλῶν ἄλλων. Ὁ Σχο-

1) “ Ἡμῖν δοκεῖ, ἵνα ὁ ταχθησόμενος τοὺς πρὸς ἐκείνους ποιεῖσθαι λόγους εἴπῃ ἡμέρως καὶ φιλικῶς μετὰ τῆς προσηκούσης κατασκευῆς καὶ τιμῆς καὶ οἰκονομίας ,,”

(2) “Διορθωθήτω οὖν τοῦτο καὶ οὕτω προχωρήσομεν καὶ εἰς τοὺς ἐφεξῆς λόγους,,”

(3) Συρόπ. III, 6, 49. “εἶπον δὲ καὶ οἱ ἄλλοι, οἱ μὲν τὰ αὐτὰ οἱ δὲ ἕτερα,,”

(4) Σιρόπουλ. III, 6, 50. Ὁμοίαν συμβουλήν πρὸ εἰκοσαετίας ἔδωκε τῷ αὐτοκράτορι ὁ πολὺς Πλήθων· (VI, 10, 155).

λάριος αὐτὸς πρῶτος ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ δευτέρου τῆς ἐνώσεως τρόπου ⁽¹⁾, ὑποστηρικθεὶς καὶ ὑπὸ τινων ἐτέρων, τῆς γνώμης αὐτοῦ ἐπιδοκιμασθείσης ὑπὸ πάντων ⁽²⁾. Ἐν τούτοις προσφορώτερον ἐκρίθη νὰ παρασκευασθῶσι μελετῶντες ἰδίᾳ τὸν συστηματικώτερον περὶ τῶν ὑπὸ συζήτησιν σημείων γράψαντα Νικόλαον τὸν Καβάσιλαν, καὶ ἀθροίζοντες πᾶν ὄ,τι συντελεῖ εἰς τὸ ἔργον ⁽³⁾. Τὴν τοιαύτην παρασκευαστικὴν ἐργασίαν ἀνέθηκαν τῷ ἡμέτερω Μάρκῳ καὶ τῷ Σχολαρίῳ ⁽⁴⁾, οἵτινες ὄφειλον μελετῶντες καὶ συστηματοιοῦντες τὴν ὕλην τῆς συζητήσεως ν' ἀνακοινῶσι τ' ἀποτελέσματα τῶν ἰδίων ἐργασιῶν εἰς καταρτισθεῖσαν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ βασιλέως ἐπιτροπὴν ⁽⁵⁾. Ἐπίσης δὲ εἰς τὴν φροντίδα αὐτῶν ἀνετέθη ἡ συναγωγὴ τῶν καταλλήλων εἰς τὰς μελέτας ταύτας βιβλίων καὶ χειρογράφων, ἐφ' ᾧ καὶ ἰδίᾳ ἀπεστάλη εἰς Ἄθω, εἰς τὰς ἐκεῖ μονὰς ὁ ἡγούμενος Ἀθανάσιος πρὸς περισυναγωγὴν καὶ μεταφορὰν σπανίων καὶ ἀρχαίων χειρογράφων ⁽⁶⁾. Ἡ τοιαύτη παρασκευαστικὴ ἐργασία παρέσχεν εἰς τὸν ἡμέτερον Μάρκον ἀφορμὴν νὰ εὐρύνη καὶ συστηματοιοῖσιν τὰς ἰδίας γνώσεις ἐπὶ τῶν ἀμφιβόλων δογματικῶν ζητημάτων τῶν διαιρούμενων τὰς ἐκκλησίας καὶ οὕτω παραστῆ ἕτοιμος εἰς τὸν μέγαν κλῆρον, ὃς ἔλαχεν αὐτῷ κατὰ τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν τῶν συνοδικῶν ἐργασιῶν. Ἡ μελέτη αὕτη εἶνε ἡ αἰτία, δι' ἣν μετὰ τοσαύτης τόλμης ὁ Μάρκος προσέβλεψεν ἐν τῇ συνόδῳ πάσας τὰς περιστροφὰς καὶ μεταβολὰς τῶν συζητουμένων κεφαλαίων. Ἡ μελέτη αὕτη ἐνέπνεεν αὐτῷ τό τε θάρρος καὶ πεποιθή-

(1) Αὐτόθι "καὶ τοῦτο ἔσται ἴσως καὶ τῇ πατρίδι λυσιτελέστερον,,.

(2) Συρόπ. III, 7, 50.

(3) Ἐν τῇ ἐκλογῇ ταύτῃ δυνάμεθα νὰ διίδωμεν συμβουλήν πρὸς τοῦτο τοῦ ἡμέτερου Μάρκου.

(4) Αὐτόθι. "Ἀνεδέξαντο οὖν τὸν τοιοῦτον ἀγῶνα ὁ Ἱερομόναχος κύριος Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ ὁ δηλωθεὶς Σχολάριος.

(5) Αὐτόθι. "καὶ συνήρχοντο ἐνώπιον τοῦ βασιλέως μετὰ καὶ ὀλίγων τινῶν ἐκ τῶν προειρημένων καὶ ἐσκέπτοντο καὶ ἐβήμαζον τὰ ζητήματα,,.

(6) Συρόπ. III, 7, 50, 51

σιν ὅτε ὠμίλει περὶ τοῦ κύρους τῶν χειρογράφων (1) καὶ ὅτε τολμηρῶς προुकάλει τοὺς ἀντιπάλους ν' ἀναθέσῃσιν τὴν κρίσιν τῆς περὶ τοῦ περιπύστου χωρίου τοῦ Μ. Ἀθανασίου σφοδρᾶς ἀντεγκλήσεως εἰς τὸ κῦρος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χειρογράφων (2). Ἀλλ' ὁ Μάρκος δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν ἀπλῆν μελέτην τῶν ζητημάτων. Γινώσκων ἤδη ὅτι θὰ καταλεγῆ οὕτως ἢ ἄλλως μεταξὺ τῶν ἀπελευσομένων εἰς τὴν Δύσιν μελῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (3) συνῆγεν ἀντιγράφων πᾶν ὅ,τι ὠφέλιμον ἔκρινεν εἰς τὰς προκειμένας συζητήσεις· τὸ δὲ οὕτω συναθροισθέν ὑλικὸν ἐχρησίμευσεν αὐτῷ ἐν Ἰταλίᾳ ὡς ἡ κυριωτάτη πηγὴ ἐν τε ταῖς κοιναῖς διαλέξεσι καὶ κατὰ τὰς γραπτὰς ἐκθέσεις (4).

Κατὰ τοῦτο ὅμως τοῦ χρόνου ἀπέθανεν ὁ ἐν Κων(σταντι)πόλει ἤδη προσκληθεὶς καὶ εὕρισκόμενος καὶ παρασκευαζόμενος πρὸς τὴν σύνοδον Μητροπολίτης Ἐρέσου Ἰωάσαφ (5). Ἐχίρευον δὲ ἐπίσης δύο Μητροπολιτικαὶ καθέδραι τοῦ Σάρδεων καὶ τοῦ Νικαίας (6). Ὁ αὐτοκράτωρ θέλων νὰ περιβάλῃ διὰ μείζονος κύρους τὰ σπουδαιότατα μέλη τῆς Ἀνατολικῆς συνόδου, ἅτινα ἐμελλον ἐνεργῶς νὰ μετάσχῃσι τῶν συζητήσεων, προήγαγεν εἰς τοὺς κενοὺς τούτους θρόνους τρεῖς διακεκριμένους τότε θεολόγους, τὸν ἡμέτερον Μάρκον εἰς τὴν Μητρόπολιν Ἐρέσου (7), τὸν ἱερομόναχον Διονύσιον (8) εἰς τὴν τῶν Σάρδεων καὶ τὸν ἱερομόναχον Βησσαρίωνα εἰς τὴν τῆς Νικαίας (9). Οὐχὶ ἄνευ σημασίας ἀναμφι-

1) Acta Concil. Florent. p. 285.

2) Acta p. 378

3) Τοῦτο αὐτὸς ὁ Μάρκος λέγει (Συρόπ. X. 5, 254).

4) Διότι εἶνε βέβαιον ὅτι οὐχὶ πολλὰ μεθ' ἑαυτῶν παρέλαβον βιβλία οἱ Ἀνατολικοὶ (πρβλ. Συρόπ. III, 7, 51. Acta p. 87)

5) Συρόπ. III, 17, 51

6) Συρόπουλ. III, 15, 59.

7) Αὐτόθι.

8) Περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ιδεῶν τοῦ ἀρίστου τούτου ἀρχιερέως βλ. Συρ. IV, 6, 75.

9) Συρόπ. III, 15, 69. μέτιθι καὶ σκέψεις Sadow περὶ τοῦ χρόνου τῆς προχειρίσεως (σελ. 15. 16).

βόλως, ἐγένετο ὁ προτίμησις τοῦ Μάρκου διὰ τὸν δεύτερον Μητροπολιτικὸν θρόνον τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κων)πόλεως, ἡ δὲ τιμὴ αὕτη ὀφείλει ν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἀξίας τοῦ Εὐγενικοῦ καὶ εἰς τὴν ὑπόληψιν, ἧς ἔνεκα τούτου ἀπέλαυε παρά πᾶσιν. Ὁ Μάρκος κατὰ τὴν ἰδίαν τούλάχιστον μαρτυρίαν, ἀπεδειλίασε πρὸς τὴν ἀποδοχὴν τῆς τοιαύτης προαγωγῆς καὶ ἐπειράθη ν' ἀποφύγῃ τὸ πρᾶγμα προβαλλόμενος τὴν τε φυσικὴν αὐτοῦ κλίσιν πρὸς τὸν ἡσυχον καὶ μονήρη βίον καὶ τὴν τοῦ σώματος ἀσθένειαν⁽¹⁾. Ὁ αὐτοκράτωρ ὅμως ἐνέμεινεν εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀπήτησε τοῦτο παρά τοῦ Μάρκου ὡς καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ μετᾶσχῃ τῆς συνόδου τῆς εἰς Ἰταλίαν ἀπερχομένης, ἣν ἐπίσης ἐπειράθη νὰ ἐκκλίνῃ τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ Μάρκος⁽²⁾.

Ἐπεχώρησεν ὅμως ἐν τέλει καὶ οὕτως ἐπισήμως⁽³⁾ χειροτονηθεὶς ἠτοιμάσθη ν' ἀποπλεύσῃ μετὰ τῶν ἄλλων εἰς τὴν Δύσιν. Κατὰ τὴν ὑστάτην ὅμως στιγμὴν, μικρὸν πρὸ τοῦ ἀπόπλου ὁ Ἐρέσου ὑπέστην τὴν πρῶτην προσβολὴν τῆς ἰδίας φιλοτιμίας. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεστάλησαν τῷ Μάρκῳ τὰ γράμματα τῆς τοποτηρησίας, δι' ὧν ἐγνώσθη, ὅτι ᾤρίσθη ἀντιπρόσωπος τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων⁽⁴⁾. Τοῦτο μεχρι τοσοῦτου ἐλύπησεν αὐτόν, ὥστε ἠρνήθη νὰ δεχθῆ τὰ γράμματα παρά πάσας τὰς παρακλήσεις τοῦ ἀπεσταλμένου Συροπούλου, ὃς ἐπὶ τέλους καταλιπὼν τὰ πληρεξούσια ἀπῆλθε, παρέλαβε δὲ αὐτὰ μεθ' ἑαυτοῦ

1) Συροπ. X, 5, 284. "Ἐγὼ οὔτε ἀρχιερεὺς ἐβουλόμην γενέσθαι, οὔτε εἰς τὴν σὺνὸν ἀφικέσθαι· εἰλόμην γὰρ ἐξ ἀρχῆς τὸν μοναδικὸν καὶ ἡσύχιον κατὰ τὸ ἐνόν μοι διαζῆν βίον,, καὶ Α'. ἐγκύκλιος (Migne CLIX. col. 1025 b. c. 1028 a.).

2) Συρόπουλ. αὐτόθι "ἡ δὲ ἁγία βασιλεῖα σου ᾤρισας καὶ ἀπήτησάς με καὶ τὰ δύο,,.

3) Περὶ τῆς ἐπισημότητος ταύτης ἔχομεν μεταγενεστέραν μαρτυρίαν Δωροθέου τοῦ Μονεμβασιάς (Βιβλίον ἱστορικὸν σελ. 397) λέγοντος ὅτι "ὡσὰν ἐσυνάχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς ἐλειτούργησαν εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν ἀρχιερεῖς καὶ κληρικοὶ 300 τὸν ἀριθμὸν καὶ ἐχειροτόνησαν ὅλοι τὸν Ἐρέσου κὺρ Μάρκον τὸν Εὐγενικόν, ἑξάρχον τῆς συνόδου,,.

4) Συρόπ. IV, 29, 107.

ὁ ἀδελφὸς Ἰωάννης ὁ Νομοφύλαξ⁽¹⁾. Ἐν ταῖς ἀμέσοις πηγαῖς, ὧν ποιούμεθα χρῆσιν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ τῶν γεγονότων τούτων οὐδὲν ἀπαντᾷ περὶ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Ἐφέσου ὡς ἐξάρχου τῆς συνόδου τῶν Ἀνατολικῶν. Περὶ τοῦ πράγματος τούτου ἀπαντῶμεν παρ' αὐτοῖς τοῖς συγχρόνοις ἱστορικῆν ἀσάφειαν. Ἐξ ἑνὸς μὲν ἔχομεν τὴν διαμαρτύρησιν τῶν πολεμίων τῷ Μάρκῳ διακειμένων κατὰ τοῦ δήθεν σφετερισμοῦ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἐξάρχου τῆς συνόδου⁽²⁾ καὶ τὴν ἐπὶ τούτου δήλωσιν τοῦ βασιλέως, ὅτι διὰ τοιούτου ἀξιώματος δὲν περιέβαλεν αὐτόν⁽³⁾. ἐξ ἄλλου δὲ εὐρίσκομεν τοὺς φίλους τῷ τε Μάρκῳ καὶ τῇ ὀρθοδοξίᾳ εὐθὺ ἀποκαλοῦντας αὐτὸν ἐξάρχον τῆς συνόδου⁽⁴⁾. Τοῖς τελευταίοις δὲ τούτοις ἀκολουθοῦσι καὶ πάντες οἱ μετὰ τὴν ἄλωσιν μέχρι τοῦ νῦν πολέμιοι τοῦ παπισμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ὑπέρμαχοι⁽⁵⁾. Ἡμεῖς νομίζομεν, ὅτι ἐπίσημος μὲν ἀνακήρυξις τοῦ Μάρκου ὡς ἐξάρχου δὲν ἐγένετο, ἡ θέσις ὅμως αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ διευθύναντος τὰς ἐργασίας αὐτῆς καὶ εἰς τοῦτο ὀρισθέντος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως, ἐδημιούργησε οὐ μόνον παρὰ τοῖς φίλοις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς πολέμοις αὐτοῦ, τὴν ἔννοιαν ὅτι οὗτος ἦν ὁ ἐν ἐνεργείᾳ τῆς συνόδου ἐξάρχων καὶ ὡς εἰς τοιοῦτον οἱ πάντες ἀπέβλεπον πρὸς αὐτόν⁽⁶⁾.

Πρὶν ἢ ὅμως καταλίπωμεν τὴν πρωτεύουσαν καὶ μεταβῶμεν εἰς τὸ κύριον πεδῖον τῆς τῶν γεγονότων ἐξελιζέως, ἴδωμεν διὰ βραχυτάτων τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν διάθεσιν τῶν πνευμάτων ἐν Κ)λει πρὸς τὸ ἐπιχειρούμενον ἔργον, ἵνα βρα-

(1) Συρόπουλ. αὐτόθι.

(2) Συρόπουλ. VII, 14, 210.

(3) Αὐτόθι. "ἐγὼ οὐκ ἐποίησά σε ἐξάρχον,,.

(4) Γενναδίου Π. Κ. Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. (Migne CLX, col. 689 a. Ἰωάν. Εὐγεν. "Ἀντιρρητικὸς,, (παρὰ Δοσιθέου τόμ. Καταλ. σελ. 215).

(5) Δημητρακόπλ. Ἱστορ. Σχίσμ. σελ. 151.

(6) Συρόπ. V, 15, 135. V, 6, 120. 121. "τὰ παρόντα πράγματα πρὸς αὐτόν καὶ μόνον ἀποβλέπουσι,, κατὰ δὲ τὸ πρῶτον χωρίον "ἰδοὺ ὁ Ἐφέσου μέλλει ἀναδέξασθαι τὸν καθόλου ἀγῶνα,, κ.λ.

δύτερον κάλλιον ἐκτιμήσωμεν γεγονότα τινά, μεθ' ὧν θά συναντηθῶμεν. Πρώτιστα πάντων ὁ λαὸς τῆς πρώτευούσης δυσμενῶς διετέθη πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν. Ἡ δὲ δυσμένεια αὕτη στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ κατὰ τῶν Λατίνων μίσους εὔρητο κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς ἐξάρσεως αὐτῆς, διότι γεγονότα καὶ περιστάσεις ἀναφερόμενα ἀμέσως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου ἐπεδείνωσαν τὴν δυσμένειαν ταύτην παρὰ τῷ λαῷ τοῦ Βυζαντίου. Ὑπὸ τὰς προσφάτους ἐντυπώσεις τῶν ἐχθρικῶν ἐπιθέσεων τῶν Γενουατῶν ⁽¹⁾ καὶ τὰς ἐντυπώσεις τῆς εἰς Κύπρον ἀποστολῆς τοῦ Ἰωσήφ Βρυενγίου ⁽²⁾ ὁ λαὸς τῆς Κ)λεως δὲν ἠδύνατο ἀπαθῶς νὰ προσίδη τὴν πομπώδη εἴσοδον τοῦ παπικοῦ ἀπεσταλμένου καὶ τὴν παρέλασιν αὐτοῦ εὐλογοῦντος διὰ τῶν ὁδῶν τῆς Κ)λεως ⁽³⁾. Ἡ δὲ ἀποκάλυψις τῆς ἀπάτης ἐκ μέρους τοῦ τε Πάπα καὶ τοῦ ἀπεσταλμένου αὐτοῦ ⁽⁴⁾ καὶ ἡ πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ λαοῦ ἐν αὐτῷ τῷ λιμένι τῆς πόλεως ἀπειληθεῖσα ἔνεκα τούτου ναυμαχία μεταξὺ τῶν παπικῶν πλοίων καὶ τῶν τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας ⁽⁵⁾ διήγειραν τὴν ἀποτροπίαςιν πρὸς τοὺς Λατίνους καὶ τὴν πεποίθησιν περὶ τοῦ ἀνεπιτυχοῦς τῆς ἐπιχειρήσεως. Τῶν αὐτῶν μετὰ τοῦ λαοῦ διαθέσεων ἐνεφορεῖτο καὶ τὸ πλείστον τοῦ ἀθροισθέντος ἐν Κ)λει ἀνωτέρου κλήρου, οὗ οἱ πλείους ἐδέοντο, ἰκέτεον καὶ ἠξίουεν ἵνα μὴ οὕτως ἐλκυσθῶσιν εἰς προφανῆ κίνδυνον, προβάλλοντες τὴν κεκηρυγμένην τοῦ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις λαοῦ δυσμένειαν κατὰ τῶν Λατίνων καὶ τὴν ἀποδοκίμασίαν ὑπ' αὐτοῦ τῆς σκοπομένης ἐνώσεως ⁽⁶⁾. Ἀπέναντι τῶν φόβων καὶ τῆς ἀποδοκίμασίας ταύτης οἱ ὑποστηρίζοντες τὸ ἐγχείρημα δημοσίᾳ καὶ περιφανῶς διεκήρυττον οὐ μόνον ὅτι τηρήσουσι τὴν ὀρθοδοξίαν ἀλώβητον οὐδὲ παρακινήσουσι

(1) Χαλκοκονδύλης. Ἱστοριῶν VI. Migne CLIX, col. 281. 284.

(2) "Νέα Ἡμέρα,, 1890 ἀριθ. 210 ἐπιφυλλίς.

(3) Συρόπ. III, 9, 93.

(4) Συρόπουλ. III, 8—12, 51—56.

(5) Συρόπουλ. III, 11, 54. 55.

(6) III, 12, 56. III, 10, 53. 12, 56.

τι τῶν πατρίων, ἀλλὰ καὶ ὅτι «νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι» θὰ ἐπανεέλθωσιν ἐξ ἐσπερίας (1). Ἐν τούτοις ἐν σοβαρωτέρᾳ παρ' ἑαυτοῖς μελέτῃ τοῦ πράγματος λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει καὶ τὸ ἐνδεχόμενον ἀποτυχίας καὶ ἀποτυχίας οἰκτρᾶς, συνεπαγούσης πᾶν ὅ,τι ἀληθῶς καὶ ἐπηκολούθησεν, διεβουκόλουν ἑαυτοὺς διὰ τῆς ὑποσχέσεως σταθερότητος μέχρι καὶ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου (2). Ταῦτα πάντα ἐλέγοντο καὶ ἠκούοντο· ὁ δὲ ἡμέτερος Μάρκος ἐκ μὲν τῶν λεγόντων ἴσως δὲν ἦτο· ἦτο ὅμως ἐκ τῶν ἀκουόντων καὶ αἰσθανομένων τὰ λεγόμενα.

1) Συρόπουλος IV, 16, 60; 17, 61.

2) Συρόπουλος III, 16, 60, 61.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΜΑΡΚΟΣ Ο ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ ΕΝ ΦΕΡΡΑΡΑ

Μετὰ μακρόν¹⁾ καὶ ἐπίπονον πλοῦν, καθ' ὃν αἱ ἀπὸ τῶν παρ-
οικούντων τὴν παραλίαν Πελοπόννησον καὶ τὰς νήσους Ἰατί-
νων ἐντυπώσεις δὲν ἦσαν ὅλως ἐπίφθονοι²⁾, οἱ ἀντιπρόσωποι
τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀφίκοντο εἰς τὴν Βενετίαν, τυχόντες
ἐξαιρέτου ὑποδοχῆς ὑπὸ τε τοῦ Δόγη καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς πό-
λεως καὶ τοῦ λαοῦ³⁾. Ἐνταῦθα, τῇ συμβουλῇ τινῶν ἐκ τῶν περι-
τὸν βασιλέα, συνεζητήθη ἡ ἐκλογή μεταξὺ τοῦ Πάπα καὶ τῆς
ἐν Βασιλείᾳ συνόδου. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν αἱ διαθέσεις τοῦ Πα-
λαιολόγου ἀπέκλινον ὑπὲρ τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου καὶ ἐν τού-
τῳ εἶχε συνηγόρους πολλοὺς τῶν περι αὐτὸν λαϊκῶν, ἴσως καὶ
τινας κληρικούς, διακειμένους δυσμενῶς τῷ Πατριάρχῃ⁴⁾. Ὁ Δό-
γης καὶ οἱ ἔγκριτοι τῆς Βενετίας, γινώσκοντες τὴν κατάστασιν
τῶν πραγμάτων, ἐπίσης συνεβούλευσαν αὐτῷ τὴν μετὰ τῆς συνό-

1) Ἀπὸ τῆς 27 Νοεμβρίου 1437—8 Φεβρουαρίου 1438. Συρόπουλ. IV, 1,
67, 12, 82.

2) Συρόπουλ. IV, 4, 73; 5, 73, 74; 6, 75; 9, 78 κ.λ.4.

3) Συρόπουλ. IV, 12—14, 81—85. Δούκ. Ἱστορ. σελ. 212, ἐκδ. Βον.

4) Συρόπουλ. IV, 15, 86, ἔλεγεν ὁ Πατριάρχης “οἶδα ἐγὼ πῶς καὶ παρὰ
τίνων λέγονται οἱ τοιοῦτοι λόγοι, καὶ ὅταν ἐκεῖσε ἀπέλθω ἐνὶ λόγῳ πάντας
αὐτοὺς ἀνατρέψω „.

δου σύμπραξιν, ἢ τοῦλάχιστον τὴν μὴ ἐσπρευσμένην ἐκλογὴν μεταξὺ τῶν διαμαχομένων¹⁾).

Ἐκ τῶν ἀρχιερέων ὅμως οἱ πλείους καὶ μάλιστα ὁ Πατριάρχης εἶχοντο τῆς ἐναντίας, προτρεπόμενοι τὴν προσχώρησιν τῷ Πάπᾳ, ὁ μὲν Πατριάρχης βαυκαλιζόμενος ὑπὸ τῶν ἰδίων σκοπῶν, οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἄγνωστον διὰ τί, πλὴν εἰ μὴ μόνον διὰ τὴν ἐκ τῆς συνόδου ἀποχώρησιν πολλῶν ἐπισήμων τῆς Δύσεως κληρικῶν κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον²⁾). Καὶ μεταξὺ ὅμως τῶν ἀρχιερέων προτάθη ἡ φρόνιμος καὶ συντηρητικὴ συμβουλή τοῦ Ἡρακλείας κατακρίναντος πᾶν ἐσπρευσμένον διάβημα καὶ προτεινάντος ν' ἀναμείνωσι τὴν διὰ Βενετίας δίοδον τοῦ ἀποχωρήσαντος ἐκ τῆς συνόδου διαπρεποῦς Καρδινάλιου Ἰουλιανοῦ Καισαρίνη³⁾. Ἡ ἐκ τῶν ἐγγυτέρω γνώσις νῦν τῶν πραγμάτων παρὰ τῶν ἡμετέρων ἀναμφιβόλως ἤρξαστο μεταβάλλουσα τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν περὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως. Τοιαῦτα δὲ πρόσωπα οἷος ὁ Ἡρακλείας, ὁ Σάρδεων, ὁ Ἐφέσου ἠδύναντο νὰ μεταβάλωσιν ὅλως τὰ πράγματα ὑπὲρ τούτου ἢ ἐκείνου⁴⁾. Τοῦτο σαφῶς καὶ ἐγκαίρως διέκρινεν ὁ ἐκ Κωνσταντινου-

1) Συρόπουλ. IV, 15, 85 "προσμείνατε οὖν, ἵνα εἰδῆτε τί λέγουσιν ὑμῖν ἐκότεροι καὶ οὕτως εὐρήσετε τὸ συμφέρον ὑμῖν ,,"

2) Συρόπουλ. IV, 17, 88. Kraus. Histoire de l'Eglise II p. 426 427. Πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ Συροπούλου περὶ τῆς διὰ Βενετίας εἰς Φερράραν δίοδου τοῦ Καισαρίνη ἀντιστρατεύονται αἱ εἰδήσεις τοῦ Filsjean Dictionnaire des Consiles p. 143.

3) Ὁ Καισαρίνης, παπικὸς ἀντιπρόσωπος ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Βασιλείας καὶ θερμὸς τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ προγράμματος αὐτῆς θιασώτης, μάλιστα ἐπειράθη ν' ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς πρὸς τὴν σύνοδον ταύτην ῥήξεως, ὑποδείξας αὐτῷ ὅτι "ἡ ἐκ μέρους τοῦ Πάπα ἀπαξ ἔτι ἐξαπάτησις τῆς γενικῆς καὶ ἀνιαρᾶς προσδοκίας συνόδου μεταρρυθμιστικῆς θὰ προυκάλει τὴν βαρυτάτην ἐκπλιξίν εἰς τὴν χριστιανωσόνην καὶ θὰ παρήγεν ἐν Εὐρώπῃ μεγίστην σύγχυσιν ,," Kraus Hist. de l'Eglise II, p. 423.

4) Περὶ τοῦ ἰσχυροῦ καὶ γενναίου χαρακτήρος τοῦ Σάρδεων Διονυσίου, τοῦ πρόφρων ἀποθανόντος τούτου καὶ πολλὰ τῇ συνόδῳ ὑποσχομένου ἀνδρὸς βλ. Συρόπουλ. IV, 6, 75.

πόλεως συνοδεύσας τὸν Ἑλληνας ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα Χριστοφόρος· διὸ ἅμα τῇ ἀφίξει εἰς Βενετίαν βραχὺ παραμείνας ἐν αὐτῇ ἀπῆλθεν ἐν σπουδῇ πρὸς τὸν Πάπαν· ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ἐν Φερράρα συνεννοήσεως ἦν ἡ ταχεῖα ἀποστολὴ εἰς Βενετίαν τοῦ καρδινάλιου Νικολάου Ἀλβεργάτη καὶ τοῦ Μαρκησίου τῆς Φερράρας (¹), οἵτινες καὶ ἐποιήσαντο ἀποπείρας παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ Πατριάρχῃ πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς προσχωρήσεως τῷ Πάπᾳ (²). Ὅποῖον ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀποπειρῶν τούτων εἶνε ἄγνωστον. Τὸ βέβαιον εἶνε, ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχετο καὶ μετὰ τοῦτο τῆς γνώμης ν' ἀπέλθῃ εἰς Βασιλείαν, ὁ δὲ Πατριάρχης τῆς πρὸς τὸν Πάπαν μεταβάσεως (³). Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν οὐχὶ μικρὸς ἀριθμὸς προσέκειντο τῇ γνώμῃ τοῦ βασιλέως, ὃς καὶ ἀνεγνώριζε τὴν ὑπεροχὴν τῆς γνώμης αὐτῶν (⁴). Ὁρίσθη λοιπὸν προσεχῆς ἀπὸ κοινοῦ συνδιάσκεψις περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὀρισθέντων καὶ τῶν μεθεξόντων αὐτῆς, ὧν οἱ πλεῖστοι ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ βασιλέως, ἔξ ἀρχιερεῖς καὶ τρεῖς ἐκ τῶν σταυροφόρων (⁵)· ἀναμφιβόλως ὁ Ἐφέσου ἦν μετὰ τῶν πρώτων ἐν τοῖς προσκληθεῖσιν ἀρχιερεῦσιν.

Ἐν τῇ συνδιασκέψει ἐτέθη τὸ ζήτημα «εἰ δεῖ πρὸς τὸν Πάπαν

(¹) Κατὰ Zhishman ὁ μὲν Μαρκήσιος ἐπαρουσιάσθη τῷ βασιλεῖ τῇ 12 Φεβ. ουαρίου, ὁ δὲ Καρδινάλιος τῇ 13, δύο ἡμέρας πρὸ τῆς ἐν Φερράρα Β' συνεδριάσεως τῆς συνόδου (Die Unionsverhandlungen σελ. 242), ἦλθεν εἰς Βενετίαν, συνεπαγόμενος τὸν Πατριάρχην τοῦ Grado, τὸν ἀρχιεπίσκοπον Τάραντος, καὶ τοὺς ἐπισκόπους Κρήτης καὶ Treviso, οἷς βραδύτερον προσετέθησαν καὶ ἄλλοι τινὲς (αὐτ. σελ. 243).

(²) Συρόπουλ. IV, 14, 85, Ἀμβρόσιος ὁ Traversari διηγείται ὅτι ὁ τε βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης διήγειραν τὴν ὀργὴν τῶν Λατίνων καὶ ἀποκαλύψαντες τὰς ἰδίας κεφαλὰς ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Καρδινάλιου. Ambr Traversari Epist. lib. III, 65 πρὸβλ. Pichler geschichte d kirchl. Trennung. I, 391.

(³) Συρόπουλ. IV, 15, 85, 86.

(⁴) Αὐτ. «καὶ ἐναντιοῦνται τινες τοῖς βουλομένοις λυσιτελεστέραν τὴν εἰς τὸν Πάπαν ἡμῶν ἔλευσιν καὶ μέχρι τοῦδε δοκοῦσι βελτίω λέγειν οὗτοι, οἱ τὸ μὴ ἀπελθεῖν εἰς τὸν Πάπαν βουλόμενοι».

(⁵) Συρόπουλ. IV, 16, 88.

παραγενέσθαι» (1). ἐπὶ τῆς προτάσεως ταύτης προυκλήθη συζήτησις, καθ' ἣν ἀπεδείχθη, ὅτι οἱ πλεῖστοι, αὐτοῦ τοῦ βασιλέως (2) καὶ τοῦ Πατριάρχου ἡγουμένων, ἀπεφώνησαν ὑπὲρ τοῦ Πάπα, τοῦ Ἡρακλείας μόνου ματαίως πειραθέντος νὰ ἐπιτύχη ἀναβολῆς τοῦ πράγματος μέχρι τῆς εἰς Βενετίαν ἀφίξεως τοῦ καρδινάλιου Καισαρίνη, τριῶν δὲ ἐτέρων, ἐν οἷς ὁ Συρόπουλος καὶ ὁ Σφραγιδοφύλαξ, συμβουλευσάντων «μὴ ἀπελθεῖν νῦν εἰς τὸν Πάπαν» (3). Τίνα τὰ αἷτια τῆς τοιαύτης τῶν γνωμῶν ἀλλοιώσεως καὶ ἐναλλαγῆς; Ὁ Συρόπουλος, ὃς συνήθως οὐδεμίαν ἐξ ἑαυτοῦ ἐπὶ τῶν πραγμάτων φέρει κρίσιν, ἵνα ἐξηγησῆται αὐτὰ καὶ προκαταλάβῃ τὸν ἀναγνώστην, οὐδὲν λέγει ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ. Ὅτι ὅμως παρ' αὐτῶ εὐρίσκομεν εἶνε ἱκανὸν πρὸς ἐξήγησιν τῆς γενομένης μετατροπῆς τῶν ἰδεῶν. Ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα Χριστοφόρος ἐπὶ βραχὺ μόνον καταλιπὼν τὴν Βενετίαν ἐπανῆλθε τάχιστα, νέας φέρων ὁδηγίας καὶ πλήρεις ἔχων τὰς χεῖρας χρυσοῦ. Καθ' ὅλον τὸ πρὸ τῆς συνδιασκέψεως διάστημα προσίων ἐνὶ ἐκάστῳ «διηγείρε τοὺς ἡμετέρους καὶ τὴν πρὸς τὸν Πάπαν ἔλευσιν διεπράττετο» (4), τῶν πάντων ποιούμενος χρῆσιν (5), καὶ ἰδίᾳ περισαίνων καὶ κολακεύων τὸν φιλόδοξον Πατριάρχην ἐξ ὀνόματος τοῦ Πάπα. Οὕτως αἱ ἀτομικαὶ ἐνέργειαι τοῦ Χριστοφόρου συνημμέναι μετὰ τῶν τοῦ καρδινάλιου Ἀλβεργάτου παρέπεισαν τοὺς ἀμφιβάλλοντας ἔτι· πολὺ δὲ πιθανώτατον εἶνε, ὅτι συνεπλήρωσε τὸ ἔργον ὑπὲρ τοῦ Πάπα (6) ὁ καρδινάλιος Καισαρίνης δυσφημίσας τὴν σύνοδον τῆς Βασι-

(1) Συρόπουλ. IV, 17, 88.

(2) Περὶ οὗ σημειοῖ ὁ Συρόπουλος «ὡσπερ ἐπιλελησμένος ὢν ἔλεγε πρότερον ὄλος ἦν ἀπελθεῖν πρὸς τὸν Πάπαν», 88.

(3) Ἀυτόθι σελ. 89.

(4) Συρόπουλ. IV, 16, 86.

(5) «Κατὰ τὸ ἐγχαροῦν», ὡς σημειοῖ ὁ Συρόπουλος αὐτόθι.

(6) Πρὸβλ. Zhishman ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 242, ἐνθα ὁμοίως ὁ συγγραφεὺς παράγει καὶ τὸν Δόγην αὐτὸν συμβουλεύοντα τὴν μετὰ τοῦ Πάπα ἐνωσιν, ὅπερ ἀντίκειται πρὸς ὅσα ὁ Συρόπουλος ἐν IV, 15, 85, λέγει.

λείας, ἦν πρὸ μικροῦ αὐτὸς ἐγκατέλιπε προσοικειωσάμενος τὸν Πάπαν (1). Ὁ μικρόνους Πατριάρχης πλήρης ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐλπίδων διὰ τὸ μέλλον ἐπιδεικτικώτατα τὸν φιλολατινισμόν αὐτοῦ ἐπεδείκνυε καὶ δι' ἀκαίρου καὶ ἄφρονος διαγωγῆς πρὸς τοὺς ἰδίους ἤρξατο νὰ ἐπισπάται τὴν δυσμένειαν πολλῶν ἐξ αὐτῶν (2). Δεκτῆς γενομένης ἤδη τῆς προσχωρήσεως τῷ Πάπα ἀπέστειλεν ὁ μὲν βασιλεὺς τοὺς δύο δισπάτους, ὁ δὲ Πατριάρχης τὸν Ἡρακλείας καὶ Μονεμβασίας πρὸς τὸν Πάπαν (3). Ἡ ἀποσταλεῖσα αὕτη πρεσβεία, ἵνα ἀναγγεῖλῃ τῷ Πάπα τὴν ἐπικειμένην ἔλευσιν τῶν Ἑλλήνων, εὔρεν αὐτὸν ἀρξάμενον ἤδη τῶν συνοδικῶν ἐργασιῶν καὶ ἔτυχε παρ' αὐτοῦ τοιαύτης ὑποδοχῆς, ἣτις ἄφειλε πολλάς περὶ τοῦ μέλλοντος σκέψεις νὰ παραγάγῃ παρά τοῖς Ἀνατολικοῖς. Ἐκ τῶν πρεσβευτῶν οἱ μὲν λαϊκοί, οἱ δύο δισύπατοι, ἀπέδωκαν τῷ Πάπα τὴν παρὰ Λατίνοις εἰθισμένην τιμὴν, διὸ καὶ εὐμενοῦς ἠξιώθησαν παρ' αὐτοῦ ὑποδοχῆς· οἱ ἀρχιερεῖς ὅμως ἠρνήθησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἀήθη ρωμαϊκὴν ἀπαίτησιν, διὸ καὶ ἐπέσυρον τὴν δυσμένειαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης (4). Τὸ γεγονός τοῦτο ἦν ἀπροσδύκητον διὰ τὸν Πάπαν, οὐδαμῶς ὅμως ἐδίδαζεν αὐτὸν δικαιότερας κρίσεις περὶ τῆς μελλούσης πορείας τῶν ἀνατολικῶν ἐν τῇ συνόδῳ, ὡς προλαβὼν ὁ μετριοπαθὴς Ἀμβρόσιος Τραβερσάρης ἔγραψεν αὐτῷ ὑποδεικνύων τὴν ἀνάγ-

1) Τὸν Καισαρίνην ἀνέμενον οἱ Ἕλληνες ὡς ἀπεσταλμένον τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου· οἱ ἐν Βενετία ὅμως ὑπεδέξαντο αὐτὸν ὡς ἀντιπρόσωπον τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου. Εἰς Βενετίαν ἦλθε τῇ 19 Φεβρουαρίου ἢ κατ' ἄλλους τῇ 20 συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Λατίνου Πατριάρχου Ἀλεξάνδρειας Ἰωάννου Vitelleschi.

2) Συρόπουλ. IV 17, 89. IV 18, 89.

3) Ὁ Zhishman λέγει ὅτι ἡ πρεσβεία αὕτη ἀπεστάλη πρὸς τὸν Πάπαν τῇ συμβουλῇ τοῦ καρδινάλιου Καισαρίνη, περὶ οὗ ὅμως ὁ Συρόπουλος οὐδὲν λέγει, ὡς ἐπίσης οὐδὲν λέγει καὶ περὶ τῶν μετὰ τοῦ βασιλέως συνδιασκέψεων τοῦ καρδινάλιου, περὶ ὧν τινὰ λέγει ὁ Zhishman. Unionsverhandlungen σελ. 243. 244.

4) Συρόπουλ. IV, 18, 90; 20, 94.

κην μετριοφροσύνης και συγκαταβάσεως⁽¹⁾. ἔτι ὁμως σπουδαιότεραν ἔκκληξιν ἐνεποίησε τὸ πρᾶγμα, φυσικώτατα, τῷ πτωχαλαζόνι Πατριάρχει, ὅστις μέχρι τῆς ὑστάτης ἔτι στιγμῆς διεξεδίκευ πρὸς τὸν βασιλέα τὰ πρεσβεῖα τῆς ὑπεροχῆς ἢ τοῦλάχιστον τῆς ἰσότητος ⁽²⁾, ὅτε ἀπεσταλμένος τοῦ εἰς Φερράραν ἤδη προαπελθόντος βασιλέως, ἀνήγγειλεν αὐτῷ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Πάπα ὅπως ἀποδώσῃ αὐτῷ τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδός ⁽³⁾. Τὸ τοιοῦτο διήγειρε τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν τῶν ἀρχιερέων, οἵτινες καὶ πικρότατα ἐμέμψαντο αὐτῷ διὰ τὴν ἀμέλειαν καὶ τὴν ἀπάτην, ἣν αὐτοὺς ἠπάτησεν ἐν Κων)πόλει λέγων, ὅτι πάντα διετέθησαν καλῶς, οὐδὲν διδαχθεὶς ἐκεῖ ὅλως ἐκ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ Πάπα, Χριστοφόρου, περὶ πρωτοκαθεδρίας ἐνισταμένου ⁽⁴⁾. Τρὶς ὁ Πάπας δι' ἐπισκόπων ἀπήτησε τὸν τοῦ ποδός ἀσπασμὸν καὶ τρὶς ἐρρωμένως ἀντέστησαν αὐτῷ οἱ Ἕλληνες καὶ μόνον διὰ τῆς ἐπανελλημμένης ἐπεμβάσεως τοῦ βασιλέως ⁽⁵⁾ καὶ

1) Τὰς περὶ τῶν Ἑλλήνων ἐντυπώσεις τοῦ Traversari ἐν Βενετία βλ.π. ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ 20 Φεβρ. πρὸς τὸν Πάπαν (παρὰ Cecconi. Studii Storici sul Concilio di Firenze I. προλεγόμ. DLI), 10 Μαρτ. ἐτέρῳ τινὶ φίλῳ (αὐτόθι P. DLXXII), 11 Μαρτ. (αὐτ. DLXXIV). Ἐπιστολὴ τῷ Πάπα 20 Φεβρ. Βενετία. Liber. I, ep. 30 "Te oro atque obsecro, pater beatissime, advenientes ad te graecos praecipua cum benevolentia et honorificentia suscipiat Sanctitas tua, et maxime ipsorum capita quia sic decet, ita res ipsa tempusque requiret. Neque moveat Sanctitatem tuam quorundam commotio, iudicio meo satis levis, quod is patriarcha te appellet fratrem, quia et Ecclesia Constantinopolitana secunda est a Romana et facile meretur veniam inventerata nec de novo praesumpta opinio tolerandaque sunt omnia, donec compositis rebus gravioribus ista quoque disponantur.,

2) Συρόπουλ. IV, 18, 90.

3) Συρόπουλ. IV, 19, 92.

4) Συρόπουλ. IV, 20, 43, τοὺς δριμυεῖς ἀλλὰ δικαίους τοῦτους λόγους ἀπήγγειλεν ὁ Τραπεζοῦντος τῷ Πατριάρχει, ὅτε οὗτος προσκαλεσάμενος τοὺς ἀρχιερεῖς ἀνεκοίνωσε τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Πάπα.

5) Συρόπουλ. IV, 19, 92; 20, 94.

τῆς διακηρύξεως τοῦ Πατριάρχου, ὅτι ἐν περιπτώσει ἐμμονῆς τοῦ Πάπα εἰς τὴν ἀπαίτησιν ἐπιστρέψει οἴκαδε, ὑπεχώρησεν ἐπὶ τέλος ὁ Πάπας, ὡς μόνην ἐκδίκησιν δεῖξας τὴν πτωχὴν καὶ ἄσημον ὑποδοχὴν, ἣν ἐποίησε τοῖς ἀντιπροσώποις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως πότε ἂν ἦ οἱ Ἕλληνες δὲν ὑπεχώρησαν εἰς τὰς πρώτας τοῦ Πάπα ἀξιώσεις⁽²⁾, ἡ δὲ πρώτη αὕτη σύγκρουσις, ἡ τοσαύτας ἐλπίδας ἀποδείξασα φρούδας εἰς πολλὰς ἐνέβαλε σκέψεις τοῖς σωφρονεστέροις τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν, ἡ δὲ ὑποδοχὴ καὶ πρώτη μετὰ τοῦ Πάπα συνάντησις, ἥς ἐν τοῖς πρώτοις συμμετέσχεν ὁ ἡμέτερος Μάρκος, οὐχὶ τὰς ἀρίστας αὐτῶ ἐπροξένησεν ἐντυπώσεις. Ἀπὸ τῶν πρώτων τούτων ἐντυπώσεων ἀπορρέει ἐκεῖνο ὅτι λέγει ὁ Μάρκος, ἐν τῇ πρώτῃ ἐγκυκλίῳ αὐτοῦ γράφων: «Ἐπεὶ δὲ ἐνταῦθα γενόμενοι τῶν Λατίνων εὐθὺς ἐπειράθημεν ἄλλως ἡμῖν προσενεχθέντων ἢ ὡς ἠελπίζομεν, εὐθὺς μὲν ἡμῖν ἀπογῶναι τοῦ τέλους συνέπεσε· καὶ τις ἡμῶν εἶπεσκεν ἰδὼν εἰς πλησίον ἄλλον· σχολῆ γ' ἂν οἱ ἄνδρες οὗτοι τῶν οἰκείων ἠθῶν τε καὶ δογμάτων παρακινήσαιεν οἱ τοσαύτην ὑπεροχὴν ἡμῖν ἐνδεικνύμενοι»⁽³⁾.

Ἡ κρίσις αὕτη τοῦ ἡμετέρου Μάρκου εἶνε ἐπιτυχής, ἐν ἔτι ἡμῖν ἐξηγοῦσα ἐκεῖνο, ὅτι αὐτός τε ὁ Μάρκος καὶ οἱ πλεῖστοι, ἵνα μὴ εἴπωμεν πάντες οἱ Ἕλληνες ἀπῆλθον εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔχον-

²⁾ Ἀμαθῶς λοιπὸν γράφει ὁ Ἀββᾶς Χριστοφόρος Peichich (*Speculum veritatis inter Orientalem et Occidentalem Ecclesias*, p. 87) καὶ ἔτι ἀμαθέστερον διΰσχυρῆται ὁ ἐκεῖνον ἀντιγράφων δραπετίδης Pitzipios (*L'Eglise orientale II partie* p. 4 edit. 1855), ὅτι ὁ τε πατριάρχης καὶ οἱ ἀρχιερεῖς (Peichich) ἢ τοῦλάχιστον μόνον οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ σταυροφόροι (Pitzipios) ἀπέδωκαν τῷ Πάπα τὴν τιμὴν τοῦ ἀσπασμοῦ τοῦ ποδός.

³⁾ Παρὰ Migne CLIX, col. 1028, τὴν ἐκ τῆς ἐντυπώσεως ταύτης ἀπογοήτευσιν ἔσπευσε νὰ ἐκφράσῃ ὀρμηδὺς πάλιν ὁ Τραπεζοῦντος, «ἐγὼ καθὼς εἶδον τὴν καθέδραν καὶ τὴν τᾶξιν, ἐν ἣ σὲ ἔταξεν ὁ Πάπας, καὶ οἶαν ὑπεροχὴν εἰς ἑαυτὸν διεπραγματεύσατο, ἠλόρησα καὶ κατ' ἑμαυτὸν ἔλεγον, ὁ πατριάρχης ἐστὶν οὗτος ὁ Ἰωσήφ ὁ τὰ τοιαῦτα καταδεξάμενος, καὶ πῶς ἀνέχεται τῶν τοιοῦτων; καὶ ἔκτοτε στοχάζομαι ὡς οὐδὲν ὑγιὲς προβίησεται εἰς ἡμᾶς,,. Συρόπουλ. IV, 24, 100.

τες πεποιθήσιν, ὅτι ἀπήρχοντο ἴσοι πρὸς ἴσους, ὅτι δὲ θ' ἀπαντήσωσι τὴν αὐτὴν εἰλικρίνειαν πρὸς τὸ τῆς ἐνώσεως ἔργον, μεθ' ἧς αὐτοὶ ἀπήρχοντο. Τὰ μέχρι τοῦδε ὁμως γεγονότα καὶ αἱ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ ἐν Φερράρα βίου ἐντυπώσεις, ἀπὸ τε τοῦ Πάπα καὶ τῶν περὶ αὐτόν, ἀπεγοήτευσαν αὐτούς (1).

Ὅρισθείσης τῆς ἡμέρας τῆς ἐνάρξεως (2) τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου θυελλῶδες διηγέρθη τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐν τῷ ναῷ τάξεως, καθ' ἣν ἔπρεπε νὰ καθεσθῶσιν οἱ σύεδροι. Καὶ ἡ δευτέρα αὕτη σύγκρουσις ἔληξε διὰ τῆς ὑποχωρήσεως καὶ αὔθις τοῦ Πάπα καὶ διὰ τῆς ἐπὶ πλέον καὶ σαφέστερον μορφώσεως παρὰ τισι τῶν Ἑλλήνων τῆς δυσπιστίας πρὸς τὸ ἀγαθὸν τῆς ἐκβάσεως τῆς προκειμένης ὑποθέσεως (3). Ἀμέσως μετὰ τοῦτο διηγέρθη ζήτημα παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς περὶ τῆς ἀντιπροσωπείας τῶν τριῶν τῆς Ἀνατολῆς Πατριαρχῶν. Τὸ ζήτημα τοῦτο τοῦ καθορισμοῦ τῶν προσώπων ἀπετέλεσεν ἰδιαίτερον ἀντικείμενον φροντίδος τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Πατριάρχου(4), καταλήξαν εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ μὲν Ἡρακλείας καὶ τοῦ πνευματικοῦ Γρηγορίου ὡς ἀντιπροσώ-

1) Συρόπουλ. IV, 24, 99. πρὸλ. καὶ Sadow. Βησσαρίων ὁ Νικαίας σελ. 19. 20 καὶ ὑποσημ.

2) Κυρίως ἀνάγκη τοῦτο νὰ ὀνομασθῇ συνέχεια ἢ ἐπανάληψις τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου τῆς ἐν Φερράρα, ἣτις ἐκηρύχθη ἴδιη ὡς ἀρξάμενη ἀπὸ τῆς 8 Ἰανουαρίου τοῦ 1438 καὶ μέχρι τοῦ χρόνου τούτου δις ἐσυνεδρίασεν ἐπισήμως (Filsjean. Dictionnaire des Conciles. p. 144 Chénon: L'Eglise et la Papauté ἐνθ' ἄνωτ. p. 337.

3) Εἴκοσι καὶ πλέον ἡμερῶν χρόνος κατετρίβη εἰς τὰς περὶ τῆς ἐν τῷ ναῷ κατατάξεως τῶν ἐδρῶν συζητήσεις καὶ διαμάχας, τῶν Λατίνων ἐπανείλημμένως προβαλλόντων σχέδια, ὧν τὰ μὲν ὅλως ἀπερρίφθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τὰ δὲ καὶ ὡς γελοῖα ἐγκατελείφθησαν. (Συρόπουλ. IV 25—27, 101—106.

4) Συρόπουλ. IV, 29, 105, ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀνεκαλύφθησαν νέα πληρεξουσία ἐπίσημα ἐγγράφα, οὕτως ὥστε καθ' ὅλον τοῦτο τὸ περὶ τοποτηρησίας ζήτημα τρεῖς τὰ πρόσωπα ἐνηλλάγησαν, ὁ δὲ ἡμέτερος Μάρκος ἐγένετο διαδοχικῶς τοποτηρητὴς πρῶτον μὲν τοῦ Ἀλεξανδρείας (Συρόπουλ. III, 3, 451), εἶτα τοῦ Ἱεροσολύμων (III, 20, 66) καὶ τέλος τοῦ Ἀντιοχείας (IV, 24, 106).

πων τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, τοῦ Ἐφέσου καὶ τοῦ Ῥωσσίας τοποτηρητοῦ τοῦ Ἀντιοχείας, τοῦ δὲ Σάρδεων μόνου—τοῦ Ἱεροσολύμων. Τίς ὁ σκοπὸς τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ τοιοῦτῳ αὐτοβούλῳ καθορισμῷ τῶν προσώπων ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Συροπούλου οὐδόλως ἐξάγεται. Ἡ φερομένη ὑπότινων (1) ἐξηγήσεις, ὅτι τοῦτο ὑπηγορεύθη ὑπὸ λόγων ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὸ τελικὸν τῆς συνόδου ἀποτελέσμα, ὅτι δηλ. ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τὴν ἀντιπροσωπεύσιν ἐκάστου Πατριάρχου εἰς δύο πρόσωπα, τοῦ ἐτέρου τῶν ὁποίων τὴν σύμπραξιν εἰς τὴν ὅπως δήποτε ἐπίτευξιν τῆς ἐνώσεως εἶχεν ἐκ τῶν προτέρων βεβαίαν, καίπερ ἐξηγοῦσα ἐκ τῶν ὑστέρων πάντοτε τὰ πράγματα, δὲν εἶνε καθ' ὅλα ἱκανοποιητικὴ (2). Καθ' ἡμᾶς ἀπλούστατα προσωπικοὶ λόγοι καὶ πλάγιοι εἰσηγήσεις ἦσαν ἡ αἰτία τῆς τῆς μεταλλαγῆς καὶ ἀκουσίως δὲ ἀναμνησκόμεθα ἐνταῦθα τοῦ πονηροῦ καὶ φιλοδόξου ἅμα πνευματικοῦ Γρηγορίου. Ἡ μετατροπὴ ὅμως αὕτη προυκάλεσε τοσαύτην δυσαρέσκειαν παρὰ τῷ Μάρκῳ καὶ, τὸ παράδοξον, παρὰ τῷ Ἡρακλείῳ, ὥστε ἐπιμόνως ἠρνήθησαν ν' ἀντιπροσωπεύσωσι τοὺς οἰκείους Πατριάρχας, προυτίμων δὲ νὰ παρακαθίσωσιν ἐν τῇ συνόδῳ ὡς ἄλλοι τῶν οἰκείων ἐπαρχιῶν

1) Gorski. Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου, σελ. 50. Τῇ γνώμῃ ταύτῃ δύναται τις νὰ συντεθῆ ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν ἐν τῷ ζητήματι διαγωγὴν τοῦ Φρά-Ἰωάννου ἐπὶ ἐν Κων)πόλει κατὰ τὸν πρῶτον τῶν προσώπων καθορισμὸν (Συρόπουλ. III, 4, 47), εἰ καὶ ἐκεῖ προύκειτο κυρίως οὐχὶ περὶ τῶν προσώπων, ἀλλὰ περὶ τῶν διαταγῶν. Ἴσως δὲ τῇ γνώμῃ ταύτῃ συνάδει καὶ τὸ παρ' Ἰωάννη τῷ Εὐγενικῷ ἐν τῷ ἀντιρρητικῷ λεγόμενον “καὶ τοποτηρητὴν ὄντα τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων, εἰ βούλει δὲ καὶ τοῦ Ἀντιοχείας, ὡς αἰφνης ἔδοξε τοῖς καλοῖς οἰκονόμοις ὑστερον,, (παρὰ Δοσιθέῳ Τόμ. Καταλλαγῆς σελ. 215).

2) Διότι ὅπως πότε' ἐν ἡ δὲν ἐξηγεῖται ἡ ἀνάθεσις τῆς ἀντιπροσωπειᾶς τοῦ Ἱεροσολύμων μόνῳ τῷ Σάρδεων γνωστῷ ζηλωτῇ τοῦ πατρίου δόγματος καὶ ὄλως ἀνεξαρτήτῳ (Συρόπουλ. IV, 6, 75)· ὁ δὲ Πνευματικὸς Γρηγόριος οὐ μόνον δὲν εἶχεν εἰσέτι δεῖξῃ διαθέσεις φιλολατινικάς, ἀλλὰ πᾶν τοῦνάντιον εἶχετο τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐν ἰσῳ βαθμῇ πρὸς τὸν Σάρδεων (Συρόπουλ. IV 31, 109).

ἐπίσκοποι⁽¹⁾. Καὶ ποίους μὲν λόγους προυβάλλετο ὁ Ἡρακλείας ἀγνοοῦμεν· ὁ Ἐφέσου ὅμως ἐθεώρησε τὸ πρᾶγμα ὡς προσβολὴν τοῦ ἰδίου ἀξιώματος, δικαίως παρατηρήσας, ὅτι ἐν ᾧ ἱερομόναχον ὄντα ἔτι ἐτίμησαν διὰ τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ Ἀλεξανδρείας, νῦν ἀρχιεπίσκοπον Ἐφέσου γενόμενον καταβιβάζουσιν εἰς τὴν θέσιν τοποτηρητοῦ τοῦ Ἀντιοχείας⁽²⁾. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ τε βασιλέως καὶ τοῦ Πατριάρχου ἐποίησαντο χρῆσιν παντός τρόπου, ἵνα καταλείψωσιν αὐτὸν πολλὰς προσαγαγόντες δικαιολογήσεις καὶ ἐπὶ τέλος ἐπεισαν αὐτὸν νὰ δεχθῆ τὸν τόπον τοῦ Ἀντιοχείας. Τὸ ζήτημα ὅμως δὲν ἔληξεν ὀριστικῶς, ἀλλ' ἐγένετο ἀφορμὴ λυπηροτέρων σκηνῶν καὶ αἰτία, ὡς ὁ Συρόπουλος λέγει, «τῆς δεινῆς τῶν ἡμετέρων διαιρέσεως»⁽³⁾. Διότι ὅτε ἐπὶ τέλους ἐπέστη ἡ ἡμέρα τῆς ἐπισήμου «ἀνακηρύξεως» τῆς συνόδου ἢ προτεραιότητος τοῦ ἱερομονάχου Γρηγορίου, ὡς τοποτηρητοῦ Ἀλεξανδρείας, ἐλύπησε τὸν Μάρκον, ὅστις ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἐκείνῃ στιγμῇ, παρόντων καὶ τῶν τὰ πάντα περισκοπούντων Λατίνων, ἠρνήθη τὸν τόπον τοῦ Ἀντιοχείας καὶ ἀπεχώρησε τοῦ ὠρισμένου τόπου, ἐνθα ἐκάθηντο οἱ τοποτηρηταί. Τοῦτο ἰδὼν ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος ὑπεχώρησε μὲν ἐκ τῆς ἰδίας θέσεως, ἀλλὰ μετὰ ὀργῆς ἐσωτερικῆς προσέβη εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς ψευδοῦς μετριοφροσύνης καὶ ἀπεχώρησεν ὅλως ἐκ τῆς θέσεως τοῦ τοποτηρητοῦ. Τότε ὁ Ἐφέσου ἐκάθησεν ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἀντιοχείας⁽⁴⁾. Οἰοιδήποτε κὰν ἦσαν οἱ ἠθικοὶ λόγοι, δι' οὓς ὁ ἡμέτερος Μάρκος προσηνέχθη οὕτως ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει, τὸ βέβαιον εἶνε ἐκεῖνο, ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπέσπευσε τὴν προαγωγὴν μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀντιπαθειῶν, αἵτινες βραδύτερον τοσαύτην ἤσκησαν ἐλιρροὴν ἐν τῷ τελικῷ ἀποτελέσματι τῆς προκειμένης συνόδου· δικαίως δὲ συμπληροῖ ὁ Συρόπουλος τὴν ἱστορίαν τοῦ μέρους τούτου καὶ τῶν γεγο-

²⁾ Συρόπουλ. IV, 29, 106, 107.

³⁾ Ἀβτ. 107.

¹⁾ Συρόπουλ. IV, 32, 110.

²⁾ Ἀβτόθι.

νότων, ἅτινα ἀνεγράψαμεν, διὰ τῶνδε τῶν βραχέων: «τοιαῦτα προοίμια παρέσχεν ἡμῖν ἡ οἰκουμενικὴ συνοδικὴ ἀνακήρυξις τῆς μελετωμένης ἐνώσεως. Ἀντὶ γὰρ τοῦ καὶ μετὰ τῶν ἐνδιαφερομένων ἀρχὴν ἐνώσεως ἐμβαλεῖν, ἡ δὲ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς μᾶλλον ἀρχὴν σχισμάτων παρέσχε καὶ διαστάσεων»⁽¹⁾.

Ἐν τούτοις, γενομένης τῆς ἀνακηρύξεως τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, ἀνεβλήθη ἡ συνέχεια τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς τῶν ἐπισήμων ἐπὶ τέσσαρας μῆνας, ἀπαιτήσαντος τοῦ τε βασιλέως καὶ τοῦ Πατριάρχου ἵνα παραστῶσιν ἀντιπρόσωποι συμπάσης τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν προτέραν ἐν Κων)πόλει γενομένην συμφωνίαν, καὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης. Ὁ Πάπας γινώσκων τὰ πράγματα σαφέστερον, τό τε ἀδύνατον τῆς προσχωρήσεως αὐτῶ τῶν ἐν Βασιλείᾳ⁽²⁾ καὶ τὸ ἀπρόθυμόν τινων ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, ἐτέρων δὲ καὶ τὸ ἀντικρυς πολέμιον πρὸς αὐτὸν⁽³⁾, δυσκόλως τὸ πρᾶγμα ἤκουσε ματαίως ὅμως ἐπειράθη νὰ πείσῃ⁽⁴⁾ τὸν βασιλέα εἰς τὴν ἄμεσον συνέχισιν τῶν ἐργασιῶν⁽⁵⁾. Ἀντὶ ὅμως τῆς τοιαύτης ὑποχωρήσεως ἀπήτησε καὶ ἐπέτυχε παρά τε τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Πατριάρχου, ἐγγράφως μάλιστα, τὴν συγκατάθεσιν, ἵνα κατὰ τὸ τετράμηνον τοῦτο διάστημα συζητηθῶσιν ἐν οὐχὶ ἐπισήμοις συνεδρίαις, ὑπὸ ὀριζομένων ἐπὶ τούτῳ προσώ-

¹⁾ Συρόπουλ. IV, 32, 111.

²⁾ Μετὰ τὴν προχώρησιν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸν Πάπαν οὐ μόνον οὐδεὶς τῶν ἐν Βασιλείᾳ προσῆλθεν εἰς τὴν Φερράραν, ἀλλὰ τὴν μὲν 24 Ἰανουαρίου ἐν τῇ 31ῃ συνεδρίᾳ αὐτῶν καθείλον τὸν Εὐγένιον, τῇ δὲ 24 Μαρτίου ἀπεκήρυξαν τὴν σύνοδον τῆς Φερράρας ὡς παρασυναγωγὴν. Kraus II, p. 425. Συρόπλ. I, 41, 42 Πρβλ. καὶ Concil. Bigne VIII, 90.

³⁾ Filsjean ἐνθ. ἄνωτ. 144 Zhishman Die Unionsverhandlungen. p. 28, 219 πρβλ. καὶ acta Florent. Bigne VIII, 558.

⁴⁾ Συρόπουλ. V, 1, 113; 3, 115.

⁵⁾ V, 3, 115 «περὶ πλείστου τοῦτο ποιεῖται ὁ Πάπας οὐ τοσοῦτον διὰ τὴν χρεῖαν ὅσον δι' ἀκοήν, ἵνα κηρύττεται καὶ ἐν τῇ Βασιλείᾳ καὶ πανταχοῦ, ὅτι ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ συνίσταται καὶ συνιργεῖ ὡς ἂν ἔχη ὁ Πάπας ἐπίδοσιν ἐκ τούτου καὶ ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος ἐλάττωσιν,,»

πων, δευτερευούσης σημασίας ζητήματα ⁽¹⁾. Καί μετὰ τὴν συμφωνίαν ὅμως ταύτην ἱκανὸς παρήλθε χρόνος, μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῶν μερικῶν καὶ ἀνεπισήμων τούτων τῆς συνόδου ἐργασιῶν⁽²⁾.

Πρὶν ἢ ὅμως μεταβῶμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐργασιῶν τούτων, ποιήσωμεν βραχεῖαν τινα ἐπισκόπησιν τῶν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τὸ τετράμηνον ἀσχολιῶν τοῦ ἡμετέρου Μάρκου ἐν Φερράρα. Ἐκ τῶν ὀλίγων σαφῶν εἰδήσεων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τι οὐχὶ ἀπέχον τῆς ἀληθείας. Πρώτιστα πάντων ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὴν θέσιν τοῦ Μάρκου ἐν τῇ συνόδῳ μεταξὺ τῶν λοιπῶν αὐτῆς μελῶν. Ὡς τὸ σπουδαιότατον πρόσωπον μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἦτο τὸ κέντρον, περὶ ὃ συνηνοῦντο πολλὰ τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ἐν Φερράρα, ἅτινα ἐν αὐτῷ διέβλεπον τὸν ἄνδρα, ὅστις ὄφειλε νὰ ἀγάγη εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς συνόδου ἐκ μέρους τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐρ' ὃν ἀνέθηκαν τὰς ἐλπίδας αὐτῶν πάσας ⁽³⁾. Τὸν στενώτερον περὶ αὐτὸν κύκλον ἀπετέλουν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἔτι ὁ Ἡρακλείας, ὁ Τραπεζοῦντος, ὁ Μονεμβασίας, ὁ Ἀγχιάλου, ὁ Πλήθων, πολλοὶ ἐκ τῶν τοῦ κατωτέρου κλήρου, πάντες σχεδὸν οἱ ξένοι ἐξ Ἀνατολῆς ἀντιπρόσωποι, πρὸς δὲ ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Δημήτριος, οὗ αἱ φιλικαὶ σχέσεις πρὸς τὸν Ἐφέσου διέμειναν ἀμείωτοι μέχρι τέλους τῆς συνόδου ⁽⁴⁾. Αἱ πρὸς τὸν βασιλέα σχέσεις ἦσαν χαρακτηῆρος ὅλως ἀνεξαρτήτου, εἰ καὶ διὰ τῆς ὑπόουλου διαγωγῆς τῶν Λατίνων ὁ Παλαιολόγος

⁽¹⁾ Συρόπλ. V, 1, 113. 3, 115 acta Florent VIII, p. 15, 16.

⁽²⁾ acta Concil. Florent VIII, 24. 25.

⁽³⁾ Οκτῶ ἡμέρας μετὰ τὴν εἰς Φερράραν ἀφίξιν, ὅτε ὁ βασιλεὺς ἀπέστειλε τὸν Ἰωάννην Εὐγενικὸν δι' ἰδίαν ὑπόθεσιν πρὸς τὸν Πάπαν, ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ λέγων "Τί βούλεται ἡ τοῦ Νομοφύλακος ἐπιδημία πρὸς τὴν τοῦ Πάπα οἰκίαν; ποίας πράττει δουλείας; ἀνάγκη ἴν' εἰδῶμεν τίνος χάριν ἐκεῖς παρεγένετο· ἰδοὺ γὰρ ὁ Ἐφέσου μέλλει ἀναδέξασθαι τὸν καθ' ὅλου ἀγῶνα καὶ δεῖ ἡμεῖς προσέχειν τί ἄρα καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐργάζεται," Συρόπουλ. V, 15, 135, πρβλ., γ. 6, 120, 121.

⁽⁴⁾ Συρόπουλ. V, 6, 120. 14, 134. 16, 137. VI, 13, 160.

δεινῶς ἐξωργίσθη κατὰ τοῦ Μάρκου (1), ἀπαιτήσας μάλιστα πρὸς στιγμὴν τὴν ὑπὸ τῆς ὄλης συνόδου τῶν ἀνατολικῶν καταδίκην αὐτοῦ. Ἐν τῇ περιπτώσει ὅμως ταύτῃ ἡ σύνοδος ἐδειξε διαθέσεις ὄλως διαφόρους τῶν τοῦ αὐτοκράτορος, ὥστιν καὶ ὑπεδείχθη ὅτι ἡ σύνοδος κατ' οὐδένα τρόπον θὰ προβῆ εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Ἐφέσου (2). Ἐν συνειδήσει τῆς ἀνατεθειμένης ταύτης αὐτῷ ἐντολῆς ὁ Μάρκος διήρχειτο ἀναμφιβόλως τὸν ἐλεύθερον ἀπὸ τῶν συνεδριῶν χρόνον εἰς μελέτας περὶ τῶν ὑπὸ συζήτησιν πρόβλημάτων, ἄμεσον βοηθὸν καὶ συνεργὸν ἔχων τὸν κάλλιστον Νομοφύλακα, τὸν ἴδιον ἀδελφόν· ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ πᾶν ὅ,τι ἠδυνήθη, κατὰ τὸ βραχὺ πρὸ τῆς ἐκ Κων(π)όλεως ἀναχωρήσεως διάστημα, νὰ συναγάγῃ ὑλικὸν, ἠσχολήθη εἰς τὴν μελέτην αὐτοῦ καὶ τῶν κειμένων, ἵνα ἡ ἐκάστοτε ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ὁ ἀρχηγὸς τοῦ λόγου εἴτε ἐρωτῶν εἴτε ἀποκρινόμενος (3). Πλήν ὅμως τῶν καθαρῶς θεολογικῶν μελετῶν, τῶν ἀναγομένων εἰς τὰ προκείμενα ζητήματα, ὁ Μάρκος κατὰ τὸν ἐλεύθερον ἀπὸ τῆς συνοδικῆς συζητήσεως χρόνον μετεῖχε καὶ ἐτέρων ἀσχολιῶν, φιλοσοφικῶν. Ἡ ἐν τῇ Φερράρα παρουσία τοῦ γηραιοῦ Πλήθωνος καὶ τοῦ Σχολαρίου φυσικώτατα ἐξηγοῦσι τὸ πρᾶγμα. Ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς προβλήμασιν ἐπετάθη καὶ μέχρι τῶν συμπαθειῶν ἑκατέρου ἐν τοῖς θεολογικοῖς ζητήμασι (4). Ὁ Μάρκος διὰ τῆς μετριόφρονος καὶ μεμετρημένης σχέσεως αὐτοῦ πρὸς ἀμφότερα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα (5) ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τῶν πρὸς ἑκατέρους τῶν δῖο τούτων ἀνδρῶν (6) σχέσε-

1) Συρόπουλ., V, 2, 114. V, 3, 115. 14, 132. 133. VI, 160. 161. Acta Florent. p. 213.

2) Συρόπουλ. V, 2, 114.

3) Συρόπουλ., V, 117. 118. 5, 118 ; 6, 119. 7, 121. Concil. Floren. p. 48. 65. 88. 183. 213.

4) Γενναδίου Π. Κ. "περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ," (Migne CLX, col. 653).

5) Γεώργ. Σχολαρίου ἐπιστολὴ Μάρκῳ Μ. Ἐφέσου (Migne CLX, col. 746)

6) Τοῦ μὲν Πλήθωνος ἦν ὡς εἶδομεν μαθητῆς, τοῦ δὲ Σχολαρίου στενώτατος πρεσβύτερος φίλος, εἰ μήπως διδάσκαλος (Migne CLX, col. 745, 746). Frommann p. 101.

ων αὐτοῦ δεσμός ἀγαθός συνεννοήσεως· ὅτι δὲ ὁ Μάρκος μετ-
εῖχε τῶν φιλοσοφικῶν ζητήσεων οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἑλληνας
ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς Λατίνους ἔχομεν ἄμεσον μαρτυρίαν τοῦ Συ-
ροπούλου (¹). Ὅπως πότε ἂν ἦ ὁμως τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου ἀ-
φώριζεν ὁ Μάρκος εἰς τὰς θεολογικὰς μελέτας, τοσοῦτα μαλ-
λον ὅσῳ πολλάκις ἀπητεῖτο ἐγγράφως νὰ ἐκθέσῃ τὴν διδασκα-
λίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἣν αὐτὸς μάλιστα ἐν τῇ συνόδῳ ἐξέπροσώ-
πει (²). Ἀλλὰ καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰς ἐπισήμους ταύτας ἀπαντή-
σεις, τὰ ἐν τῇ συνόδῳ συζητούμενα κεφάλαια παρῆχον αὐτῷ ἀ-
φορμὰς πρὸς συγγραφικὴν ἐργασίαν. Οὕτω δὴ ἔχομεν ἐκ τῆς ἐ-
ποχῆς ταύτης πλεον τοῦ ἐνὸς συγγράμματα τοῦ Μάρκου γεγραμ-
μένα ἐν Φερράρα καὶ Φλωρεντία (³). Αἱ δὲ πρὸς τοὺς Λατίνους
σχέσεις τοῦ Μάρκου ἦσαν οὐχὶ ἀγαθαί· ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ συν-
όδῳ καὶ ὁ χαρακτήρ καὶ αἱ διαθέσεις ὀλίγας παρῆχον ἐλπίδας
τοῖς Λατίνοις, ἵνα προσοικειωθῶσιν αὐτῷ· διὸ πρὸς αὐτὸν ἐδεί-
χθησαν πάντοτε ἐπισήμως μὲν ἐν ταῖς συνεδρίαις προσηνεῖς (⁴),
ἐν πᾶσι δὲ τοῖς ἄλλοις ὑποῦλοι καὶ δυσφημισταί, καὶ τοσοῦτον ἀ-
δεξίως ἔσπευσαν νὰ δηλώσωσι τὰς πρὸς αὐτὸν διαθέσεις, ὥστε
διήγειραν ταχέως παρ' αὐτῷ καὶ προσωπικὴν καθ' ἑαυτῶν ἀντι-
πάθειαν (⁵), δικαίαν ὁμως συνέπειαν τῆς πρὸς αὐτὸν διαγωγῆς
ἐκεῖνων.

¹) Συρόπουλ. γ, 2, 113 "κατὰ γοῦν τὸ ἔθος αὐτῶν ὠμίλουν λογικῶς μετὰ
τοῦ Ἐφέσου,,"

²) Συρόπουλ. γ, 14, 133. X. 2, 279 Μάρκου Εφέσου ἐγκύκλιος παρὰ Migne
159, col. 1088. Iω. Εὐγεν. "Ἀντιρρητικός, (Δοσιθ. Τόμ. Καταλ. σελ. 207).
Allatii de purgatorio p. 241.

³) Οὕτω τὰ "σιλλογιστικὰ κεφάλαια, περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύμα-
τος, ἀναμφιβόλως γραφέντα ἐν Φλωρεντία, ὅπερ δείκνυσι καὶ τὸ ἐν αὐτοῖς
ἀσυστηματοποίητον, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ταῦτα ἐγράφησαν κατὰ τὸν χρό-
νον τῶν περὶ δόγματος συζητήσεων. Πλὴν τούτου εἰς τὸν χρόνον τούτον
ἀνήκει ἡ "πρὸς τὸν Πάπαν ἐπιστολή,," "Ἀπάντησις εἰς τὰς παρατηρήσεις
τῶν καρδιναλίων,," "περὶ τῆς προσθήκης ὑπὸ τῶν Λατίνων εἰς τὸ σύμβολον,,"
(Migne 160 col. 1073. 1074).

⁴) Acta p. 52. 185.

⁵) Συμόπουλ. γ, 2, 114. Μάρκου Ἐφέσου ἐγκύκλ. Α'. (Migne 159, col.
1028).

Ἐν τούτοις οἱ Λατίνοι ἔθηκαν ἐν τῷ μεταξύ εἰς ἐνέργειαν τὰ μέσα ἐκεῖνα, ὧν τὴν χρῆσιν ἄριστα αὐτοὶ γινώσκουσι πρὸς διάγνωσιν ἀκριβεστέραν τοῦ χαρακτήρος τῶν τὴν ἑλληνικὴν σύνοδον ἀποτελούντων μελῶν, προσκαλοῦντες εἰς συχνὰς ἐστιάσεις καὶ προκαλοῦντες διαλέξεις μετ' αὐτῶν, ὧν ἀντικείμενον κατ' ἀρχὰς μὲν ἐγίνοντο φιλοσοφικά ζητήματα, εἶτα ὅμως μετέπιπτον καὶ εἰς τὸ πρὸ ποδῶν κοινὸν ζήτημα τῆς ἐνώσεως. Ἐν τούτῳ διεκρίθη μάλιστα πάντων ὁ καρδινάλιος Καισαρίνης, ὅστις ἐπανειλημμένως προσεκάλεσε τοὺς μάλιστα διακεκριμένους τῶν ἡμετέρων καὶ δὴ καὶ τὸν ἡμέτερον Μάρκον μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ Μυτιλήνης (1). Οὐ μετὰ πολλῆς προθυμίας ἀποδεξάμενος τὴν πρόσκλησιν ὁ Ἐρέσου συνδιελέχθη μετὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ τὸ πρῶτον περὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων (2). Ὁ σκοπὸς ὅμως τοῦ Ἰουλιανοῦ ἦν ὅλως διάφορος· προέτρεψε καὶ παρεκίνησε τὸν Μάρκον, ἵνα γράψῃ τι πρὸς τὸν Πάπαν, «ἐγκωμιάζων αὐτὸν ὑπὲρ τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς ἀρχῆς, ἣν κατεβάλλετο πρὸς τὴν ἐνωσιν» (3). Ἡ τοιαύτη πρότασις τοῦ Καισαρίνη, οἷονδὴποτε πλάγιον σκοπὸν κἂν ἔχη (4), ἐκεῖνο μάλιστα πάντων δεικνύει, ὅτι κατὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ αὐτῶν τῶν Λατίνων, ἣ ἐν τῇ συνόδῳ τῶν Ἀνατολικῶν θέσις καὶ ἀξία τοῦ Μάρκου ἦν ὑπέροχος παρά πάντα ἄλλον καὶ ὅτι διάβημα τοιοῦτο γινόμενον ἐκ μέρους αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ ἔχη μεγίστην σημασίαν καὶ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν πνευμάτων τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων (5). Ὁ Μάρκος τὸ κατ' ἀρχὰς ἀπεδοκίμασε τὸ τοιοῦτο μέτρον ὡς ὅλως περιττόν, ἴσως λαμβάνων ὑπ' ὄψει καὶ τὰς διαθέσεις τοῦ τε βασιλέως καὶ τοῦ Πα-

1) Συρόπουλ. γ. 2, 113.

2) Αὐτόθι «κατὰ γοῦν τὸ ἔθος αὐτῶν φμίλουν λογικῶς».

3) Αὐτόθι.

4) Ἐκ τῆς κατόπιν διαγωγῆς τοῦ Καισαρίνη δείκνυται ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὁ καρδινάλιος ἠθέληεν ἢ νὰ καταστήσῃ ὑποπτον τὸν Μάρκον πρὸ τῶν λοιπῶν συναδέλφων αὐτοῦ, ἢ νὰ δράξῃται τῆς περιστάσεως ταύτης καὶ ἀφορμῆς πρὸς ἐναρξίν τῶν συζητήσεων καὶ πρὸ τῆς λήξεως τῆς τετραμῆνου διορίας.

5) Ἀναμνησθῶμεν τὸ «οὐδὲν ἐποιήσαμεν», τοῦ Εὐγενίου.

τριάρχου, ὃς πρὸ μικροῦ μάλιστα, ἐν συνεννοήσει πιθανῶς μετὰ τοῦ βασιλέως, ἀπηγόρευσε πᾶσαν κατὰ τὸ δυνατόν συνάντησιν τῶν ἡμετέρων μετὰ τῶν Λατίνων καὶ συζήτησιν ἐπὶ τῶν τῆς ἐνώσεως προβλημάτων (¹). Ὁ Ἰουλιανὸς ὅμως ἐνέμενεν εἰς τὴν προτροπὴν αὐτοῦ, συνέδραμε δὲ αὐτῷ πρὸς τοῦτο καὶ ὁ Μυτιλήνης, οὕτως ὥστε ἐν τέλει ὁ Μάρκος ἀπεδέξατο τὸ πρᾶγμα, συναινέσας νὰ ὑποβάλη τὴν ἐπιστολὴν πρῶτον εἰς τὴν κρίσιν τοῦ καρδινάλιου καὶ μετὰ τοῦτο, ἂν ἀρέσῃ, ν' ἀποστείλῃ αὐτὴν τῷ Πάπᾳ (²). Μὴ καταμαθὼν εἰσέτι κατὰ βάθος τὸν Ἰουλιανὸν καὶ πιστεύων εἰς τὴν εἰλικρίνειαν αὐτοῦ ἐπήνεσε τὸν ζῆλον τοῦ καρδινάλιου ἐν τῷ προκειμένῳ τῆς ἐνώσεως ἔργῳ καὶ προυτρέπετο καὶ συνεβούλευσεν αὐτόν, ἵνα καὶ ἐν τῷ ἐφεξῆς μέχρι τέλους συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου. Ὁ Μάρκος πράγματι ἔγραψε τὴν αἰτηθεῖσαν ἐπιστολὴν, ἧς τὰ γενικὰ μόνον σημεῖα παρέχει ἡμῖν ἐν ἐπιτομῇ ὁ Συρόπουλος (³), τὸ δὲ κείμενον κατὰ Σιμωνίδην ἔχει ὡς ἑξῆς :

Τῷ Μακαριωτάτῳ Πάπᾳ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης

Μάρκος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Ἐφέσῳ τῶν πιστῶν παροικίας.

« Ὑμεῖς ἐστὲ σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους ».

« Σήμερον τῆς παγκοσμίου χαρᾶς τὰ προσίμια, σήμερον αἰνοῦνται ἀκτῖνες τοῦ τῆς εἰρήνης Ἥλιου τῆ οἰκουμένη πάσῃ προανατέλουσι· σήμερον τὰ τοῦ Δεσποτικοῦ σώματος μέλη, πολλοῖς πρότερον χρόνοις διεσπαρμένα τε καὶ ἐρρηγμένα, πρὸς τὴν ἑνωσιν ἐπείγεται· οὐ γὰρ ἀνέχεται ἡ κεφαλὴ πάντων Χριστὸς ὁ Θεὸς ἐπιστάναι διηρημένῳ τῷ σώματι, οὐδὲ τὸν τῆς ἀγάπης δεομὸν

¹) Συρόπουλ. V, 12, 113, 114.

²) Αὐτόθι σελ. 114 « στελῶ σοι τοῦτο, καὶ εἴπερ ἀρέσει τῇ αἰδεσιμότητι σου σταλήσεται καὶ πρὸς τὸν Πάπαν ».

³) Συρόπουλ. V, 2, 114, Ἡ ἐπιστολὴ εὑρίθεται ἐν τῷ κώδικι Παρισίῳν. Βιβλ. 2075 κ. 25. « Marci Ephesii epistola ad summum Pontificem », Ὁ Σιμωνίδης ἀγνοῶν ἴσως τὴν διήγησιν τοῦ Συροπούλου σημειοῖ ὅτι « εἶκε ταύτην ἀποστείλαι πρὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου », Ἴδε Dräsecke σελ. 202.

ἐξ ἡμῶν ἀνηρῆσθαι παντάπασιν ἡ ἀγάπη βούλεται· δια τοῦτο ἐξ-
 ἠγειρέ σε τὸν τῶν Ἱερῶν αὐτοῦ πρωτεύοντα πρὸς τὴν ἡμετέ-
 ραν ταύτην κλῆσιν, καὶ τὸν εὐσεβέστατον ἡμῶν βασιλέα πρὸς
 τὴν σὴν ὑπακοὴν διανέστησε, καὶ τὸν ἀγιώτατον ἡμῶν ποιμένα
 καὶ Πατριάρχην γήρως ἐπιλαθέσθαι καὶ ἀσθενείας μακρᾶς παρ-
 εσκεύασε, καὶ ἡμᾶς τοὺς ὑπ' αὐτῷ ποιμανομένους ἀπανταχόθεν
 συνήθροισε, καὶ μακρᾶς ὁδοῦ καὶ πελάγους καὶ κινδύνων ἐτέ-
 ρων κατατολμῆσαι πεποίηκεν, ἀφ' οὗ προφανῶς Θεοῦ δυνάμει
 καὶ κρίσει γεγένηται· καὶ τόπερ ὁποῖον ἔσται καλὸν καὶ Θεῷ
 φίλον, ἐντεῦθεν ἤδη προοιμιάζομαι· δεῦρο δὴ οὖν, ἀγιώτατε πά-
 τερ, ὑπόδεξαι τὰ σὰ τέκνα μακρόθεν ἐξ Ἀνατολῶν ἤκοντα, πε-
 ρίπτυσαι τοὺς ἐκ μακροῦ διεστῶτας τοῦ χρόνου, πρὸς τὰς σὰς
 καταφυγόντας ἀγκάλας· θεράπευσον τοὺς σκανδαλισθέντας, ἅ-
 παν σκῶλον καὶ πρόσκομμα τῆς εἰρήνης κωλυτικὸν ἐκ μέσου
 γενέσθαι κέλευσον· εἰπέ καὶ αὐτὸς τοῖς ἀγγέλοις, ὡς τοῦ Θεοῦ
 μμητῆς, ὁδοποιήσατε τῷ λαῷ μου καὶ τοὺς λίθους ἐκ τῆς ὁδοῦ
 διαρρίψατε· μέχρι τίνος οἱ τοῦ αὐτοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτῆς πί-
 στεως βάλλομεν ἀλλήλους καὶ κατατέμνομεν; μέχρι τίνος οἱ
 τῆς αὐτῆς Τριάδος προσκυνηταὶ δάκνομεν ἀλλήλους καὶ κατ-
 εσθίομεν, ἕως ἂν ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῶμεν καὶ ὑπὸ τῶν ἔξω-
 θεν ἐχθρῶν εἰς τὸ μηκέτι εἶναι χωρήσωμεν; Μὴ γένοιτο, Χριστὲ
 Βασιλεῦ, τοῦτο μηδὲ νικήσῃ τὴν σὴν ἀγαθότητα τῶν ἡμετέρων
 ἀμαρτιῶν ἢ πληθῦς, ἀλλ' ὥσπερ ἐν τοῖς πρότερον χρόνοις, ὅτε
 τὴν κακίαν εἶδες ὑπερταθείσαν καὶ ἐπὶ μέγα χωρήσασαν, διὰ
 σαυτοῦ καὶ τῶν σῶν ἀποστόλων ἀνέστειλας αὐτὴν τῆς πρόσω-
 φορᾶς, καὶ πρὸς τὴν σὴν ἐπίγνωσιν ἐπέστρεψας ἅπαντας, οὕτω
 καὶ νῦν διὰ τῶν σῶν θεραπόντων, οἱ μηδὲν τῆς σῆς ἀγάπης
 προυργινίτερον ἔθεντο, σὺναψον ἡμᾶς ἀλλήλοις καὶ σεαυτῷ,
 καὶ τὴν εὐχὴν ἐκείνων ἐπιτελῆ ποίησον, ἣν ἠνίκα πρὸς τὸ πά-
 θος ἀπήεις εὐχόμενος· ἔλεγες: «Δὸς αὐτοῖς ἵνα ᾧσιν ἓν, καθὼς
 ἡμεῖς ἓν ἐσμέν»· ὁρᾶς, Κύριε, τὴν διασπορὰν ἡμῶν ὡς ἐλεεινὴ,
 καὶ ὡς οἱ μὲν αὐτονομία καὶ αὐθαδεῖα συνειθισθέντες, εἰς ἀ-
 φορμὴν τῆς σαρκός, τῇ ἐλευθερίᾳ κατεχρησάμεθα καὶ δοῦλοι τῆς
 ἀμαρτίας, καὶ τὸ ὅλον σάρκες γεγόναμεν· οἱ δὲ τοῖς ἐχθροῖς τοῦ

Σταυροῦ σου πρὸς διαρπαγὴν καὶ δουλείαν ἔκδοτοι καθεστήκαμεν καὶ ὡς πρόβατα σφαγῆς ἐλογίσθημεν· ἰλάσθητι, Κύριε, πρόσχες, Κύριε, ἀντιλαβοῦ ἡμῶν, Κύριε. Τὸ πάλαι θρυλούμενον ὡς οἰκουμενικῆς συνόδου χρεῖα τοῖς πράγμασι, σήμερον ἡμεῖς ἐπληρώσαμεν καὶ τὸ ἡμέτερον ἅπαν εἰσηγηθήκαμεν· δὸς δὴ καὶ τὸς τὰ πρὸς τελείωσιν ὧν ἠρξάμεθα· δύνασαι γὰρ εἰ θελήσειας μόνον, καὶ τὸ θέλημά σου πρᾶξις ἐστὶ συντετελεσμένη· εἰπέ καὶ ἡμῖν ὡς πρότερον διὰ τοῦ Προφήτου σου· «ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκε ἐν μέσῳ ὑμῶν»· σοῦ γὰρ παρόντος ἅπαντα λοιπὸν εὐδοα καὶ λεία γενήσεται. Καὶ ταῦτα μὲν ἔμοι πρὸς γε τὸ παρὸν ἠϋχθῶ· πρὸς δὲ σὲ λοιπὸν, ἀγιώτατε πάτερ, τὸν λόγον ποιήσομαι. Τίς ἢ τοσαύτη φιλονεικία περὶ τὴν καινοτόμον ταύτην προσθήκην, ἣτις τὸ σῶμα Χριστοῦ κατέταμε καὶ διέσχισε καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ καλουμένους ἐπὶ τοσοῦτον ταῖς γνώμαις διέσχισε; τίς ἢ μακρὰ καὶ χρονία ἔνστασις καὶ ἀφιλος ὑπεροψία τῶν ἀδελφῶν καὶ τῶν σκανδαλιζομένων ἢ ἀλλοτριώσις; τί τῶν πατέρων κατέγνωμεν, ὅτι, παρὰ τὰς κοινὰς αὐτῶν παραδόσεις, ἕτερα φρονοῦμεν καὶ λέγομεν τὴν ἐκείνων ἑλλειπὴν τιθέμεθα πίστιν καὶ τὴν ἡμετέραν ὡς τελειωτέραν εἰσάγομεν; τί παρὰ τὸ Εὐαγγέλιον, ὃ παρελάβομεν, ἕτερον εὐαγγελιζόμεθα; τίς ἡμῖν ἐβάσκανε πονηρὸς δαίμων τῆς ὁμονοίας καὶ τῆς ἐνώσεως; τίς τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην ἐξ ἡμῶν ἀρεῖλε, τὴν διάφορον θυσίαν εἰσαγαγὼν τὴν οὐκ ὀρθῶς προσφερομένην, ἐπεὶ μὴ διαιρουμένην; (1) Ἄρα ψυχῆς ἀποστολικῆς ταῦτα καὶ πατρικῆς γνώμης καὶ ἀδελφικῆς διαθέσεως; ἢ τοῦναντίον σκαιοῦ ἄν καὶ διεστραμμένου καὶ ἀθεκάστου καὶ οὐδὲν ἠγοιμένου δεινὸν εἰ πάντες ἀπόλλοιντο; Ἐγὼ μὲν οἶμαι τὸν τὴν διαίρεσιν ταύτην εἰσαγαγόντα καὶ τὸν ἄνωθεν ὑραντὸν χιτῶνα τοῦ δεσποτικοῦ σώματος διασχίσαντα μείζω τῶν σταυρωτῶν ὑποστήσεται δίκην καὶ τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀπάντων ἀσεβῶν καὶ αἰρετικῶν. Ἀλλὰ σοὶ τοῦναντίον ἐξέσται, μακαριώτατε Πάτερ, ἣν βουληθῆς μόνον, τὰ

1) Τὸ χωρίον ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἐν Γενέσ. 4, 6. 7 νοσεῖ προφανῶς.

διεστῶτα συνάψαι, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ καθελεῖν καὶ
 Θεοῦ οἰκονομίας ἔργον ἐργάσασθαι· τούτου καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτὸς
 κατεβάλου καὶ ταῖς λαμπραῖς φιλοτιμίαις καὶ μεγαλοδωρίαις
 ἐπηύξησας καὶ τὸ πέρασ ἐπιθεῖναι εὐδόκησον· οὐ γὰρ εὐρήσεις
 ἐπιτήδειον^(*) μᾶλλον ἢ ὃν ὁ Θεὸς σοι παρέσχετο σήμερον· ἄρον
 κύκλω τοὺς ὀφθαλμοὺς σου καὶ ἴδε πολίτας αἰδεσίμους καὶ ἱε-
 ροπρεπεῖς κλίνης ἤδη τὸ πλεον καὶ ἀναπαύσεως δεμένους, ἐκ
 τῶν οἰκείων ὄρων ἐπαναστάσας καὶ προσδραμούσας τῇ σῆ τε-
 λειότητι, μόνῃ τῇ εἰς Θεὸν ἐλπίδι καὶ τῇ πρὸς ὑμᾶς ἀγάπῃ συνε-
 χομένους· ἴδε τὸν στέφανον τὸν πλακέντα τῆς δόξης, ὃν περιθέ-
 σθαι μὴ ἀναβάλλῃ· κατέτεμεν ἕτερος; αὐτὸς συνούλωσον· διέσχισ-
 σεν ἕτερος καὶ ἀδιώρθωτον τὸ κακὸν ἔσπευσεν ἐργάσασθαι; σὺ
 φιλονείκησον ἐπανορθῶσαι τὸ γεγονός, ὥσει μηδὲ ὄλως ἐγένε-
 νετο τὴν ἀρχὴν· ἤκουσα τῶν παρ' ὑμῖν φιλοσόφων, οἰκονομίας
 χάριν καὶ διορθώσεώς τινων, οὐχ' ὕγιως περὶ τὴν πίστιν ἐχόντων,
 τὴν προσθήκην ταύτην ἐξ ἀρχῆς ἐπινοήθη· οὐκοῦν οἰκονομίας
 χάριν ἀφαιρηθῆτω πάλιν, ἵνα προσλάβησθε ἀδελφούς, ὧν τῷ χω-
 ρισμῷ σπαράττεσθαι πάντας ὑμᾶς εἰκός, εἰμὴ ἀναλγήτως ἔχετε·
 λάβε μοι κατὰ νοῦν τὰ τῶν Χριστιανῶν αἵματα, τὰ καθ' ἑκάστην
 ἐκχεόμενα τὴν ἡμέραν εἰς τὴν ὑπὸ βαρβάρων πικρὰν δουλείαν
 καὶ τὸν ὄνειδισμόν τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ· προσέτι δὲ θυσια-
 στηρίων ἀνατροπὴν, κατάσχεσιν ἱερῶν σκευῶν καὶ ἐπίπλων δια-
 νομῆν· ἅπαντα λυθῆναι διὰ τῆς ἡμῶν ὁμονοίας εἰκός, τοῦ Θεοῦ
 συνεργοῦντος, ἣν ἠθελήσητε μόνον τὸ τραχὺ τοῦτο καὶ ἀνένδο-
 τον ἀποθέμενοι συγκαταβῆναι τοῖς ἀσθενέσιν ἡμῖν καὶ τὰ σκαν-
 δαλίζοντα ἡμᾶς ἐκ μέσου περιελεῖν· εἰ γὰρ βρῶμα σκανδαλίζει
 τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέας εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ μὴν οὐ
 κεκάλυται τὸ κρέας φαγεῖν· οὕτω καὶ νῦν, ἀγιώτατε Πάτερ. Κα-
 λὸς μὲν ὡς ἂν εἰ εἶπομεν καὶ ὁ ἔνζυμος ἄρτος, καλὸς καὶ ὁ ἄ-
 ζυμος· ἀλλ' ὁ ἄζυμος σκανδαλίζει καὶ ἦττον εἰς θυσίαν λογιζέ-
 ται καὶ ἀτελής καὶ νεκρὸς καὶ ἄρτος κακώσεως παρὰ τῇ Ἀγίᾳ

1) ἴσως : καιρόν.

Γραφή καλεῖται· τί μὴ ὁ ἔνζυμος αἰρετέος καὶ περιαιρετέος ὁ ἄζυμος; ὅτι «εἷς ἄρτος, ἐν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμέν» φησὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου, (καὶ οὐκ ἄζυμου φησὶν) μετέχομεν· ὅπου ἄρα μὴ τοῦ ἐνὸς ἄρτου μετέχομεν, εἰκότως οὐδὲ σῶμα σύνεσμεν οὐδὲ συμπνέομεν ἀλλήλοις καὶ τὴν αὐτὴν ποιούμεθα κίνησιν. «Παρακαλῶ ὑμᾶς (ὁ αὐτός φησι), διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες καὶ μὴ ἦ ἐν ὑμῖν σχίσματα»· ὅπου μὴ τὸ αὐτὸ λέγομεν εἰκότως τὸ σχίσμα τοῦτο τὸ μέγα καὶ ἀθεράπευτον ἐν ἡμῖν ἐστὶ καὶ μέχρι τῆς σήμερον· ποῦ δὲ οὐ τὸ αὐτὸ λέγομεν; οὐκ ἐν γωνίᾳ καὶ παραβύστω τινὶ καὶ καθ' αὐτοὺς συνιόντες, ὅπου καὶ λαθεῖν ἐστὶ τοὺς πολλοὺς, ἀλλ' ἐν τῷ κοινῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως, ἐν τῇ τοῦ βαπτίσματος ὁμολογίᾳ, ἐν τῇ χριστιανικῇ σφραγίδι. Καὶ εἰ ὁ βασιλικὸν παραχαράττων νόμισμα μεγάλης ἐστὶ τιμωρίας ἄξιος, ὁ τὴν κοινὴν σφραγίδα τῆς Χριστιανῶν ὁμολογίας μεταποιῶν τίνα ἂν ὑποσχῶν τὴν δίκην οὐκ ἐλάττω δόξιε δοῦναι τοῦ πλημμελήματος; σκόπει δὲ οὕτως· ἐλέγομεν ποτε τὸ αὐτὸ δηλονότι καὶ οὐκ ἦν ἐν ἡμῖν σχίσματα· τότε δήπου καὶ τοῖς πατράσι συνεφωνοῦμεν ἀμρότεροι· νῦν δὲ ὅτε μὴ τὸ αὐτὸ λέγομεν, ὅπως ἄρα ἐκάτεροι ἔχομεν; ἡμεῖς μὲν δὴ τὰ αὐτὰ λέγομεν, ἄπερ καὶ τότε καὶ ἡμῖν αὐτοῖς συμφωνοῦμεν καὶ τοῖς πατράσιν ἡμῶν καὶ ὑμῖν, ἂν ἐθέλητε τ' ἀληθῆ λέγειν· ὑμεῖς δὲ ἐπεισαγαγόντες τὰ καινότερα, πρῶτον μὲν πρὸς ὑμᾶς αὐτοὺς, εἶτα πρὸς τοὺς κοινούς πατέρας, ἔπειτα δὲ γε καὶ πρὸς ἡμᾶς διαφωνεῖν ἀναγκάζεσθε· καὶ τί μὴ πρὸς τὴν καλὴν ἐκείνην συμφωνίαν ἐπάνημεν, ἢ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς καὶ ἀλλήλοις καὶ τοῖς πατράσιν ὁμολόγους ἀποφανεῖ καὶ τὸ σχίσμα περιελεῖ καὶ συνάψει τὰ διεστῶτα καὶ πᾶν ἀγαθὸν ἐργάσεται; ναὶ πρὸς τῆς Τριάδος αὐτῆς, ναὶ πρὸς τῆς κοινῆς ἐλπίδος, ἐφ' ἧς πεποιθάμεν καὶ πεποιθατε· μὴ περιύδητε κενούς καὶ ἀπράκτους ἡμᾶς ἀπελθόντας· ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύομεν· ὡς τοῦ Χριστοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν μὴ ἀτιμάσητε τὴν πρεσβείαν, μὴ τὰς εὐχὰς ἀκάρπους ἐξελέγξητε, μὴ τὸ θέλημα τῶν ἐχθρῶν ἐκπληρώσητε, μὴ τὸν κοινὸν ἡμῶν ἐχθρὸν καὶ πολέμιον ἐπιγελάσαι ἡμῖν ὡς πρότερον συγχωρήση

τε· μὴ τὸν Θεὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον λυπηθῆναι παρασκευάσητε· μετέωρός ἐστι πᾶσα ψυχὴ καὶ ἀκοὴ πᾶσα τὴν ὑμῶν ἀναμένουσα γνώμην, ἣν ἐθελήσητε νεῦσαι πρὸς τὴν ἀγάπην καὶ τὰ σκάνδαλα ἐκ μέσου περιελεῖν· ἤρθη τὰ τῶν Χριστιανῶν, πέπτωκε τὰ τῶν ἀσεβῶν· ἐπτηξάν οἱ μισοῦντες ἡμᾶς καὶ τὸν οἰκεῖον προσγνώκασιν ὄλεθρον· εἰ δ', ὃ μὴ γένοιτο, τοῦναντίον ἐκβαίη, καὶ τὸ πονηρὸν ἔθος τῆς διαστάσεως ἐπικρατήσῃ τοῦ κοινοῦ καὶ συμφέροντος, ἐγὼ μὲν οὐκέτι δύναμαι περαιτέρω λέγειν καὶ τῷ πάθει συγχέομαι. Θεὸς δὲ ὁ πάντα δυνάμενος ἐπανορθώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἣν τῷ ἰδίῳ ἐξηγόρασεν αἵματι καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς γενέσθαι παρασκευάσειεν· ὅτι αὐτῷ πρέπει δόξα τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἄμην».

Προφανέστατον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης γίνεται ὅτι ὁ Μάρκος, ὑπὸ τὸν τύπον φιλοφρονήσεως, ἐκ προκαταβολῆς ἐδίδασκε τοὺς Λατίνους περὶ τῶν διαθέσεων, μεθ' ὧν οἱ Ἀνατολικοὶ εἰς τὴν σύνοδον προσῆλθον, ἀσφαλῆ ἔχοντες πεποίθησιν εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἰδίας δογματικῆς διδασκαλίας, ἐκεῖνο δὲ μόνον σκοποῦντες διὰ τῆς παρουσίας συνόδου : πῶς ν' ἀποδείξωσι δυνατὴν τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ ἐν τῇ δύσει⁽¹⁾. Ὡς βλέπομεν δέ, ὁ Μάρκος ἐμνήσθη μόνον τῶν δύο σπουδαιοτέρων διαφορῶν μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, σιγήσας διὰ τὸ περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς ζήτημα, ὅπερ δὲν ἦτο ἀκριβῶς καὶ σαφῶς μέχρι τοῦδε μεμελετημένον καὶ ἡ οὐσία τῆς διαφορᾶς τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἀκριβῶς γνωστὴ⁽²⁾, τὸ δὲ καὶ ἐκ φιλοφρονήσεως πρὸς τὸν Πάπαν, οὗτινος τὴν φιλαυτίαν δὲν ἤθελε κατὰ τὴν περίστοσιν ταύτην νὰ διεγείρῃ ὁ Ἐφέσοι. Ἐκεῖνο ὅμως, ὅπερ ἡμᾶς ἐκπλήττει εἶνε ἡ τόλμη ἐν τῇ ἀπροκαλύπτῳ ἀποδείξει τῶν καινοτομιῶν τῆς Ῥώμης, εἰς ἣν ἀπε-

1) Cave II, 136. Heller-Gass (παρὰ Herzog Real-Encyclopädie IX, 201.)

2) Τὸ περὶ τοῦ πρωτείου τοῦ Πάπα ζήτημα συστηματικῶς ἤρξατο οὐ πρὸ πολλοῦ (Νεῖλος Καβάσιλας) νὰ πολεμῆται. Ἐπίσης δὲ καὶ τὸ περὶ καθαρτηρίου πυρὸς (ἴδε Allatium de primatu Papae καὶ de purgatorio igne καὶ Δημητρακόπουλον ἱστορίαν τοῦ Σχίσματος).

ριστρόφως καὶ παρὰ πάντα τὸν τύπον τῆς φιλοφρονήσεως ἐπιρρίπτεται ἡ εὐθύνη τοῦ σχίσματος. Κατὰ τὰ συντεθειμένα τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀπέστειλε τῷ Καισαρίνῃ. Τὸ κακόπιστον ὅμως τοῦ Λατίνου καρδινάλιου ἀμέσως ἐδείχθη. Οὗτος «ὡς καιρίαν τοῦτο δεξάμενος», ὡς προσφυῶς λέγει ὁ Συρόπουλος, ἔδραμε πρὸς τὸς βασιλέα, ὃς μὴ ἐπιθυμῶν νὰ ἐπισπευσθῶσι τὰ πράγματα διὰ παρακαίρου ἀποκαλύψεως τῶν γνωμῶν καὶ διαθέσεων τῶν Ἑλλήνων, ἐξεπλάγη καὶ ἅμα ὠργίσθη, ἰδὼν τὸν ἔξαρχον τῆς συνόδου τῶν Ἀνατολικῶν ποιοῦντα τοιοῦτο διάβημα. Διεμήνυσε δὲ εὐθὺς τῷ Πατριάρχῃ τὴν ἰδίαν ἀποδοκιμασίαν καὶ ἀπήτησε λόγον, δι' ὃν οἱ ἀρχιερεῖς οὕτω πολιτεύονται παρὰ τὴν διαταγὴν καὶ θέλησιν τοῦ βασιλέως, καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων δέ τινὰς ἐπετίμησε διὰ τοῦτο καὶ ἐπέβαλεν ἵνα μηδεὶς μηδὲν τοῖς Λατίνοις διαλέγηται. Ὡς πρὸς δὲ αὐτὸν τὸν Ἐφέσου ἀπήτησεν ἵνα προσκληθῆ εἰς ἀπολογίαὶν πρὸ τῆς συνόδου τῶν Ἀνατολικῶν καὶ μάλιστα καταδικασθῆ ἐπὶ τῇ πράξει αὐτοῦ.⁽¹⁾ Εἰς τινὰς λόγους ὑπέικων ὁ αὐτοκράτωρ οὕτω διανοήθη περὶ τοῦ κρατίστου μέλους τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῇ συνόδῳ ἀντιπροσωπείας καὶ ὑπὸ τίνα τύπον θὰ ἐφέρετο ἡ συνοδικὴ καταδίκη καὶ τίνα τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς ἀγνοοῦμεν. Ἡ γνώμη ὅμως τοῦ βασιλέως ἀπήντησεν ἀντίστασιν καὶ ἀποδοκιμασίαν παρὰ τοῖς συνοδικοῖς, οἵτινες ἔμαθον τὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν. Ὁ δὲ Βησσαρίων γινώσκων τὰς πρὸς τὸν Μάρκον διαθέσεις τῶν συνοδικῶν ὑπέδειξε τῷ Παλαιολόγῳ ὅτι ματαία ἔσται πᾶσα τοιαύτη πρὸς τὴν σύνοδον καταγγελία τοῦ Ἐφέσου, ὅστις ἄλλως διὰ τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης ἐξετίθει τὴν ἰδίαν γνώμην καὶ οὐδὲν πλέον ⁽²⁾. Οὕτως ὁ βασιλεὺς συνήνεσε καὶ κατέλιπε τὴν ὑπόθεσιν ἄνευ περαιτέρω ἐξελίξεως. Ἐκ πάσης ταύτης τῆς ὑποθέσεως ἐξάγομεν ἐκείνο τὸ σαφὲς συμπέρασμα, ὅτι οἱ Λατῖνοι προβάντες εἰς τοσοῦτον ἐσπευσμένον ὡς

1) Συρόπουλ. γ. 2, 114.

2) Συρόπουλ. γ. 2, 114 «οὐ προσήκον οὐδὲ ἀρηιόδιόν ἐστι λαληθῆναι εἰς τὴν σύνοδον τὸ τοιοῦτο· τί γὰρ προίσταται ὅτι ἔγραψεν ὁ Ἐφέσου; Τὴν ἰδίαν ἔγραψε γνώμην, διὸ καὶ φανερώς ἐναντιώσεται σοι ἡ σύνοδος».

πρὸς τὸν ἡμέτερον Μάρκον διάθημα διήνοιξαν μεταξύ ἐκείνου καὶ αὐτῶν χάσμα ἐμφανοῦς ἀντιπαθείας, ἣτις παρ' ἐκείνοις μὲν ἀνεπτύχθη εἰς μῖσος προσωπικὸν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἐφέσου, παρὰ τούτῳ δὲ μετεβλήθη εἰς πεποίθησιν περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς μετὰ τῶν Λατίνων ἐνώσεως.

Ἐν τούτοις τὰ πράγματα προέβαινον ἀναπτυσσόμενα. Δεκτῆς γενομένης τῆς ἀναβολῆς τῶν συζητήσεων ἐπισήμως μέχρι τῆς προσελεύσεως πάντων τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Δύσεως, οἱ ἐν Φερράρα ἐκ κοινῆς συνεννοήσεως, κατ' ἐπίμονον τοῦ Πάπα ἀπαίτησιν, προέβησαν εἰς μερικὰς ἐπὶ τῶν δευτερευόντων ζήτημάτων συζητήσεις, ἐκλεγέντων ἑκατέρωθεν ὠρισμένων ἀντιπροσώπων⁽¹⁾, οἵτινες τρεῖς τῆς ἑβδομάδος ⁽²⁾ ὤφειλον νὰ συνεδριάξωσι συζητοῦντες. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων κατ' ἐκλογὴν τοῦ βασιλέως ἐξελέγησαν ὁ Ἐφέσου, ὁ Μονεμβασίας, ὁ Νικαίας, ὁ Λακεδαίμονίας καὶ ὁ Ἀγχιάλου, ὁ Μ. Χαρτοφύλαξ (Μ. Βαλσαμών), ὁ Μ. Ἐκκλησιάρχης (Συρόπουλος), δύο ἡγούμενοι (τοῦ Παντοκράτορος καὶ τοῦ Καλέως) καὶ εἰς ἱερομόναχος Ἀγιορείτης ⁽³⁾. Ὁ λόγος ἐν ταῖς συζητήσεσιν ἐδόθη μόνοις τοῖς δύο ἀρχιεπισκόποις: τῷ Ἐφέσου καὶ τῷ Νικαίας, τῶν ἄλλων λογισθέντων ἐν μοίρᾳ συμβούλων καὶ ἐν ἀνάγκῃ ὑποστηρικτῶν· αὐστηρῶς ὅμως ἐπεβλήθη αὐτοῖς ἡ ἀποφυγὴ τῆς συζητήσεως περὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς ⁽⁴⁾. Οὐχὶ πολλὰς ἡμέρας μετὰ τὸ Πάσχα ⁽⁵⁾ συνήλθον ἀμρότερα τὰ μέρη εἰς τὴν α'. μερικὴν προκαταρκτικὴν συνεδρίαν, ἐν ἣ ἑκ μέρους τῶν Λατίνων παρέστησαν οἱ καρδινάλιοι Ἰουλιανὸς καὶ Φιρμᾶνος, ὁ ἐπίσκοπος Ρόδου Ἄν-

¹⁾ Συρόπουλ. V, 3, 115. Concil. Florent. p. 25· ἐνθα λέγονται ἐκλεγέντες ἑκατέρωθεν δώδεκα· πιστότερος ὅμως ὁ Συρόπουλος, ὃς καὶ ἦν ἐκ τῶν ἐκλεγέντων, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα προσάγει.

²⁾ Συρόπουλ. αὐτόθι.

³⁾ Αὐτόθι.

⁴⁾ Συρόπουλ. V, 3, 116 “ πλὴν ἵνα μηδὲν τι εἴπωμεν περὶ τῶν εἰς τὸ δόγμα ἀνηκόντων,,.

⁵⁾ Acta Concil. Florent. p. 25. Τὸ Πάσχα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνέπεσε τῇ 13 Ἀπριλίου (Συρόπουλ. VI, 31, 110 Acta Concil. Florent. p. 16).

δρέας, ὁ διαπρεπὴς ἱεροκῆρυξ τῆς παπικῆς αὐλῆς Ἰωάννης ὁ Τορκουεμάδος καὶ τινες μοναχοί (¹). Μετὰ τὰς ἐκατέρωθεν φιλοφρονήσεις καὶ τὰς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχάς, ὁ Ἰουλιανὸς προομιασάμενος ἐπήνεσε τὴν ἐν τῷ θείῳ τῆς ἐνώσεως ἔργῳ προθυμίαν τῶν Ἀνατολικῶν, δι' ὃ κατεφρόνησαν παντὸς κινδύνου καὶ ταλαιπωρίας πάσης εἰς τὴν Ἰταλίαν πλεύσαντες· ὑπομνήσας δὲ ὅτι καὶ οἱ Λατῖνοι πολὺ ἐν τῷ προκειμένῳ ἔργῳ συνεβάλλοντο, προυτρέψατο ἵνα τὴν αὐτὴν προθυμίαν δείξωσι πάντες καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Μετὰ τὸ προοίμιον ὅμως τοῦτο ὁ Καισαρίνης ἀπροσδοκῆτως καὶ οἶονεὶ ἐπιλανθανόμενος τῆς σημασίας καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν συζητήσεων τούτων εἶπε τὰ ἑξῆς : « ἠκούσαμεν ὅτι ὑμεῖς ἔτι ὄντες ἐν Κων)πόλει συνήρχεσθε μετὰ τῶν ἐκεῖσε σοφῶν καὶ λογιωτέρων καὶ σκεπτόμενοι εὕρετε μεσότητά τινα, δι' ἧς νομίζετε συναφθῆναι μεθ' ἡμῶν· ζητοῦμεν οὖν ἵνα εἴπητε καὶ ἡμῖν ἐκεῖνο τὸ μέσον, ὅπερ ἐστήσατε διὰ τὴν ἐνωσιν » (²). Ὁ Ἐφέσου λαβὼν τὸν λόγον ἐν συντομίᾳ καὶ αὐτὸς προσέθηκε τὰ κατὰ τὸ ἔργον τῆς ἐνότητος, τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο οἱ Ἕλληνες εἰλικρινῆ προθυμίαν ἔδειξαν τῶν πάντων χάριν τούτου καταφρονήσαντες, ἵνα πως συμβάλωνται τι εἰς τὸ θεῖον τοῦτο ἔργον. Ὑπομινθῆσκει ὅμως τῷ Ἰουλιανῷ, ὅτι αἱ συνεδρίαὶ αὗται εἶνε μερικαὶ καὶ ἐν αὐταῖς πρόκειται συζήτησις οὐχὶ περὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς, ἀλλὰ περὶ δευτερευόντων τινῶν ζητημάτων. Προκειμένου δὲ λόγου περὶ μέσου τινὸς τρόπου ἐνώσεως, τοιοῦτον οὐδένα ἔχουσιν οἱ Ἕλληνες νὰ παρουσιάσωσιν· ἀναμένουσι δὲ τὰς ἐπισήμους τῆς συνόδου συνεδρίας, ἵνα διὰ τῶν ἐν αὐταῖς συζητήσεων ἐξευρεθῆ πως τοιοῦτό τι μεσότητος μέτρον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἐπακολουθήσει ἡ ἐνωσις (³). Οὗτος εἶνε

¹) Συρόπουλ. V, 4, 115.

²) Συρόπουλ. V, 4, 117.

³) Ἡ ἀπάντησις τοῦ Μάρκου συνοπτικῶς οὕτως παρὰ τῷ Συροπόλῳ (117) ἀπαντᾷ ὅτι μὲν παραγενόμεθα ἐνταῦθα καταφρονήσαντες καὶ κόπων καὶ κινδύνων πρὸς τὸ διαπραγματεύεσθαι τὸ θεῖον ἔργον τῆς ἐνώσε-

ὁ πρῶτος τοῦ ἡμετέρου Μάρκου λόγος ἐν τῇ προκειμένῃ συνόδῳ ἐν Φερράρα. Ὁ λόγος οὗτος ἔχει σπουδαίαν σημασίαν διὰ τὰ ἐπακόλουθα αὐτοῦ. Ἡ ἐξ αὐτοῦ ἐντύπωσις ἐπὶ τοὺς Ἑλληνας ἀντιπροσώπους ἦν δυσμενής διὰ τὸν Μάρκον· διότι οὗτος ἐχόμενος τῆς γνώμης, ὅτι ἡ ἀλήθεια οὐδεμίᾳς ἔχει ὀνάγκην ἐξωτερικῆς καλωπίσεως καὶ ἐπιτηδεύσεως, ὠμίλησεν ἀπλῶς καὶ ἄνευ ῥητορικῶν σχημάτων καὶ δικανικῶν κατασκευῶν, οὕτως ὥστε οὐδεμία σχεδὸν ἀναλογία ὑπῆρχε μεταξύ τοῦ λόγου τοῦ Καρδινάλιου καὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ἐφέσου. Ἀναμφιβόλως ἡ προκειμένη περίστασις ἦν καταλληλοτάτη πρὸς ἐπίδειξιν οὐ μόνον ῥητορικῶν προσόντων, ἀλλὰ καὶ γενναίας ἐκθέσεως τῶν δι' αθέσεων τῆς ἀνατολικῆς ἀντιπροσωπείας, κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ Ἰουλιανὸς ἐξελθὼν τοῦ κύκλου τῆς ἀνεπισημότητος τῶν προκειμένων συζητήσεων ἐγενέκευσε τὸ πρᾶγμα· διὰ δὲ παρακεκινδυνευμένων τινῶν ἐκφράσεων (1) παρεῖχε πολλάς ἀφορμὰς πρὸς σοβαρωτέραν καὶ βαθυτέραν ἀπάντησιν ἢ οἶαν αὐτὴν κατεσκεύασεν ὁ Ἐφέσου. Ὁ Μάρκος ἀναμφιβόλως εἶχε συνείδησιν ἀκριβῆ τῆς θέσεως αὐτοῦ καὶ ἐγίνωσκε τί παρ' αὐτοῦ ἀπητεῖτο ἐν τῇ παρούσῃ περιστάσει, ὅτι δὲ ἐγίνωσκε νὰ ποιῆται ἀρίστην τοῦ λόγου χρῆσιν ἀποδεικνύουσι πάντες οἱ μετὰ τοῦτο λόγοι αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ, γενναῖοι τὸ τε περιεχόμενον καὶ τὸν τύπον. Διὰ τοῦτο τὸν χαρακτῆρα τοῦ λόγου τούτου ὀφείλομεν ν' ἀπο-

ως, ἐὰν ὁ Θεὸς εὐδοκήσῃ πρόδηλόν ἐστι. Καὶ πρόθυμοί ἐσμεν, καὶ ἡμεῖς τὴν δυνατὴν ἐπιμέλειαν καὶ σπουδὴν, Θεοῦ χάριτι, πρὸς τοῦτο συνεισενεγκεῖν, ἐπεὶ καὶ τούτου χάριν ἀφίγημεθα. Πλὴν ἐν ταῖς παρούσαις συνελεύσεσι μερικῶν τινῶν ζητημάτων ἐνεκεν ἐτάχθημεν συνέρχεσθαι καὶ ἀκοῦειν καὶ λέγειν πρὸς ταῦτα, οὐ μὴν δὴ λέγειν περὶ τῆς δόξης, δι' ἣν ἀφ' ὑμῶν διίστάμεθα. Περὶ γὰρ ταύτης μετὰ παραδρομὴν τῆς συμφωνηθείσης διορίας ἐτάχθη ἐξετασθῆναι. Μέσον δὲ τι ἡμεῖς οὐχ εὐρομεε, ἀλλ' ὅτε διαλέξεις περὶ τῆς δόξης ποιήσομεν, ἐνδέχεται ἐκ τῶν διαλέξεων ἰσως καὶ μεσότητά τινα εὐρεθῆναι, δι' ἧς καὶ ἡ ἐνωσις παρακολουθήσει,,.

1) Οὕτω π. χ. ἡ εἰς τὸ μέσον ῥιφθεῖσα περὶ “μεσότητος,, ἰδέα, ἐτι ἡ ἐκφρασις καθαρῶς Ῥωμαϊκοῦ χαρακτῆρος “δι' ἧς (μεσότητος) νομίζετε συναφθῆναι μεθ' ἡμῶν,,.

δώσωμεν εἰς στιγμιαίαν ψυχολογικὴν κατάστασιν τοῦ Ἐφέσου καὶ εἰς οὐδὲν ἕτερον. Ἡ δὲ ἐξήγησις, ἦν αὐτὸς κατόπιν παρέσχε τοῖς ἰδίοις συναδέλφοις ἦν εὐπρόσωπος πρόφασις, ἧς τὸ ἀνακριβὲς δεικνύουσι πάντες οἱ μτὰ τοῦτο λόγοι τοῦ Μάρκου (²).

Ὁ Καισαρίνης ἀπαντῶν «ἐπήνεσε τὸν Ἐφέσου ὡς συνετιῶς ἀποκριθέντα». Ἐνέμεινεν ὅμως εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνάρξεως τῶν περὶ τοῦ δόγματος συζητήσεων, πρὸς διασαφήνισιν τῶν λόγων τῶν προκαλούντων τὴν διαφορὰν ταύτην καὶ πρὸς εὔρεσιν μεσότητος, ἵνα οὕτως ἐλθόντες καὶ οἱ ἀναμενόμενοι ἀντιπρόσωποι τῆς λοιπῆς λατινικῆς δύσεως εὔρωσι τὰ πράγματα ἔτοιμα καὶ προβῶσιν «εὐκόλως πρὸς τὴν ἀπόφασιν» (¹). Πορερμηγεύων δὲ τὰ περὶ μεσότητος ὑπὸ τοῦ Μάρκου εἰρημένα ἐπειράθη νὰ προσπορίσῃται ἐκ τούτου ἐπιχειρήματά τινα ὑπὲρ ἑαυτοῦ (²). Ὁ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἑλλήνων ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐπανορθώσωσι τὴν διὰ τοῦ πρώτου λόγου τοῦ Ἐφέσου προξενηθεῖσαν ἐντύπωσιν δι' εὐπροσώπου λόγου (³) ἔπεισαν τοῦτον νὰ παραχωρήσῃ τῷ Βησσαρίωνι τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν δεῦτερον λόγον τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ὁ νέος ῥήτωρ διὰ λόγου προσφυοῦς καὶ ἀναλόγου κατὰ τὸν τύ-

¹) Τὰ ἐνταῦθα γινόμενα καὶ ὑπὸ τοῦ Συροπούλου ἱστορούμενα συγχέων ἢ διαστρέφων ἀμαθῶς ὁ Caveus γράφει «κατὰ τὴν πρώτην ὅμως σύγκρουσιν πολὺ κατώτερος τῆς ὑπαρξάσης περὶ αὐτοῦ γνώμης ἐφάνη καὶ τῷ καρδιαναλίῳ Ἰουλιανῷ σημαιοφόρῳ τῶν Λατίνων πλεῖστα ὑπεχώρησεν, ἀσυνήθης εἰς τὸ διαλέγεσθαι διὰ τῶν σχολαστικῶν τύπων καὶ ἐκφράσεων τῶν παραδεδεγμένων ἐν τῇ Δύσει, καὶ τὸν ἀγῶνα, ὃν ἠγωνίζετο (ἦν δὲ οὗτος περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος) ἀπώλεσεν ἀληθῶς. Καραλαβῶν δὲ εἶτα παραστάτην ἑαυτῷ τὸν Βησσαρίωνα πολλὰ διελέξατο κτλ.,, (Caveus scriptorum Ecclesiasticorum. Historia Litterario II, 136).

²) IV, 5, 115,

³) Συρόπουλ. IV, 5, 118 «εἰς πλάτος οὖν ἐξέτεινε τοὺς περὶ τούτου λόγους, ἀφορμὰς τινὰς ἐκ τῶν τοῦ Ἐφέσου λόγων ὑποσυλῶν καὶ τῇ τῆς μεσότητος λέξει ἐπιφυόμενος.,,

4) «Ἐπεὶ ἀπελογήσω αὐτὸς τὴν πρώτην ἀπολογίαν, ἀπολογηθήτω νῦν ταύτην τὴν δευτέραν ἡμῶν ἀπολογίαν ὁ Νικαίας· καὶ ἔσται τοῦτο φιλικόν τε καὶ τίμιον.,, (118).

πον (1) τῷ τοῦ Καισαρίνη ἐξεπλήρωσεν ἄριστα τὴν ἀνατεθειῶσαν αὐτῷ ἐντολὴν ἀναιρέσας τὰ τε ἐκ τοῦ προτέρου λόγου καταλειφθέντα ὑπὸ τοῦ Μάρκου ἀνεξέταστα καὶ τὰ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἀπαντήσει, ἐπανορθῶν ἅμα εἴ τι ὑπὸ τοῦ Μάρκου οὐχὶ δεόντως ἐρρήθη (2). Ἡ ἀπολογία τοῦ Βησσαρίωνος ἐπιτυχῆς οὔσα ἐνεποίησε τοῖς Λατίνοις βαθεῖαν ἐντύπωσιν, διὸ καὶ μετὰ ἰδιαίτεραν πρὸς ἀλλήλους συνεννόησιν, ὁ Ἰουλιανὸς εἰς μὲν τὴν οὐσίαν τοῦ λόγου οὐδὲν ἀπήντησε περιωρίσθη δὲ μόνον κατὰ κόρον νὰ ἐπαινέσῃ τὸν ῥήτορα διὰ τὴν δεινότητα καὶ τὸ ἐπιτυχὲς τοῦ λόγου, ἀναβαλὼν δὲ τὴν συνέχισιν τῆς συζητήσεως εἰς ἕτεραν συνεδρίαν.

Μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συνεδρίας καὶ τὴν ἀναγγελίαν τῶν γενομένων τῷ βασιλεῖ, προσήλθόν τινες τῶν συνοδικῶν τῷ Ἐφέσου καὶ οἱ μὲν φιλικώτερόν πως ἐρέμψαντο αὐτῷ ἐπὶ τῷ τρόπῳ τοῦ διαλέγεσθαι, οὗ χρῆσιν ἐποίησατο, οἱ δὲ καὶ εὐθὺ ἀπήντησαν καὶ παρώτρυναν ἵνα γενναιότερον καὶ συστηματικώτερον διαλέγηται, διότι τοῦτο ἀπαιτοῦσι τὰ παρόντα πράγματα (3). Δὲν περιωρίσθησαν ὅμως ἐν τούτῳ, ἀλλ' ἰπέδειξαν αὐτῷ, ὅτι ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ ἀπαιτεῖ τὸ τοιοῦτο· ἐκ τῆς θείας προνοίας ταχθεὶς νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν οὔσω σπουδαίου ἔργου, ὅπερ θὰ ἐθεώρουν τιμὴν ἑαυτῶν καὶ δόξαν ἄνδρες τοιοῦτοι, οἳ οἱ Ἰωσήφ ὁ Βρυέννιος καὶ Μακάριος ὁ Μακρῆς, ὀφείλει νὰ δειχθῇ ἀντάξιός τῆς τε σπουδαιότητος τοῦ ἔργου καὶ τῶν ἀνατεθειμένων εἰς αὐτὸν παρὰ πάντων ἐλπίδων καὶ ἀξίως τῆς μεγάλης παιδείας καὶ μορφώσεως, ἧς ἔτυχε, καὶ ἧς εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε νῦν δύναται νὰ ποιήσῃται καταλληλοτέραν χρῆσιν (4). Ὁ Μάρκος πρὸς ταῦτα ἀντέτεινεν ἀδυνάτους τινὰς δι-

1) Συρόπουλ. γ, 6, 119.

2) "Καὶ ἐπηνόρθου τὰ δόξαντα ἀνίσχυρα ἐκ τῶν τοῦ Ἐφέσου,,.

3) Συρόπουλ. αὐτόθι.

4) Συρόπουλ. γ, 6, 120. εἶπον αὐτῷ ὡς "εἴπερ ἐν τοῖς ζῶσιν ἐτύχχανον νῦν εἴτε ὁ διδάσκαλος κυρὸς Ἰωσήφ εἴτε ὁ παπᾶς Μακάριος ὁ Μακρῆς, ἐδουλοῦσαν τοῦ Θεοῦ ἐλογίσαντ' ἂν εἶνε εἰς αὐτοὺς τὸ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτῶν τὴν

καιολογίας πεισθείς ἐπὶ τέλος ταῖς παρατηρήσεσι τῶν φίλων καὶ τῶν συναδέλφων.

Μετὰ τοῦτο ἐπηκολούθησε δευτέρα μερική συνεδρία προκαταρκτική, καθ' ἣν ὁ Καισαρίνης καὶ πάλιν ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς συζητήσεως. Ὁ Ἐφέσου ἀπήντησε τῷ Ἰουλιανῷ διὰ λόγου συστηματικοῦ καὶ γενναιοτέρου ἀναλόγως πρὸς τὸν τοῦ Καρδιναλίου· ἀνέμεινε δὲ εἰς τὴν καὶ κατὰ τὴν προτέραν συνεδρίαν ἐκδηλωθεῖσαν γνώμην καὶ ἀπόφασιν, ὅτι περὶ τοῦ δόγματος εἰς οὐδεμίαν συζητησιν θὰ κατέλθωσι συνφθὰ τῇ μεταξὺ τοῦ βασιλέως, τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Πάπα συμφωνία· ἄλλως τε τῶν συνεδριῶν τούτων ἀφιερωμένων εἰς συζητήσεις ἐπὶ τῶν μερικῶν καὶ δευτερευουσῶν διαφορῶν, εἰς ταύτας ὀφείλουσι καὶ νὰ περιορισθῶσιν ἐπιφυλάσσοντες τὴν δογματικὴν διαφορὰν κατὰ τὴν συνάθροισιν πάντων τῶν μελῶν τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας. Ὁ λόγος οὗτος τοῦ Μάρκου ἐφάνη κατὰ πολὺ κρείττων τοῦ πρώτου κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ὕψην ⁽¹⁾. Ὁ Ἰουλιανὸς ὄμως οὐδὲ ὄλως πειθόμενος ἐπειράθη καὶ πάλιν νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀνάγκην τῆς

παρουσαν γενέσθαι σύνοδον, ὡς ἂν ἐνδείξωνται τὸν ἀγῶνα καὶ τὸν ζήλον, ὃν εἶχον εἰς τὰ εὐσεβῆ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν δόγματα καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν δύναμιν, ἣν ἀπὸ τῆς περὶ τοὺς λόγους παιδείας συνειλόχασιν· εἰκέναι γάρ τις εἶποι τὰ παρόντα ἐκείνοις τοῖς ἐν τοῖς θείοις εὐαγγελίοις εἰρημμένοις, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἐπεθύμησαν ἰδεῖν, ἃ ὑμεῖς βλέπετε καὶ οὐκ εἶδον καὶ ἀκοῦσαι, ἃ ὑμεῖς ἀκούετε καὶ οὐκ ἤκουσαν. Τοῦ οὖν τοιοῦτου πράγματος ἐκ Θεοῦ καταπεμφθέντος πρὸς σὲ οὐκ ἔδει πεφεισμένως καὶ ιδιοτελῶς ἢ καὶ ἀπερισκέπτως ὡς ἔτυχεν ἀπολογήσασθαι, ἀλλ' ἐπιστημονικῶς καὶ γενναίως, ὡς λόγιος, καὶ δύνασαι οὗτο καλῶς θείᾳ χάριτι· διὸ σπουδάσον ἵνα δεῖξῃς καὶ τὴν γενναιότητα, ἣν ἔχεις περὶ τὰ εὐσεβῆ ἡμῶν δόγματα καὶ τὴν λογιότητα, ἣν ἐκτήσω βοηθείᾳ Θεοῦ ἀπὸ τῆς σπουδῆς σου καὶ τῆς ἐπιμελείας σου· ἔσται γάρ τοῦτο καὶ εἰς τιμὴν σὴν καὶ ἐπίδοσιν καὶ εἰς δόξαν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, εὐρήσεις δὲ καὶ μισθὸν παρὰ Θεοῦ καὶ εὐχαριστίαν παρ' ἡμῶν πάντων,·

¹⁾ Συρόπουλ. V, 7, 129 "ἀπελογήσατο οὖν ὁ Ἐφέσου καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους τοῦ Καρδιναλίου λόγους λογικῶς καὶ γενναιότερον ἢ πρότερον... καὶ ἄλλους πολλοὺς καὶ καλοὺς λόγους εἶπεν ὁ Ἐφέσου,,"

δογματικῆς διαλέξεως προσαγαγῶν μεταξύ ἄλλων καὶ ἐκ τῆς σχολαστικῆς λογικῆς παράδειγμά τι ⁽¹⁾, ὅπερ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἐφέσου παρῳδῶν αὐτὸ νὰ ἀναιρέσῃ τὸν συλλογισμὸν τοῦ Καρδιναλίου καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ συμπέρασμα. Ἐν τρίτῃ μετὰ ταῦτα συνεδρία οἱ Λατῖνοι ἀπογνόντες περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἰδίου αἰτήματος ἐχώρισαν ἐπὶ τέλους εἰς συνεννόησιν περὶ τῶν προκαταρκτικῶν συζητήσεων, τοῦ Ἰουλιανοῦ μετὰ τινα εἰσαγωγικὴν προθεωρίαν περὶ φαινομενικῆς διαφορᾶς καὶ κατ' οὐσίαν διακρίσεως μεταξύ τῆς διδασκαλίας ἑκατέρας τῶν ἐκκλησιῶν, προτείναντος ἐκλογὴν τοῖς Ἑλλησιν ἐπὶ τῶν τεσσάρων κυριωτάτων διαφορῶν ἦτοι τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῶν ἀζύμων, τοῦ καθαρτηρίου καὶ τοῦ πρωτείου τοῦ Πάπα. Ὁ Ἐφέσου ἀπαντῶν ἐπήνεσε τὴν συστηματικότητα τοῦ λόγου τοῦ Ἰουλιανοῦ ⁽²⁾ καὶ εἶπεν ὅτι κατὰ τὰ συμπεφωνημένα περὶ μὲν τῆς πρώτης διαφορᾶς τῆς δογματικῆς οὐδεμίαν συζήτησιν ἀποδέχονται νῦν, ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν μετὰ προηγουμένην συνεννόησιν μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας θὰ ἐκλέξωσι ⁽³⁾. Μία ἔτι κατεπίδη συνεδρίασις ἄνευ πρακτικοῦ οὐσιώδους ἀποτελέσματος, καθ' ἣν τοῦ Ἐφέσου, συνφθὰ τῇ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν Ἑλλήνων συνοδικῶν συμφωνία, εἰπόντος, ὅτι ἐπὶ τῶν δύο μόνον τελευταίων διαφορῶν ἀποδέχονται συζήτησιν καὶ ἐπιτρέψαντος τὴν ἐκλογὴν τοῖς Λατῖνοις, οὗτοι προεῖλοντο τὸ περὶ καθαρτηρίου πυρὸς τοῦ Ἐφέσου πάλιν ἀπαιτήσαντος, ἵνα ἐκθέσωσι τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν οἱ Λατῖνοι ἀνεβλήθη ἡ συνέχεια εἰς τὴν ἐπομένην συνεδρίαν, μέχρις οὗ παρασκευασθῶσιν οἱ Λατῖνοι· οὕτω τέσσαρες συνεδρίαι καὶ δύο ὅλοι μῆνες (ὁ Ἀπρίλιος καὶ ὁ Μάιος τοῦ 1438) διέρρευσαν ἄνευ τινὸς πρακτικοῦ ἀποτελέσματος καὶ τὸ ἄκαρπον τοῦτο ὀφείλεται πρῶτιστά πάντων μάλιστα τοῖς Λατῖνοις, οἵτινες

1) Συρόπουλ. αὐτ. 121. 122.

2) Συρόπουλ. γ, 8, 123 'ἐπήνεσεν αὐτὸν ὡς ἀρίστως εἰπόντα καὶ κατασκευάσαντα καλῶς ὅσαπερ ἐβούλετο,,'.

3) Αὐτόθι.

ἐκόντες ἄκοντες ἤθελον νὰ παρασύρωσι τοὺς Ἑλληνας εἰς τὴν δογματικὴν συζήτησιν, ἐν ἣ κυρίως ἦσαν παρασκευασμένοι· διὰ δὲ τοὺς Ἑλληνας ὁ χρόνος οὗτος εἶχε καὶ ἄλλας κακῶν καὶ δυσμενῶν ἐντυπώσεων ἀφορμὰς· διότι κατὰ τοῦτο τοῦ χρόνου ἐδοκίμασαν τὸ παρὰ τῶν Λατίνων καταπιεστικὸν μέτρον τῆς μὴ ἐπιδόσεως τοῦ ὑπεσχημένου σιτηρεσίου, διὰ τοῦτου δὲ ἠνάγκαζον αὐτοὺς εἰς ὑποχώρησιν (1). Τότε δὲ ἡ Ἑλληνικὴ ἐν τῇ συνόδῳ ἀντιπροσωπεῖα ἐστερήθη ἐνὸς τῶν ἀρίστων αὐτῆς μελῶν καὶ ὁ ἡμέτερος Μάρκος ἐνὸς τῶν κρατίστων καὶ γενναιοτάτων φίλων καὶ ὁμοφρόνων, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Σάρδεων Διονυσίου, ὅστις νοσήσας ἀπέθανε (2). Πλὴν τούτου ἀγγελίαι ἀπελπιστικαὶ φερόμεναι ἐκ τῆς πρωτεύουσας καὶ ἀλλαχόθεν τοῦ κράτους περὶ τῶν ἐχθρικῶν τῶν πολεμίων κινήσεων καὶ σκοπῶν ἐνέβαλον εἰς εὐνοήτους ἀνησυχίας τοὺς ἡμετέρους καὶ προυκάλεσαν τὴν ἀπογοήτευσιν αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς Λατίνους, οἵτινες παρασπονδοῦντες καὶ τὰ ἐν τῇ γενομένῃ συμφωνίᾳ περὶ βοήθειας τῆς πόλεως ἀγραφα ποιούμενοι διεβουκόλουν τοὺς Ἑλληνας διὰ κενῶν ὑποσχέσεων καὶ σχολαστικῶν συλλογισμῶν (3) καὶ δι' αἰσχροῦς ἀπάτης, ἀναξίας καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς διεφθαρμένης τῆς Ῥώμης αὐλῆς (4). Ἡ τοιαύτη ἐν τῷ ζητήματι πολιτεία τοῦ Πάπα σαφῶς ἠδύνατο νὰ διδάξῃ τοὺς σωφρονεστέρους τῶν ἡμετέρων ὅτι ὀνειροπολοῦσιν οἱ ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Πάπα ἐνώσεως πολιτικὸν διώκοντες σκοπὸν καὶ βοήθειαν προσδοκῶντες ὑπὲρ

1) Συρόπουλ. V, 9, 125. Τὸ σιτηρέσιον ἐδόθη μόνον μετὰ τὴν συγκατάθεσιν νὰ ἄρξηται ἡ συζήτης, πρβλ. καὶ V, 3, 115.

2) Συρόπουλ. V, 1, 112. Ἡ ἀπώλεια τοῦ ἀνδρὸς τούτου, οὗ τὸν γενναῖον χαρακτῆρα περιγράφει ἡμῖν ὁ Συρόπουλος (IV, 6, 75), ἦν ἐπαισθητὴ ἰδίᾳ διὰ τὸν Μάρκον καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ· ἔχων τὸν ζῆλον τοῦ Ἡρακλείας καὶ ὑπερβάλλων αὐτὸν κατὰ τὴν παιδείαν, ἠδύνατο νὰ εἶνε δεξιὸς τοῦ Μάρκου βραχίων.

3) Συρόπουλ. V, 10, 125. 126.

4) Συρόπουλ. V, 12. 128. 129.

τοῦ ἐκπνέοντος κράτους⁽¹⁾, οὐδόλως δὲ σφαλλόμεθα ἀποφαινώμενοι, ὅτι τότε δὴ ἡ τοιαύτη πεποιθήσις ἐμορφώθη ἀσφαλῶς μεταξὺ ἄλλων καὶ ἴσως πρώτιστα πάντων παρὰ τῷ ἡμετέρῳ Μάρκῳ. Ἐν τούτοις ἐπανελήφθησαν καὶ πάλιν αἱ ἐπὶ μακρὸν ἔνεκα τῶν παρεμπεσόντων γεγονότων διαμιοπεῖσαι ἐργασίαι τῶν προκαταρκτικῶν συνεδριῶν. Ἡ πέμπτη συνεδρία ἐγένετο περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουνίου⁽²⁾: πρὸ αὐτῆς οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι προσῆλθον τῷ Βασιλεῖ πρὸς συνεννόησιν ἐπὶ τῶν περαιτέρω συζητήσεων ἐν τῷ ἐκλεγέντι ὑπὸ τῶν Λατίνων θέματι περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρός. Ἐνταῦθα ὁ Βησσαρίων διεκήρυξεν ὅτι δὲν θὰ μετᾴσχη τῶν συζητήσεων, διότι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου οὔτε παρεσκευασμένος εἶνε οὔτε γινώσκει τι⁽³⁾. Ὁ Ἐφέσου ὅμως παρετήρησεν ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου αὐτὸς παρεσκευασμένος εἶνε, ἀπαιτεῖ ὅμως ἵνα ὁ Βασιλεὺς δηλώσῃ ἐν ὁποίῳ πνεύματι θέλει νὰ γίνωνται αἱ συζητήσεις, ἐν πνεύματι αὐστηρᾶς καὶ ἀνυποκρίτου ὑπὲρ τῆς ἀληθείας συζητήσεως ἢ «οἰκονομικώτερον». Ὁ Μάρκος κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἱκανῶς ἐσπούδασε τοὺς σκοποὺς ἰδίᾳ τοῦ Βασιλέως, ἐκ δὲ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ παθήματος ἐδιδάχθη, ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου ἐν ταῖς συζητήσεσι κατ' ἀρχὴν ἀπήρεσκε τῷ Παλαιολόγῳ, ζητοῦντι οἰκονομικὴν ἔνωσιν μάλλον ἢ δογματικὴν: διὸ καὶ νῦν, ὅτε κυρίως πρῶτον ἐμελλον νὰ προβῶσιν εἰς ἀληθῆ συζήτησιν, ἐζήτησε νὰ μάθῃ τὴν σαφῆ τοῦ Βασιλέως διάθεσιν⁽⁴⁾. Ὁ Βασιλεὺς, παρὰ προσδοκίαν, ἔδωκε πλήρη ἐλευθερίαν τοῦ λόγου, οὐδεμίαν συστήσας ἐπιφύλαξιν ἢ οἰκονομίαν: οὕτως ὁ Ἐφέσου, μετὰ τὴν δήλωσιν τοῦ Βασιλέως καὶ

¹⁾ Εἰρωνικώτατα καὶ μετὰ πικρίας σημειοῖ ὁ Συρόπουλος (σελ. 129), «τοιαύτη γέγονεν ἡ πρὸς τὴν πόλιν πρώτη βοήθεια τοῦ μακαριωτάτου, καὶ κατωτέρω.

²⁾ Ἰουνίου 4 κατὰ τὰ ἑλλην. πρακτικά. Acta σελ. 26.

³⁾ «Ἐγὼ οὐκ ἔχω τι λέγειν περὶ αὐτοῦ· εἰς μὲν γὰρ τὰ περὶ τῆς δόξης ἔχω λέγειν ἴσως· εἰς τοῦτο δὲ οὐκ οἶδα τί λέξω,», Συρόπουλ. γ. 13, 130.

⁴⁾ Αὐτόθ. «Δεῖ γὰρ ἡμᾶς εἰδέναι ὁποῖαν ἀποδέχεσθε εἶναι τῶν λόγων μεταχείρισιν,».

τὴν ὁμολογίαν τοῦ Νικαίας, ἀνέλαβε μόνος αὐτὸς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐπὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς συζητήσεως. Ἀρξαρμένης τῆς πέμπτης συνεδρίας ὁ Καισαρίνης ἐξέθηκε τὴν περὶ τοῦ δόγματος τούτου διδασκαλίαν τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς γενικοῖς σημείοις αὐτῆς, διὰ λόγου συστηματικοῦ, εἰπὼν ὅτι τὴν διδασκαλίαν ταύτην παρέλαβεν ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἀρχαιοτάτων πατέρων, συνισταμένην ἐν τοῖςδε γενικῶς: α'.) Ἐν τῇ τελείᾳ ἀποδόσει τῆς ἀπολαύσεως ἀπὸ τοῦδε τοῦ χρόνου τοῖς δικαίως καὶ εὐσεβῶς ἀποθνήσκουσι. β'.) ἐν τῇ τελείᾳ κατακρίσει τῶν ἀμετανοήτως τελευτώντων καὶ γ'.) ἐν τῇ σχετικῇ διὰ πυρὸς τιμωρίᾳ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀπαλλαγέντων τοῦ κόσμου, μὴ φθασάντων ὅμως νὰ δεῖξωσι μετανοίας ἔργα καὶ τὸ ἐπιβληθὲν νὰ πληρώσωσιν ἐπιτίμιον (¹). Ὁ Ἰουλιανὸς περὶ ταῦτα ἔδωκε τὸν λόγον εἰς τὸν κυρίως ἐπὶ τούτου συζητήσαντα Ἰωάννην τὸν Τορκουεμάδα· πρὶν ἢ ὅμως οὗτος ἀρξῆται, ὁ Μάρκος ὑπολαβὼν ἀπεκρίνατο πρὸς ὅσα ὁ Ἰουλιανὸς εἶπε, ὁμολογήσας ὅτι ἡ ἔκθεσις τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, οἷαν ὁ Καρδινάλιος ἤδη ἐποίησατο, παρέχει ἰκανὰς ἐλπίδας συνεννοήσεως περὶ τῆς διαφορᾶς ταύτης, ἣτις ἐν Ἀνατολῇ νομίζεται, ἐσφαλμένως μεταδιδομένη, ὡς πολὺ σπουδαιότερα, καὶ τοῦτο ἀκριβῶς δικαιοῖ, λέγει, ὅσα ἐν τῇ προηγουμένῃ συνεδρίᾳ εἶπεν ὁ Καισαρίνης ὅτι διὰ τῆς προσωπικῆς καὶ ἀμέσου συζητήσεως ἀποδείκνυται πολλάκις ὅτι αἱ μεταξὺ τῶν δύο μερῶν διαφοραὶ εἶνε ἥττονος ἢ ὅσον ἐνομίζετο πρότερον ἄξια συζητήσεως (²).

Ἡ δὴλωσις αὕτη τοῦ Μάρκου, κατὰ τὸν Συρόπουλον, ἐκρίθη ὡς

¹) Συρόπουλ. αὐτ. σελ. 130. 131 Acta σελ. 26.

²) Συρόπουλ. V, 13, 131. "Ἀπὸ τῆς ἀφηγήσεως τῆς σῆς αἰδεσιμότητος ὀλίγην εὐρίσκω τὴν μεταξὺ ἡμῶν διαφορὰν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ καὶ ἐλπίζω διορθωθῆναι ἐκείνην, ἣν ὁ Θεὸς εὐδοκήσῃ, Acta σελ. 26. Ἡ ἀπὸ τῆς δηλώσεως ταύτης ἐντοπισμοῦ τοῦ πνευματικοῦ Γρηγορίου ἦν δυσμενὴς διὰ τὸν Μάρκον. Ὁ Γρηγόριος διέρρηξε τὰ ἱμάτια διακηρύττων ὅτι ἡ διαφορὰ εἶνε μεγάλη καὶ κατήγγελλε τὸν Ἐφέσου αὐτὸ τοῦτο ἐπὶ λατινισμῶ, ἵνα μετὰ μικρὸν τάντιθετα ὑποστηρίξῃ. Συρόπουλ. V, 15, 134. 135.

ρηθείσα «οικονομικώτερον» πως «ἢ φιλικώτερον», μετὰ μετριοπαθείας δηλ. ἀλλὰ καὶ μετὰ πάσης εἰλικρινείας· διότι ὅπως πότε ἂν ἦ, ἐν τῇ καὶ οὕτω γενικῶς ἐκτεθείσῃ διδασκαλίᾳ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ὁ Μάρκος διείδε καὶ ὠμολόγησεν ὑπάρχουσαν διαφορὰν ἀπὸ τῆς καθόλου ὀρθοδόξου διδασκαλίας, ἣν καὶ ἀντικρυς ὀνομάζει ἐσφαλμένην, διότι, λέγει, «ἐλπίζει διορθωθῆναι ἐκείνην ἣν ὁ Θεὸς εὐδοκῆσῃ» (1). Ὁ Τορκουεράδα εἶτα ἀνέπτυξε τὸ ζήτημα παραγαγὼν χωρία τῆς Γραφῆς, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς οἰκείας διδασκαλίας, καὶ ἐκ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας κατάλληλα χωρία (2). Τῇ προτάσει δὲ τοῦ Ἐρέσου ἡ συνέχεια τῆς συζητήσεως ἀνεβλήθη εἰς τὴν ἐπομένην συνεδρίαν (3).

Ἐν τῇ κατόπι συνεδρίᾳ ὁ Ἐρέσου ἀπῆντησε τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ἐκτεθεισὶ διὰ λόγου, ὃν ὁ Συρόπουλος ὀνομάζει «ἄριστον», ὑποστηρίζοντα τὴν διδασκαλίαν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Γραφῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων (4). Τῇ συνεδρίᾳ ταύτῃ ἠκολούθησαν καὶ ἄλλαι τινὲς οὐχὶ πολλαί, ἀπὸ τῆς 6 πιθανῶς Ἰουνίου μέχρι τῆς 14, καθ' ἃς ὁ Μάρκος ἠγωνίσθη ἐπιτυχῶς πρὸς τὸν Ἰσπανὸν θεολόγον. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως τούτῳ συνέβησαν γεγονότα ἔχοντα σημασίαν σπουδαιότητα ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ Μάρκου ἐν τῇ συνόδῳ καὶ ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ πρὸς τινὰς τῶν ἰδίων συναδέλφων ἰδίᾳ πρὸς τὸν Βησσαρίωνα καὶ τὸν Πνευματικὸν Γρηγόριον· ὁ τελευταῖος οὗτος ἀπὸ τῆς περὶ πρωτοθρονίας ἔριδος ἤρξατο συστηματικοῦ πο-

1) Ὅτι δὲ ὁ Ἐρέσου ἐνόησεν τὴν διαφορὰν τῶν Λατίνων διορθωτέαν καὶ οὐχὶ ὡς ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Greychton φαίνεται: «ὅποιαν ἐκ τῶν δύο διδασκαλιῶν ὁ Θεὸς εὐδοκῆσῃ,» («ἣν ὁ Θεὸς εὐδοκῆσῃ,») δεικνύται ἐκ τῆς μικρὸν κατωτέρω παρὰ Συροπούλου ἐπιαναλήψεως τῆς ἐκφράσεως τοῦ Μάρκου, ἐνθα τίθεται: «καὶ ἐλπίζω διορθωθῆναι καὶ ταύτην (τὴν διαφορὰν) ἣν ὁ Θεὸς εὐδοκῆσῃ,» (Συρόπουλ. V. 15. 134, 135).

2) Συρόπουλ. V, 13, 131, 132. Acta σελ. 30, 31. Ἐνταῦθα τὰ πρακτικὰ εἶνε ἱκανῶς συγκεχυμένα καὶ πρωθύστερα, οὐδεμίαν τηροῦντα ἀκολουθίαν.

3) Συρόπουλ. V, 13, 132.

4) Συρόπουλ. V, 14' 132. «συνιστῶντα τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα ἀπὸ τε τῆς θείας γραφῆς καὶ ἀπὸ μαρτυριῶν τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων,».

λέμου καὶ ἐκδικήσεως κατὰ τοῦ Ἐφέσου ὄλως ἀσχέτως πρὸς τὰ φιλολατινικά αὐτοῦ αἰσθήματα, ἅτινα εἰσέτι κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον δὲν εἶχον φανῆ (¹). Κατὰ τὸ φανερόν προσποιούμενος ὅτι ἐπελάθετο τῆς ἔριδος ἐκείνης ἤγε διὰ τιμῆς τὸν Ἐφέσου· ἐν τῷ κρυπτῷ ὅμως ὑπέσκαπτε πεισμόνως τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ καὶ τὴν εἰλικρίνειαν τῶν αἰσθημάτων διεβάλλε, τολμήσας ἔτι νὰ καταστήσῃ ὑποπτον καὶ τὴν σταθερότητα αὐτοῦ ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ (²), πειρώμενος νὰ διαρρήξῃ τὰς ἀγαθὰς σχέσεις τῶν οἰκείως πρὸς αὐτὸν ἐχόντων καὶ παντὶ τρόπῳ νὰ καταρρίψῃ τὸ γόητρον τοῦ οὕτω τιμωμένου παρὰ πάντων προσωπικοῦ αὐτοῦ ἐχθροῦ. Αἱ περὶ καθαρτηρίου πυρὸς μέχρι τοῦδε συζητήσεις ἔδωκαν πλέον ἢ ἅπαξ ἀφορμὴν τῷ ἀχαρακτηρίστῳ πνευματικῷ νὰ ἐπιδείξῃ τὸ πρὸς τὸν Μάρκον μῖσος αὐτοῦ. Ὅτε ὁ Ἐφέσου, κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 4 Ἰουνίου ἀπαντῶν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ εἰρημένα ἐξεφράσθη πως μετριοφρόνως καὶ ἵνα προπαρασκευάσῃ τὰ πνεύματα περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς διορθώσεως τῆς λατινικῆς διδασκαλίας, ὁ πονηρὸς Πνευματικὸς ἐξεκώφωσε τοὺς πάντας διαβάλλων τὸν Ἐφέσου καὶ ἀπαιτῶν ἐξηγήσεις τῶν τοιούτων αὐτοῦ μετριοπαθῶν δηλώσεων (³). Ὅτε ὅμως μετὰ τὴν προχώρησιν τῶν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς συζητήσεων ὁ Μάρκος ὑπείσελθὼν τὸν ἀγῶνα ἀπεδείκνυε μεγάλην καὶ οὐσιώδη τὴν διαφορὰν ὁ καλὸς Γρηγόριος ἀνακρούσας πρῦμναν ἐλήνει τὴν δόξαν τῶν Λατίνων ὡς ὀρθὴν καὶ κατεφέρετο κατὰ τοῦ Ἐφέσου, ἀπειλῶν ν' ἀποδείξῃ αὐτὸν πλανώμενον διὰ σχεδαρίου ρητῶν ἀγίων, ἅτινα ὅμως οὐδὲ ὄλως ἐτόλμα νὰ ἐπιδείξῃ τοῖς λοιποῖς (⁴). Ἡ τοιαύτη

¹) Συρόπουλ. V, 15, 135 "Καὶ ἐδόκει ἔτι ὑγιαίνει νὰ περὶ τὴν πίστιν καὶ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν θερμῶς ἐνίστασθαι,,.

²) Ὅτε ἔλεγε μετ' ἐμφάσεως "Ἀνάγκη ἐστὶν ἵνα γινώσκωμεν πῶς λέγει ταῦτα,, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 135.

³) Συρόπουλ. V, 15, 135.

⁴) Ἐνθ' ἄνωτ. "Καὶ παρεδείκνυ σχεδάριον λέγων : ἰδοὺ καὶ τὰ ῥητὰ τὰ ἐναντιούμενα τοῖς παρὰ τοῦ Ἐφέσου προφερομένοις. Οὔτε δὲ ἀνεγίνωσκεν οὔτε τινὶ ἐνεχείριζεν αὐτά,,.

διαγωγή τοῦ ἀνθρώπου τούτου ἀγνοοῦμεν ὁποῖαν ἐντύπωσιν ἐνεποίησε τοῖς ἄλλοις, πάντως ὅμως ἤκιστα ἐπέτυχε τοῦ κυρίου αὐτῆς σκοποῦ ὡς πρὸς τὸν Μάρκον· διότι πάντες ἐξετίμησαν τὴν ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι πολιτείαν αὐτοῦ, θαυμάσαντες τὴν παρρησίαν καὶ τὰς γνώσεις αὐτοῦ (¹). Ἔτι ὅμως σπουδαιότεραν σημασίαν ἔχει ἕτερον γεγονός, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον συμπεσὸν καὶ οὗ τὸ μέγιστον μέρος ὀφείλεται πάλιν τῷ Πνευματικῷ. Ἐν τῇ τελευταίᾳ πρὸ τῆς 14 Ἰουνίου συνεδρία ἐπεδόθη παρὰ τῶν Λατίνων ἔγγραφος ἡ περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς διδασκαλία τῆς Ρωμ. Ἐκκλησίας (²)· ὅτε δὲ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ἀπητήθη ἡ ἐπίδοσις ἐγγράφου καὶ τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας ὁ βασιλεὺς ἀποτεινόμενος τῷ Ἐφέσου ἐγνώρισε τὴν ἀνάγκην συγγραφῆς τοιαύτης ἐκθέσεως. Ὁ Ἐφέσου ἀπαντῶν εἶπεν ὅτι θὰ πράξῃ τοῦτο ὑπὸ μόνον τὸν ὄρον, ἵνα ἢ ὑπ' αὐτοῦ γραφησομένη ἐκθεσις ἐπιδοθῇ τοῖς Λατίνοις, ἵνα μὴ καὶ ἐτέρου γράψαντος προτιμηθῇ ἄλλος, αὐτὸς δὲ εἰς κενὸν φανῆ κοπιήσας (³). Τὴν ἀπόκρισιν ταύτην τοῦ Μάρκου δὲν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν ἀπλῶς εἰς αἴσθημα φιλαυτίας καὶ τὴν συνειδησιν τῆς ἑαυτοῦ ὑπεροχῆς (⁴), ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν σαφῶς ἤδη φανεῖσαν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῆς ἀρξαμένης νὰ μορφῶται μερίδος τῶν δραπετιδῶν (⁵). Ὁ βασιλεὺς συνήνεσεν εἰς τοῦτο· γινώσκων ὅμως καὶ αὐτὸς τὴν ἀρξαμένην διχόνοιαν καὶ θέλων ἴσως νὰ προλάβῃ βιαίαν αὐτῆς

¹) «Καὶ ἐπὶ τῆς παραπάνω ὁ Ἐφέσου καὶ ἐθαυμάζετο ὡς εὐσεβῶς καὶ ἀρίστως διαγωνιζόμενος,». Αὐτόθι.

²) Συρόπουλ. V, 14, 132. Τὰ πρακτικὰ ἐνταῦθα σημειοῦσιν ὅτι αὐτὸς ὁ Μάρκος ἀπήτησεν παρὰ τῶν Λατίνων ἔγγραφον τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διδασκαλίαν τῆς ῥωμ. ἐκκλησίας «πρὸς ἀπολογίαν,» (Acta p. 26), ἐν ᾧ ὁ Συρόπουλος λέγει τὸναντίον: «μετὰ δὲ τὸ γενέσθαι τινὰς διαλέξεις ἐδοξε τοῖς Λατίνοις καλὸν ἵνα καὶ ἐγγράφως συστήσωσιν ἅπερ ἐβούλοντο,»

³) Συρόπουλ. V, 14, 132.

⁴) Ὡς τοῦτο θέλει ὁ Sadow : Βησσαρίων ὁ Νικαίας σελ. 26.

⁵) Ἐκ δὲ τῆς διαγωγῆς τοῦ Γρηγορίου πειθόμεθα ὅτι ἡ σύγκρουσις τῶν μερίδων δὲν ἦτο κενὴ ἰδίᾳ περιοριζομένη μόνον εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν αἰσθημάτων καὶ συμπαθειῶν.

ἔκρηξιν, θεραπεύων τὴν προσβληθεῖσαν ἐκ τούτου φιλοτιμίαν τοῦ Βησσαρίωνος προὔτεινεν ἵνα μετὰ τοῦ Ἐφέσου ἐν τῇ συντάξει τῆς ἐκθέσεως συνεργασθῶσιν (¹) ὁ Νικαίας, ὁ Συρόπουλος καὶ ὁ Πνευματικὸς Γρηγόριος (²). Συνελθόντων ὅμως αὐτῶν παρὰ τῷ Ἐφέσου διεπαίχθη τοιαύτη κωμωδία παρὰ τοῦ Βησσαρίωνος καὶ τοῦ Γρηγορίου, ἣτις ἀπέδειξε τὸν Νικαίας κατώτερον τῶν προσδοκιῶν πάντων. Ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ πονηροῦ πνευματικοῦ κατέτριψαν τὸν χρόνον τῆς ἐργασίας εἰς μικράς καὶ ἀσχέτους πρὸς τὸ προκείμενον φλυαρίας (³), ὥστε παρὰ πάσας τὰς ἐπανειλημμένας τοῦ καλοῦ Συροπούλου παραστάσεις καὶ τὴν ὑπομονὴν καὶ σιγῶσαν ἀποδοκιμασίαν τοῦ Ἐφέσου διέρρευσε πᾶς ὁ χρόνος εἰς μάτην, ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἐπὶ τέλος δὲ ἐξαντληθείσης πάσης ὑπομονῆς ὁ Μάρκος ὑπέδειξεν ὅτι τοιοῦτοτρόπως ἀδύνατον νὰ πράξωσιν τι, ἀπήτησε δὲ νὰ καταλίπωσιν αὐτὸν μόνον, ὅπως γράψῃ τὴν ἐκθεσιν, ἣν κατόπι δύνανται νὰ μελετήσωσιν καὶ ἂν δεῖσῃ διορθώσωσιν.

Οὕτως ἔγραψεν ὁ Ἐφέσου τὸν πρῶτον «περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς» λόγον αὐτοῦ (⁴). ἄλλ' οὗτος δὲν ἐπεδόθη τοῖς Λατίνοις ὡς ἐγράφη· διότι τῇ εἰσηγήσει τοῦ Πνευματικοῦ ἔγραψεν ἐπίσης ἰδίαν ἐκθεσιν ὁ Νικαίας, ὁ ἐπισήμως πρὸ μικροῦ ἔτι ὁμολογήσας τὴν παντελεῖ ἔν τῷ ζητήματι τούτῳ ἄγνοιαν αὐτοῦ. Ὁ Γρηγόριος δὲ παρέστη εἰς τὸ μέσον ὡς ἐπαινέτης τοῦ ἔργου τούτου καὶ πα-

¹) Ἡ συνεργασία αὕτη κατὰ τὸν Συρόπουλον ἔδει νὰ εἶνε μόνον τυπική: «Ἐφάνη οὖν καλὸν ἵνα καὶ τινες ἐξ ἡμῶν παραγένωνται εἰς τὸν Ἐφέσου καὶ γράφηται τὸ γενησόμενον παρόντων καὶ ἡμῶν καὶ ἀκροασμένων καὶ εἰ τί που δεῖσῃ συνεισφερόντων,» (ἐνθ' ἄνωτ.).

²) Αὕτη ἡ ἐκλογή τῶν προσώπων δείκνυσιν τὸ προορατικὸν τοῦ Παλαιολόγου.

³) Συρόπουλ. V, 15, 135.

⁴) Εἴρηται χειρόγραφος ἐν τῇ Ἀμβροσιανῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μεδιολάνου (Montfaucon Biblioth. mss. p. 501 d.) καὶ ἐν τῇ δημοσίᾳ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων κώδ. 1218 n. 2. «*Marci Eugenici homilia prima de Purgatorio Florentia (sic) habita coram S. Poutifice cardinalibus et aliis Ecclesiae latinae doctoribus οὗ ἡ ἀρχή*: «Ἐπειδὴ μετὰ ἀγάπης,»

ρεκίνει τὸν βασιλέα νὰ προτιμήσῃ τοῦτο ὡς «φιλοτιμότερον κατὰ τὴν φράσιν καὶ ῥητορικώτερον». Ὁ βασιλεὺς καὶ πάλιν εὐρεθεὶς μεταξὺ δύο ἀντιπάλων φιλοτιμιῶν προεἶλετο τὴν μέσην ὁδὸν καὶ συνδυάσας ὅ,τι ἀγαθὸν περιεῖχε τὸ τοῦ Βησσαρίωνος σύγγραμμα ⁽¹⁾ μετὰ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Μάρκου, ἀφ' ἧς ἐξεβλήθησαν ἀσθενῆ τινα μόνον καὶ εὐάλωτα ἐπιχειρήματα ⁽²⁾ ἐπέδωκε τοῖς Λατίνοις τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν. ⁽³⁾ Ἐκ τῶν νῦν δὴ συντόμως ἐκτεθέντων σαφῶς καταφαίνεται ὅπως τὰ πράγματα ἠλλοιώθησαν καὶ αἱ σχέσεις τοῦ Μάρκου πρὸς τινὰς τῶν συναδέλφων καθωρίσθησαν ἀκριβέστερον, τὰ δὲ πρῶτα τῆς ὑπολανθανούσης ἀντιθέσεως σπέρματα ἤρξαντο νῦν ἀναπτυσσόμενα ἐν τῷ φανερῷ εἰς πρόδηλον ἀντίπρασιν. Ἡ διαγωγή τοῦ Μάρκου ἀπέναντι τῶν ὁσημέραι προφαινομένων τούτων γεγονότων εἶνε μετριοπαθῆς μὴ μεταπίπτουσα εἰς βιαιότητα, ὡς τοῦτο ἀπὸ τῆς πρώτης εὐκαιρίας οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἔπραξαν, ἀλλ' ὅμως καὶ οὐδὲν σημεῖον δικνύει ὑποχωρήσεως. Ἐν συνειδήσει τῆς ἀνατεθειμένης αὐτῷ ὑψίστης ἐντολῆς τοῦ πρωτόστατεῖν ἐν τῇ συνόδῳ τῶν ἀνατολικῶν περιωρίσθη εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ τοῦτο μελετῶν καὶ γράφων ἀκαταπονήτως καὶ καταλείπων τὰ περὶ αὐτὸν πράγματα ν' ἀναπτύσσωνται αὐτὰ καθ' αὐτά, αὐτὸς οὐδεμίαν ἄμεσον παρέχων ἀρρομίην πρὸς γένεσιν αὐτῶν ἢ ἀλλοίωσιν.

Οἱ Ἕλληνες τὴν οὕτω πως, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, συρραφεῖσαν ἐκθεσιν τῆς ἰδίας διδασκαλίας ἐπαρουσίασαν τοῖς Λατίνοις, οἵτινες ἐγγράφως ἐπίσης ἀπεκρίναντο. Ἐκ τούτου τὸ ζήτημα προ-

1) Συρόπουλ. V, 14 134. «τὸ προοίμιον καὶ τὰς προκαταστάσεις».

2) Π. χ. τινὰ ἐκ τοῦ βίου τῶν ἁγίων ἀνέκδοτα. Ἡ περὶ ἑκατέρου τῶν λόγων κρίσις τοῦ βασιλέως ἦν τοιαύτη: «τὸ μὲν προοίμιον καὶ αἱ προκαταστάσεις εἰσὶ καλλίους αἱ τοῦ Νικαίας, τὰ δὲ ἐπιχειρήματα καὶ αἱ καταστάσεις καὶ αἱ παραστάσεις εἰσὶ κρείττους αἱ τοῦ Ἐφέσου».

3) Ὁ λόγος οὗτος δὲν εἶνε ἐκδεδομένος· τὸ περιεχόμενον ὅμως αὐτοῦ μεταδίδωσιν ἡμῖν ἐν συνόψει ὁ Le Quien ἐν τινι τῶν εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ μελετῶν αὐτοῦ. Dissertat. in Damasc. V, p. LXV καὶ ἐξ. πρὸς, καὶ Crusius Turcograec. p. 18).

σέλαβε μείζονας διαστάσεις και ἐν πολλαῖς διαδοχικαῖς συνεδρίασι (1) μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ἰουλίου κατέτριψαν τὸν χρόνον εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, τοῦ Μάρκου πρὸς τοῦτο δύο ἔτι ἐκδόντος λόγους, τὸν μὲν περὶ τοῦ καθαρτηρίου, τὸν δὲ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν μετὰ θάνατον (2). Διότι ἐκ τοῦ μερικοῦ περὶ καθαρτηρίου πυρὸς ζητήματος προέκυψε γενικώτερον τὸ περὶ τῆς ἀπολαύσεως ἢ τιμωρίας τῶν ψυχῶν μετὰ θάνατον (3), ἔτι δὲ καὶ ἄλλα τινὰ μερικώτερα, εἰς ἃ ἀφορμὴν παρέσχεν ἡ σχολαστικὴ μέθοδος τοῦ ἐξετάζειν καὶ συζητεῖν παρὰ τοῖς Λατίνοις. Κατὰ τὸν χρόνον τῶν συζητήσεων τούτων ὁ Μάρκος ἐγκατελείφθη μόνος καὶ μόνος διεξήγαγε τὸν ἀγῶνα πρὸς τὸν ἔμπειρον σχολαστικὸν θεολόγον Ἰωάννην καὶ πρὸς Ἀνδρέαν τὸν Ῥόδου (4). Ὁ Ἐφέσου ἐγκατελείφθη μόνος καὶ διὰ τρόπου ἀποτομωτάτου καὶ ἐπισήμου παρὰ τοῦ Βησσαρίωνος, ὅστις ἀθετῶν τὴν ἐντολὴν τοῦ βασιλέως, καθ' ἣν οἱ Ὀρθόδοξοι ἄφειλον ν' ἀποφύγωσι πᾶσαν ἄμεσον ἐκθεσιν τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν μετὰ θάνατον, αὐτὸς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Μάρκον ἐξέθηκε τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ γνώμην ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, μεθ' ὃ ἐγκατέλιπε τὴν παρὰ τῷ Μάρκῳ θέσιν αὐτοῦ καὶ παρεκάθισε μετὰ τῶν ἄλλων κατωτέρω. (5) Οἷα δὴποτε αἰσθήματα

1) Ὁ Συρόπουλος λέγει περὶ πολλῶν τοιοῦτων συνεδριῶν. V, 15, 135-136.

2) Τὸν α'. τῶν δύο τούτων λόγων ἐξέδωκεν ὁ Salmasius (Nili archiepisc. Thessal. de primatu Papae. Lugduni Batavorum, ἐν τῷ Librorum de primatu Papae pars I Παράρτημα σελ. 64 - 93), ὅστις ἀποδίδει αὐτὸν ἢ Νεῖλω τῷ Καβάσιλα ἢ τῷ ἀνεψιῷ ἐκείνου Νικολάῳ τῷ Καβάσιλα ἢ τῷ μοναχῷ Βαρλαάμ. Ὁρθῶς ὁμοῦς ὁ συγγραφεὺς τῆς "Ἱστορίας τῆς ἐν Φλωρεντίας συνόδου,, (σελ. 59. 60. ὑποσημ.) νομίζει αὐτὸν ὡς λόγον τοῦ Μάρκου ἢ κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτοῦ. Ὁ τελευταῖος οὗτος περιορισμὸς εἶνε περιττός· διότι ἐν τῷ β'. λόγῳ τοῦ Μ. περὶ καθαρτηρίου οὐδεὶς προσέθηκε τι ἢ ἀφείλε ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ Συροπούλου. (135. 136).

3) Συρόπουλ. V, 15, 136.

4) Αὐτ. 16, 137. "δεινὸν ἡγησάμεθα πάντες τὴν διχόνοιαν, ἣν εἰδείξεν ὁ Νικαίας μηδὲ λόγοις βραχέσι συμμαχῆσαι τῷ Ἐφέσου θελήσας, ἀλλὰ καὶ τῆς καθέδρας ἀναχωρήσας,,.

5) Συρόπουλ. V, 16, 136, 137.

κἂν ὑπηγόρευσαν τῷ Βησσαρίωνι τὴν τοιαύτην διαγωγὴν⁽¹⁾ αὐτῇ εἶνε κατακριτέα ὑπὸ ἔποψιν καὶ ἀπλῆς νομιμότητος. Ἀμφιβολία οὐδεμία ὑπάρχει, ὑπὸ δὲ τοῦ Συροπούλου σαφῶς καὶ λέγεται ὅτι καὶ ὁ Μάρκος ἦν προθυμότετος νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ συζητουμένου γνώμην αὐτοῦ καὶ νὰ πολεμήσῃ καὶ ἀνατρέψῃ τὴν διδασκαλίαν τῶν δυτικῶν⁽²⁾. εἶχεν ὅμως πλεῖον παντὸς ἄλλου συνείδησιν τῆς εὐθύνης, ἣν ἀνέλαβε καὶ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, ὡς ἐκ τῆς θέσεως, ἣν κατεῖχε, ἅμα δ' ἦν νομιμοφρονέστατος καὶ ὑπέκυψεν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Βασιλέως· διὸ καὶ ἐσίγα ἀπέναντι τῶν παρὰ τῶν Λατίνων ἀπαιτήσεων καὶ πασῶν τῶν μετὰ πικρίας καὶ ἰταμότητος ἐπιφερομένων αὐτῷ καὶ τῇ καθόλου ἐκκλησίᾳ μέμψεων⁽³⁾. Ἀλλὰ καὶ μόνος οὕτω διαρρίνας διεξήγαγε τὸν ἀγῶνα πρὸς τοὺς εἰρημένους τῶν Λατίνων προμάχους μετὰ πλήρους ἐπιτυχίας, ὥστε προκάλεσε τὸν θαυμασμὸν πάντων διὰ τὴν ἐτοιμότητα καὶ ἀκρίβειαν τῶν ἀπαντήσεων, ἄνευ προηγουμένης παρασκευῆς· διότι αἱ ἐρωτήσεις καὶ τὰ ζητήματα τῶν Λατίνων ἐπήρχοντο οὕτως ἀπροσδοκῆτως καὶ παράδοξα, οἷα ὡς ἐν παραδείγμασι βλέπομεν παρὰ τῷ Συροπούλῳ⁽⁴⁾. Ἐν τούτοις ἡ παραγομένη διχόνοια καὶ αἱ ἀντιδραστικαὶ τάσεις μεταξὺ τῶν δύο διακεκριμένων μελῶν τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας συνετάραξεν, ὡς εἰκὸς, τοὺς Ἕλληνας, διαβλέποντας ὅτι οὐδὲν ἀγαθὸν ἔπρεπε νὰ προσδοκῶσιν ἐκ τούτου. Ὅσον θάρρος ἐνέπνεεν αὐτοῖς ἡ ἐν ἀρχῇ τῶν συζητήσεων σύμπραξις τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἐν τῷ πρὸς τοὺς Λατίνους ἀγῶνι⁽⁵⁾, τοσαύτην ἀπογοήτευσιν παρήγαγεν εἰς αὐτοὺς ἡ μετὰ

1) Πρὸβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ Sadow φιλοσοφικώτερον μᾶλλον ἢ πραγματικώτερον εἰρημένα σελ. 34, 35.

2) Συρόπουλ. V, 16, 136. "Ὁ δὲ Ἐφέσου ὅσον μὲν τὸ ἐφ' ἑαυτῷ Λυδὸς ἦν εἰς πεδίον· ἤγγετο δὲ τῷ βασιλικῷ κελεύσματι κωλυόμενος ὡσπερ εἰ χαλινῶ τινι καὶ ἐδυσχέραινεν,,"

3) Αὐτόθι.

4) Αὐτ. V. 16, 137.

5) Συρόπουλ. V, 14, 132 "καὶ ἦν ἰδεῖν τὸ τῆς θείας γραφῆς: ἀδελφὸς ὑπ' ἀδελφοῦ βοηθούμενος ὡς πόλις ὄχυρά,,"

πολὺ διαγωγή τοῦ Βησσαρίωνος, ἡ καταλήξασα εἰς τοσοῦτο ἐπίσημον ρῆξιν, ἣτις ἐκίνησε τὴν ἀγανάκτησιν πάντων ⁽¹⁾ ἐπιρριπτόντων πᾶσαν τὴν εὐθύνην τῷ Νικαίας· ἐπειράθησαν λοιπὸν νὰ ἐπιτύχωσι συνεννοήσεως μεταξὺ αὐτῶν, χρώμενοι ὡς μεσάζοντι τῷ Πατριάρχῃ ⁽²⁾. Ὁ κοῦφος γέρων, ᾧ κατ' οὐσίαν ἤρρεσκεν ἡ τοιαύτη διάστασις τῶν ἐπισημοτάτων κληρικῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, οὐδὲν ἔπραξε πρὸς πρόληψιν τοῦ κακοῦ, περιορίσθη δὲ μόνον εἰς ὑποσχέσεις ⁽³⁾. ὄθεν ἡ διαίρεσις παρετείνετο, ἐν δὲ ταῖς κοιναῖς συνελεύσεσι προσήρχοντο μὲν ἀμφότεροι καὶ συνειργάζοντο, κατ' οὐσίαν ὅμως διῆσαντο ἀλλήλων καὶ πολὺ ⁽⁴⁾. Ὀλίγαι τινὲς συνεδρίαὶ μετὰ τοῦτο ἐπηκολούθησαν, ἐν αἷς ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας ὑπερήσπισεν ἐπὶ τῇ βάσει χωρίων ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τὴν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς διδασκαλίαν, ἴσως εἰς ἀνασκευὴν τῶν ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν ἀνατολικῶν· διότι οὐδεὶς φέρεται ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀπαντήσας τοῖς περὶ τούτου τῷ Ῥόδου ⁽⁵⁾. Ἀπὸ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ ρήτωρ μετέβη εἰς ὅλως ἄσχετον πρὸς ἐκεῖνο κεφάλαιον, τὸ περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἐν τῇ θεότητι, καὶ ἐνίστατο ἀπαιτῶν τὸν Ἐφέσου ἀπάντησιν καὶ ἐκθεσιν τῆς περὶ τούτου διδασκαλίας τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Ἐφέσου περὶ τούτου οὐδεμίαν ἀπάντησιν ἔδωκε κωλυόμενος ὑπὸ τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ βασιλέως, εἶπεν ὅμως, ὅτι ὅταν ἐπιστῇ ὁ καιρὸς πρὸς τοιαύτας συζητήσεις προθύμως θὰπραγματευθῇ καὶ περὶ τοῦ θέματος τούτου ⁽⁶⁾. Οὕτω περὶ τὰς ἀρχὰς ἢ τὰ μέσα

1) "Δεινὸν ἠγησάμεθα πάντες,, V, 16, 137. Πρὸβλ. καὶ V, 17, 138. 139.

2) Ἰδίᾳ ἐν τούτῳ εἰργάσθη ὁ Συρόπουλος καὶ ὁ Λακεδαιμονίας.

3) Ἀτόθι. V, 17, 138. 139.

4) Ἀτ. 139. "Ἄλλ' ἔκτοτε ἦσαν διηρημένοι· καὶ συνήρχοντο μὲν τῷ δοκεῖν καὶ πρὸς λόγους ἐχώρουν, τῇ δ' ἀληθείᾳ καὶ πάνυ δίσταντο,,.

5) Συρόπουλ. V, 18, 140.

6) Συρόπουλ. V, 18, 140. "Ἡμεῖς εὐκόλως ἔχομεν ἀποκριθῆναι περὶ ὧν ἀπαιτεῖς, ὅτι δὲ οὐ συνήλθομεν ἀρτίως ἐπὶ τὸ λέγειν περὶ αὐτοῦ, διὰ τοῦτο οὐδὲ ἀπολογοῦμεθα νῦν. Ὅταν δὲ φανῇ καὶ τοῖς ἡμετέροις ἐγκαιρον εἰσεῖν περὶ αὐτοῦ ἐροῦμεν ἅπερ ἐν ὁ Θεὸς ἡμῖν χορηγήτη,,.

τοῦ Ἰουλίου διελύθησαν αἱ ἐπὶ τῶν δευτερευόντων ζητημάτων προκαταρκτικαὶ συζητήσεις, καθ' ἃς ἐκ τῶν δύο προτεθέντων ζητημάτων συνεζητήθη μόνον τὸ περὶ καθαρτηρίου πυρός· εἰς πρακτικόν τι ὅμως συμπέρασμα δὲν κατέληξαν οὔτε συνεφώνησαν ἐν τινι σημείῳ, ἀλλ' ἐκάτεροι ἐνέμειναν ἐν τῇ ἰδίᾳ δόξῃ (1).

Πρὶν ὅμως μεταβῶμεν εἰς τὴν περαιτέρω τῶν γεγονότων ἀνέλιξιν ἐπισκοπήσωμεν διὰ βραχέων τὸ οὐσιώδες τῶν περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρός συζητήσεων μέρος, ἐν ᾧ ὁ ἡμέτερος Μάρκος ἦν ὁ ἐξηγητὴς ἅμα καὶ εἰσηγητὴς τῆς περὶ τούτου διδασκαλίας τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ μόνος πολέμιος τῆς διδασκαλίας τῶν Λατίνων.

Εἶδομεν, ἐκ τῆς δηλώσεως ἤδη αὐτοῦ, ὁποῖαν ἐντύπωσιν ἐνεποίησεν αὐτῷ ἡ σύντομος καὶ διὰ γενικῶν ἐκφράσεων ἐπιδοθεῖσα ἐκθέσις τῆς διδασκαλίας ταύτης ὑπὸ τοῦ Καισαρίνη. Ἐν αὐτῇ ὁ Μάρκος διείδεν οὐχὶ μεγάλας διαφορὰς ἀπὸ τῆς διδασκαλίας ἀνατολικῶν τινῶν συγγραφέων, οὐ μόνον νεωτέρων ἀλλὰ καὶ μάλιστα παλαιῶν (2). Ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Ἰουλιανοῦ ὡς βάσις ὑπέκειτο κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Μάρκου ἡ ἰδέα τῆς ὠφελείας τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας διὰ τοὺς μὴ ἐν θανάσιμοις ἀμαρτήμασιν ἀποθανόντας· τοῦτο δὲ ἦν κοινὸν ἐπαφῆς σημεῖον μεταξὺ τῆς διδασκαλίας ἀμφοτέρων τῶν ἐκκλησιῶν· ἔπειτα ἡ ἀπλῶς ἐρριμμένη φράσις «καθαρτήριο πῦρ» ἄνευ περαιτέρω ἐξηγήσεως δὲν παρίστη δυσκολίας τῷ Ἐφέσου νὰ δώσῃ αὐτῷ σημασίαν μεταφορικὴν σύμφωνον πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο ὁ Μάρκος ἐξήνεγκεν ἐκ πρώτης ἐντυπώσεως τὸ ἀγαθὸν συμπέρασμα ὅτι τῆς διαφορᾶς οὔσης οὐχὶ μεγάλης ἡ διόρθωσις εὐχερῶς θὰ ἐπέλθῃ (3). Ὅτε ὅμως ἡ συζήτησις προέ-

1) Αὐτόθι. «ἀλλ' οὐδὲ συμπέρασμά τι γέγονε περὶ αὐτοῦ,».

2) Π. χ. Εὐστράτιος πρεσβύτερος ἐκ Κων)πόλεως παρὰ Φωτίῳ Biblioth. cod. CLXXI· (πρβλ. καὶ Allatius de purgatorio p. 336—580.)

3) Διὰ τὴν περιέργον εἶνε ὅτι καὶ μετὰ τ' ἑσάρως καὶ πλέον αἰῶνας οἱ καθολικοὶ γράφοντες περὶ καθαρτηρίου πυρός ἐν ταῖς πρὸς ἡμᾶς συζητήσεσι ἀκολουθοῦσι τὸν αὐτὸν τῆς γενικότητος καὶ ἀοριστίας τρόπον, ὥστε ἂν τις κρίνῃ ἐκ τῶν νεωτάτων αὐτῶν ἐκθέσεων θὰ ἐξαγάγῃ κρίσιν καὶ αὐτῆς τῆς

δη μερικωτέρα καὶ ἡ διδασκαλία τῶν Λατίνων ἀνεπτύχθη παρ' αὐτῶν σαφέστερον προφορικῶς τε καὶ ἐγγράφως, τότε ὁ Μάρκος ἐννοήσας πᾶσαν τὴν πραγματικὴν διαφορὰν μετέβαλεν ὅλως γνώμην περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς διαφορᾶς τῶν δύο διδασκαλιῶν (1). Ἐν τῇ πρώτῃ ἐγγράφῳ ἐκθέσει τῶν Ἀνατολικῶν, ἣν ἀνέγνω μὲν ὁ Βησσαρίων, ἧς ὅμως τὸ οὐσιῶδες καὶ πλεῖστον μέρος ἀνήκει τῷ Μάρκῳ (2), οὗτος ἐξέθηκε τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας, ἠρμήνευσε τὰ χωρία, ἐφ' ὧν οἱ Λατίνοι κυρίως στηρίζουσι τὴν ἰδίαν περὶ τοῦ καθαρτηρίου δόξαν, ἰδίᾳ τὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (ἀ'. Κορινθ. 3, 11—15), ἐπήγαγε δὲ κατόπιν παραλληλισμὸν μεταξὺ τῆς διδασκαλίας ἐκατέρας τῶν ἐκκλησιῶν, ἐπιμείνας εἰς ἐκεῖνο, ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία πῦρ ἀποδέχεται, ἀλλὰ μόνον ἓν, τὸ αἰώνιον, ἀντὶ δὲ τοῦ καθαρτηρίου διδάσκει σχετικὴν τῶν ψυχῶν μετὰ θάνατον κατάστασιν ἀπολαύσεως ἢ τιμωρίας, ἧς τὴν δύναμιν καὶ ἔντασιν ἐλαττοῖ ἢ μεσιτεία τῆς ἐκκλησίας διὰ τῶν ἰδίων θυσιῶν καὶ εὐχῶν (3). Ὅτε δὲ οἱ Λατίνοι προσεκόμισαν ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν καὶ ἕτεραν

τοῦ Μάρκου εὐνοϊκωτέραν περὶ τῆς ψευδοδιδασκαλίας ἐκείνης, ἣτις ἔδωκε πλουσίαν τροφήν εἰς τὸν Δάντην καὶ εἰς τὰς postillas τῶν μεσαιωνικῶν ἱεροκηρύκων τῆς Δύσεως. Πρὸβλ. Ἀπάντ. εἰς τὰς περὶ τῶν χωριζουσῶν τὰς δύο ἐκκλ. διαφορῶν πατριαρχ. καὶ συνοδ. Ἐγκύκλιον ὑπὸ Μ. Μ. ἱερέως καθολικοῦ 1895 σελ. 50—55 καὶ S. Brandi, ἱησοῦτου: περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν 1896 σελ. 53. 54. Μόνας δὲ ὁ Abbé L. Duchesne, εἰς τῶν διαπρεπῶν συγχρόνων ἡμῶν θεολόγων τῆς Γαλλίας, ποιεῖται ἐν τούτῳ ζηλωτὴν ἐξάφρῃσιν διαχωρίσας, τὴν περὶ πουργατορίου ἀθθεντικὴν διδασκαλίαν τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν “φαντασιοκοπημάτων τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ἀχαλινώτων ἱεροκηρύκων,, καθ' ὧν ἐν δικαίᾳ ἀγανακτήσει ἐπιτίθεται (Eglises Separées p. 104—107).

1) Συρόπουλ. V, 15, 135 “πάλιν δ' αὐ ὅτε τὸν ἀγῶνα εἰσέδω ὁ Ἐφέσου καὶ μεγίστην ἀπεδείκνυ τὴν διαφορὰν καὶ παραστάσεις προσεκόμιζε τῶν ἀγίων, δι' ὧν ἀριδῆλως ἐφαίνετο ἡ δόξα αὐτῆ ἐναντία τῇ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας,,

2) Συρόπουλ. V, 14, 134.

3) Acta σελ. 30, 31. Βλ.π. καὶ Gorski Ἱστορίαν τῆς Φλαρεντινῆς Συνόδου p. 58. 59.

γραπτήν ἔκθεσιν μετὰ γραφικῶν χωρίων καὶ μαρτυριῶν ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων ἀμφοτέρων τῶν ἐκκλησιῶν ὁ Μάρκος ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτοῦ περὶ καθαρτηρίου πυρὸς λόγῳ ἐποίησεν ἀνασκευὴν ἀναιρέσας τὰς ἐξηγήσεις καὶ παρερμηνείας τῶν χωρίων τούτων. Ἐν τῇ ὀρθῇ ἐρμηνείᾳ τῶν χωρίων τῆς Γραφῆς προσῆγε τὰς ἐξηγήσεις τῶν πατέρων, ὧν τὸ ἐπιτυχὲς ὑπὲρ τὰς ἐξηγήσεις τῶν Δυτικῶν πατέρων ἀπέδειξεν ἐπίσης οὐχὶ ἄνευ εἰρωνείας εἰπὼν, ὅτι οἱ Ἕλληνες πατέρες ἀκριβέστερον καὶ ὀρθότερον ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι τὸν Ἑλληνιστὶ γράψαντα Παῦλον μαλλον ἢ οἱ Λατῖνοι. Τάχιστα ἀπεδείχθη ἐκ τῶν συζητήσεων, ὅτι οὐδεμία γραφή καὶ οὐδεὶς τῶν πατέρων διδάσκει τὴν ὑπαρξίν πυρὸς καθαρτικοῦ, διὸ οἱ Λατῖνοι ἐκόντες ἄκοντες ἔδωκαν εἰς τὸ ζήτημα γενικωτέραν ὄψιν, μεταπεσόντες εἰς συζητήσιν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν μετὰ θάνατον· διότι πάντα τὰ χωρία τῶν πατέρων ὅσα παρήγαγον περὶ τούτου καὶ μόνου λέγουσιν⁽¹⁾. Οἱ Λατῖνοι ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς περὶ τούτου διδασκαλίας αὐτῶν καὶ ἐν τῇ ὑπερασπίσει αὐτῆς ἐνέμειναν ἐν ἐκείνῳ, ὅτι οἱ μὲν δικαίως ἀποθανόντες καὶ ὁσίως ἀπολαύουσι τελείας μακαριότητος, οἱ δὲ τάναντία ἐντελοῦς τιμωρίας, οἱ δὲ μετανοήσαντες μὲν μὴ δυνηθέντες ὅμως καὶ ἔργα μετανοίας νὰ ἐπιδείξωσι ἀπέρχονται εἰς τὸ καθαρτήριο πῦρ. Ὁ Μάρκος τὸ μὲν πρῶτον κωλυόμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος οὐδὲν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀπεφήνατο, εἶτα ὅμως ἐπιτρέψαντος ἐκείνου, διὰ τοῦ ὑστάτου τῶν τριῶν αὐτοῦ περὶ καθαρτηρίου πυρὸς λόγων ἐξέθηκε τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας, καθ' ἣν οὔτε οἱ δίκαιοι τελείως ἀμείβονται μέχρι τῆς κοινῆς ἀναστάσεως, οὔτε οἱ θανάσιμως ἀμαρτόντες διὰ τῆς γεένης τιμωροῦνται, ἀλλὰ σχετικῶς ἑκάτεροι ἀπολαμβάνουσιν ἄξια ὧν ἔπραξαν, μετὰ τῆς ἐλπίδος τῆς ἐν τῷ μέλλοντι τελείας ἀμοιβῆς⁽²⁾. Ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ θέμα-

¹) Acta σελ., 32. Συρόπουλ. γ, 16, 136, 139.

²) Συρόπουλ. γ, 17, 139 "Μόλις ἐνέδωκεν (ὁ βασιλεὺς) καὶ ἐξέδετο ταύτην (τὴν περὶ καταστάσεως τῶν ψυχῶν διδασκαλίαν τῆς Ἀνατ. Ἐκκλησίας)

τος τούτου γενικῶς ἢ ἀπὸ τῶν λόγων τοῦ Μάρκου ἐντύπωσις ἦν ζωηρὰ καὶ μεγίστη (¹), ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας ἢ ἀπὸ τοῦ τρόπου τοῦ συζητεῖν τῶν ἀντιπάλων μεταπιπτόντων συχνάκις εἰς ζητήματα ἄσχετα πρὸς τὸ προκείμενον προुकάλει ἐνίοτε τὴν εἰρωνεῖαν καὶ τὰ σκώμματα τῶν ἡμετέρων (²). Ὅπως πότε ἂν ἦ, αἱ περὶ καθαρτηρίου πυρὸς συζητήσεις εἰς οὐδὲν κατέληξαν συμπέρασμα, τὰ δὲ περὶ αὐτοῦ ἐν τῷ Φλωρεντινῷ ὄρω κείμενα ἐπ' οὐδεμίας στηρίζονται συμφωνίας, εἰμὴ ἐπὶ τῆς αὐτοβουλίας τοῦ θριαμβεύοντος ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης καὶ τῆς ἀνωτέρας βασιλικῆς βίας καὶ τῶν καιρικῶν περιστάσεων, αἵτινες περιέβαλλον τοὺς ὑπογράψαντας Ἑλληνας καὶ μόνον εὐάριθμοι Λατίνοι ἐπικαλοῦνται καὶ σήμερον ἔτι τὸ κῦρος αὐτῶν (³).

Μεταξὺ δὲ τούτων γενομένων ὁ ἀποταχθεὶς πρὸς συνάθροισιν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας χρόνος παρήρχετο καὶ ὁ τέταρτος μὴν διήνευε τὰς τελευταίας αὐτοῦ ἡμέρας, ἐν ᾧ οἱ μὲν Ἑλληνες ἐδοκίμαζον τὰ δεινὰ τοῦ ἐν τῇ ξένη βίῳ, τὴν στέρησιν τῶν ἀναγκαίων ἕνεκα τῆς μὴ ἐπιδόσεως τοῦ σιτηροῦ (⁴), τὸν περιορισμὸν ἐν τῇ στενῇ περιφερείᾳ τῆς Φερράρας, ἐξ ἧς διὰ τῆς διαταγῆς τοῦ βασιλέως ἐκωλύοντο νὰ ἐξέλθωσι (⁵), τὸν ἐνσκήψαντα λοιμὸν, ἀπ' οὗ παραδόξως μόνον αὐτοὶ ἀπρόσβλητοι διετέλεσαν (⁶), ὁ δὲ βασιλεὺς κατέτριβε μάταιον τὸν χρόνον εἰς κυνηγέσια παρὰ τὴν Φερράραν κωφεύων εἰς πάσας τὰς ἐπανειλημμένας τῶν Ἑλλήνων παρακλήσεις (⁷) πρὸς σπουδαιοτέραν

ὁ Ἐφέσου ἐν τῷ ὑστέρω τῶν δηλωθέντων αὐτοῦ τριῶν λόγων καὶ διεκομίσθη πρὸς ἐκείνους,.

¹) Συρόπουλ. V, 16, 137. "Ἡμεῖς δὲ ἐθαυμάζομεν πῶς ὁ Ἐφέσου εὐθὺς ἐδίδου τὰς λύσεις μετὰ παραστάσεων γραρικῶν, μὴ προεἰδῶς ἢ προέθετο προτείνειν ὁ Ἰωάννης, καὶ κατωτ. πρβλ. V 15, 136.

²) Πρβλ. Συρόπουλ. V, 16, 137.

³) Βλ.π. Brandi περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν 1896 σελ. 24.

⁴) Συρόπουλ. V, 18, 139.

⁵) Συρόπουλ. VI, 1, 144.

⁶) Αὐτόθι VI, 3, 144, 145. Acta σελ. 33. 33.

⁷) Αὐτόθι VI, 2, 142, 143; 3, 144, 145.

φροντίδα περί τοῦ ἔργου τῆς ἐνώσεως, ὁ δὲ γέρων Πατριάρχης τοὺς πάντας ἀπατῶν καὶ οὐδενὶ πιστεύων οὐδεμίαν ἐδείκνυε διάθεσιν πρὸς τὸ προκείμενον ἔργον⁽¹⁾. Οἱ δὲ Λατίνοι ἐνέκειντο ἀπαιτοῦντες τὴν ἑναρξίαν τῶν ἐργασιῶν⁽²⁾ καὶ ἀπατῶντες τοὺς Ἑλληνας περὶ τῆς προσεχοῦς ἀναμενομένης προσόδου εἰς τὴν σύνοδον ἀντιπροσώπων τῶν ἡγεμόνων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Αἱ διαθέσεις ὅμως τῶν Ἑλλήνων ἐν μέσῳ τῆς τοσαύτης ἀδρανείας καὶ τῆς πανταχόθεν περιστοιχούσης αὐτοῦς ὑπουλότητος καὶ ἀπάτης ἐγίνοντο ὡσημέραι δυσμενέστεραι πρὸς τοὺς Λατίνους καὶ ἡ δυσπιστία ἠξάνετο νῦν μάλιστα μέχρις ἀπιστεύτου βαθμοῦ⁽³⁾. Γεγονότα δὲ τοιαῦτα, οἷα ἐκτίθενται παρὰ τῷ Συροπούλῳ, πληρέστατα δικαιούσι τὰς διαθέσεις ταύτας τῶν Ἀνατολικῶν⁽⁴⁾, ὧν τινες ἤδη ἱκανῶς πεισθέντες περὶ τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων καὶ προβλέποντες τὰ μέλλοντα⁽⁵⁾ ἐπειράθησαν νὰ φύγωσι κρύφα οὔτως ἢ ἄλλως ἐκ τῆς Φερράρας καὶ καθόλου ἐκ τῆς Ἰταλίας. Καὶ ἐπέτυχον μὲν τινες ἐκ τῶν κατωτέρων κληρικῶν, παρὰ πάσας τὰς ἀντιπράξεις τοῦ Πατριάρχου, ν' ἀπέλθωσιν εἰς Κων(σταντι)νολιν⁽⁶⁾. Τοῦτο ὅμως ἐπεισε τὸν βασιλέα καὶ τὸν Πατριάρχην αὐστηρῶς νὰ περιορίσωσι τοὺς λοιπούς, ἂν μὴ θέλωσι ν' ἀποτύχη ὁ σκοπὸς τοῦ προκειμένου ἔργου⁽⁷⁾. Δευτέραν ἀπόπειραν ἀποδράσεως ἐκ Φερράρας ἐδοκίμα-

1) Αὐτόθι VI, 3, 144, 4, 145, 146—148.

2) Αὐτόθι. 5, 148.

3) Πρὸβλ. τὸ παρὰ Συροπούλῳ ἀναφερόμενον γεγονός, ὅτι τινες τῶν ἀρχιερέων προσκληθέντες μετὰ τοῦ Πατριάρχου παρὰ τῷ Πάπῃ εἰς γεῦμα, ἀπεχώρησαν κατ' αὐτό, "τὸ κόνειον φοβούμενοι," (Συρόπ. VI, 2, 143).

4) Συρόπουλ. ΔΙ, 4, 145. Οἱ Λατίνοι διὰ λιβέλλου διανεμηθέντος εἰς τὸν λαὸν τῆς Φερράρας, διεφήμισαν ὅτι οἱ Ἑλληνες ἔχουσι 54 αἰρέσεις.

5) Συρόπουλ. VI, 1, 142.

6) Συρόπουλ. VI, 1, 142. Τίνες ἦσαν οἱ "τρεῖς," κληρικοί, ὧν μνησίαν ποιεῖται ἐνταῦθα Συρόπουλος ἄγνωστον. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ἡ πρῶτος αὐτῶν φυγὴ εἶχε σπουδαίαν σημασίαν ἐν τῇ προδιαθέσει τῶν πνευμάτων ἐν Κωνσταντινουπόλει.

7) Συρόπουλ. VI, 8, 153.

σεν ὁ Ἡρακλείας, καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν τοῦ Συροπούλου διήγησιν μόνος ὁ τελευταῖος ἔτυχεν ἀδείας ν' ἀπέλθῃ εἰς Κων)πολιν ⁽¹⁾, ὁ δὲ Ἡρακλείας μόνον μέχρι τῆς Βενετίας, ὁ δὲ Μάρκος συνώδευσε τὸν ἀδελφὸν μόνον μέχρι τῆς παραλίας καὶ τοῦ πλοίου ⁽²⁾. Ἐκ τοῦ γενομένου ὅμως θορύβου παρὰ τοῖς ἐν Φερράρα Ἑλλησιν ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τοῦ Ἡρακλείας ⁽³⁾ σαφῶς καταφαίνεται, ὅτι τοῦλάχιστον ὁ Ἡρακλείας ἐσκόπει ὅλως νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Ἰταλίαν. Ἡ φυγὴ αὐτῆ τῶν δύο ἐπισήμων ἀρχιεπισκόπων ἐνέβαλεν εἰς σύγχυσιν καὶ ταραχὴν τοὺς ἐν Φερράρα, παραδόξως δὲ πῶς ὁ μάλιστα ἀνησυχήσας ἦν ὁ Βησσαρίων, ὅστις παρέστησεν εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅτι ἡ φυγὴ τῶν δύο Μητροπολιτῶν τούτων, ἀντιπροσώπων δύο πατριαρχικῶν θρόνων, θὰ ἐπενέγκῃ τὴν διάλυσιν τῆς συνόδου ⁽⁴⁾. Ὅπως δὴποτε κατωρθώθη ἡ ἐπαναγωγὴ αὐτῶν εἰς τὴν πόλιν.

Ἐν τούτοις μετὰ πολλὰς ἀπαιτήσεις τῶν τε ἡμετέρων ⁽⁵⁾ καὶ τοῦ Πάπα ἐπανῆλθεν ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τῶν κυνηγεσίων καὶ μετὰ τινὰς γενομένας συνδιασκέψεις μετὰ τοῦ Πατριάρχου συνήγαγε τοὺς Ἑλληνας πρὸς ἐπίλυσιν ζητημάτων τινῶν, ἅτινα ἐπέβαλλεν ἡ ἀρξομένη μετὰ μικρὸν οἰκουμενικὴ σύνοδος. Πρῶτον τοιοῦτο ζήτημα, σπουδαιότατον καὶ ἐκ πολλοῦ ἐπασχολοῦν

¹⁾ VI, 7, 151.

²⁾ 153. "ὁ δὲ Ἐφέσου χάριν τῆς συνοχίας τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ εἶπεν ἐλθεῖν,,. Ἐσφαλμένως ὁ Werschauer: Ueber die Quellen zur Geschichte des Florentiner Concils. Breslau 1881 σελ. 54, νομίζει ὅτι καὶ ὁ Μάρκος ἐσκόπει ν' ἀποδράσῃ.

³⁾ Αὐτόθι, 152. "ὁ δὲ εἶπε πολλὰ πρὸς ἀποφυγὴν καὶ ὅτι ἀπατώσιν ἡμᾶς, ἀλλ' οὐ ποιήσουσι συνόδους,,.

⁴⁾ VI' 7. 152. 153 "εἰ οὖν οὗτοι ἀπέλθωσιν ἤδη ἐπαύσατο καὶ ἡ σύνοδος· εἰσὶ γὰρ καὶ οἱ δύο τοποτηρηταί, καὶ ἀποδημησάντων αὐτῶν οὐ δυνήσονται συμπεράναί τι οἱ ἐνταῦθα καταλειφθέντες,,.

⁵⁾ Σιρόπουλ. VI, 3, 144; 4, 146; 147.

τοὺς ἡμετέρους, ἦν ἡ ἀριθμητικὴ ἀνισότης αὐτῶν πρὸς τοὺς Λατίνους ἐν τῇ συνόδῳ ⁽¹⁾, ἦτις, ἂν ἤθελεν ἐπικρατήσῃ ὁ νόμος τῆς πλειοψηφίας, συνεπῆγεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν καταδίκην τῶν Ὀρθοδόξων. Διὰ τοῦτο κατὰ κοινὴν ἀπόφασιν τῶν Ἑλλήνων ἀπεστάλη ὁ Ἐρέσου ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου, τοῦ Μ. Χαρτορύλακος καὶ τοῦ Συροπούλου πρὸς τὸν Πάπαν, ἵνα πραγματευθῶσι τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ἀπαιτήσωσι νομιμωτέρους ὄρους ἐν τῇ ψηφοφορίᾳ. Ὁ Πάπας ἀπεδέξατο τὴν πρεσβείαν ἐν πάσῃ τῇ παπικῇ ἐπισημότητι ⁽²⁾. Ὁ Μάρκος λαβὼν τὸν λόγον, ἐξέθηκεν αὐτῷ ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀντιλέγουσιν εἰς τὴν ἑνωσὶν τῶν ἐπισήμων ἐργασιῶν τῆς συνόδου. Ἡ σύνοδος ὅμως αὕτη, μέλλουσα νὰ ἔχῃ ἀξίαν οἰκουμενικὴν, κατὰ μὲν τὰλλα ὁμοιάζει πρὸς τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας οἰκουμενικὰς συνόδους, καθ' ἑν ὅμως διαφέρει ἐκείνων, ἡ δὲ διαφορὰ προκύπτει ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν περιστάσεων. Ἐν ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις, λέγει, ἡ καθόλου Ἐκκλησία παρίστατο ἠνωμένη καὶ ὡς τοιαύτη ἐδίκασε τοὺς αἰρετικούς· νῦν δὲ ἡ Ἐκκλησία παρίσταται διηρημένη, ἐκ δὲ τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς συμβαίνει ὥστε αὐτοὶ οἱ ὑπεύθυνοι νὰ εἶνε ἅμα καὶ κριταί. «Χρὴ οὖν ὑμᾶς εἰδέναι ἃ λέγομεν ἡμεῖς, καὶ ἡμᾶς μαθεῖν ἅπερ ὑμεῖς βούλεσθε» ⁽³⁾. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη τῶν Ἀνατολικῶν ἀπῆρесе τῷ Πάπᾳ· διὸ μετὰ συνδιάσκεψιν κατὰ μόναν ⁽⁴⁾ μετὰ τῶν περὶ αὐτόν, ὁ Πάπας ἀπεκρίνατο διὰ λόγου, ἐν ᾧ σαφέστατα καὶ ἄνευ ὑποστολῆς ἀπεκάλυψε τοὺς ὄρους, ἐφ' οἷς ἐνόουν οἱ Λατῖνοι τὴν ἑνωσιν καὶ ὅπως ἔβλεπον εἰς τὴν παροῦσαν σύνοδον. Κατηγορήσας τῶν Ἑλλήνων βραδύτητα καὶ ἀμέλειαν ⁽⁵⁾

¹⁾ Συρόπουλ. VI, 5, 148. 149 ; 8, 153—10, 156 πρὸλ. Acta σελ. 33. Οἱ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου φόβοι ἐπησχόλουν τοὺς Ἕλληνας ἤδη πρὸ τῆς συνόδου, πρὸ 12 δὲ ἐτῶν ὁ Πλήθων συνεβούλευσε τῷ βασιλεῖ, ἵνα μὴ ἀπέλθῃ εἰς Ἰταλίαν πρὶν ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐν τῇ συνόδῳ δύναμιν τῶν ψήφων (155).

²⁾ Συρόπουλ. VI, 5, 149.

³⁾ Συρόπουλ. ἐνθ' ἀνωτέρω.

⁴⁾ Λεγόθῃ «εἶτα ἰγγαγον ἡμᾶς εἰς τι δωμάτιον καὶ ἐκαθήσαμεν, ἐκεῖνοι δὲ ἐβουλεύσαντο ἄραν ἱκανήν».

⁵⁾ Συρόπουλ. VI, 5, 149.

ἐν τῷ ἔργῳ τῆς συνόδου εἶπεν ὅτι ἀπλούστατα οὐδεμία τροποποίηση δύναται νὰ γένηται ἐν τῇ πορείᾳ καὶ ταύτης τῆς συνόδου ὡς καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς οἰκουμενικὰς. Μετὰ ἀγανακτήσεως δὲ καὶ ἐμπαιγμοῦ ἀπερχομένων αὐτῶν εἶπεν ὅτι «ἔχετε εἰς τὴν Ἰταλίαν μῆνας ἑπτὰ καὶ ἐποιήσατέ μοι μίαν τζέτουλαν καὶ ἐνθυμίζω ὑμῖν τοῦτο». Εὐδηλον οἶαν ἐντύπωσιν ἠδύνατο νὰ ἐμπούησῃ ὁ λόγος οὗτος ⁽¹⁾ τοῦ Εὐγενίου καὶ παρὰ παντὶ μὲν ἄλλῳ, πολὺ δὲ μᾶλλον παρὰ τῷ Ἐφέσου, ὃν ἤρκεσεν ἐντελῶς νὰ πείσῃ περὶ τῆς ἐκβάσεως πάσης ταύτης τῆς ἐλεεινῆς υποθέσεως καὶ ν' ἀναγκάσῃ αὐτὸν νῦν ἤδη μᾶλλον ἢ ἄλλοτε ποτε νὰ σχηματίσῃ ἀμετάκλητον γνώμην εἴτε ὑπὲρ τῆς ἀκραιφνοῦς καὶ γενναίας ὑπερασπίσεως τῆς Ὁρθοδοξίας εἴτε ὑπὲρ ὀλοσχεροῦς υποχωρήσεως. Ἐὰν μέχρι τοῦ σημείου τούτου ὑπῆρχεν, ἔστω καὶ ἐλαχίστη ταλάντευσις παρὰ τῷ Μάρκῳ περὶ τῆς ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐνώσεως πολιτείας αὐτοῦ, ὁ λόγος οὗτος τοῦ Πάπα ἀπαξ καὶ διὰ παντὸς διέγραψε τὴν περαιτέρω αὐτοῦ ἐν τῷ οἰκτρῷ τούτῳ ἔργῳ πολιτείαν. Ἐν τούτοις ὁ Πάπας κατ' οὐσίαν ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὸν σκοπὸν τῆς πρεσβείας· διὸ μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀπέστειλεν ἰδίαν πρὸς τοὺς Ἑλληνας πρεσβείαν, ἣτις καὶ ἐδοκί-

1) Παρατίθεμεν πλήρες τὸ κείμενον τοῦ λόγου τούτου, ὡς αὐτὸ παρὰ τῷ Συροπούλῳ εὐρίσκομεν, διὰ τὴν ἐπιρροήν, ἣν ἔσκησεν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Μάρκου: «Ἐγὼ ἐστειλα τὰ κάτεργα καὶ ἔφθασαν εἰς ὑμᾶς κατὰ τὸν Σεπτέμβριον καὶ ἦν ἀρκετὸν ἵνα ἔλθητε ἐνταῦθα μέχρι τῆς 17. τοῦ Νοεμβρίου, ἢ καὶ δι' ὅλου τοῦ αὐτοῦ μηνός, ὑμεῖς δὲ ἦλθετε τὸν Φεβρουάριον· καὶ ἐνόμιζον, ὅτι μετὰ τὸ ἐλθεῖν ὑμᾶς ἐνταῦθα ἀρκέσουσι δύο μῆνες συμπερᾶναι τὴν ἐνωσιν, καὶ εἰς τρίτον μῆνα ἵνα οἰκονομηθῆτε καὶ ἀπέλθητε εἰς τὰ ἴδια· ὑμεῖς δὲ ἐπὶ τοσοῦτον καιρὸν κάθησθε ἀργοὶ καὶ ἄπρακτοι· ἀπητήσαμεν ἵνα συνέρχησθε καὶ συστήσωμεν τὴν σύνοδον καὶ γίνωνται διαλέξεις· καὶ νῦν λέγετε, ὅτι διαφέρει αὐτὴ ἐκείνων τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, καὶ δεῖ ἔχειν καὶ τὰς προχωρήσεις ἐναλλαγὴν. Ὅποιαν οὖν ἐναλλαγὴν θέλετε ἔχειν αὐτὴν οὐκ οἶδαμεν· ἡμεῖς ἐτάξαμεν ἵνα γένηται σύνοδος οἰκουμενικὴ καὶ δεῖ αὐτὴν ἀκολουθεῖν ταῖς προλαβούσαις οἰκουμενικαῖς οὐδὲ γὰρ ἄλλην τάξιν ἔχομεν νῦν εἰς αὐτὴν ποιεῖν. Ἄπιτε τοίνυν καὶ ἐπιμεληθήτωσαν οἱ ὑμέτεροι ἵνα συστήσῃ σύνοδος καὶ γένηται καὶ διάλεξις,,. Συρόπουλ. VI, 5, 149.

μασε να υποδείξη τοῖς ἀνατολικοῖς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἀκολουθίας ταῖς προγεγενημέναις οἰκουμενικαῖς. Ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Ἰουλιανοῦ ὑπεδεικνύοντο τὰ κυριώτατα σημεῖα τῆς προσεχοῦς συζητήσεως ἐπὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς, ἐφ' ὧν ἔμελλον νὰ στηριχθῶσιν οἱ Λατῖνοι ⁽¹⁾. προσέθηκε δὲ ὅτι συνφδὰ τῇ τακτικῇ τῶν λοιπῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ ἡ παρούσα θὰ προβῆ εἰς τὰς ἰδίας ἐργασίας, κατ' οὐδὲν ἐκείνων παρεκκλίνουσα. Ὁ Μάρκος, ὃς ἐκ τῶν προτέρων εἶχεν ἤδη ἐκλεγῆ τῇ προτάσει τοῦ βασιλέως ⁽²⁾ μετὰ τοῦ Βησσαρίωνος, ἵνα συζητήσῃ ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῆς πρεσβείας τοῦ Πάπα ⁽³⁾ ἀπεκρίνατο τῷ Καισαρίνῃ διὰ λόγου «γενναίου» καὶ «ἐπαρκῶς» ἀντικρούοντος τὰς ἀνακριθείας τοῦ καρδινάλιου. Ὁ λόγος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὡς εἶδομεν, ἦν κατ' οὐσίαν σύντομον πρόγραμμα τῶν ἐπὶ θύραις συζητήσεων περὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς, οὗ σκοπὸς ἦν ἡ διάγνωσις τῆς γνώμης τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν κυριωτάτων σημείων τῆς συζητήσεως. Ὁ Μάρκος δὲ ἀποκρινόμενος διαδοχικῶς ἀνεσκεύασε τῆς ἱστορικᾶς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνακριθείας τοῦ Καισαρίνῃ. Μεταξὺ τούτων ἦν καὶ ἡ περὶ τῆς συνόδου τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ Ἀποστολικοῦ συμβόλου. Ὁ καρδινάλιος τιθέμενος ὡς πρώτην βᾶσιν τῆς δογματικῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διδασκαλίας τὸ ἀποστολικὸν λεγόμενον σύμβολον, ὃπερ ἀπεδέξατο ὡς ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἀποστόλων καὶ δὴ ἐν τῇ συνόδῳ τῶν Ἀποστόλων παραδοθέν, ἐπήγαγεν ὅτι αἱ μετὰ ταύτην σύνοδοι δὲν περιωρίσθησαν ὑπὸ τῆς ὑπάρξεως τοῦ συμβόλου τούτου, ἀλλ' ἀνεπαρκῆς αὐτὸ θεωρήσασαι καὶ χρώμεναι τῇ οἰκείᾳ ἐλευθερίᾳ μετέβαλον καὶ ἀνέπτυξαν αὐτό,

1) Σιρόπουλ. VI, 6, 151. Κυριώτατα σημεῖα τοῦ προγράμματος τῶν Λατίνων ἦν ἡ μὴ παρακάλυσις ὑπὸ τινος συνόδου τῆς συμπληρώσεως τοῦ συμβόλου, δεύτερον δὲ ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸ ἀποστολικὸν σύμβολον, οὗ χρῆσιν ἐποιεῖτο ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία.

2) Συρόπ. αὐτόθι «καὶ ἐξελέξαντο τὸν Ἐφέσου καὶ τὸν Νικαίας».

3) Αὐτόθι «ἐκλεχθήτωσαν οὖν οἱ ἀπολογησόμενοι ἵνα ἀκούσωσι προσεχῶς καὶ σκέπτωνται πρὸς ἀπολογία»,.

ὡς ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ καὶ ἡ δευτέρα καὶ ἑξῆς πᾶσαι⁽¹⁾. Εὐδηλον ποῦ ἡ τοιαύτη λογικὴ ἔφερεν. Ὁ Μάρκος σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο ἀνεσκεύασε. Σύμβολον τῶν Ἀποστόλων ἢ Ἀνατολικῆ Ἐκκλησία οὔτε γινώσκει, ἀλλ' οὔτε εἶδέ ποτε· ἡ συνέλευσις ἐκείνη τῶν Ἀποστόλων, ἦν σύνοδον ὁ Καισαρίνης ὠνόμασεν, οὐδέποτε ἐξέδωκέ τι τοιοῦτο σύμβολον, ἀλλὰ μόνον διατάξεις τινὰς περὶ ἀποχῆς τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ ὠρισμένων πραγμάτων⁽²⁾. Ὁ λόγος τοῦ Μάρκου ἦν τοιοῦτος, ὥστε ἠνάγκασε τὸν Καισαρίνην ν' ἀπαντήσῃ ἐπίσης διὰ λόγου συστηματικοῦ, ἐν ᾧ ἐπειράθη ν' ἀπολογηθῆ διὰ σχολαστικῆς διαιρέσεως καὶ ταξινομήσεως τῶν ζητημάτων εἰς πάντα τὰ σημεῖα τῆς ἀνασκευῆς τοῦ Ἐφέσου, εἰ καὶ τινα ὄλως καὶ παρέλιπε ὡς ἀσύμφορα⁽³⁾. Ἡ ἀπὸ τοῦ δευτέρου τούτου λόγου ἐντύπωσις ἐπὶ τοὺς ἀκροατὰς ἦν ἀγαθὴ, ἀλλ' ἀπέβλεπε μόνον τὸν τύπον τοῦ λόγου οὐχὶ δὲ καὶ τὴν οὐσίαν. Ὁ Ἰουλιανὸς ἐθαυμάσθη διὰ τὴν ἀκρίβειαν ἐν τῇ ἀναπαραστάσει καὶ ἀνακεφαλαιώσει τῶν σημείων τοῦ λόγου τοῦ Μάρκου καὶ διὰ τὸν ῥητορικὸν πλοῦτον αὐτοῦ. Ἡ ἰσχὺς ὅμως τῶν ἐπιχειρημάτων τὰ μέγιστα ὑπελείπετο τῆς τοῦ Ἐφέσου, διότι, καίπερ ἐν τισὶ γενναίως ἀπολογησάμενος αὐτῷ, ἐν τοῖς πλείστοις παρήγαγεν ἐπιχειρήματα ἀνίσχυρα καὶ «ὑπόσαθρα»⁽⁴⁾.

Τοῦ ζητήματος δὲ τούτου ὅπως δῆποτε λυθέντος⁽⁵⁾ καὶ ἐπι-

1) Συρόπουλ. αὐτόθι.

2) Δεπτομερέστατα ἐπραγματεύθη τὰ περὶ τοῦ οὕτως ἀποστολικοῦ λεγομένου συμβόλου ὁ Gaspari ἐν Quellen zur Geschichted. Taufsymbols und d. Glaubensregel. 1875 t. III. p. 3 καὶ ἐξ. ἐξέδωκε δὲ, ἐσχολίασε καὶ ἠρμήνευσεν ὁ Harnack ἐν Patrum Apostol. op. fasc. I. part. 2. ἐκδ. 1878 p. 115—142, πρὸς καὶ Duchesne: Eglises séparées 1896 p. 133—135.

3) Συρόπουλ. VI, 6, 152. “παρσιώπησε δὲ τὸ περὶ τῆς συνόδου τῶν Ἀποστόλων καὶ περὶ τοῦ πνικτοῦ,,.

4) Αὐτόθι.

5) Συρόπ. VI, 9, 154 “ἔδοξε καλὸν ἵνα περιστῆ ἰσχύειν τὰς φωνὰς τοῦ ἐνὸς μέρους ὡς τοῦ ἑτέρου,,. Ἐν τούτοις ποικιλία γνώμων ἐπεκράτησε καὶ πάντες μετ' ἀθυρίας πρὸς τὸ μέλλον ἀπέβλεπον καὶ ἀθεραπεύτους προτέτεινον θεραπείας.

κειμένης τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν, κατὰ προτροπὴν τοῦ βασιλέως προέβησαν οἱ ἀνατολικοὶ εἰς τὴν λύσιν ἑτέρου ζητήματος ἀποβλέποντος εἰς αὐτὴν ἀμέσως τὴν ἀρχομένην ἐργασίαν. Ἡ περὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς συζήτησις φυσικῶς διηρεῖτο εἰς δύο: α'.) εἰς τὸ ὅτι ἄνευ οἰκουμενικῆς συνόδου ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία προσέθηκεν εἰς τὸ ἱερὸν σύμβολον νέαν ἔννοιαν μὴ περιεχομένην ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ συμβόλου συντάξει καὶ β'.) εἰς τὸ ὅτι τὸ δογματικὸν περιεχόμενον τῆς προστεθειμένης ταύτης ἐννοίας εἶνε ξένον πρὸς τὴν δογματικὴν περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τῶν δύο τούτων κεφαλαίων πρώτιστα πάντων τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας προυκάλεσε τὸ πρῶτον· ἐν τῇ πράξει ταύτῃ τῆς προσθήκης εἰς τὸ κοινὸν σύμβολον ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία διεΐδε τάσεις ἀπολυταρχικὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ ἀπόπειραν ἀποκεντρώσεως ἀπὸ τῶν κοινῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ὅπερ συνεπῆγεν ἀναγκαίως τὴν διάσπασιν τῆς καθόλου Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ βίῃ καὶ τῇ δογματικῇ διδασκαλίᾳ. Διὰ τοῦτο βλέπομεν ὅτι εὐθὺς ἐν ἀρχῇ οἱ πρῶτοι πολεμήσαντες τὸν νεωτερισμὸν τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας εἰς μὲν τὸ δόγμα οὐδεμίαν ἢ ἐλαχίστην ἀπέδωκαν προσοχὴν, ἐνίσταντο δὲ μάλιστα ἐν τῇ ἀκεραιότητι τοῦ συμβόλου, καὶ μέχρι τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ἐν μὲν τῇ πολεμικῇ κατὰ τῶν Λατίνων φιλολογία ἐπεκράτει ἡ ἰδέα τῆς διὰ τὴν προσθήκην διαίρέσεως καὶ ἀπορρήξεως τῶν Ἐκκλησιῶν (1), παρὰ δὲ τῇ λαφ τῆς Ἀνατολῆς καὶ μέχρι σήμερον ἔτι τοῦτο καὶ μόνον καταλογίζεται ὡς αἵρεσις τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ δογματικῇ ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διαφορᾷ. Μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἡ ἐξέτασις τῆς οὐσίας καὶ ἀληθείας τοῦ δόγματος αὐτοῦ καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ πολεμικῇ φιλολογίᾳ (2), εἰ καὶ οὕτως οὐδὲ τότε καὶ ἐν τῇ μέλλοντι ἔπαυσεν ἡ προσθή-

1) Δημητράκοπούλου "Ὁρθόδοξος Ἑλλάς,,. σελ. 4—100.

2) Αὐτόθι.

κη νὰ θεωρῆται ὡς ἡ πρώτη καὶ μάλιστα προσπίπτουσα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀφορμὴ τῆς διαιρέσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Κατὰ φυσικὴν λοιπὸν συνέπειαν ὡς πρῶτος ὄρος διὰ τοιαύτην ἔνωσιν, οἷαν ἐσκόπει ὁ Παλαιολόγος, ἦν ἡ ἀπαλοιφὴ ἀπὸ τοῦ συμβόλου τῆς προσθήκης· ἀλλὰ καὶ πλὴν τῆς ἱστορικῆς ταύτης αἰτίας, τοῦτο ἀπῆλθον αὐτοὶ οἱ νόμοι τῆς Ἐκκλησίας, καθ' οὓς πᾶν θεολογούμενον ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ δογματικὸν κῦρος καὶ νὰ εἰσαχθῇ εἰς κοινὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χρῆσιν μόνον ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου· οὐδεμίᾳ δὲ μερικῇ Ἐκκλησίᾳ εἶχε τὸ πρὸς τοῦτο δικαίωμα. Ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία εἰσαγαγοῦσα τὴν προσθήκην εἰς τὸ σύμβολον δὲν ἠδύνατο νὰ παρουσιασθῇ πρὸ τῆς μελετωμένης οἰκουμενικῆς συνόδου, ὡς μερικὴ Ἐκκλησία, καὶ συζητήσῃ περὶ τούτου ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην πρὶν ἢ ἀποβάλλῃ τὴν μονομερῶς γενομένην προσθήκην. Οὕτως εἶχε κατ' οὐσίαν τὸ ζήτημα, ὅτε οἱ ἄριστοι τῶν ἀποτελούντων τὴν ἑλληνικὴν ἀντιπροσωπείαν προσεκλήθησαν ν' ἀποφάνωνται γνώμην ἐπ' αὐτοῦ. Αἱ γνώμαι διηρέθησαν ἀντίθετοι. Οἱ μὲν ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς ἐνάρξεως τῶν συζητήσεων ἀπὸ τοῦ περὶ τοῦ παρανόμου τῆς προσθήκης εἰς τὸ σύμβολον τοῦ *filioque*, οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ περὶ τοῦ ψεύδους τῆς ἐν τῇ προσθήκῃ ταύτῃ περιεχομένης δογματικῆς ἐννοίας. Προασπισταὶ τῆς πρώτης γνώμης προέβησαν ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ γηραιὸς Πλήθων, τῆς δευτέρας ὁ Νικαίας καὶ ὁ Ἀμυρούτζης. Ἡ γνώμη τοῦ Ἐφέσου καὶ τοῦ Πλήθωνος ⁽¹⁾ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ζητήματος καὶ διὰ τοῦτο ἤπτετο αὐτῆς τῆς οὐσίας αὐτοῦ συναρῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παρούσης οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἡ γνώμη τῶν ἀντιπάλων στηρίζεται μόνον ἐπὶ λόγων ῥητορικῶν, ἀποβλεπόντων μόνον εἰς τὸν συμφορῶτερον τρόπον τῆς συζητήσεως, λόγων ὅμως ἐχόντων πολὺ τὸ ὑπόσαθρον καὶ ἀντιφατικὸν ⁽²⁾. Ὁ

1) Συρόπουλ. VI, 12, 159, 160. "τὸ αἴτιον καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ σχίσματος γέγονεν ἀπὸ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκης· ἐκ τούτου δὲ καὶ τὴν ἀρχὴν γένεσθαι τῶν διαλέξεων,,,"

2) Αὐτόθι "δεῖ πρῶτον εὐρεθῆναι εἰ ὑγιής ἐστιν ἡ δόξα ἢ ἐπισφαλής. Εἰ

Μάρκος υπέδειξεν ὅτι ἀφορμὴ τοῦ σχίσματος ἐγένετο ἡ προσθήκη ἀπ' αὐτῆς λοιπὸν φυσικῶς ἀνάγκη καὶ νὰ ἄρζωνται τῶν συζητήσεων. Διὰ τῆς ἐνάρξεως ἀπὸ τῆς περὶ τῆς ἀληθείας ἢ οὐ τοῦ δόγματος σιγῇ ἐπεδοκιμάζετο καὶ ἐνομιμοποιεῖτο τὸ ἀυθαίρετον καὶ ἀντικανονικὸν διάβημα τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας εἰσαγαγούσης μονομερῶς τὴν προσθήκην εἰς τὸ σύμβολον. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἐφέσου ἦν ἀκόλουθος πρὸς τε τὴν ἱστορίαν τοῦ ζητήματος καὶ πρὸς τὴν ἀνάγκην τῶν πραγμάτων. Τῇ γνώμῃ αὐτοῦ ἠκολούθησαν οἱ πλείους⁽¹⁾, παρὰ πάσας τὰς διαμαρτυρίας καὶ τοὺς ματαίους φόβους τοῦ καλοῦ Βησσαρίωνος⁽²⁾. Τῇ γνώμῃ ταύτῃ προσετέθη καὶ ὁ αὐτοκράτωρ, ὃς καὶ πρότερον ἠσπάζετο αὐτὴν⁽³⁾ ἅμα δὲ καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Δημήτριος⁽⁴⁾. Τοῦτο ἦν ἕτερα πάλιν ἀφορμὴ πρὸς ἔντασιν τῶν καὶ οὕτως ἐντεταμένων σχέσεων τῶν δύο ἀντιπάλων ἱεραρχῶν⁽⁵⁾. Κατὰ τὰς ἐπομένας μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐπισήμων συνεδριῶν ἡμέρας διευκρινίσθησαν καὶ ἐπελύθησαν μερικά τινὰ ἕτερα ζητήματα⁽⁶⁾ ἀποβλέποντα εἰς τὸν χρόνον, τὸν τόπον καὶ τὸν τρόπον τῶν συνεδριῶν καὶ τῶν συζητήσεων, ὅτε καὶ

γὰρ δυνηθεῖεν ἴσως ἐκεῖνοι ὑγιᾶ αὐτὴν ἀποδείξαι, ἔχομεν ἡμεῖς τότε κινήσαι τό: "ἀλλ' εἰ καὶ ὑγιῆς ἐστίν, ἀλλ' οὐκ ἐξῆν προστεθῆναι ἐν τῷ συμβόλῳ· μὴ δυνηθέντων δὲ δεῖξαι, πολλῶ γε μᾶλλον οὐκ ἐξῆν,,"

1) Συρόπουλ. VI, 12. 13. 160.

2) Βησσαρ. ἐπιστολὴ πρὸς Α. Φιλανθρωπινὸν (Migne CLX, col. 338. 340).

3) Ὁ Συρόπ. σαφῶς λέγει "ὃς (βασιλεὺς) καὶ πρότερον αὐτῇ συνηγόρει, ὥστε ἄγνωστον πῶς παρεξηγήσας τὸ πρᾶγμα ὁ Sadow γράφει ἀκριβῶς τὰναντία.

4) Αὐτόθι VI, 13, 170.

5) Δικαίως τοιαύτην τινὰ παρατήρησιν ποιεῖται ὁ Sadow· τοῦτο δὲ σαφῶς δείκνυται ἐκ τῶν ψευδολογημάτων, ἅτινα παρὰ τῷ Βησσαρίωνι (ἐπ. πρὸς Φιλανθρωπινὸν) συνοδεύουσι τὴν ἔκθεσιν τοῦ γεγονότος τούτου, καὶ τῶν ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς γνώμης τοῦ Μάρκου ἀποτελεσμάτων (Migne CLX, 340, 341).

6) Συρόπουλ. VI, 14, 161, 162, 163, Acta σελ. 32. 33.

πάλιν οί Λατίνοι πλέον ἢ ἅπαζ ἔδωκαν ἀφορμὴν ἀγανακτήσεως καὶ ἀπογοητεύσεως τοῖς Ἑλλησιν⁽¹⁾. Ὅτε δὲ τῇ προτάσει τοῦ βασιλέως προέβησαν οἱ συνοδικοὶ εἰς ἐκλογήν τῶν μελλόντων νὰ μετάσχωσι τῶν πρὸς τοὺς Λατίνους συζητήσεων, ἐξελέγησαν ὁ Ἐφέσου, ὁ Ἰσίδωρος, ὁ Βησσαρίων, ὁ Πλήθων, ὁ Χαρτοφύλαξ καὶ ὁ Σκευοφύλαξ, ἀντὶ τοῦ ἀρνηθέντος Συροπούλου⁽²⁾. Ἡ διεύθυνσις ὅμως τῶν συζητήσεων ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἀνετέθη καὶ πάλιν ἀποκλειστικῶς μόνῳ τῷ Μάρκῳ καὶ τῷ Βησσαρίῳ⁽³⁾.

Οὕτω μετὰ ματαίαν κατ' οὐσίαν πάροδον ἔξ ὅλων μηνῶν ἀπὸ τῆς ἐπίσημου ἀνακηρύξεως τῆς ἐν Φερράρα συνόδου⁽⁴⁾ ἤρξαντο αἱ ἐπίσημοι ἐργασίαι τῇ 8 Ὀκτωβρίου τοῦ 1438⁽⁵⁾, ἐν τινι τρικλίνῳ τῆς αὐλῆς τοῦ Πάπα⁽⁶⁾ παρόντος τοῦ Εὐγενίου, τοῦ ἐκ ρευματισμῶν⁽⁷⁾ πάσχοντος βασιλέως καὶ τοῦ ἀσθενοῦς Πατριάρχου. Μετὰ τοὺς ἐκατέρωθεν προσφωνητηρίους λόγους τοῦ Βησσαρίωνος καὶ τοῦ Ῥόδου Ἀνδρέου⁽⁸⁾, ὁ Μάρκος λαβῶν τὸν λόγον συνέστησε τὴν ἐν ταῖς προκειμέναις συζητήσεσιν ἀνάγκην τῆς ἐκατέρωθεν ἀγάπης καὶ μετριοφροσύνης, ἵνα οὕτως ἐν πνεύματι

1) Συρόπουλ. VI, 14, 163.

2) Αὐτόθι.

3) Αὐτ. ὁ δὲ βασιλεὺς "ὑπετύπωσεν, ἵνα διαλεγῶνται οἱ δύο μόνοι, ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Νικαίας,,.

4) 9 Ἀπριλ.— 6 ἢ 8 Ὀκτωβρίου.

5) Acta σελ. 34. Ὁ Συρόπουλος ὅμως τίθησιν ὡς τοιαύτην ἡμέραν τὴν 6 8)βρίου (VI, 17, 166). Ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν ἐξηγεῖται οὐδὲ ὅλως μάτην δὲ πειράται ὁ Sadow νὰ ἐξηγήσῃται τὸ πρᾶγμα διὰ τῆς παραδοχῆς, ὅτι ὁ Συρόπουλος ἔθηκεν ἀπὸ μνήμης τὴν 6 8)βρίου ὡς πρᾶγματι ὀρισθεῖσαν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως, ἀναβληθείσης ὅμως εἴτα αὐτῆς εἰς τὴν 8ην.

6) Συρόπουλ. VI, 166. 167.

7) Αὐτόθι.

8) Καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου διαφέρει ἡ διήγησις τῶν *πρακτικῶν* ἀπὸ τῆς τοῦ Συροπούλου, τούτου μὲν τιθέντος τοὺς τε προσφωνητηρίους (πρῶτον τοῦ Ῥόδου, εἴτα δὲ τοῦ Βησσαρίωνος) καὶ τὸν ἐναρκτήριον τοῦ Μάρκου ἐν μιᾷ συνεδρίᾳ καὶ ἡμέρᾳ (VI, 166) τῶν δὲ *πρακτικῶν* δαπανώντων εἰς πάντα ταῦτα τρεῖς ὅλας συνεδρίας. (Acta σελ. 34—48) πρβλ. καὶ acta latina ἐν Concilior. XXXIII, σελ. 143, 144, 145. ἐνθα οἱ τε προσφωνητήριοι καὶ ὁ ἐ-

ειρήνης έπιτευχθῆ ὁ σκοπὸς τῆς συνόδου· διὸ προτρέπεται καὶ παρακαλεῖ ἵνα τὰς ἀναποφεύκτους ἐν τοῖς τοιούτοις τραχύτητας ἐν τοῖς λόγοις ἀποδίδωσι πάντες εἰς τὴν διαφορὰν τῶν ἐξεταζομένων ζητημάτων καὶ οὐχὶ εἰς τῶν διαλεγομένων τὰς διαθέσεις⁽¹⁾. Ἡ τοιαύτη παρατήρησις προερχομένη οὐχὶ ἐξ ἀπλῆς φιλοφροσύνης, ἀλλ' ἐκ τῆς διδασκαλίας τῆς πείρας—ἐκ τῆς ἐν ταῖς συνεδρίασις τῶν προκαταρκτικῶν συζητήσεων διαγωγῆς τῶν Λατίνων —, εἶνε εἴπερ τις καὶ ἄλλη κατάλληλος ὡς προοίμιον διὰ τὰς ἀρχομένας ἐπισήμους ἐργασίας, μεθ' ὃ καὶ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ συζήτησις ἀρξεται ἀπὸ τοῦ περὶ τῆς προσθήκης θέματος. Ὁ Ἀνδρέας ἀποκρινόμενος ἀμέσως⁽²⁾ ἐπανέλαβε μὲν ὅσα περὶ ἀγάπης καὶ μετριοπαθείας εἶπεν ὁ Μάρκος, ἐπεχείρησε δὲ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὸ περὶ προσθήκης ζήτημα εἰσερχόμενος οὕτως εἰς τὴν οὐσίαν τῆς συζητήσεως,

Ἡ ἄκαιρος καὶ ἄλογος αὕτη ἐτοιμότης τοῦ Λατίνου ἐπισκόπου προεκάλεσε τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἐφέσου ὅτι οὐδεμίας ἀπολογίας χρεῖα ὑπάρχει εἰσέτι πρὶν ἢ προτεθῶσιν οἱ παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπιφερόμενοι ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ λόγοι. Ἐπειδὴ ἐκ τῆς φυσικῆς καταστάσεως τοῦ πράγματος οἱ μὲν Ἀνατολικοὶ εἶνε οἱ ἐγκαλοῦντες («ἐνάγοντες»), οἱ δὲ Λατίνοι ὑποκείμενοι εἰς ἀπολογία, διὰ ταῦτα ἡ ἀπολογία ἀνάγκη εἶνε νὰ φυλαχθῆ μετὰ τὴν ἐπαγωγὴν τῆς κατηγορίας⁽³⁾. Μετὰ τὰς προκαταρκτικὰς ταύτας, μὴ προϋποτεθειμένας μὲν, ἀλλὰ τοσοῦτο καταλλήλους παρατηρήσεις, ὁ Μάρκος «λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον παρὰ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Πατρῶν ἀρχου»⁽⁴⁾ εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἐπισκόπησιν τοῦ προκειμένου ζητήματος, διὰ λόγου χρησιμεύον-

ναρκτήριος τοῦ Μάρκου τίθενται ἐν μιᾷ συνεδρίᾳ τῆς 9 Ὀκτωβρίου. Τοῖς ἑλλην. πρακτικοῖς συμφωνεῖ καὶ ὁ ἐπιτομεὺς τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου Laurentius Surius (ἐν Conciliorum ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 668).

1) Acta σελ. 48 πρὸς. καὶ Συρ. VI, 166.

2) Acta σελ. 48 Συρόπουλ. αὐτόθι.

3) Acta σελ. 48.49 πρὸς. Συρόπουλ. VI, 167.

4) Acta σελ. 50.

τος ὡς πρόγραμμα τῆς πορείας, ἣν ὀφείλει κατ' αὐτὸν ν' ἀκολουθήσῃ ἡ σύνοδος αὕτη. Ἄνευ ἐλιγμῶν καὶ ρητορικῆς σεμνολογίας, ἐν συνειδήσει τῆς ἐπισημότητος καὶ σπουδαιότητος τῆς τε θέσεως αὐτοῦ καὶ τῆς παρουσίας περιστάσεως, ὁ Μάρκος ἐξέθηκε τὴν ἀληθῆ τοῦ σχίσματος ὄψιν καὶ τὰ ἐλατήρια αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτῶν ὑπέδειξε τὸν τρόπον τῆς ἄρσεως τῆς διαίρεσεως. Ἡ ἔλλειψις τῆς ἀληθῶς νοουμένης ἀγάπης, ἣν ὁ Σωτὴρ τοῖς πιστοῖς αὐτῷ παρακατέθετο, ὑπέσκαψε καὶ διέλυσε τὴν εἰρήνην, ἣτις εἶνε τῆς ἀγάπης τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα. Ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία διὰ τῆς μονομεροῦς πράξεως αὐτῆς περὶ τὸ σύμβολον τῆς πίστεως παρεβίασε τὸν νόμον τῆς ἀγάπης πρὸς τὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, ἐκ τούτου δὲ ἐγένετο αἰτία τῆς καταστροφῆς τῆς εἰρήνης. Ὅτε δὲ νῦν ἐπὶ τέλος ἡ Λατινικὴ ἐκκλησία ἀνακαλουμένη τὴν ἀπολεσθεῖσαν εἰρήνην ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀγάπην ἐκείνην, ἡ δὲ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία προθύμως καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνταποκρίνεται, οὐδὲν ὑπολείπεται ἄλλο πρὸς ἐντελῆ τοῦ ἔργου πραγμάτων ἢ ἡ ἄρσις τῶν προκαλεσασῶν τὴν διαίρεσιν ἀφορμῶν. «Ζητοῦμεν τοίνυν καὶ παρακαλοῦμεν εἰς ἐκεῖνον ἐπανελθεῖν τὸν καιρὸν, καθ' ὃν ἠνωμένοι ὄντες τὸ αὐτὸ πάντες ἐλέγομεν καὶ οὐκ ἦν ἐν ἡμῖν σχίσμα» ('). Ὡς ἀναγκαιότατος δὲ καὶ μόνος ἀληθῆς γνώμων καὶ στάθμη τῆς ἀληθείας τῆς ἐνώσεως εἶνε μᾶλλον παντὸς ἄλλου ἢ συμφωνία πρὸς τοὺς κοινούς πατέρας καὶ διδασκάλους· διὸ κατὰ πάντα φυσικὸν λόγον ἀνάγκη ν' ἀναγασθῶσι πρότερον οἱ συνοδικοὶ ὄροι καὶ αἱ διατάξεις αὐτῶν. Τοῦτο πλὴν τῆς ἀνωτέρω αἰτίας ἀπαιτεῖ καὶ ἡ τάξις ἡ ἐπικρατήσασα ἐν πάσαις ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις, ἐν αἷς ἀνεγινώσκοντο αἱ τῶν προγεγενημένων συνόδων διατάξεις. Οὕτως ὁ Μάρκος ἦψατο τοῦ ζητήματος ἐκ τῆς ἀληθοῦς καὶ μόνης κανονικῆς αὐτοῦ ἀπόψεως. Τὸν Ἐφέσου διεδέχθη Ἀνδρέας ὁ Ρόδου, ὃς διὰ τοῦ παρὰ τοῖς Δυτικοῖς σχολαστικοῖς παραδεδεμένου τρόπου τῶν διαίρεσεων καὶ ὑποδιαίρεσεων ἀπήντησεν ἵνα

') Αὐτόθι σελ. 50, 51 πρὸς καὶ Συρόπουλ., σελ. 167.

ἀνασκευάσει τὰ ὑπ' ἐκείνου εἰρημένα. Ἐν τῇ διαφέρει αὐτοῦ παρακάπτων τὴν ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Μάρκου ἐνότητα, τινὰ μὲν εἶπεν ἀσκόπως καὶ ἀσχέτως ⁽¹⁾, ἄλλα δὲ ἀπὸ σκοποῦ παρέλιπεν αὐτὸς τῇ αὐτοῦ διαφέρει ἀντιπίπτων. ⁽²⁾ Ὑπεστήριξε δὲ ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία οὐδέποτε παρέλιπε τὴν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἀγάπην, οὐχὶ ἅπαξ ἐπιδειξαμένη αὐτὴν καὶ πρὸ τοῦ σχίσματος καὶ μετ' αὐτὸ διὰ τῶν περὶ τῆς εἰρήνης τῶν ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν φροντίδων αὐτῆς, ὅπερ καὶ νῦν ἐτι πράττει ἐπὶ μεγάλοις μόχθοις καὶ δαπάναις πολλαῖς ἐπιθυροῦσα ν' ἀνακαλέσῃ τὴν ἀγάπην οὐχὶ παρ' ἑαυτῇ ἀλλὰ παρὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀνατολικῶν. Παρακάπτων δὲ ἐν σιγῇ ὅσα περὶ τῆς εἰς τὸ σύμβολον προσθήκης εἶπεν ὁ Μάρκος καὶ περὶ τῆς σημασίας τῆς προσθήκης ταύτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ σχίσματος, ἀποκρίνεται εἰς τὸ περὶ τῆς ἀναγνώσεως τῶν συνοδικῶν ὄρων, ἣν θεωρεῖ περιττήν, ὑπαρχούσης πρὸ τῶν ὄρων τούτων τῆς ἐν τῇ Γραφῇ διδουσκασίας ⁽³⁾. Ὁ Μάρκος ὅμως ἐκ δευτέρου ἀποκρινόμενος συνομολογεῖ τὴν προθυμίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, περὶ ἧς ὁ Ῥόδου ἐποίησατο λόγον· παρατηρεῖ ὅμως ὅτι τοῦτο εἰς οὐδὲν συμβάλλεται νὰ ἄρῃ τὴν εὐθύνην ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ἐφ' ὅσον αὐτὴ τηρεῖ καὶ δὲν ἀφανίζει αὐτὴν τὴν αἰτίαν τοῦ σχίσματος—τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην, ἄνευ τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ὁποίας ἡ ἀγάπη οὐδὲν ἰσχύει καὶ ἡ ἐπάνοδος τῆς εἰρήνης κωλύεται πάντως. Περὶ δὲ τῆς ἀναγνώσεως τῶν συνοδικῶν ὄρων, ἐπαναλαμβάνων ὅσα ἐν τῷ προτέρῳ λόγῳ εἶπε, προστίθῃσι προκαταλαμβάνων καὶ προειδοποιῶν τοὺς ἀκροατὰς πρὸς τί ἀποβλέπει ἡ ἔκκλησις αὕτη εἰς τοὺς ὄρους ἐκείνους, ὅτι δηλ. τοῦτο γίνεται ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι «οὐδὲν παρελείφθη τοῖς πατέρας ἐκείνοις ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως, οὐδὲ ἐλλιπῶς

¹⁾ Acta σελ. 52.53.

²⁾ Αὐτόθι. Διαϊρῶν τὸν λόγον τοῦ Ἐφέσου πενταχῶς, ἀπαντᾶ μόνον εἰς τὰ τρία κεφάλαια.

³⁾ Αὐτόθι σελ. 54.

οὐδὲν ἐτέθη καὶ δεόμενον διορθώσεως καὶ προσθήκης ὅ-
 λως, καὶ τοῦτ' ἔστι μάλιστα τὸ τοῦ σχίσματος αἴτιον, διαγορευ-
 ὄντων ἐκείνων μὴ δεῖν ἕτερόν ποτε ποραδέξασθαι σύμβολον
 μηδὲ προσθήκην τινὰ ποιήσασθαι ἢ ἀφαιρέσιν, ὡς ἱκανῶς ἐκεί-
 νων περὶ πάντων εἰπόντων» (1). Ὁ Ἀνδρέας καὶ πάλιν διὰ τῶν
 ὑποδιαιρέσεων προτιθέμενος ν' ἀπαντήσῃ τῷ Ἐφέσου, ἀπὸ σκο-
 ποῦ παραμορφοῖ τὰς ἐκφράσεις αὐτοῦ, ὅπερ προκαλεῖ ἔντο-
 νον καὶ ἄμεσον παρατήρησιν τοῦ Μάρκου ὅτι «οὐκ εἶπεν ὅτι τὸ
 σαφηνισθῆναι τὸ δόγμα ἐνώσει τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ τὸ περιαιρε-
 θῆναι τὴν προσθήκην, ἣν εἰ καὶ ἀληθὴς ἐστὶν οὐ δυνάμεθα παρα-
 δέξασθαι... καὶ περὶ τούτου τὸν πάντα ποιησόμεθα λόγον» (2).
 Ὅτε δὲ ὁ Ῥόδου εἶπε τί κωλύει τὸ προστεθῆναι τὴν ἀλή-
 θειαν εἰς τὸ σύμβολον, ἂν αὕτη ἀποδειχθῇ, ὁ Μάρκος ἔτι κατη-
 γορηματικώτερον ἀποφαίνεται ὅτι τοῦτο κωλύει «αὐτὸ τὸ μὴ ἐξεῖ-
 ναι», καθότι καὶ ἄλλων πολλῶν ἀληθειῶν ἀποδειχθεισῶν καὶ
 παραδεδεγμένων ἐπισήμως, ὅμως οὐδεμία εἰσῆχθη εἰς τὸ σύμ-
 βολον τῆς πίστεως (3). Ἐνταῦθα, μετὰ τινά προσθήκην τοῦ Ῥό-
 δου, τῇ προτάσει τοῦ Μάρκου διελύθη ἡ συνεδρία. Ὡς ἐκ τῆς
 βραχείας ἐκθέσεως τῶν κατὰ τὴν πρώτην ταύτην συνεδρίαν δεί-
 κνυται, ὁ μὲν Μάρκος προέβη εἰς τὴν θεμελιώδη θέσιν τοῦ ζητή-
 ματος ὡς αὐτός τε καὶ οἱ Ἀνατολικοὶ ἐνόουν αὐτό, νομίζοντες
 τὴν σύνοδον ταύτην ἐπὶ τῶν αὐτῶν τῆς ἰσότητος καὶ τῆς εἰλικρι-
 νείας ἀρχῶν μέλλουσαν νὰ στηριχθῇ, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ πρὸ αὐτῆς
 οἰκουμενικαί. Ὡς πρῶτος ὄρος τῆς ἐνώσεως καὶ κοινωνίας ἀμ-
 φοτέρων τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπαιτεῖται ἡ ἐπαναγωγὴ εἰς τὸν ἀρ-
 χαῖον τύπον τῆς δογματικῆς διδασκαλίας· ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπανα-
 γωγῆς ταύτης θ' ἀποδειχθῇ διὰ τῆς παραβολῆς τῆς διδασκαλίας
 τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἐν σώματι ἠνωμένῳ λαμβανομένης—
 τ. ἔ. διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ὄρων τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων.

1) Acta σελ. 55—56.

2) Αὐτόθι σελ. 56.

3) Αὐτόθι σελ. 57.

Οὗτοι κωλύουσι πᾶσαν εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως προσθήκην. Ταῦτα μὲν ὁ Μάρκος καὶ οἱ Ἀνατολικοί. Οἱ δὲ Λατῖνοι κατὰ τὴν πρώτην ταύτην συνεδρίαν περιορίσθησαν δι' ἐπιτηδείων ἀκροβολισμῶν καὶ ἐκφυγῶν νὰ παρατρέψωσι τὸ οὕτω τεθὲν ζήτημα. Μὴ κατανοήσαντες τὸ πρῶτον τὸν σκοπὸν τῆς ἀναγνώσεως τῶν συνοδικῶν ὄρων συνίνεσαν πως εἰς τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν. Ὅτε ὁμως ὁ Μάρκος σαφῶς ἐξήγησε τὴν σημασίαν τῆς ἀναγνώσεως ταύτης, τότε παντὶ σθένει ἐπειράθησαν νὰ παρακάμψωσι τὸν σκόπελον τοῦτον, ὅστις καὶ μόνον ἀκουσθεῖς ἐνεποίησε τοιαύτην ἐντύπωσιν, ὥστε ὁ Ῥόδου περὶ τὸ τέλος τῆς συνεδρίας ἠνεγκάσθη νὰ φροντίσῃ περὶ ἐξουδετερώσεως ἢ τοῦλάχιστον μειώσεως τῆς ἐντύψεως ταύτης ἐπὶ τοὺς πολυπληθεῖς ἀκροατάς, οἵτινες τὸ πρῶτον ἴσως ἤδη ἤκουον περὶ ὑπάρξεως συνοδικῶν ὄρων καὶ ταῦτα κωλύοντων τὸ περίπυστον *filioque* ⁽²⁾.

Τῆ 15 Ὀκτωβρίου συνήλθεν εἰς δευτέραν συνεδρίαν ἡ σύνοδος, τῶν Ἑλλήνων σκοποῦντων κατὰ τὰ ὁμολογημένα νὰ συνεχίσωσι τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κατηγορίας καὶ ὑποστηρίξωσιν αὐτὴν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν συνοδικῶν ὄρων. Παρὰ πᾶσαν ὁμως προσδοκίαν ἡ συνεδρία αὕτη παρήλθεν ἀκαρπος ὅλως καὶ ἄνευ οὐδενὸς πρακτικοῦ ἀποτελέσματος. Οἱ Λατῖνοι κατέβαλον πᾶν δυνατὸν μέσον νὰ χωρήσωσιν εἰς ἀμέσους ἀπολογίας περὶ τῆς προσθήκης εἰς τὸ σύμβολον, ἵνα οὕτω παρακάμψωσιν ὡς περιττὴν τὴν ἀνάγνωσιν τῶν συνοδικῶν ὄρων. Πρὸς τοῦτο ἀπὸ τῆς προηγουμένης συνεδρίας παρεσκευάσθη καταλλήλως ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας ⁽¹⁾ καὶ οὕτως ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς δευτέρας ταύτης παρήλθεν ἔτοιμος ν' ἀπολογηθῇ ἐξηγούμενος τὰς αἰτίας, δι' ἃς ἡ προσθήκη ἐγένετο, ἔτι ὅτι τὸ προστεθὲν εἶνε μᾶλλον διασάφης καὶ ἀνάπτυξις καὶ τρίτον ὅτι κατὰ τὸ προσὸν ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις δίκαιον δύναται ἢ νεωτέρα μεταβάλλειν τὰ τῆς προτέρας καὶ ἀναπτύσσειν αὐτά. Ἐν αὐτῇ ὁμως τῇ πρώτῃ πρὸς ἀ-

¹⁾ Acta σελ. 55.

²⁾ Αὐτόθι σελ. 57 "διὰ τὴν τῶν πολλῶν ἀκοὴν χρησόμεθα λόγοις ὀλίγοις κτλ.,,,"

³⁾ Αὐτόθι σελ. 58.

πολογίαν ὀρμῇ τὸν Ρόδου ἀνέστειλεν ὁ Ἐφέσου ὑποδείξας αὐτῷ, ὅτι ἀκαίρως κατέρχεται εἰς ἀπολογίας, παρὰ τὰ συνωμολογημένα, ἵνα ἀναγνωσθῶσι πρότερον οἱ συνοδικοὶ ὄροι. Ὁ Ρόδου οὐδὲν ἐκ τούτων ἐνόει καὶ διαστρέφων τοὺς λόγους τοῦ Ἐφέσου ἐν τῇ προτέρα συνεδρία ἐπιμένει ἵνα ἀπολογηθῆ. Ὁ Μάρκος κατανοήσας τὸν λόγον καὶ τὸ ἀληθὲς ἐλατήριον τῆς τοιαύτης ἰσχυρογνωμοσύνης ἐσίγησε, τοῦ Βησσαρίωνος καὶ τοῦ Ἰσιδώρου διαδεξαμένων τὸν πρὸς τὸν Ρόδου ἀγῶνα οὕτως, ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ Λατῖνοι κατανοήσαντες, ὅτι μάτην πειρῶνται νὰ ἀποφύγωσι τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὄρων, ἅμα δὲ καὶ μὴ θέλοντες ν' ἄρξηται ἡ ἀνάγνωσις ἐν οὕτῳ πληθούσῃ συναθροίσει, πρὸς δὲ καὶ ἐλπίζοντες διὰ μερικῆς παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ Πατριάρχῃ ἀποπείρας νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὄρων⁽¹⁾ ἐζήτησαν τοῦ Ἰουλιανοῦ εἰσηγουμένου τὴν λύσιν τῆς συνεδρίας ταύτης⁽²⁾.

Τῇ ἐπομένῃ⁽³⁾ ἀμέσως συνήχθησαν παρὰ τῷ Πατριάρχῃ ἀπεσταλμένοι τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς, οἵτινες καὶ ἐπειράθησαν νὰ πείσωσι τοὺς Ἀνατολικοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὄρων. Ἐν τῇ μερικῇ ταύτῃ συνδιασκέψει παρήσαν πάντες οἱ ἡμέτεροι, οἵτινες καὶ ἐνέμειναν εἰς τὴν οἰκείαν ἀπαίτησιν, ἀπειλήσαντες ἐν ἐναντία περιπτώσει νὰ καταλύσωσιν ὅλως τὰς πρὸς τοὺς Λατίνους συζητήσεις⁽⁴⁾. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι βλέποντες τὸ σταθερὸν τῶν Ἀνατολικῶν ἐν τῇ αἰτήσει αὐτῶν προύτειναν, ἵνα τοῦλάχιστον ἡ ἀνάγνωσις γένηται οὐχὶ ἐν τῇ ἐπισήμῳ συνεδριάσει, ἀλλ' ἐν μερικῇ μεταξὺ μόνων τῶν ἐκλελεγμένων πρὸς τὴν συζήτησιν⁽⁵⁾, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἠρνήθησαν οἱ Ἕλληνες καὶ οὕτως ἐχώρησαν πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὄρων, ἧς οἱ Λατῖνοι παντὶ

Βλ.π. τὴν ἀμέσως ἐπομένην συνεδρίαν. πρβλ. καὶ Συρ. VI, 18, 168.

²⁾ Acta. σελ. 61—64.

³⁾ Συρόπλ. VI, 18, 169. Κατὰ τὰ πρακτικὰ (σελ. 64) τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. πρβλ. καὶ τὸν συνοψιστὴν τῶν πρακτικῶν L. Surium Concil. XXXIII, p. 669.

⁴⁾ Acta σελ. 64. Συρόπουλ. VI, 18, 169.

⁵⁾ Συρόπουλ. αὐτόθι.

που τρόπον προσεπάθησαν νά μειώσωσι τήν σημασίαν καί σπουδαιότητα (1).

Ἡ τρίτη ἐπίσημος συνεδρία συνήλθε τῇ 18 Ὀκτωβρίου. Κατά ταύτην ὁ Μάρκος προοιμισάμενος βραχέα τινά περί τῆς σπουδαιότητος καί τῆς ἀνάγκης τῆς ἀναγνώσεως τῶν συνοδικῶν ὄρων (2), προβαίνει εἰς τοῦτο ἀρχόμενος ἀπό τῶν ὄρων τῆς τρίτης οἰκουμενικῆς συνόδου· διότι τῆς πρώτης καί τῆς δευτέρας δογματικοὶ ὄροι ἄλλοι πλὴν τῶν συμβόλων αὐτῶν δὲν διεσώθησαν. Παρακαλῶν λοιπὸν τὴν πρόθυμον καί σύντονον προσοχὴν τῶν συνέδρων εἰς τε τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὄρων καί εἰς τὰς ἐφ' ἐκάστου αὐτῶν ἐν ἀρχῇ ἢ περὶ τὸ τέλος ἐξηγήσεις καί παρατηρήσεις, ἃς αὐτὸς ποιήσει, μεταβαίνει ἀμέσως εἰς τὰ κατὰ τὸν ὄρον τῆς Γ' ἐν Ἐφέσῳ οἰκουμ. συνόδου, κελευούσης «ἐτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προφέρειν ἢ γοῦν συγγράφειν ἢ συντιθέναι παρὰ τὴν ὀρισθεῖσαν παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ συναχθέντων ἐν ἁγίῳ Πνεύματι» (3). Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ταύτην ὁ Ἐφέσου ἐποιήσατο μακρὰν ἀνάπτυξιν, ἐν ἣ προέθηκε καί ἐπέλυσε δύο ζητήματα: α') διατί οἱ μὲν πατέρες τῶν δύο πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων οὐδεμίαν τοιαύτην ποιῶνται περιοριστικὴν διάταξιν, πρῶτοι δὲ οἱ τῆς τρίτης συνόδου προβαίνουσιν εἰς τοιοῦτό τι, β') δὲ διατί ἡ σύνοδος αὕτη ποιησαμένη μνεΐαν τοῦ συμβόλου τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου οὐδέν τι εἶπε περὶ τῆς ἐν Κ) πόλει Β' συνόδου. Τὰ φυσικώτατα γεννώμενα ταῦτα ζητήματα ὁ Μάρκος ἐπιλύει δι' ἱστορικῆς τῶν πραγμάτων ἐπισκοπήσεως. Εἰς τὸ πρῶτον ἐπάγει τοιαύτας ἐξηγήσεις: 1) Αἱ δύο πρῶται σύνοδοι ὀρίσασαι τὴν θεμελιώδη πίστιν δὲν καθώρισαν δι' ἰδίου κανόνος τὸ ἀμετάτρεπτον αὐτῆς ἀποφεύγουσαι αὐταὶ περὶ τοῦ ἰδίου ἔργου οὕτως ἀξιοματικῶς ν' ἀποφαίνωνται (ὡς τοῦτο ἐγένετο καί περὶ τοῦ κύριος τῶν ἀποστολικῶν Γραφῶν καί τῶν Εὐαγγελίων4)

1) Συρόπουλ. VI, 19, 170, 171.

2) Acta σελ. 65.

3) Acta σελ. 66.

4) Αὐτόθι.

2) Ἡ τρίτη οἰκουμενικὴ σύνοδος προέβη αὐτὴ εἰς τὸ τοιοῦτον μέτρον διὰ τὴν κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ἐμφάνειαν πολλῶν ὁμολογιῶν⁽¹⁾ πίστεως, αἵτινες αὐτὸ δὴ τοῦτο ἔπραττον, μετέβαλλον λέξεις τοῦ τῆς Νικαίας συμβόλου, εἰ καὶ κατ' οὐσίαν οὐκ ἀρίσταντο πολὺ ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς πίστεως. Τῇ τοιαύτῃ ἐλευθερίᾳ χρώμενοι καὶ δὴ ἐπόμενοι καὶ τῷ παραδείγματι τῆς Β'. Οἰκουμενικῆς συνόδου αἵρετικοὶ τινες, ἰδίᾳ οἱ Νεστοριανοί, συνέταττον ἰδίᾳς ὁμολογίας πίστεως, ἐν αἷς τὰ ἴδια συγκατεμίγνυον δόγματα καὶ δι' ὧν ἐβάπτιζον ἢ προσελάμβανον τοὺς ἐξ αἱρέσεων ἢ ἐξ ἔθνων καὶ Ἰουδαίων προσιόντας. Διὰ τὴν προφανῆ ταύτην αἰτίαν ἡ τρίτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐκώλυσε τὴν περαιτέρω προσθήκην, μεταβολὴν ἢ ἀνάπτυξιν, πρῶτη αὐτὴ ἀκολουθήσασα τῷ κανόνι τούτῳ καὶ μὴ εἰσαγαγοῦσα εἰς τὸ σύμβολον τὴν ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἀναγκαίαν διὰ τὸ δόγμα τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος λέξιν «Θεοτόκος»⁽²⁾. Τὸ δὲ δεύτερον ζήτημα λύει παρατηρῶν, ὅτι ἡ Γ'. Οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐμνήσθη μόνου τοῦ συμβόλου τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ τῆς δευτέρας μάλιστα πάντων διὰ τὸ ἐπίσημον κύρος τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅπερ ἐτήρει ἀμείωτον παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ὁ μέγας καὶ μακρὸς ἀγὼν, ὃς συνήρθη περὶ τὸ σύμβολον τῆς συνόδου ταύτης. Εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἐκ τῆς Γ'. Οἰκουμενικῆς συνόδου ἐπιχειρημάτων παράγει ἐν τέλει ἀπόσπασμα τῆς πρὸς Ἰωάννην τὸν Ἀντιοχείας ἐπιστολῆς τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, ἐν ἧ λέγεται ὅτι τῇ συνόδῳ ἔδοξε νὰ κωλύσῃ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι πασαν μέχρι λέξεως καὶ συλλαβῆς ἔτι ἀλλοίωσιν ἢ μετατροπὴν τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ ἐκθέσεως τῆς πίστεως⁽³⁾. Ἀναγνωσθέντος μετὰ τοῦτο τοῦ ὄρου τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι οἰκουμενικῆς συνόδου, ἥτις ἀμφότερα τὰ σύμβολα ἐπίδοκιμάσασα καὶ κυρώσασα εἰς ἓν ἀπε-

¹⁾ Παρατηρητέον ἐνταῦθα τὴν ἀκροβολογίαν τοῦ Μάρκου «πλείους ἢ τριάκοντα ἐκθέσεις».

²⁾ Acta σελ. 67—68.

³⁾ Κυρίλλου Ἀλεξ. ἐπιστ. πρὸς Ἰωάννην: «Καὶ κατ' οὐδὲνα τρόπον σαλεύεσθαι πρὸς τινῶν ἀνεχόμεθα τὴν ὀρισθεῖσαν πίστιν, ἥτοι τὸ τῆς πίστεως σύμβολον... Οὐτε μὴν ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς ἢ ἑτέροις ἢ λέξιν ἀμείψαι τῶν ἐγκειμένων ἐκείσε ἢ μίαν γοῦν παραβῆναι συλλαβὴν... Acta Concil. Ephes. pars III, ἐν Concil t. I, p. 659.

φήνατο τὴν ἐν αὐτοῖς πίστιν τελείαν (1), παρετήρησεν ὁ Ἐφέσου : «δηλον δὲ ὅτι τῷ τελείῳ οὐδὲν ἐλλείπει» (2). Πρὸς δὲ τῷ τελείῳ ὁ ὅρος τῆς συνόδου ταύτης ἀπαιτεῖ ἵνα τὸ σύμβολον διαμείνῃ ἀμετακίνητον (3). Μετὰ τοῦτο ἀναγνωσθέντων κατὰ συνέχειαν τῶν ὅρων τῆς πέμπτης, ἕκτης καὶ ἑβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ Ἐφέσου κατέληξε συνοπτικῶς εἰπών, ὅτι τοιούτων ὄντων τῶν ὅρων καὶ τῶν διατάξεων τῶν τε οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν πατέρων τῶν ἐν αὐταῖς γενομένων ἐξάρχων, οἱ Ἀνατολικοὶ εὐλαβούμενοι τὰς ἀράς καὶ αἰδούμενοι αὐτοὺς τοὺς πατέρας καὶ τοὺς ὄρους αὐτῶν φυλάττοντες ἀδυνατοῦσι παραδέξασθαι τὴν προσθήκην τὴν εἰς τὸ σύμβολον γενομένην. Τοῦτο δὲ εἶνε τὸ πρῶτον μέρος τῆς κατηγορίας κατὰ τῶν Λατίνων ἀπὸ τῶν συνόδων καὶ τῶν ὅρων αὐτῶν ἐπιφυλάσσεται δέ, λέγει, ἵνα κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς τῶν Δυτικῶν ἀπολογίας, ὑποστηρίξῃ τὴν κατηγορίαν καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν τε εἰρημένων καὶ ἐτέρων θείων πατέρων, ἦν οὗτοι ἐκτὸς τῶν συνόδων καὶ πρὸς ἀλλήλους γράφοντες ἐδίδασκον ἢ δημοσίᾳ ἐκήρυττον δογματίζοντες. Προκαταλαμβάνων δὲ τοὺς Λατίνους ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀπολογίας λέγει τὰ ἐξῆς : «Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς κεφαλαιῶσαι καὶ ἀνὰ μέρος ποιεῖσθαι τὰς ὑμετέρας ἀπολογίας

1) Ἄλλως ὁμως ἐξηγεῖ τὸ πρᾶγμα ὁ Duschene ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 77—80 ἀποδίδους τὸν πληρέστερον τύπον τοῦ συμβόλου, τὸν κυρωθέντα ὑπὸ τῆς Β'. Οἰκ. Συνόδου, ὡς προερχόμενον ἐξ ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, τῆς Ἐκκλησίας δηλ. Ἱεροσολύμων καὶ δὴ τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς ἐπισκόπου Κυρίλλου· διακηρύττει δὲ ὅτι ἡ ἐν Ἐφέσῳ Οἰκ. Σύνοδος ἀγνοεῖ ὅλως τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἵνα κατασκευάσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ ταύτην ὁ Duschene δὲν ὀκνεῖ νὰ θυσιάσῃ τὸ κῆρος τῆς Β'. Οἰκ. Συνόδου, ἣν θεωρεῖ ὡς οὐδὲν ἄλλο ἢ τοπικὴν συνελθούσαν, ἵνα δημιουργήσῃ τὰ πρεσβεῖα τοῦ θρόνου Κων(σταντινουπόλεως), ἄνευ τῆς συναίνεσεώς τῆς πλειονότητος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ παρὰ τὰς προσκλήσεις τῆς Ρωμ. Ἐκκλησίας πρὸς ἐξέτασιν τῶν ὑπὸ συζήτησιν διαφορῶν ἐν συνόδῳ οἰκουμενικῇ ἐν Ρώμῃ. (πρβλ. ἰδίᾳ τὸ κεφ. L'Église Grecque et le Schisme Grecq ie σελ. 163—193.

2) Acta σελ. 74.

3) Bigne Concil. General tom. II, p. 465.

καὶ ἀντιθέσεις, ὡς ἐν διαλέξεως εἶδει, ἵνα καὶ αἱ πρὸς αὐτὰς ἡμέτεραι λύσεις εὐσύνοπτοι καὶ εὐποροὶ καὶ σαφεῖς γένωνται. Γινώσχετε γὰρ ὅτι ἡμεῖς οὔτε μνημονικοὶ ἐσμεν, οὔτε ἄλλως διαιρετικοὶ καὶ ἀριθμητικοί, οὔτε φιλοτιμούμεθα πρὸς πᾶν τὸ ἀντιλεγόμενον ἔχειν δοκεῖν ὅ,τι ἂν εἴποιμεν· ἀλλὰ τοῦτο ἀπλοῦν καὶ γενναῖον ἔχομεν, ὡς ἔφη τις ἤδη τῶν παλαιῶν, ὅτι ὁ μετὰ τῆς ἀληθείας λέγεται δεχόμεθ' ἀσμένως καὶ περιπτυσσόμεθα, ὃ δ' ἂν μὴ οὕτως ἔχον δοκῆ κατὰ πόδας καὶ προφανῶς ἐλέγχομεν» (1). Αὕτη εἶνε ἡ ἔκθεσις τῆς κατὰ τῶν Λατίνων κατηγορίας, ὡς ταύτην ὠνόμασεν ὁ Μάρκος τεχνικῶς, καὶ ταύτης κυρίως τὸ πρῶτον μέρος τὸ ἀπὸ τοῦ ἐπισήμου κύρους τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Μάρκος ἀκριβῆς γνώστης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἔθηκε τὸ ζήτημα οὕτως ὡς οὐδέποτε οἱ Λατίνοι ἤλπιζον (2). Οἱ ἐπίσημοι ὄροι τῶν συνόδων διατάσσουσιν ἵνα τὸ σύμβολον διαμείνῃ ἀμείωτον ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ ἢ καθαιρέσεως. Ἡ πράξις τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας προσθεμένης τὸ *filioque* εἰς τὸ σύμβολον συνεπάγεται τὴν ἀπέναντι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων εὐθύνην τῆς ἐκκλησίας ταύτης· αὕτη εἶνε ἡ οὐσία τῆς ὁμιλίας τοῦ Ἐφέσου. Ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς θέσεως ταύτης ὁ Μάρκος ἐδείχθη ἱκανῶς εὐλαβῆς καὶ ἐπιφυλακτικὸς πρὸς τοὺς Λατίνους· αὐτὸ τὸ συμπέρασμα τοῦ λόγου αὐτοῦ δὲν ἀποτείνεται ὡς κατηγορία κατὰ τῶν Λατίνων, ἀλλ' ὑπὸ τὸν τύπον ἀπολογίας τῶν Ἑλλήνων, ὅτι φοβούμενοι τὰς ἀρὰς τῶν συνόδων δὲν ἀπεδέξαντο τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην Ἀξιοσημείωτος ὅμως ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην εἶνε ὁ ἐπίλογος τοῦ λόγου τοῦ Μάρκου, ἔνθα προτρέπεται καὶ παρακαλεῖ τοὺς Λατίνους ἵνα ἀπολογηθῶσιν οὐχὶ δι' ἀπεραντολογιῶν, ἀλλὰ μάλ-

1) Acta σελ. 86.

2) Τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἀπαράσκευον τῶν Λατίνων ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ παρὰ πᾶσαν τὴν διάστροφον παράδοσιν τῆς ἀληθείας ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος (Migne GLXI col. 353. 356), μαρτυρεῖ πλήν τοῦ Σχολαρίου (κατὰ Ἀκινδυνιστῶν παρὰ Δοσιθέου ἐν τόμῳ Ἀγάπης σελ. 298) καὶ Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ (ἀντιρρητικὸς παρὰ Δοσιθέου τοῦ. Καταλλαγῆς σελ. 253) καὶ ὁ ἀμερόληπτος Συρόπουλος (VI, 19, 170. 171).—Acta σελ. 85.

λον διαλογικῶς. Μετὰ λεπτιῆς εἰρωνείας ἀναφέρεται εἰς τὸν σχολαστικὸν τρόπον τοῦ συζητεῖν παρὰ τοῖς Λατίνοις διὰ τῶν διαιρέσεων καὶ ὑποδιαίρέσεων καὶ τῶν ἐπανελημμένων ἀνακεφαλαιώσεων. Τούτου πεῖραν οὐχὶ ἅπαξ αὐτός τε καὶ ὁ Βησσαρίων μέχρι τοῦδε ἔλαβον· ἐτι μείζονα ὄμως σπουδαιότητα ἔχει ἡ γενναία καὶ κατηγορηματικὴ δήλωσις τοῦ Μάρκου, δι' ἧς καὶ τὸν λόγον καταπαύει. 'Αφ' οὗ διὰ πικροτάτης εἰρωνείας ἤλεγξε τὸ ἐκ συστήματος ἐριστικὸν καὶ ἀντιλογικὸν τῶν Λατίνων, διακηρύττει ὅτι οἱ Ἕλληνες οὐδεμίαν χρῆσιν θὰ ποιήσονται τούτου τοῦ τρόπου, τὰ δὲ παρὰ τῶν Λατίνων λεγόμενα θὰ παραβάλλωσι μόνον πρὸς τὴν ἀκραιφνῆ ἀλήθειαν, καὶ ἂν μὲν πρὸς αὐτὴν ὡσι σύμφωνα θ' ἀποδέχωνται, εἰ δὲ μὴ «κατὰ πόδας καὶ προφανῶς θὰ ἐλέγχωσι». Πολλαὶ αἰτίαι ἐδόθησαν μέχρι τοῦδε πρὸς σχηματισμὸν τοιαύτης ἀποφάσεως ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων· μία δὲ τούτων πρόσφατος κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν συνεδρίαν, ὅτε ἀναγινωσκομένου τοῦ ὄρου τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ Καισαρίνης προσήνεγκεν ἀντίγραφον πρακτικῶν τῆς συνόδου ταύτης, ἐν ᾧ τὸ σύμβολον ἐφέρετο μετὰ τοῦ *filioque* καὶ μετὰ ἐπιδείξεως παραβάλλων πρὸς τὸ ἀντίγραφον τῶν Ἑλλήνων ὑπεδείκνυε τὴν ἀρχαιότητα αὐτοῦ, προστιθεὶς ἅμα, ὅτι περὶ τοῦ κύρους τῆς μετὰ τοῦ *filioque* ἀναγνώσεως τοῦ συμβόλου ἐν τῇ Ζ' συνόδῳ μαρτυρεῖ ἀρχαῖος Λατῖνος ἱστορικός. Τὸ πρᾶγμα τοῦτο προκάλεσε μειδίαμα οἴκτου παρὰ τοῖς Ἀνατολικοῖς διὰ τὴν ἀφέλειαν τῶν Λατίνων (1), κατάλληλον δὲ ἀπάντησιν ἔδωκεν ἐπὶ τούτῳ ὁ γηραιὸς Πλήθων (2). Ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῶν λόγων τοῦ Μάρκου

1) Μάρκου *Ὁμολογία πίστεως*. Migne CLX. col. 73. «προσαχθέντος βιβλίου τῆς οἰκουμενικῆς ἐβδόμης συνόδου τὸν ὄρον ἔχοντος μετὰ καὶ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκης, ὅπερ ἀναγνώσθην ὀπίσθην αὐτοῖς αἰσχύνην κατέχευεν ἴσασιν οἱ τότε παρόντες,». Καὶ ὄμως ὁ καλὸς Lebeau μυθολογεῖ λέγων ὅτι οἱ Ἕλληνες μόνον ἐκ πείσματος εἶχοντο τῶν ἰδίων ἀντιγράφων, καίπερ μεταγενεστέρων (*Histoire du Bas-Empire* τόμ. XXXI, p. 152).

2) Συρόπουλ. VI, 19, 170. Ὁ Πλήθων λογικώτατα παρετήρησεν ὅτι πῶς ὁ τὰ πάντα σχολαστικώτατα ἐξουχίσας Ἀκινάτος οὐδεμίαν ποιεῖται τῆς τοσοῦτο σπουδαίας ἐκ τοῦ χειρογράφου τούτου μαρτυρίας ;

μεγάλη ὑπῆρξεν ἰδίᾳ δέ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Συροπούλου, ἐπὶ τῶν παρισταμένων ἀνεξαρτήτων μοναχῶν τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, οἵτινες θαυμασμοῦ ἀντικείμενον καταστήσαντες τὸν Μάρκον, ὠμολόγησαν ὅτι τὸ πρῶτον ἤδη ἀκούουσι τοιούτους λόγους, οἵτινες πείθουσιν αὐτούς, ὅτι οἱ Ἀνατολικοὶ διδάσκουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὀρθότερον τῶν Λατίνων ⁽²⁾.

Πρὸς ταχεῖαν ἐξουδετέρωσιν τῆς ἐντυπώσεως ταύτης συνῆλθον, μετὰ προηγουμένην κατ' ἰδίαν ἀντιβολὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου ἐν τῇ προτέρᾳ συνεδρίᾳ προσαχθέντων χωρίων ⁽³⁾, εἰς τὴν τετάρτην ἐπίσημον συνεδρίαν ⁽²⁾, καθ' ἣν ὁ Ρόδου Ἀνδρέας παρέσχε τὰς εἰς τὸν λόγον τοῦ Ἐφέσου ἀπολογίας, δαπανήσας δύο ὄλας συνεδρίας, ταύτην τε καὶ τὴν ἀμέσως ἐπομένην. Ἐν τῇ ἀπολογία ταύτῃ διαιρῶν σχολαστικῶς τὰ σημεῖα τοῦ λόγου τοῦ Μάρκου, ἐπιτηδεῖως πειράται νὰ μεταβῇ εἰς τὰ περὶ τῆς ἀληθείας αὐτοῦ τοῦ δόγματος. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπερνήσθη αὐτῷ ἡ προτέρα συμφωνία, ὅτι περὶ τούτου ἄλλοτε ἔσται λόγος, καταλείπει τὴν λεπτομερῆ αὐτοῦ ἐξέτασιν. Μὴ ἀπαντῶν εἰς τὴν οὐσίαν τῆς κατηγορίας τοῦ Ἐφέσου περὶ τῆς ὑπὸ τῆς τρίτης ἤδη οἰκουμένης συνόδου παρακωλύσεως πάσης προσθήκης εἰς τὸ σύμβολον, ὀχυροῦται πρὸ τῆς ἐξηγήσεως ὅτι τὸ *filioque* δὲν εἶνε προσθήκη, ἀλλὰ διασάφησις καὶ ἀνάπτυξις περιεχομένη ἐν αὐτῷ τῷ ἀρχαίῳ συμβόλῳ· ἀποφεύγων δὲ τὰς ὠρισμένας διατάξεις καὶ γενικεύων τὸ ζήτημα ἀνεξαρτήτως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστο-

1) Συρόπουλ. VI, 19, 171. πρβλ. καὶ VI, 23, 177. 178. Ἰωάννης ὁ Εὐγενικὸς παρέχει ἡμῖν πλείους περὶ τούτου τοῦ θαυμασμοῦ τῶν Λατίνων λεπτομερείας: "Ἦνίκα πρὸς τὰ ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ Θεοσόφου τῆς ἀληθείας κήρυκος ἐν τῇ πρώτῃ φερωνύμῳ Φερράρα ἠκηκόεις λεγόντων: *αἰωρία σου ἡ μήμη, ἅγιε Ἐφέσον*, καὶ εἰ σοι, ὦ μακαριε τοῦ Θεοῦ ἀιθιωπε, καὶ πνεῦμα ἄγιον διὰ τοῦ στόματός σου φθέγγεται καὶ τοιαῦτά τινα λαμπρῶς εὐφημοῦντων, καὶ τῶν σῶν ἀπάντων ἐπὶ τὴν ἐναργῆ ταύτην ἀλήθειαν ἐκπλαγέντων καὶ δεινῶς ἐξαπορησάντων,, (Δοσίθ. Τόμ. *Κοταλίανης* σελ. 253).

2) Συρόπουλ. VI, 20, 171.

3) Τὴν 6ην τῆς ὄλης συνόδου Acta σελ. 87.

ίας (¹), ἐμμένει α΄.) εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀνάγκης τῆς τοιαύτης εἰς τὸ σύμβολον προσθήκης ἤτοι ἐξηγήσεως β΄.) εἰς τὸ δίκαιον καὶ κανονικὸν τῆς γενομένης προσθήκης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀπολύτων δικαιωμάτων τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀρχιερέως αὐτῆς. Τὰ ἐπιχειρήματα, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἐν τῇ ἀποδείξει τῶν ἀνωτέρω δύο θέσεων εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον σαθρά, τὰ δὲ καὶ ὅλως ἀσύστατα. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῶν ἰδίων ἰσχυρισμῶν παράγει λογικὸν συλλογισμόν, τὸν μέσον ὄρον τοῦ ὁποίου στηρίζει ἐπὶ χωρίων τῆς τε γραφῆς καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Ὁ συλλογισμὸς ὅμως οὗτος στερεῖται πάσης λογικῆς ἰσχύος διότι τὰ χωρία ταῦτα τῶν πατέρων καὶ τῆς Γραφῆς οἰκτρότατα ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς παρερμηνεύονται ἀφελείας.

Αἱ ἀμέσως ἐπόμεναι δύο συνεδρίαὶ (²) κατηναλώθησαν εἰς τὴν ἀπάντησιν τοῦ Βησσαρίωνος τοῖς ἐκτεθειμένοις ὑπὸ τοῦ Ἄνδρέου καὶ Ἰουλιανοῦ. Ἡ ἀπάντησις αὕτη οὐσα ἔργον οὐχὶ αὐτοῦ τοῦ Βησσαρίωνος, ἀλλὰ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου (³) διακρίνεται ἐπὶ ρητορικῶ ὕψει καὶ εἶνε μᾶλλον συστηματοποίησις καὶ ἐν τισιν ἐπεξήγησις τῶν ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἀγορεύσει ρηθέντων, τούτου μόνου προστιθεμένου, ὅτι ἐνταῦθα ἀποκρούεται εὐσταθῶς τὸ ἀπὸ τοῦ κύρους τῆς Ρωμαϊκῆς καθέδρας ἐπιχείρημα, ὅπερ προσήγαγεν ὁ Ἄνδρέας, πρὸς ὃ ὁ Βησσαρίων ἀμέσως λέγει ὅτι «δεῖ εἰδέναι βουλόμεθα τὴν αἰδεσιμότητα ὑμῶν, ὅτι ταύτην ἡμεῖς τὴν ἄδειαν ἀπὸ πάσης ἀφαιροῦμεν ἐκκλησίας τε καὶ συνόδου καὶ αὐτῆς τῆς οἰκουμενικῆς, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ μόνης τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας· ἐπειδὴ οὖν κἂν ὅποσα ἰσχύη ἢ Ρωμαϊκὴ ἐκκλησία, ἢ ττον ὅμως ἰσχύει οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ τῆς καθόλου ἐκκλησίας, ἡμεῖς δὲ ἀπὸ πάσης ἐκκλησίας τοῦτο ἀφαιροῦμεν, πολλῶ γε μᾶλλον ἀπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας τοῦτο

¹) Acta σελ. 114. 115.

²) Τὴν ζ΄. καὶ η΄. κατὰ Συρόπουλ. (VI, 21, 174) η΄. καὶ θ΄. κατὰ τὰ Acta σελ. 155.

³) Συρόπουλ. ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 174.

ἀφαιρήσομεν» (1). Οἱ Λατῖνοι οὐδὲν πρὸς τὰ εἰρημένα ἀμέσως ἀπήντησαν, ἀλλὰ μετὰ ἱκανὴν συνδιάσκεψιν πρὸς ἀλλήλους προέβαλον εἰς τὸ μέσον πάλιν τὸν Ρόδου, ὃς καὶ ἐδαπάνησε πάντα τὸν ὑπολειπόμενον χρόνον εἰς φλυαρίας, ἄσχετα ὅλως λέγων πρὸς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν (2) καὶ πειρώμενος νὰ ἐκπέσῃ εἰς τὸ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ἀμφισβητουμένου δόγματος.

Ἐν τῇ ἐπομένῃ συνεδρίᾳ οἱ Λατῖνοι ἀντιπρούβαλον καὶ τὸν Ἰωάννην ἐπίσκοπον τοῦ Forles, ὃς ἐπειράθη διὰ λόγου συστηματικοῦ ν' ἀναίρῃ τὰ τε παρὰ τοῦ Ἐφέσου ρηθέντα καὶ ἰδία τὰ τελευταῖα παρὰ τοῦ Βησσαρίωνος ἀναγνωσθέντα. Τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης ἀντλεῖ ἀπὸ τῶν Δυτικῶν πατέρων ἰδία τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ θεολόγου τοῦ 17. αἰῶνος Βοναβεντούρα. Κατόπιν πολυλόγου καὶ μακροσκελοῦς προοιμίου ἐλαχίστην ἔχοντος τὴν οὐσίαν μεταβαίνει εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ὅτι τὸ filioque εἶνε οὐχὶ προσθήκη ἀλλ' ἀνάπτυξις διὰ τοῦτο δὲν εἶνε κεκωλυμένον νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὸ σύμβολον· στηρίζει δὲ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἐπιχειρήματος (εἰλημμένου ἀπὸ τοῦ Αὐγουστίνου), ὅτι καὶ ἡ Κ. Δ. οὔσα ἀνάπτυξις τῆς Π. Δ. καὶ περιεχομένη δυνάμει καὶ κατὰ νοῦν ἐν αὐτῇ δὲν ὀνομάζεται προσθήκη (3). Ἔτι τὸ filioque δὲν εἶνε προσθήκη ἀλλ' ἀνάπτυξις εἰς τὸ «ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον κλ.», ὡς τοῦτο δὲν εἶνε προσθήκη ἀλλ' ἀνάπτυξις τοῦ «καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον» τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου. Περαιτέρω ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαίρεσεως τοῦ Βοναβεντούρα χαρακτηρίζων τὴν προσθήκην τοῦ filioque ὡς προσθήκην σύμφωνον τοῖς εἰς ἃ προστίθεται συμπεραίνει τὸ μὴ κεκωλυμένον αὐτῆς. Ἰσχυρίζεται εἶτα, προσεπαγόμενος μάρτυρα αὐτὸν πάλιν τὸν Βοναβεντούραν, ὅτι οἱ πατέρες τῆς τρίτης οἰκουμενικῆς συνόδου ἐκώλυσαν πᾶσαν προσθήκην τὸ μὲν ἐναντίας πί-

1) Acta σελ. 155.

2) Acta σελ. 156. Τὸν δίκαιον καὶ ἀληθῆ χαρακτηρισμὸν τῶν λόγων τούτων τοῦ Ῥόδου δὲν ὀκνεῖ νὰ παραθέσῃ καὶ αὐτὸς ὁ Fleury Histoire Ecclésiastique tom. XXII, p. 217.

3) Acta σελ. 173. 174.

στεως, τὸ δὲ οὐχὶ τῇ καθόλου ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ τοῖς ἰδιώταις ἀτομικῶς. Ἐν τέλει δὲ διὰ τῶν πρακτικῶν τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου καὶ διὰ τῆς ἱστορίας ὅλης τῆς συνόδου ταύτης πειράται ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀνωτέρω τελευταίαν θέσιν, συγχέων ὅμως ἅμα πάντα ἄνευ συναφείας καὶ τὰ γενικὰ τοῖς μερικοῖς συνδυάζων καὶ τὰ νάπαλιν. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ὁ Λατῖνος ἐπίσκοπος δὲν παρέλιπε νὰ προσαγάγῃ, ὡς πρὸ αὐτοῦ ὁ Ῥόδου, καὶ τὸ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα ἐπιχείρημα, μετὰ περιττῆς ματαιολογίας καὶ κόμπου παρενείρας αὐτό (1).

Ἐτέρα μετὰ ταῦτα ἐπακολουθεῖ συνεδρία (2), καθ' ἣν ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης διὰ προοιμίου ἐπιτηδείως κατασκευασθέντος ἐξέπληξε τοὺς ἀκροατὰς εἰπὼν ὅτι εὔρε τὸν τρόπον, δι' οὗ τὸν προκείμενον γόρδιον δεσμόν ἐπιλύσει (3). Τὸ δὲ ἦν ἄλλο μὲν οὐδὲν ἐπανάληψις δὲ τῶν αὐτῶν ἰσχυρισμῶν, ἰδίᾳ ἐκείνου, ὅτι ἡ παρακώλυσις τῆς ἐν Ἐφέσῳ τρίτης συνόδου ἀποβλέπει οὐχὶ τὴν ἐκθεσιν συμφώνου τῇ ἐν Νικαίᾳ πίστεως, ἀλλὰ ἀντιθέτου κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸν νοῦν. Τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον ὑποστηρίζει διὰ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν πρακτικῶν τῆς τρίτης καὶ τετάρτης οἰκουμένης συνόδου καὶ ἐν τούτῳ κεῖται τὸ νέον τῆς ἀγορεύσεως ταύτης, ἧς παρέχομεν ἐνταῦθα βραχεῖαν σύνοψιν, διότι αὕτη ἔδωκεν ἀρρομὴν εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀπάντησιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Μάρκου κατὰ τὴν ἐπομένην συνεδρίαν. Ἀναδιψῶν ὁ Ἰουλιανὸς τὰ αἷτια τῆς ὑπὸ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου παρακώλυσεως εὐρίσκει, ὅτι αὕτη προήλθεν ἐκ τῆς ἐκδόσεως νέου συμβόλου ὑπὸ Νεστοριανῶν, δι' οὗ προσηλύτιζον οὗτοι καὶ ἐβάπτιζον. Τὸ σύμβολον τοῦτο παρουσιάσας ὁ κατηγορῶν τῶν Νεστοριανῶν ἐν Ἐφέσῳ πρεσβύτερος Χαρίσιος ἐπέδωκεν ἅμα καὶ ἰδίαν ὀρθόδοξον ὁμολογίαν διάφορον κατὰ τὰς λέ-

1) Acta σελ. 174.

2) Κατὰ τὰ πρακτικὰ ἐνδεκάτη. Acta σελ. 152., κατὰ δὲ τὴν διήγησιν τοῦ Συροπούλ. δεκάτη (VI, 21, 175).

3) Acta σελ. 176.

ξεις τοῦ τε ἐν Νικαία καὶ τοῦ ἐν Κων)πόλει συμβόλου. Οἱ πατέρες τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου τὴν μὲν ἐκθεσιν τοῦ Νεστορίου κατεδίκασαν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν τοῦ Χαρισίου.

Ἐκ τούτου ἔπεται πρῶτον μὲν, ὅτι ἐπιτρέπεται ἰδίᾳ ἐκάστῳ ἢ ἐκθεσις τῆς δίας πίστεως συνωδᾶ τῷ συμβόλῳ τῆς Νικαίας ⁽¹⁾, δεύτερον δὲ ὅτι κωλύονται μόνον αἱ ἀντίθετοι κατὰ τὸ περιεχόμενον ἐκθέσεις τῆς πίστεως. Ταῦτὸ ἀποδείκνυται καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ Γ'. οἴκουμ. συνόδῳ μὴ γενομένης μνείας τοῦ συμβόλου τῆς ἐν Κων)πόλει συνόδου, ἥτις ὡς ἐκ τούτου φαίνεται θεωροῦσα τὸ σύμβολον τοῦτο ταῦτὸ τῷ ἐν Νικαία, καίπερ διαφέρον ἐκείνου καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένον ⁽²⁾. Ἐτι ἀπὸ τῆς ἀποφάνσεως τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου περὶ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Πάπα Λέοντος, κατηγορηθέντος ὅτι παρῆγεν ἑτέραν πίστιν τῆς ἐν Νικαία. Κατὰ τὴν ἀπόφασιν ταύτην ὁ Λέων ἐξέδωκεν ἐκθεσιν κατὰ πάντα σύμφωνον τῇ ἐν Νικαία. Ἐν τέλει δὲ παράγει τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Διοσκόρου καὶ Φλαβιανοῦ, καθ' ἣν ὁ μὲν Διόσκορος ἐν τῇ ληστρικῇ συνόδῳ κατεδίκασε τὸν Φλαβιανόν, ὅτι ἐξέθηκε πίστιν διάφορον τῆς ἐν Νικαία προσθεῖς λέξεις μὴ περιεχομένας ἐν τῷ συμβόλῳ ἐκείνῳ (συνωδᾶ τῇ περὶ τούτου διατάξει τῆς Γ'. ἐν Ἐφέσῳ συνόδου, περὶ τοῦ μὴ προστιθέσθαι εἰς τὸ σύμβολον τῶν ἐν Νικαία οὔτε συλλαβὴν οὔτε μίαν λέξιν), ἢ δὲ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος τὸν μὲν Διόσκορον κατεδίκασε «ὅτι κακῶς ἔκρινε» τὸν δὲ Φλαβιανόν ἠθώωσε. Ταῦτα εἰπὼν ὁ Καισαρίνης προτείνει, ἵνα, ὁμολογουμένου οὕτως ὑπὸ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας ὅτι πᾶσα προσθήκη εἶνε κωλυτέα, μεταβῶσι νῦν εἰς τὰς περὶ τοῦ δόγματος αὐτοῦ συζητήσεις, ἵνα ἂν μὲν ἀποδειχθῇ ὅτι τοῦτο εἶνε προσθήκη ἀπαλειφθῆ ἐκ τοῦ συμβόλου, ἂν δὲ μή, παραμένη ἐν αὐτῷ καὶ μὴ κατηγορῆται ἡ Λατινικὴ ἐκκλησία ἐπὶ καινοτομία. Ὡς ἐκ τῆς βραχείας ταύτης ἐκθέσεως δείκνυται ὁ Καρδινάλιος,

1) Τοῦτο ὁμῶς ἀντιφάσκει πῶς πρὸς ὅσα ἀνωτέρω περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος εἶπεν ὁ Ἰωάννης.

2) Acta σελ. 178.

ὡς πρὸ αὐτοῦ καὶ πάντες οἱ ἐκ τῶν Λατίνων ὁμιλήσαντες, οὐδεμίαν ἔχει, ἢ τοῦλάχιστον προσποιεῖται ὅτι οὐδεμίαν ἔχει, συνείδησιν τῆς οὐσίας τοῦ συζητουμένου ἀντικειμένου· οὐδὲν ἐκ τῶν προσκομισθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρημάτων ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν οὐσιώδη θέσιν τοῦ ζητήματος, ὡς ὑπὸ τῶν Ἀνατολικῶν ἐτέθη. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Καισαρίνη ἀποδεικνύουσιν ἐκεῖνο μόνον, ὅτι δὲν παρακωλύεται ἡ ἔκθεσις τῆς δογματικῆς πίστεως ἢ κατ' οὐσίαν σύμφωνος τῇ συμβόλῳ τῆς Νικαίας καὶ μὴ εἰσάγουσα νέα διάφορα πρὸς τὴν ἐν τῇ συμβόλῳ τούτῳ πίστιν. Τὴν τοιαύτην θέσιν ὅμως οὐδεὶς οὔτε ἐπολέμησεν, οὔτε ἠρνήθη· διότι ταύτην βεβαιοῦσιν οἱ τοσοῦτοι δογματικοὶ ὄροι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, αἵτινες ὀρίσασαι τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν καὶ πληρέστερον καὶ σαφέστερον, ὅμως ἐξέθησαν αὐτὴν ἐν ἰδίῳ ὄρει. Ἡ ὑπὸ συζήτησιν ὅμως θέσις δὲν εἶνε αὕτη, ἀλλ' ἐκείνη, καθ' ἣν ἡ εἰς τὸ σύμβολον εἰσαγωγή τῶν τοιούτων συμπληρώσεων καὶ διασαφήσεων ὅλως παρακωλύεται. Περὶ ταύτης ὅμως τῆς θέσεως ἠκιστα πάντων ἀπελογήσαντο ὅτε Ἰουλιανὸς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ λαλήσαντες ἐκ τῶν Λατίνων. Ὅτι ὅμως ἀξιοσημείωτον ἐξάγεται ἐκ τε τοῦ μέχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀγῶνος τῶν Λατίνων καὶ ἐκ τῆς τελευταίας ἐν τῇ συνεδρίᾳ ταύτῃ προτάσεως τοῦ Ἰουλιανοῦ περὶ μεταβάσεως εἰς τὰς περὶ τοῦ δόγματος συζητήσεις, μάλιστα ἐκ τοῦ αἰτιολογικοῦ μέρους τῆς μεταβάσεως ταύτης ⁽¹⁾, εἶνε ὅτι οἱ Λατίνοι ἦσαν ὅλως ἀπαρασκευοὶ εἰς τὸ περὶ προσθήκης ζήτημα, ὅπερ ὅλως ἀπρόοπτον ἐπῆλθεν αὐτοῖς. Ἐκ τούτου δέ, ἐκ τῶν ὑστέρων ἤδη, ἀποδείκνυται πόσον δίκαιον εἶχεν ὁ Μάρκος καὶ πόσον σκοπίμως καὶ σοφῶς διανοεῖτο ὑπερασπίζων, κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν θεμάτων, τὴν ἀνάγκην τῆς προηγέσεως τοῦ περὶ τῆς προσθήκης

1) Ὁ Le Beau ἄκαιρον καὶ κακόπιστον ἀπορίαν δείκνυσιν ἐν τούτῳ λέγων ὅτι "εἶνε παράδοξον ὅτι τοιαύτη οὕτω φυσικὴ καὶ οὕτως ἀπλῆ παρατήρησις δὲν ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν τοῦ Καρδινάλιου τοῦ ἀγ. Ἀγγέλου εἰμὴ μετὰ τῶν κατανάλων τῶν συνεδριῶν εἰς ματαιὰς ἐριδας καὶ διηνεκεῖς ἀντεγκλήσεις. Histoire du Bas-Empire XXI p. 163.

ζητήματος ⁽¹⁾ καὶ πόσον ἐπιπόλαια καὶ ἀνακριβῆ, ἵνα μὴ ἄλλως εἴπωμεν, εἶνε τὰ περὶ τούτου γραφόμενα ὑπὸ τοῦ καλοῦ Βησσαρίωνος ⁽²⁾.

Τῇ μετ' αὐτὴν ἐπομένῃ συνεδρίᾳ ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Μάρκος, ὃς ᾤφειλε ν' ἀπαντήσῃ εἰν τὴν ἀπολογίαν ἀμφοτέρων τοῦ τε ἐπισκόπου Ἰωάννου καὶ τοῦ Καρδινάλιου Καισαρίνη· ἐν τούτοις περιορίζει τὴν ἀπάντησιν αὐτοῦ εἰς τὰ παρὰ τοῦ Καισαρίνη εἰρημένα ὡς ἀμέσως ἀναγόμενα εἰς τὴν τοῦ προκειμένου ζητήματος οὐσίαν. Ἀρχόμενος τοῦ λόγου παρατηρεῖ τὸ ἀσύστατον τοῦ τρόπου, δι' οὗ αἱ συζητήσεις διεξάγονται, οὐχὶ πρὸς ἀναζητήσιν καὶ ἐξεύρεσιν τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ἀπλῶς πρὸς φιλονευκίαν καὶ ἀντιλογίαν· ἀποδοκιμάζων τοῦτο περιορίζεται ν' ἀπαντήσῃ εἰς μόνον τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ λεγόμενα, ὑποφυλαττόμενος ν' ἀπολογηθῆ καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἰωάννου γενικῶς πρότερον ἀναπτυχθέντα ⁽³⁾. Ἐξαιτούμενος εἶτα διὰ μετριοπαθοῦς ἀποστροφῆς, ἐν ἧ καὶ πῶς καὶ εἰρωνεῖα ὑπολανθάνει, τὴν εὐμενῆ

1) Βλ. ἀνωτ. σελ. 117—119.

2) Ἴδου πῶς παρίστανται τὰ πράγματα ὁ Βησσαρίων ἱστορῶν περὶ τῶν προκαταρκτικῶν συζητήσεων τῶν Ἑλλήνων ὡς πρὸς τὴν τάξιν τῶν ζητημάτων. Κρατησάσης τῆς γνώμης τοῦ Μάρκου καὶ ἀρξασμένης τῆς συζητήσεως ἀπὸ τοῦ μὴ δεῖν προστιθέναι εἰς τὸ σύμβολον, ἀπολογησαμένων πρὸς ταῦτα τῶν Λατίνων "ἡμεῖς μηδὲν ἀποκρίνασθαι ἔχοντες (τί γὰρ ἂν τις πρὸς ἑοσαύτην ἀναισχυντήσων εἴποι ἀλήθειαν;) ἐσιγῶμεν· ἐκεῖνοι δὲ δεδειχότες ὡς τάλιθῆ φρονεῖν οὐ κωλύεται οὔτε τῷ συμβόλῳ προσθεῖναι, ἀκολούθως ἐπηγγείλαντο δεῖξαι ὡς ἀληθές ἐστίν ὁ ἐν τῷ συμβόλῳ προσέθηκάν... καὶ ἡμᾶς εἰς τὸν ἀγῶνα προσεκαλοῦντο· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἐν τούτῳ ἠττηθέντες τε καὶ τραπέντες ἐδειλίων τὸν δεῦτερον εἰσελθεῖν ἀγῶνα, καὶ ἐπασχον ὁ ἐγὼ κατ' ἀρχῆς ἔλεγον κωλύων ἀπὸ τούτου τοῦ ζητήματος ἀρξασθαι· ἠγωνίων τε τοίνυν καὶ ἔτρεμον καὶ ὄλωσ οὐκ ἠθέλον ἐπὶ πλέον προσμεῖναι, ἀλλ' ἐβόων ἀπαντες διαστήναι δεῖν τῶν Λατίνων καὶ πρὸς τὴν πατρίδα ἐπανακάμψαι., Βησσαρίωνος Refutatio Marci Ephesini. (Migne CLXI, col 134). Τὸ ψεῦδος ὁμῶς τοῦ δ. ἀπετίδου ἐλέγχει πλὴν τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν καὶ ὁ Συρόπουλος VI, 23, 178—193.

3) Acta σελ. 183.

ἀποδοχὴν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ῥηθησομένων, ἂν τι πρὸς ἔλεγχον ῥηθῆ καὶ ἀνασκευὴν, μεταβαίνει εἰς τὴν κυρίαν ἀπάντησιν πρὸς τὸν Ἰουλιανόν. Καὶ δὴ α) ἡ ἐκθεσις πίστεως, ἣν ὁ Χαρίσιος ἔδωκε τῇ ἐν Ἐφέσῳ τρίτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ἦν οὐχὶ καθολικὴ, ὡς θέλει ὁ Καρδινάλιος (1), ἀλλὰ συμβαίνουσα τῇ καθολικῇ, διότι κατὰ πολλὰ ὡς πρὸς τὸν τύπον καὶ τὰς λέξεις διέφερε τῆς καθολικῆς (2), ἅμα δὲ ἦν ἀτομικὴ. β'.) ἐξετάζων τὰς αἰτίας, δι' ἃς ὁ Χαρίσιος ἐνεκάλει τοῖς Νεστοριανοῖς πρὸ τῆς συνόδου καθορίζει αὐτὰς ὡς ἐξῆς 1) ὅτι τὸ ἴδιον παραμεμρῶμενον σύμβολον ἀνθυπέβαλλον τῷ τῆς Νικαίας ὡς κοινὸν καὶ καθολικὸν σύμβολον, 2) ὅτι ἐν τῷ συμβόλῳ τούτῳ συνέφυρον μετὰ τῆς ἀληθοῦς διδασκαλίας καὶ αἰρετικὰ δόγματα καὶ 3) ὅτι ἀπεβάλλοντο τὸν Χαρίσιον μὴ ἀποδεχόμενον τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν, ὅπερ ἠνάγκασε τὸν Χαρίσιον νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἰδίαν διδασκαλίαν ὁμοφωνοῦσαν τῇ τῆς Νικαίας πρὸς ἰδίαν ἀπολογία. Αἰ τοιαῦται ἰδιωτικαὶ ἐκθέσεις οὐδέποτε, μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους (3) ἐκωλύοντο, καὶ κατὰ τὸν ἔπειτα χρόνον παρέμεινεν ἡ ἐλευθερία αὕτη, ὡς τοῦτο δεικνύουσιν αἱ πρὸς τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον ἀποσταλεῖσαι ἐκθέσεις πίστεως παρὰ τοῦ Πάπα Ἀγάθωνος καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων Σωφρονίου, καὶ αἱ καθόλου παραδεδεγμένα μέχρι καὶ νῦν ἔτι ἐπὶ τῇ εἰς τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα ἀναρρήσει ἀποστελλόμεναι συνοδικαὶ ἢ κανονικαὶ λεγόμεναι ἐπιστολαί. Ὡς τοιαύτην ἀτομικὴν ἐκθεσιν ἐδέξατο ἡ ἐν Ἐφέσῳ σύνοδος καὶ τὴν τοῦ Χαρισίου, οὐχὶ δὲ ὡς καθολικὴν διὸ οὐδὲν ἐκ τούτου ὠφέλιμον ἀπορρέει πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν Λατίνων, ὅτι ἡ σύνοδος δὲν ἐπέτιμησε τὸν Χαρίσιον οὔτε ἠκύρωσε τὴν ἐκθεσιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τούτῳ ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσωσιν οἱ Λατῖνοι ὑπὸ τίνα ἰδιότητα προτείνουνσι τὸ μετὰ τῆς προσθήκης σύμβολον, ὡς ἐκθεσιν δηλ. τῆς ἀτομικῆς αὐτῶν διδασκαλίας ἢ ὡς κοινὸν τῆς καθόλου ἐκκλησίας σύμβολον. Εὐνόητον σημασίαν

1) Acta σελ. 188.

2) Acta σελ. 187. πρβλ. τὰ περὶ τούτου ἐν Concil. General tom. I p. 434 443.

3) Acta σελ. 188.

ἔχουσιν οἱ τελευταῖοι οὗτοι λόγοι τοῦ Μάρκου. Δι' αὐτῶν περιήγαγε τοὺς ἀντιπάλους εἰς τὸ δίλημμα καθ' ὃ, ἂν μὲν ἀμολόγουν τὸ μετὰ τῆς προσθήκης σύμβολον ὡς ἰδίαν ἀτομικὴν τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας διδασκαλίαν θὰ ἤρνούντο ἀρ' ἑνός, καίπερ ἄκοντες, τῇ ἰδίᾳ ἐκκλησίᾳ τὸν χαρακτῆρα τῆς καθολικότητος, θὰ ἐπεκύρουν πλαγίως τὸ *filioque* ὡς νεωτερισμὸν καὶ θὰ ἀνωμολόγουν ἑαυτοὺς ὑποκειμένους εἰς τὴν κρίσιν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ὅποια ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ κατὰ πᾶσαν συνέπειαν θὰ ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία· ἂν δὲ ἐχαρακτήριζον τὸ μετὰ τῆς προσθήκης σύμβολον ὡς κοινὸν καὶ καθολικὸν θὰ ὑπέκειντο τῇ καταδίκῃ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας κωλυσῶσης τοιοῦτο καὶ καταδικασάσης δι' αὐτὸ δὴ τοῦτο τοὺς Νεστοριανούς πρῶτιστα διότι ἀνθυπέβαλλον τῷ κοινῷ συμβόλῳ νέον ἄλλο ἐκείνου διάφορον. Ὁ Ἰουλιανὸς ἀπαντῶν, πανούργως διαστρέφει τοὺς λόγους τοῦ Ἐφέσου καὶ ἀνασκευάζει αὐτοὺς ἀποδεικνύων ὅτι ἡ σύνοδος ἀπέρριψε τὴν ἐκθεσιν ταύτην μόνον διότι περιεῖχεν αἰρετικὰ δόγματα. Ἀπὸ τούτου ἐκτείνεται εἰς ματαίας ἀπειραντολογίας, ἵνα αὐτὸ τοῦτο ὑποστηρίξῃ, διεκφεύγων τοῦ λόγου ἐκάστοτε καὶ δυσχεραίνων ν' ἀπαντήσῃ ὅσακις ὁ Μάρκος ἐξ ἀπροόπτου αὐτῷ προύβαλλεν ἐρωτήσεις (1).

Οὕτω μακρὰ ἔρις διημείφθη, τοῦ μὲν Καισαρίνη ἐπιμένοντος νὰ πιστεῖται ὅτι ἡ τῶν Νεστοριανῶν ἐκθεσις ἀπεδοκιμάσθη ὡς περιέχουσα αἰρετικὰς δόξας, ὅπερ οὐδ' ὁ Μάρκος οὐδ' ἄλλος τις ἠρνήθη αὐτῷ, τοῦ δὲ Ἐφέσου ἐμμένοντος ἐν ἐκείνῳ, ὅτι τὸ σύμβολον τῶν Νεστοριανῶν κατὰ πρῶτον λόγον ἀπεδοκιμάσθη διότι προσεφέρετο ἀντὶ τοῦ καθολικοῦ τῆς Νικαίας συμβόλου. Ὁ Καισαρίνης οὐδὲ ἄκροισ δακτύλοις ἀπτόμενος τῆς θέσεως ταύτης, ἦτις καὶ ἦν ἡ κυρία τοῦ προκειμένου ζητήματος θέσις, ἐδαπάνησε πολλοὺς καὶ μακροὺς λόγους (2) ἵνα ἀποδείξῃ τὸν ἴδιον ἰσχυρισμὸν, αὐτὸν καθ' ἑαυτὸν ἀληθῆ ὄντα καὶ ὑπ' οὐδενὸς πολεμού-

1) Acta σελ. 195. 196.

2) Ἀπόδοι σελ. 191. 192.

μενον (1). Ὅτε δὲ εἰς ὑποστήριξιν τῶν ἰδίων λόγων προσεκόμισε τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι αἱ ἐκθέσεις τοῦ Ἀγάθωνος καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων Σωφρονίου ἔτι δὲ καὶ ἡ τοῦ Χαρισίου ἐγένοντο ἀποδεκταὶ ὑπὸ τῶν συνόδων διότι ἦσαν ὀρθόδοξοι καὶ σύμφωνοι τῷ καθολικῷ συμβόλῳ, ὁ Μάρκος ὑπέδειξεν αὐτῷ οἷα διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἐκθέσεων ἐκείνων καὶ τῆς τῶν Νεστοριανῶν, ἐκείνων μὲν οὐδὲ ὄλως ἐπηρεαζουσῶν εἰς τὸ κῦρος τοῦ καθολικοῦ συμβόλου, ταύτης δὲ καὶ ὄλως κατ' ἐκείνου δημιουργηθείσης καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀντιστασιαγομένης. Ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ἐνταῦθα πονηρὰν καὶ σκόπιμον ἀφέλειαν ἐπίδεικνύων διαφόρως καὶ πάλιν ἐκλαμβάνει τὸ πρᾶγμα. Ἐπὶ τέλους ὅμως ὁ Μάρκος ἀποκλείων ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου πᾶσαν διόδον ὑπεκφυγῆς τίθησιν αὐτῷ τὴν ἐρώτησιν τοῦ ζητήματος οὕτω: Εἶχον οἱ Νεστοριανοὶ τὸ δικαίωμα, κἂν ὀρθόδοξοι ἦσαν, νὰ προσφέρωσιν ἴδιον σύμβολον πρὸς κοινὴν χρῆσιν ὑποκαθιστάντες αὐτὸ εἰς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας; (2) Ἀπέναντι οὕτω σαφοῦς ζητήματος ὑπεχώρησεν ἐπὶ τέλους ὁ Καισαρίνης συνομολογήσας, ὅτι τοιαύτη ἄδεια δὲν παρείχετο τοῖς Νεστοριανοῖς, διότι τὸ τοιοῦτον ἦν κεκωλυμένον (3). Εἰς τὴν συνομολογίαν ταύτην προστίθησιν ὁ Μάρκος τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι ἡ σύνοδος προέβη αὐτὸ τοῦτο εἰς τὸν διὰ τοῦ ἰδίου ὄρου ἐμποδισμόν πάσης ἐκθέσεως πίστεως ἄλλης ἢ τῆς ἐν Νικαίᾳ, ἵνα οὕτω παρακωλύσῃ τὴν πρὸ αὐτῆς γενομένην κατάχρησιν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀτομικῶν τῆς πίστεως ἐκθέσεων. Τὸν δὲ τοιοῦτον σκοπὸν τοῦ ὄρου τῆς συνόδου ἐξηγεῖ αὐτὸς τε ὁ τύπος τοῦ ὄρου ὡς φέρεται ἐν τοῖς πρακτικοῖς καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Κυρίλλου πρὸς Ἰωάννην τὸν Ἀντιοχείας καὶ Ἀκάκιον τὸν Μελιτηνῆς (4). Τοῦτο ὅμως ἐπανάγει τὸν Καρδινάλιον πάλιν εἰς τὸ προσριλὲς αὐτῷ θέμα, ὅτι τὸ σύμβολον τῶν Νεστοριανῶν ἠκυρώθη μόνον διότι περιεῖχε δόγματα μὴ ὀρθόδοξα καὶ δοκιμάζει νὰ

1) Ἀπόδοι σελ. 199.

2) Acta σελ. 197.

3) Acta σελ. 198. 199.

4) Βλ. Concil. General. I, p. 442. 443. 661.

ἀποδείξει τὰς ἄνω μνημονευθείσας ἐπιστολάς τοῦ Κυρίλλου ὡς ὑπὲρ τῆς γνώμης αὐτοῦ συνηγορούσας, μεθ' ὃ ὡς εἰ θριαμβεύων, πράγματι ὁμως σκοπῶν νὰ καταρρίψῃ τὸν ἀντίπαλον πρὸ τῶν ἀκροατῶν, ἐπάγων τὸ συμπέρασμα δῆθεν τῆς μακρᾶς συζητήσεως, δι' ἧς ἀπεδείχθη ὅτι «ἡ κώλυσις οὐκ ἄλλο ἢ ἐναντίον καὶ ἀσύμφωνον τῇ πίστει κωλύει», ποιεῖται τοιάνδε πρὸς τὸν Μάρκον ἀποστροφὴν: «διὰ τοῦτο παρακαλῶ τὴν αἰδεσιμότητά σου, μὴ θέλε καταέχειν τοσοῦτον ἀκροατήριον εἰς τὸ ἀκούειν λόγους οὕτω σαθροῦς, οὗς καὶ νήπια ἂν ἤλεγξαν»· προτρέπεται δὲ ἵνα μεταβῶσιν εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ δόγματος, ἐν ἣ σπουδαιότερα ἐπιχειρήματα δύνανται ν' ἀναπτύξωσιν· ἐπὶ τούτοις οἶονεὶ ἀπειλῶν καὶ ἐπισείων τῷ Ἐφέσου προστίθωσιν: «ὁμως ἐγὼ ἐτοιμότητός εἰμι οὐ μόνον ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ μῆνα ἀπολογεῖσθαι πρὸς τὰς παρὰ σοῦ ἐρωτήσεις· ἀλλὰ τοῦτο λυποῦμαι, ὅτι καταναλίσκομεν τὸν καιρὸν ἐπιματαίῳ» (1). Ἡσύχως ἀποδεξάμενος τὴν ἀτομικὴν ταύτην προσβολὴν ὁ Μάρκος διὰ σοβαρᾶς ἀπαντήσεως περικόπτει πᾶσαν ἐλπίδα, ἣν ἐπεδίωκε διὰ τῶν τελευταίων αὐτοῦ λόγων ὁ Καισαρίνης. «Ἡμεῖς οὔτε μικροῦς, οὔτε ὑπὲρ μικρῶν τοὺς τοιοῦτους λόγους νομίζομεν, οὔτε δυναμένους καὶ ὑπὸ νηπίων, ὡς ἡ σὴ αἰδεσιμότης εἴρηκε, λύεσθαι, ἀλλ' ἀναγκαίους πρὸς τὸ προκείμενον καὶ ἄλλως χρησίμους, ἐπειδὴ περὶ τῶν φωνῶν τῶν θείων πατέρων αὐτοῦς λέγομεν, τοῦτο πρότερον ὑποτιθέμενοι, κἂν ἀληθὲς τὸ δόγμα ἢ τὸ παρ' ὑμῶν προστιθέμενον μὴ δεῖν ἐν τῷ συμβόλῳ προσκεῖσθαι καὶ ἐκφωνεῖσθαι» (2). Ἀπαντῶν δὲ εἰς τὴν ὑπουλον ἀλλὰ κενὴν ἀπειλὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ προειδοποιεῖ αὐτὸν σπουδαίως καὶ διὰ λόγων ἀξιοπρεπῶν ὅτι «γινώσκεις βουλόμεθα τὴν αἰδεσιμότητά σου, ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἀποστησόμεθα τῆς ἐξετάσεως ταύτης, μέχρις ἂν εἰς τέλος ἐξενεχθῇ καὶ εἴς τι κοινὸν συμπέρασμα καταντήσωμεν. Τοῦτο γὰρ ἡμεῖς καὶ λέγομεν καὶ φρονούμεν καὶ ἀποδείξαι ῥαδίως ἔχομεν, ὅτι κἂν ἀληθὲς εὔρεθῇ τὸ

1) Acta σελ. 200.

2) Ἀπόδοι σελ. 201, 202.

δόγμα ἐξεταζόμενον ὕστερον, ἐν ἰδίῳ ὄρω ἐκτεθήσεται πάντως, ὡσπερ ἐν ἐκάστη τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐγένετο. Ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ συμβόλου ὀφείλει πᾶσι τρόποις ἐξαιρεθῆναι, ἵνα ἡ τῶν χριστιανῶν ὁμόνοια, ἡ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν λυθεῖσα, συναφθῇ πάλιν» (¹). Ἡ διὰ τῶν τελευταίων τούτων λόγων σαφῆς καὶ κατηγορηματικὴ ἔκφρασις τῆς ἐν τῷ ζητήματι τῆς προσθήκης τοῦ *filioque* γνώμης τῶν Ἀνατολικῶν καὶ ἡ σταθερὰ τοῦ Μάρκου δήλωσις, ὅτι σκοπὸς καὶ τῶν μέχρι τοῦδε συζητήσεων καὶ τῶν μελλουσῶν τοῦτο ἀκριβῶς ἔσται, ἀφήρει ἀπὸ τῶν Λατίνων πᾶσαν ἰσχὺν παρατροπῆς τοῦ ζητήματος· διὸ καὶ ἡ εἰς ταῦτα ἐκτενῆς ἀπάντησις τοῦ Καισαρίνη — ὅστις ἀναλογισάμενος τὴν κακὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἡ τελευταία αὐτοῦ ἀποστροφή ἐνεποίησε καὶ γενικῶς ἴσως τοῖς Ἑλλησιν, ἰδίῳ δὲ τῷ Μάρκῳ, κατήλθε νῦν εἰς μετριωτέρας καὶ μᾶλλον φιλόφρονας ἐκφράσεις (²) — οὐδὲν ἄλλο ἦν ἢ ἀναμάσησις τῶν προηγουμένων αὐτοῦ δισχυρισμῶν. Ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ταύτης ὁ Μάρκος ἐπιλαμβάνεται ἐνὸς μόνου σημείου, ἡ διασάφησις τοῦ ὁποίου κατέστη ἀπὸ πολλοῦ ἀπαραίτητος Ὡς εἶδομεν μέχρι τοῦδε οἱ Λατίνοι ρήτορες ἐν ταῖς συζητήσεσι πλεον ἢ ἅπαξ κατέφυγον εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ κύρους τῆς ἀποστολικῆς καθέδρας τῆς Ρώμης ἐν τῇ παραδόσει τῆς δογματικῆς διδασκαλίας. Νῦν ὁ Ἐφέσου ἐπιθυμῶν νὰ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου τὸ ἀπατηλὸν τοῦτο φάσμα τῶν Λατίνων προτείνει, ἵνα ἐν τῇ ἐφεξῆς συνεδρία συζητήσωσι τὰ περὶ αὐτοῦ καὶ λύσωσιν ἅπαξ διὰ παντὸς αὐτό, ἵνα μὴ παρέχῃ κάλυμμα εἰς τὴν κυρίαν συζήτησιν. Αἰτεῖται ὁμοίως πρὸς τοῦτο τὴν συγκατάθεσιν τῶν Λατίνων, διότι, λέγει, ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου θὰ ρηθῶσι λόγοι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως προσβάλλοντες προσωπικὰς φιλοτιμίας καὶ ἀξιώσεις, ὥστε εἶνε δυνατὸν νὰ προέλθῃ σκάνδαλον ἐκ τούτου, διότι οἱ Ἕλληνες, λέγει, εἶνε καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἱκανῶς παρεσκευα-

¹) Acta σελ. 203.

²) Acta σελ. 204.

σμένοι (1). Ὁ Καισαρίνης νῦν τὸ πρῶτον ἀποδεικνύων ἑαυτὸν νομιμόφρονα καὶ φίλον τῆς τάξεως, παρατηρεῖ, ὅτι τὸ ζήτημα περὶ τῆς αὐθεντίας τῆς Ρωμαϊκῆς καθέδρας εἶνε ἴδιον καὶ διακεκριμένον καὶ ἐξετασθήσεται μετὰ ταῦτα (2). Οὕτως ἔληξε καὶ ἡ συνεδρία αὕτη, ἄνευ πρακτικοῦ ἀποτελέσματος, ἀλλὰ τοῦτο ἔχουσα τὸ ἰδιάζον, ὅτι ἐπισημότερον αἱ ἑκατέρωθεν διαθέσεις ἀνεφάνησαν. Αἱ δι' ἀπεραντολογιῶν ὑπεκφυγαὶ τοῦ Καρδινάλιου Καισαρίνη καὶ ἡ ἄγαν στενὴ θέσις, εἰς ἣν περιήλθε διὰ τῆς μετὰ τοῦ Μάρκου συνδιαλέξεως δὲν παρήλθον ἀπαρατήρητοι. Ὡς προσφυῶς καὶ ὁ Συρόπουλος παρατηρεῖ, ὁ Καρδινάλιος ἀπέφευγε τὸν διαλογικὸν τῆς συζητήσεως τρόπον ἐκτρεπόμενος εἰς ὅλως ἄσχετα ἀντικείμενα, ἵνα ἀποφεύγῃ τὸν ἄμεσον ἔλεγχον (3). Ἐν τῇ συνεδρίᾳ ὅμως ταύτῃ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Μάρκου ἐπενήργησαν πλὴν τῆς ἀσυστάτου ἐν ταῖς διαλέξεσι μεθόδου τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ καὶ τῆς συστηματικῆς παρακωλύσεως ἀπὸ τοῦ συζητουμένου θέματος, καὶ ἡ φαύλη καὶ μοχθηρὰ διαγωγὴ δύο ἐκ τῶν ἰδίων συναδέλφων καὶ ὁμογενῶν, τοῦ Πνευματικοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Γεωργίου Ἀμυρούτζη καὶ τινος ἑτέρου, οὗ τὸ ὄνομα ὁ Συρόπουλος καλύπτει διὰ τῆς λήθης (4). Οὗτοι καταλαβόντες ἐν τῇ κοινῇ συναθροίσει ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ Πάπα θέσιν ὀπισθεν μὲν πάντων τῶν λοιπῶν ἀκριβῶς δὲ ἀπέναντι τοῦ διαλεγομένου Μάρκου δι' εἰρωνειῶν ὑπεδέχοντο τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα «ὑπ' ὀδόντα γελῶντές τε καὶ ἐμπαίζοντες» (5). Τοιαύτη συμπεριφορὰ, καὶ μάλιστα ἐκ μέρους τῶν οἰκείων, οὐχὶ εὐεργετικῶς ἠδύνατο νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ μετ' αὐταπαρνήσεως ἀγωνιζομένου καὶ δὴ καὶ ὑβρίζομένου παρὰ τῶν ἀντιπάλων Λατίνων Μητροπολίτου Ἐφέσου.

1) Acta σελ. 208. 209.

2) Αὐτόθι σελ. 209. 210.

3) Συρόπουλ. VI, 21, 175.

4) Εἶνε ἄρα γε ὁ Σχολάριος ; ἡμεῖς ὀλίγον ἀμφιβάλλομεν.

5) Συρόπουλ. VI, 21, 175.

Ἐν τῷ μεταξὺ γεγονότα τινὰ ⁽¹⁾ παρημποδίσαν τὴν συνέχειαν τῶν συζητήσεων· μόλις δὲ τῇ 3 Δεκεμβρίου ἐπαναληφθεισῶν τούτων ὁ Ἐφέσου κατὰ προτροπὴν τοῦ βασιλέως λαβὼν τὸν λόγον ὠμίλησε διὰ μακρῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος τῆς παρακωλύσεως πάσης προσθήκης οἰασδήποτε εἰς τὸ σύμβολον. Ὁ λόγος οὗτος, ἀπαγγελθεὶς ἄνευ τινὸς ἐκ μέρους τῶν Λατίνων διακοπῆς καὶ ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς σιγῆς, δυστυχῶς δὲν διεσώθη ἐν τοῖς πρακτικοῖς· τοῦτο ὅμως εἶνε γνωστόν, ὅτι ἦν ἐκτεταμένος καὶ περιεῖχεν ἐπιχειρήματα οὐχὶ πλέον ἐκ τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς τρίτης ἐν Ἐφέσῳ συνόδου, ἀλλ' ἐκ τῆς ὅλης Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ ἐκ πλείστων τῆς Ἐκκλησίας πατέρων. Ἡ πεποιθήσις, ἣτις ἐσχηματίσθη ἐκ τῆς ἀγορεύσεως ταύτης τοῦ Μάρκου, ἦν ὅτι οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο ἐπὶ πλέον νὰ ἀντιστη εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ τούτων. ⁽²⁾ Ἐν τούτοις ὁ Ἰουλιανός, ὃς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Ἐφέσου σιωπῶν ἐλάμβανε σημειώσεις, ἀντεπεξῆλθε καὶ πάλιν κατ' αὐτοῦ διὰ συστηματικοῦ λόγου διαιρέσας τὸν λόγον τοῦ Μάρκου εἰς εἴκοσι καὶ ὀκτὼ σημεία, ἀπὸ τῶν Γραφῶν καὶ ἀπὸ τῆς λογικῆς τὰ ἴδια ἀντλῶν ἐπιχειρήματα. ⁽³⁾ Ὁ Μάρκος ἰδὼν ἐκ τούτου, ὅτι σκοπὸς τῶν Λατίνων εἶνε οὐχὶ ἡ σπουδαία συζήτησις πρὸς ἐξεύρεσιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ μόνη ἡ κενολογία καὶ τὸ ἐριστικὸν πρὸς ἀπόκρυψιν τῆς ἀσθενείας τῶν ἰδίων αὐτῶν ἐπιχειρημάτων, ἀπαξ ἔτι μόνον καὶ ὕστατον ἀπέτεινε αὐτοῖς τὸν λόγον, ἀνασυνοψίσας ἐν τοῖς κυρίοις σημείοις τὴν ἀπόδειξιν τοῦ παρανόμου τῆς προσθήκης. Τὸν λόγον αὐτοῦ τοῦτον διήρρεσεν εἰς ὀκτὼ κεφά-

¹⁾ Συρόπουλ. VI, 21, 175. 22, 177· κατὰ τὸ παρεμπρόσθεν τοῦτο διάστημα μάτην ἐπειράθη ὁ βασιλεὺς νὰ πείσῃ τοὺς ἡμετέρους εἰς τὴν μετάβασιν εἰς τὸ περὶ συζητήσεως τῆς ἀληθείας τοῦ δόγματος. Τὴν ἀναστολὴν δὲ τῶν ἐργασιῶν ἐπήνεγκεν ἡ ἀφίξις τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας καὶ ἡ παρουσίασις αὐτῶν τῷ Πάπα καὶ τῇ συνόδῳ. Acta σελ. 210.

²⁾ Acta σελ. 212. "τοσοῦτο δ' ἐξέτεινε αὐτὸν, ὅτι οὐδεὶς ἤλπιζεν ἀντιστῆναι αὐτῷ τινά,,.

³⁾ Αὐτόθι σελ. 213.

λαια, τὰ ἐξῆς: 1) ὅτι τὸ σύμβολον τοῦ Χαρισίου δὲν ἦτο προσωρισμένον διὰ κοινήν χρῆσιν, 2) ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα, ἅτινα ἀντιλοῦσιν οἱ Λατῖνοι ἐκ τῆς τύχης τοῦ Νεστοριανοῦ συμβόλου οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα, 3) ὅτι ἡ παρακάλυσις τοῦ ὄρου ἔχει ἀκριβῶς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου ἀποδοθεῖσαν αὐτῷ σημασίαν, ὡς τοῦτο ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἀπειλούμεναι ἀραὶ καὶ τιμωρίαι ἀπευθύνονται κατὰ τῶν εἰσηγητῶν τοιούτων παρηλλαγμένων ἐκθέσεων, 4) τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται διὰ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κυρίλλου, 5) διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πάπα Ἀγάθωνος⁽¹⁾, 6) ἐπραγματεύσατο περὶ τοῦ χαρακτήρος, ὃν οἱ Λατῖνοι ἀποδίδουσιν εἰς τὴν προσθήκην ὀνομάζοντες αὐτὴν ἀνάπτυξιν ἢ ἐρμηνείαν, 7) διέλαβε καὶ ἀπέδειξε τὴν ἀντικανονικότητα τῆς πράξεως αὐτῆς τῆς προσθήκης, 8) ἐξήγησε τὴν ἀντικανονικότητα ταύτην ἐκ τοῦ ὅτι ἡ προσθήκη ἐγένετο ἄνευ τῆς ἀδείας οἰκουμενικῆς συνόδου. Τὸν λόγον τοῦτον, ὃν ἐπίσης ἀπήγγειλεν ἄνευ διακοπῆς, διότι ὑπέδειξεν ὅτι σκοπεῖ νὰ καταλύσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος διάλεξιν, κατέστρεψε διὰ λαμπρᾶς ἀδελφικῆς ἀποστροφῆς πρὸς τοὺς Λατίνους, δι' ἧς ἅπαξ ἔτι ἐποίητο ἔκκλησιν εἰς τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης καὶ εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς εἰρήνης: ⁽²⁾ «Τοῦτο τὸ σύμβολον ἀπαιτοῦμεν ὑμᾶς, ὦ φίλοι πατέρες, τὴν καλὴν παρακαταθήκην τῶν ἡμετέρων πατέρων, τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ βασιλίδι πόλει συναθροισθέντων· ἀπόδοτε τοίνυν τοῦτο καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν· εἴ τις ὑμῖν ἐνεπίστευσε παρακαταθήκην, οὐκ ἂν αὐτὴν ὡς παρελάβετε παρεδώκατε; ἀπόδοτε τοίνυν καὶ τὸ τῶν πατέρων σύμβολον ὡς ἐλάβετε· οὐ δέχεται προσθήκην, οὐ δέχεται μείωσιν· κέκλεισται παρ' αὐτῶν καὶ ἐσφράγισται καὶ τοὺς τολμῶντας τοῦτο καινοτομεῖν ἀποπέμπονται καὶ τοὺς ἕτερον παρ' αὐτὸ ποιοῦντας εὐθύναις ὑπάγοισι. Μικρὸν ὑμῖν ἢ γενομένη τῆς λέξεως προσθήκη εἶναι δοκεῖ καὶ ὀλίγος ὁ

¹⁾ Consil, General. tom. VI, σελ. 682.

²⁾ Acta σελ. 214—215. Τὸν ἐπίλογον τοῦτον ἀπολεξεὶ παράγει ἐν τῷ «ἀντιρρητικῷ», αὐτοῦ καὶ Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός. Δοσιθ. Τόμ. Καταλλαγῆς σελ. 253.

περὶ ταύτης λόγος; οὐκοῦν καὶ ἐξαιρεθεῖσα μικρὸν ἂν βλάβειεν ἢ οὐδέν, μᾶλλον δὲ ὠφελήσει τὰ μέγιστα· συνάψει γὰρ Χριστιανούς ἅπαντας· ἀλλὰ μέγα τὸ γεγονός καὶ πολὺς ὁ περὶ τούτου λόγος; οὐκοῦν οὐδὲ ἡμεῖς ἀμαρτάνομεν πολὺν ποιούμενοι τὸν περὶ τούτου λόγον· δι' οἰκονομίαν προσετέθη; δι' οἰκονομίαν ἀφαιρείσθω πάλιν, ἵνα προσλάβησθε ἀδελφούς σπαραττομένους καὶ τὴν ἀγάπην οὕτω περὶ πολλοῦ ποιούμενους. Παρακαλοῦμεν τοίνυν ὑμᾶς, ὡ πατέρες καὶ ἀδελφοὶ καὶ κύριοι τιμιώτατοι, ὡς καὶ πρότερον παρεκαλέσαμεν· διὰ τὰ σπλάγχνα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς ἀχρείους ὄντας καὶ ἀμαρτωλοὺς καὶ ἀπεγνωσμένους καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θέντος ὑπὲρ ἡμῶν, ἐπανεέλθωμεν πρὸς τὴν καλὴν συμφωνίαν τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἁγίους πατέρας, ἧν εἶχομεν πρότερον, ὅτε τὸ αὐτὸ πάντες ἐλέγομεν καὶ οὐκ ἦν ἐν ἡμῖν σχίσματα· ἐπιγινῶμεν ἀλλήλους ἀδελφικῶς, αἰδεσθῶμεν τοὺς κοινούς πατέρας ἡμῶν, τιμήσωμεν αὐτῶν τοὺς ὄρους, αἰδεσθῶμεν τὰς ἀπειλάς, φυλάζωμεν τὰς παραδόσεις, ἵνα ὁμοθυμαδόν, ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ δοξάζωμεν τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, Ἀμήν». Ὁ λόγος οὗτος τοῦ Μάρκου οὕτως ἀπαγγελθεὶς καὶ οὕτω συμπερανθεὶς προεκάλεσε γενικὴν συγκίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν ἐπὶ τῶν πνευμάτων τῶν ἀκροατῶν ἀμφοτέρων τῶν Ἐκκλησιῶν. Καὶ οἱ μὲν Ἑλληγες συνέδροι ὑπεδέξαντο τὸν ρήτορα δι' ἐπευφημιῶν (¹) καὶ θαυμασμοῦ, οὕτως ἀξίως ἑαυτοῦ τε καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰπόντα, οἱ δὲ Λατῖνοι, οἱ μὲν μοναχοὶ παρεστῶτες ἀνωμολόγησαν μετ' ἐκπλήξεως ὅτι οἱ Ἑλληγες ἔχονται τῆς ἀληθοῦς πίστεως καὶ τὰ ὑγιᾶ ἐτήρησαν δόγματα (²), οἱ δὲ περὶ τὸν Πάπαν ἔκπληκτοι ἀπομείναντες (³) ἀλλὰ καὶ σπεύδοντες νὰ ἐξουδετερώσωσι τὴν ἀγαθὴν ἐκ

¹) Ἰωάν. Εὐγεν. "ἀντιρρητικός,, Δοσιθ. του. Καταλ., σελ. 253.

²) Συρόπουλ. VI, 19, σ.λ. 170, 171.

³) Συρόπουλ. αὐτ. πρὸς καὶ Ἰω. Εὐγεν. "ἀντιρρητικόν,, Δοσιθ. τόμ. Καταλ. σελ. 253.

τοῦ λόγου ἐντύπωσιν ἀπήντησαν καὶ πάλιν διὰ τοῦ Καισαρίνη μετὰ προφανοῦς ἤδη ἐμπαθείας καὶ ἀπροκαλύπτως εἰπόντος τὸν σποπὸν τῶν ἐκ μέρους τῶν Λατίνων διαλέξεων, ὅτι οὗτος συνέκειτο οὐχὶ εἰς τὴν εἰλικρινῆ τῆς ἀληθείας ἐκζήτησιν, ἀλλ' εἰς τὴν ἄμιλλαν τοῦ ἀνατρέπειν παντὶ γε τρόπῳ τὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λεγόμενα ⁽¹⁾. Οὕτως ἔληξε καὶ ἡ συνεδρία αὕτη καὶ μετ' αὐτῆς αἱ περὶ τοῦ πρώτου τῶν συζητητέων προβλημάτων — περὶ τῆς προσθήκης — διαλέξεις.

Βραχεῖα ἀνασκόπησις τῶν κατὰ τὰς διαλέξεις ταύτας ἀρκεῖ νὰ συμπληρώσῃ τὰ κατὰ τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῆς ἡμετέρας μελέτης. Ἐν ταῖς διαλέξεσι ταύταις τὴν σπουδαιοτάτην θέσιν κατέχει ὁ ἡμέτερος Μάρκος, μόνος αὐτὸς διεξαγαγὼν τὰς ἐπὶ τούτου συζητήσεις, οὕτω δεξιῶς δὲ καὶ ἐν συνειδήσει τοῦ ἰδίου ἔργου, ὥστε περιήγαγε τοὺς Λατίνους εἰς ἀληθῆ ἀδιέξοδον. Ἐν τῷ τρόπῳ αὐτοῦ τοῦ συζητεῖν διαβλέπομεν τὴν μετριοπάθειαν ἐκείνην, ἣτις διακρίνει τὸν ἀληθῶς καὶ σοβαρῶς μεμορφωμένον ἄνδρα, ἅμα δὲ καὶ τὴν σταθερότητα καὶ ἐπιμονήν, ἣτις ἀπορρεῖ ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου. Ἐχόμενος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἀληθοῦς ἀπόψεως τοῦ ζητήματος μετὰ μεγίστης ὑπομονῆς, μείζονος μάλιστα ἢ κατὰ τὸν ζωηρὸν καὶ ὀρμητικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα, ἀκούει τοὺς θεολόγους τῆς Δύσεως ἐκπίπτοντας, ἐν συνειδήσει μάλιστα, τοῦ ἀληθοῦς θέματος καὶ παραπλανωμένους ἐφ' ἃ μὴ δεῖ, καὶ δυστροποῦντας πρὸς τὴν εἰς τὸ προκείμενον ἀνάκλησιν. Τρίβων τῆς ἱστορίας ἀληθῆς καὶ ἀκριβοῦς ἐξετάζει τὸ ζήτημα ἐξ ἱστορικῆς καὶ κανονικῆς ἀπόψεως, μὴ πελαγοδρομῶν εἰς θεωρίας καὶ γενικότητας, ὡς ὁ Σχολάριος καὶ ὁ τούτου προφήτης Βησσαρίων, οὔτε καταφεύγων εἰς σχολαστικὸν συλλογισμὸν πρὸς ὑποστήριξιν ἱστορικῆς ἀληθείας, ὡς τοῦτο ἔπραττον οἱ Λατῖνοι. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅποια ἦτο ἡ κατ' αὐτὸν θέσις τοῦ ζητήματος : ἀσχέτως πρὸς τὸ ἀληθὲς ἢ ψευδὲς τοῦ δόγ-

¹⁾ Acta σελ. 215. τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Καισαρίνη συνωψίζοντο ἐν τῷ δε τῷ βραχεῖ : "Ἐάν δέκα κεφάλαια προτείνης, μυρία μέλλω σοι ἀπολογήσασθαι,,"

ματος ἢ πράξις τῆς προσθήκης εἶνε παράνομος, ὡς ἀντιβαίνουσα εἰς τὴν ῥητὴν διαταγὴν τῶν συνοδικῶν ὄρων, καὶ ὡς γενομένη διὰ συνόδου οὐχὶ οἰκουμενικῆς, ἀλλὰ ὑπὸ μερικῆς ἐκκλησίας. Οἱ Λατῖνοι εἰς τὰ δύο ταῦτα ἐπιχειρήματα ἀπήντησαν διαστρεβλοῦντες τὴν ἔννοιαν τῶν συνοδικῶν ὄρων καὶ ὑποστηρίζοντες τὸ πρωτεῖον καὶ ἀλάνθαστον τοῦ Πάπα καὶ τὴν καθολικότητα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Κατ' αὐτοὺς οἱ συνοδικοὶ ὄροι δὲν παρακωλύουσι τὴν προσθήκην καὶ ἀνάπτυξιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας· τοῦτο ἦν ἀπάντησις εἰς τὸ πρῶτον ἐπιχείρημα τῶν Ἑλλήνων. Ἡ Λατινικὴ ἢ ἀκριβέστερον ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία εἶνε κεφαλὴ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας καὶ φύλαξ τῆς δογματικῆς ἀληθείας· διὰ τοῦτο ἔχει τὸ δικαίωμα κανονικῶς νὰ ποιησῆται τὴν τοιαύτην προσθήκην καὶ ἀνάπτυξιν. Τοῦτο ἀπελογοῦντο κατὰ τοῦ δευτέρου ἐπιχειρήματος τῶν Ἀνατολικῶν. Ἀλλὰ φανερόν ὅτι ἐν μὲν τῇ πρώτῃ δικαιολογίᾳ πονηρῶς παρέκαμπτον τὸν σκόπελον μὴ περιορίζοντες τὸ ζήτημα ἐπὶ τοῦ συμβόλου, ἀλλὰ γενικεύοντες αὐτὸ ἐπὶ τῆς καθόλου δογματικῆς διδασκαλίας, ὅπερ οὐδεὶς αὐτοῖς ἠρνεῖτο, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ἐπιχειρήματος οὐδὲν ἀπεδείκνυσαν, ἅτε αὐτῆς ταύτης τῆς βάσεως αὐτοῦ—τῆς καθολικότητος δηλ. τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας—ἀπορριπτομένης ὑπὸ τῶν Ἀνατολικῶν. Ἡ συστηματικὴ αὕτη καὶ ἐν συνειδήσει μέχρι τέλους τηρηθεῖσα παρὰ τῶν Λατίνων παράκαμψις τοῦ οὐσιώδους σημείου τοῦ ζητήματος ἀναγκαίως κατέληξεν εἰς τοιοῦτον ἀποτέλεσμα, οἷον εἶδομεν. Οἱ Λατῖνοι ἀπώλεσαν ὑφ' ἑαυτοῦς τὸ ἔδαφος καὶ διὰ τοῦτο ἐπιμόνως ἐζήτουν τὴν μετάβασιν εἰς τὰς περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ δόγματος συζητήσεις· αὐτοὶ οἱ λόγοι, οὓς προσῆγον οἱ ῥήτορες αὐτῶν, ἐπιμένοντες εἰς τὴν μετάβασιν ταύτην, σαφῶς ἀποδεικνύουσι τὸ μὲν, ὅτι ἐν τῷ περὶ τῆς προσθήκης ζητήματι οὐ μόνον ὄλως ἀπαράσκευοι ἦσαν, ἀλλ' οὐδὲ εἶχον καὶ τι γενναῖον νὰ εἴπωσιν ἐπ' αὐτοῦ, τὸ δὲ ὅτι μετὰ τὰς μέχρι τοῦδε συζητήσεις ἠττήθησαν καὶ ἐζήτουν ὡς μόνον στήριγμα τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τοῦ προστεθειμένου δόγματος. Καὶ τοῦτο μὲν εἶνε τὸ οὐσιώδες τῶν συζητήσεων ἀποτέλεσμα.

Προκειμένου δὲ λόγου περὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἡμετέρου Μάρ-

κου πρὸς τὰ περὶ αὐτὸν πρόσωπα καὶ τὰνάπαλιν, κατὰ τὸ διάστημα τῆς διαρκείας τῶν ἐν Φερράρα συνδιαλέξεων ἐπὶ τοῦ περὶ τῆς προσθήκης θέματος, αὐταὶ τὸ μὲν καθωρίσθησαν ἀκριβέστερον καὶ σαφέστερον, τὸ δὲ ἐξήσκησαν ἀναμφήριστον ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως διαθέσεων τοῦ Μάρκου καὶ ἐπὶ τῆς πολιτείας αὐτοῦ κατὰ τὸν ἀμέσως ἀκολουθήσαντα μείζονα ἀγῶνα. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐξήκολούθησε τιμῶν καὶ σεβόμενος αὐτόν, εἰς αὐτόν καὶ μόνον ἀναθείς τὴν διεξαγωγὴν τῆς οὐσίας τῆς συζητήσεως καὶ οὐδεμίαν ἐνασκήσας ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς πορείας αὐτῆς, καταλιπὼν τὸν Μάρκον ἐλεύθερον ἐν τῷ ἀγῶνι. Ὁ Πατριάρχης ἀπησχολημένος μᾶλλον ὑπὸ τῆς ἰδίας ἀσθενείας ἤκιστα παρηκολούθει τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων. Ἄλλως ὅμως εἶχον τὰ πράγματα προκειμένου περὶ τῶν συνέδρων Ἑλλήνων. Ἡ ἐπιτυχὴς διεξαγωγὴ τῆς περὶ καθαυτηρίου πυρὸς συζητήσεως ἀνυψώσασα τὸν Ἐφέσου ἐν τῇ συνειδήσει τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τῶν Λατίνων, ἡ καθορισθεῖσα ἤδη ἅπαζ διὰ παντὸς σημασία καὶ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ παρούσῃ συνόδῳ, διήγειρε τὴν φιλαυτίαν, ἵνα μὴ εἴπωμεν τὸν φθόνον, ὀλίγων ἀνδρῶν, ὧν ἡ θέσις ἦν ἐπίσης διακεκριμένη διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, ὧν ὅμως αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἢ σταθερότης καὶ ἢ ἀκρίβεια ἐν τῇ θεολογίᾳ καὶ ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος δὲν παρεῖχον πλήρη ἐν πᾶσιν ἀσφάλειαν. Λόγοι προσωπικῆς φιλοδοξίας καὶ ματαιοφροσύνης καὶ οὐχὶ ἀληθεῖς πεποιθήσεις ἐπεισαν τοὺς ἀνδρας τούτους νὰ προβῶσιν ἀντίπαλοι καὶ προσκόμματα εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ Μάρκου. Τὰ οὐρανομήκη ψεύδη, ἅτινα παράγει ὁ καλὸς Βησσαρίων ἐν τῇ πρὸς Ἀλέξιον τὸν Φιλανθρωπινὸν ἐπιστολῇ περὶ τῶν κατὰ τὰς ἐν Φερράρα συζητήσεις ῥηθέντων τε καὶ πεπραγμένων ⁽¹⁾, ἡ ἀσυνέπεια αὐτοῦ κατ' ἀρχὴν μὲν εἰπόντος ὅτι οὐδαμῶς μεθέξει τῶν περὶ τῆς προσθήκης συζητήσεων, ἅτε οὐδὲν ἔχων νὰ εἴπη ἐπ' αὐτοῦ, εἶτα δὲ διὰ μακροῦ λόγου, ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου παρασκευασθέντος, ἀπολογησαμένου ὑπὲρ τοῦ θέματος τούτου

¹⁾ Migne CLXI col. 321, 337.

καὶ ἡ περὶ τούτου περιρίλαυτος πρὸς τὸν Φιλανθρωπινὸν (1) αὐτοκαύχησις καὶ ὁ αὐτοθαυμασμός, πάντα ταῦτα παντὸς μάλλον πείθουσιν, ὅτι ὁ Βησσαρίων ἐφάνη κατώτερος τῆς παιδεύσεως, ἣν ἔσχε, καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ προσδοκιῶν. Προσωπικοὶ λόγοι παρέσυραν ἀναμνηρίστως καὶ τὸν Γεώργιον Σχολάριον ἐν τῇ πρὸς τὸν Μάρκον ψυχρᾷ καὶ δὴ καὶ πολεμῖα διαγωγῇ, ἣτις ὅμως ἐμετριάζετό πως διὰ τοῦ κατ' ἐπίφασιν σεβασμοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον, καὶ διὰ τῆς μὴ ἐν τῷ ἐμφανεῖ ἀμέσου ἐπιδείξεως τῶν ἀντιθέτων αὐτοῦ φρονημάτων (2). Ταπεινότερα καὶ χυδαιοτέρα ἦν ἡ πρὸς τὸν Μάρκον διαγωγὴ τῶν δύο ἀνδρῶν, οὓς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, Γρηγορίου τοῦ Πνευματικοῦ καὶ Γεωργίου Ἀμυρούτζη. Ἐστερημένος θεμελιώδους θεολογικῆς παιδεύσεως καὶ διὰ τοῦτο περιφρονούμενος ὑπὸ τοῦ Μάρκου (3) ὁ Πνευματικὸς ἐφθόνηε τὸν ἄνδρα, ὅστις ἠδύνατο νὰ ἔχη ἐν τῷ μέλλοντι ἀξιώσεις καὶ ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου· περιφρονούμενος ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου διὰ τὸ ἄστατον καὶ ἀτάσθαλον τοῦ χαρακτήρος καὶ διὰ τὰς παρὰ τῷ αὐτοκράτορι καὶ τῷ Πατριάρχῃ ραδιουργίας, ἐν μὲν τῷ ἐμφανεῖ ὑπεῖκε τῇ ἀνάγκῃ συνήθως καὶ ἐτίμα τὸν Ἐφέσου, ἐν τῷ κρυπτῷ ὅμως ἐφέρετο κατ' αὐτοῦ ὅλαις δυνάμεσιν(4). Ὁ φιλοσοφῶν Ἀμυρούτζης, καὶ οὗτος κόθορνος κατὰ τὸν χαρακτήρα, ἐπολέμει τῷ Μάρκῳ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀντιπάθειαν κατὰ τοῦ γηραιοῦ Πλήθωνος, ὃς ἦν ἐκ τῶν θερμοτάτων φίλων καὶ συνηγόρων τοῦ Μάρκου ἐν Φερράρα, οὗ τὸν ἀγῶνα γενναίως ὑπεστήριξε πάντοτε(5). Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Μάρκου ἐκ τῶν οἰκείων, καὶ τοιαῦτα αὐτῶν τὰ αἰσθήματα. Εἰς ἀντιστάθμημα ὅμως τούτου ὁ Ἐφέσου ἐκέκτητο τὴν ἀγάπην καὶ ὑποστήριξιν τῶν πλείστων τῆς Ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας μελῶν(6), προσεκτίησατο δὲ νῦν καὶ τὴν ὑπόληψιν καὶ τὸν θαυμασμὸν αὐτῶν τε καὶ τῶν ἀ-

1) Migne GLXI, col. 337.

2) *Μονοθία ἐπὶ Μ. Ἐφέσου παρὰ Νοῶν* σελ. 60.

3) Συρόπουλ. V, 14, 133.

4) Συρόπουλ. V, 15, 134, 135.

5) Συρόπουλ. VI, 12, 13, 160. VI, 19, 170, 171. IX, 6, 257.

6) Συρόπουλ. V, 6, 120, 121. V, 6, 137. IX, 2, 261.

μερολήπτων Λατίνων. Ἐν ταῖς ἐπὶ μέρους συζητήσεσι (1) πάντες οἱ φίλοι τοῦ Μάρκου παρεῖχον αὐτῷ τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν καὶ συνδρομὴν εἴτε ὑποβοηθοῦντες τὴν μνήμην αὐτοῦ πολλάκις ἐξ ἀπροόπτου καὶ ἄνευ παρασκευῆς ἀπολογουμένου (2), ἢ ὑπερασπίζοντες αὐτὸν κατὰ τῶν ἀδίκων κακολογιῶν τῶν φθονερῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ (3). Ἡ ὑπόληψις καὶ ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὸν Μάρκον ἐπεξετάθη νῦν καὶ μεταξὺ τῶν πολιτῶν τῆς Φερράρας, διὰ τῶν συστάσεων καὶ ἐπαίνων περὶ αὐτοῦ τῶν παρόντων ἐν ταῖς διαλέξεσιν ἀμερολήπτων Λατίνων μοναχῶν (4). Οἱ Λατίνοι, ἵνα ἐξουδετερώσωσι τὴν ἐντύπωσιν ταύτην, ἐποίησαντο χρῆσιν τῆς βίας ἅμα καὶ κακοβουλίας. Πρῶτον ἀπηγόρευσαν αὐστηρῶς τοῖς μοναχοῖς νὰ ποιῶνται λόγον περὶ τῶν προκειμένων θεολογικῶν συζητήσεων, κατηγορήσαντες αὐτοὺς ἐπὶ ἀμαθία (5). δεῦτερον δὲ συνέγραψαν κακόβουλον λίβελλον, ἐν ᾧ κατηγοροῦν τῶν Ἑλλήνων ὡς αἰρετικῶν, καὶ ὃν διέδωκαν τῷ λαῷ τῆς Φερράρας (6). Τοῦτο τὸ γεγονός ἐνεποίησε γενικὴν παρὰ τοῖς Ἑλλησι συνοδικοῖς ἀγανάκτησιν καὶ προκάλεσε σκέψεις σοβαρὰς περὶ τῆς προόδου καὶ ἐπιτυχίας τῆς ἐνώσεως· γεγονός δὲ τοιοῦτο ὑπὸ τοιούτους ὅρους εὐνόητον εἶνε ὅπως διέθηκε τὰ πνεύματα τῶν ὀρθοδόξων Ἀνατολικῶν καὶ πάντων μάλιστα τοῦ Μάρκου. Οὗτος εἶχεν ἤδη πεισθῆ ὅτι μετὰ τῶν Λατίνων σπουδαία καὶ σοβαρὰ συζητήσεις δὲν εἶνε δυνατὴ καὶ ὅτι ὅσα δήποτε κἂν εἴπωσιν οἱ Ἀνατολικοὶ «κενὴν ἐοίκασι ψάλλειν ἢ λίθον ἐψεῖν ἢ κατὰ πετρῶν σπείρειν ἢ καθ' ὑγρῶν γράφειν, ἢ ὅσα ἄλλα ἐπὶ τοῖς ἀδυνάτοις αἱ παροιμίαι φασί» (7).

1) Καθ' ἃς προπαρασκευάζοντο εἰς τὸν δημόσιον ἀγῶνα.

2) Συρόπουλ. V, 6, 137. VI, 20, 173.

3) Συρόπουλ. V, 5, 134. 135.

4) Συρόπουλ. VI, 19, 170, 171.

5) Αὐτόθι.

6) Βλέπε ἄνωτ. σελ. 111

7) Μάρκου Ἐφέσου Ἐγκύκλιος, A'. Migne GLX col. 112, 113.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΑΡΚΟΣ Ο ΕΦΕΣΟΥ ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΙ.

Οὐκ ὀλίγος χρόνος (¹) παρήλθε μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν συζητήσεων ἐπὶ τῆς εἰς τὸ σύμβολον προσθήκης ἐν ἀργία καὶ παντελεῖ ἀπραξία, παρὰ πάσας τὰς ἐπιμόνους καὶ διηνεκεῖς τῶν ἡμετέρων ἀπαιτήσεις πρὸς τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν βασιλέα περὶ ταχείας τοῦ ἔργου συντελέσεως καὶ περὶ τῆς οἴκαδε ἐπανόδου (²). Ὁ Ἰωσήφ ταῖς ἰδίαις δουλεύων ἀρχαῖς ἐξηπάτα καὶ διεβουκόλει τοὺς πάντας (³), ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ μὲν ἀσθενῶν τὸ δὲ καὶ περὶ ἄλλα τυρβάζων καθησύχαζεν αὐτοὺς ἀναβάλλων τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ ἀεὶ μέλλον καὶ ποτε δὴ καὶ ἐξαπτόμενος μετ' ὀργῆς ὠνειδίζε καὶ κατηγόρει τῶν ἀρχιερέων τὸ μὲν ὅτι οὕτως οὐδὲν πράξαντες θέλουσι νὰ ἐπανέλθωσιν οἴκαδε, τὸ δέ, ὅτι τοσούτων αἰῶνων σχίσμα δὲν ἐπανορθοῦται διὰ βραχυχρονίου ἐργασίας (⁴). Ἐν ᾧ δὲ τοιαῦτα συνέβαινον μεταξὺ τῶν Ἀνατολικῶν, οἱ Λατῖνοι ἐπανειλημμένως ἀπήτουν παρ' αὐτῶν τὴν ἔναρξιν τῶν περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ προστεθειμένου δόγματος συζητήσεων (⁵). Οἱ ἡμέτεροι οὐδὲ ὄλως ἤθελον, τὸ κατ' ἀρχάς, ν'

¹) Ὑπὲρ τοὺς δύο μῆνας, ἀπὸ τῆς 8 Δεκεμβρίου 1438 μέχρι 11 Φεβρουαρίου 1439.

²) Συρόπουλ. VII, 1, 184—VII, 14, 25, 211, 212. Acta σελ. 215—224.

³) Πρὸς. ἰδίᾳ Συρόπουλ. VII, 2, 186—108; 3, 190; 10, 202.

⁴) Συρόπουλ. VII, 3, 190; 6, 193, 194.

⁵) Συρόπουλ. VI, 21, 175—22, 177. Acta σελ. 215. 216.

ἀκούσωσι περὶ τούτου, διότι παρ' αὐτοῖς καὶ τοῖς περὶ τὸν βασιλέα κοσμικοῖς ἔτι ἐσχηματίσθη καὶ διευτυπώθη καὶ ἐμφανῶς ἤδη εἰς ἐπιχείρημα ἢ πεποίθησις περὶ τοῦ ὅλως ἀκάρπου καὶ ματαίου τῆς περαιτέρω ἐν Ἰταλίᾳ διαμονῆς ἐξ αἰτίας τοῦ ἀπροχωρήτου τῶν Δυτικῶν (1). Εἰς τὴν αἴτησιν τῶν Λατίνων ἀντέταξαν τὴν ἀπαίτησιν ἵνα ἀποδειχθείσης τῆς παρανομίας καὶ ἀντικανονικότητος τῆς προσθήκης ἀπαλειφθῆ αὕτη ἀπὸ τοῦ κοινου̅ συμβόλου, ἵνα οὕτω χωρήσωσιν εἰς τὰς περαιτέρω ἐπὶ τῆς ἀληθείας τοῦ δόγματος συζητήσεις (2). Ἐν τῇ ἐπὶ τούτου σταθερότητι αὐτῶν οἱ ἀρχιερεῖς κατῴρθωσαν νὰ πείσωσι καὶ αὐτὸν τὸν Πατριάρχην ἵνα προβῆ εἰς γενναιότερά πως διαβήματα (3), μὴ ἀξιώσαντες οὐδεμιᾶς προσοχῆς τὴν συμβουλήν, ἣν αἴφνης ὁ Βησσαρίων, διαφωνῶν τοῖς λοιποῖς, προήνεγκεν, ἵνα προσχωρήσωσιν εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ δόγματος συζητήσεις (4). Ἡ ἐπίμονος ὅμως ἀντίδρασις τοῦ βασιλέως καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἔκκλησις εἰς τὴν φιλοπατρίαν τῶν συνοδικῶν, ὑποστηριζόμενα ἤδη ἐμφανῶς ὑπὸ τοῦ Μυτιλήνης, Βησσαρίωνος καὶ τοῦ Ἰσιδώρου (5), κατέπεισαν τοὺς Ἀνατολικοὺς τοὺς συνησπισμένους περὶ τὸν Ἡρακλείας (6) νὰ προσχωρήσωσιν εἰς τὰς δογματικὰς συζητήσεις. Ἐπιτευχθέντος δὲ τούτου ὁ βασιλεὺς κατόπιν μακρᾶς ἀπάτης καὶ προσποιήσεως γυμνῇ τῇ κεφαλῇ ἀπεκάλυψε τοῖς Ἑλλησι τὴν ἀπόφασιν τοῦ Εὐγενίου ἵνα μεταβῆ, καὶ σὺν αὐτῷ καὶ ἡ σύνοδος, εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἐκ τῆς Φερράρας. Οἱ Ἀνατολικοὶ ἄνευ πολλῆς ἀντιστάσεως καὶ ἐν τούτῳ ἠκολούθησαν τῇ θελήσει τοῦ βασιλέως, πολλὰ εἰπόντος ἵνα καταλείψῃ αὐτούς (7). Ἡ εὐχερὴς καὶ ἄνευ κόπου ὑποχώρησις αὕτη τῶν Ἑλλήνων ἐξηγοράσθη δι' ἀπάτης,

1) Συρόπουλ. VII, 3, 188.

2) Αὐτόθι VII, 1, 185.

3) Συρόπουλ. VII, 6, 192, 193.

4) Αὐτόθι 193, 194.

5) Αὐτόθι VII, 10, 200, 201.

6) Αὐτόθι p. 202, 203.

7) Συρόπουλ. VII, 10, 203.

καὶ δόλου, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι ἐν Φλωρεντία θὰ γένωνται συζητήσεις ἐπὶ τοῦ δόγματος ἐλευθέρως, καὶ ἂν μὲν ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι πεισθῶσιν εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῶν συζητήσεων τούτων, θὰ ἐπακολουθήσῃ φυσικῶς ἡ ἔνωσις, εἰ δὲ μὴ θὰ διαλυθῶσιν καθ' ἑαυτοὺς ἐν εἰρήνῃ (¹). Ὑπ' ὄψει ἔχοντες τοῦτο οἱ Ἕλληνας καὶ ἅμα γινώσκοντες ὅτι ἐκ τῶν μετὰ τῶν Λατίνων συζητήσεων οὐδὲν θὰ προέλθῃ, οὐδαμῶς ἀντέστησαν εἰς τὴν περί μεταβάσεως εἰς τὴν δογματικὴν συζήτησιν καὶ εἰς τὴν Φλωρεντιανὴν προτροπὴν τοῦ βασιλέως (²). Αἴφνης ὁμως κατὰ τὴν ὑστάτην στιγμὴν μανθάνουσιν, ὅτι ἐν Φλωρεντία ἐπακολουθήσει οὕτως ἢ ἄλλως καὶ ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν. Πάντες ἅμα ἐπὶ τῷ ἀπροσδοκίτῳ ἀκούσματι ἐξηγέρθησαν διαμαρτυρόμενοι καὶ πικρότατα μεμφόμενοι τοῖς μεμνημένοις εἰς τὸ παρασκευασθὲν ἔργον· πολλὴ δὲ ταραχὴ ἐπηκολούθησε τῇ ἀποκαλύψει ταύτῃ (³). Ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε καὶ πάλιν διὰ τῆς ἀπάτης καὶ προσποιήσεως νὰ καταστείλῃ τὰ ἐξεγερθέντα πνεύματα, λέγων ὅτι κατὰ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ πεποίθισιν ἡ ἔνωσις (ἡ δογματικὴ) εἶνε ἀδύνατος. Ὅπως δὴποτε ὁμως προουτρέψατο καὶ πάλιν τοὺς συνοδικοὺς ν' ἀπέλθωσιν εἰς Φλωρεντιανὴν καὶ ἄρξωνται τῶν ἐπὶ τοῦ δόγματος συζητήσεων (⁴). Ἐνταῦθα ὁμως ὁ Μάρκος, ὅστις ὀξύτερον βλέπων τὰ πράγματα καὶ ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἀσφαλῆ περὶ τῶν τεκταινομένων καὶ τῶν μελλόντων πεποίθισιν ἔχων ἔτι δὲ καὶ περὶ ἑνὸς ἐκάστου τῶν προσώπων, προέβαιεν εἰς τὸ μέσον ὁσάκις σπουδαῖόν τι ἐμελεῖατο, καὶ νῦν γινώσκων καὶ ἀποβλέπων εἰς τὸ κυριώτατον — τὴν περὶ τοῦ δόγματος ἐργασίαν, καὶ νοῶν ὅτι ἤδη ἀποδυόμενοι εἰς τὸν ἀγῶνα ὄφειλον νὰ παρασκευασθῶσιν ἐξ ἑνός, καὶ ἐξ ἄλλου νὰ δικριθῶσιν τὰ ποικίλα στοιχεῖα, τὰ δημιουργηθέντα ἀπὸ πολλοῦ χρόνου μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν

¹) Συρόπουλ. VII, 10, 203.

²) Ἀὐτ. σελ. 204. 205

³) Ὁ Συρόπουλος μνημονεύει ἐν τούτῳ τῆς ἐντόνου διαμαρτυρίας τοῦ καλοῦ Ἀγχιάλου Σωφρονίου VII, 13, 208.

⁴) Συρόπουλ. VII, 14, 209.

μελῶν τῆς συνόδου, παρελθὼν εἶπεν : « ἐπειδὴ πρόκειται ἵνα διαλεγώμεθα περὶ τῆς δόξης, δεῖ σκέψασθαι ἡμᾶς ἐνταῦθα καὶ ὀρίσαι ἕκαστον τὴν ἰδίαν γνώμην, ἵνα εἰδῶμεν πῶς διάκειται ἕκαστος περὶ τῆς δόξης καὶ εἶπερ ἔχω πάντα ὁμογνώμονας καὶ κατέχω τὰς γνώμας αὐτῶν, οὕτως ἀποδύσομαι εἰς τὸν ἀγῶνα, εἰ δὲ οὐκ ἔχω τὰς γνώμας πάντων, ἵνα κάθημαι ἀπλῶς ὡς καὶ οἱ λοιποὶ » (1). Ὁ Ἐφέσου οὐδὲν εἶπεν ἀπροσδόκητον ἢ παράδοξον· ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς τιμῆς, ἣν μέχρι τοῦδε κατὰ πάσας τὰς ἐργασίας τῆς συνόδου ἐπεδείξατο αὐτῷ ὁ βασιλεὺς, ἐφ' ᾧ καὶ ἐθεωρεῖτο παρὰ πάντων ὁ ἐξάρχων τῆς συνόδου, ὁ Μάρκος ἠδύνατο ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην νὰ εἴπῃ ὅτι εἶπεν.

Ὁ βασιλεὺς ἀποτεινόμενος τότε πρὸς τὸν Μάρκον ἀπεδοκίμασε τὴν πρότασιν αὐτοῦ, εἰπὼν ὅτι ἀδίκως οἰκειοποιεῖται δικαιώματα τοιαῦτα, οἷα οὔτε ὁ Πατριάρχης ἐν ὁμοίᾳ περιστάσει ἀξιοῖ νὰ ἔχη· ἀρνεῖται αὐτῷ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐξάρχου, εἰς ὃ ὁ βασιλεὺς δὲν ἀνύψωσεν αὐτόν, καὶ θεωρεῖ καὶ κατ' οὐσίαν τὴν πρότασιν αὐτοῦ ὡς ἄκαιρον· διότι οὐδεὶς δύναται σαφῶς καὶ εἰλικρινῶς ν' ἀποφῆνηται γνώμην ἐπὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς πρὶν ἢ αὕτη συζητηθῇ καὶ ἀποδειχθῇ ἡ ἀλήθεια (2). Ἡ νέα αὕτη προσβολὴ οὕτως ἐπίσημον φέρουσα χαρακτῆρα ἤσκησεν ἀνυπολόγιστον ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν πρὸς τὰ πρόσωπα διαθέσεων τοῦ Μάρκου, ὅστις διὰ τῆς προτάσεως αὐτοῦ προέβη εἰς τὸ μέσον ὡς ἀρχηγὸς ἤδη τῆς ὀρθοδοξοῦσης καὶ πολεμίας κατὰ τὸ φανερὸν ἤδη τοῖς Λατίνοις μερίδος. Ἡ πρότασις αὐτοῦ ἀπηυθύνετο κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν κατὰ τῶν φίλα τοῖς Λατίνοις φρονούντων καὶ ἰδίᾳ κατὰ τοῦ Ῥωσσίας, Νικαίας, Μυτιλήνης καὶ τοῦ Πνευματικοῦ. Ἡ πρότασις αὕτη ἂν ἐγίνετο δεκτὴ ἐτίθει εἰς δίλημμα τοὺς ἀνθρώπους τούτους, οἵτινες ᾤφειλον ἢ ὁμολογοῦντες τὴν ἰδίαν πρὸς τὸν λατινισμόν συμπάθειαν νὰ προκαλέσωσιν ἀμέσως ἀνατροπὴν τῶν σκοπῶν τοῦ Παλαιολόγου διεγείροντες τὴν ἀγανάκτησιν τῶν λοιπῶν τῇ

1) Αὐτόθι VII, 14, 210.

2) Συρόπουλ. VII. 14. 210.

Ὁρθοδοξία ἐμμενόντων μελῶν τῆς συνόδου, ἢ συνομολογοῦντες τῇ ὀρθοδοξίᾳ τῶν λοιπῶν νὰ δήσωσι ἑαυτοὺς διὰ τῆς ἐπιδόσεως τῆς ἰδίας γνώμης. Ἄλλὰ τὸ μὲν τελευταῖον τοῦτο δὲν συνέφε-
 ρεν αὐτοῖς· τὸ δὲ πρῶτον ἀντέκειτο ἀντικρὺς τῷ σκοπῷ τοῦ βα-
 σιλέως, ὅστις διὰ τοῦτο ἔσπευσε νὰ προλάβῃ ἀμφοτέρα θυσιάζων
 τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν τιμὴν, ἦν ὄφειλε τῷ κρατίστῳ τῶν Ἑλ-
 λήνων ἐν τῇ συνόδῳ ἀρχιερέων. Ὅπως δὴποτε μετ' οὐ πολλὰς
 ἡμέρας ἀνεχώρησαν καταλιπόντες τὴν Φερράραν, εἰς Φλωρεν-
 τίαν⁽¹⁾, ἐνθα διελθόντες ἐν ἀναπαύσει τὰς πρῶτας ἡμέρας τῆς
 Μεγ. Τεσσαρακοστῆς νηστείας, συνῆλθον εἰς τὴν α'. ἐν Φλωρεν-
 τία ἐπίσημον συνεδρίαν, καθ' ἣν διὰ τοῦ εἰσηγητηρίου λόγου, ὃν
 ὁ καρδινάλιος Ἰουλιανὸς ἐξεφώνησε, πολλὰ πράγματα ἀνεκα-
 λύφθησαν τοῖς μὴ ἀμέσως εἰς τοὺς σκοποὺς τοῦ βασιλέως μεμνη-
 μένοις· ἅμα δὲ κατέστη δῆλον ὅτι οἱ Λατῖνοι ἤδη γενναιώτερον
 καὶ μετὰ μείζονος θάρρους καὶ ἀθαιρεσίας ἐφέροντο πρὸς τοὺς
 Ἑλληνας. Αἱ ἀξιωματικαὶ ἀπαιτήσεις τοῦ Πάπα ἐν τῷ λόγῳ
 τούτῳ καὶ ἡ ἀντικρὺς ἀπογυμνουμένη καὶ ἀναιδῶς προφερομένη
 στρεψοδικία περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἐπὶ τῆς προσθήκης διαλέξεων
 τῶν Λατίνων⁽²⁾ πολὺ διαφέρουσι τῆς ὑπόουλου μετριοπροσύνης
 καὶ τῆς ψευδοῦς προσποιήσεως αὐτῶν ἐν Φερράρα. Οἱ οὐχὶ πρὸ
 πολλοῦ παρακαλοῦντες καὶ ἐξαιτούμενοι τὴν μετάβασιν εἰς τὰς
 περὶ τοῦ δόγματος συζητήσεις καὶ ἐξ ἐκείνων ἐξαρτῶντες τὰς
 περὶ τῆς προσθήκης ἀξιώσεις τῶν Ἑλλήνων νῦν παρουσιάζονται
 διακηρύσσοντες ὅτι ἀπέδειξαν «σαφῶς καὶ λαμπρῶς» ἀσύστατον
 τὴν ἐν ταῖς συζητήσεσιν ἐκείναις ἀξίωσιν τῶν Ἑλλήνων⁽³⁾, καὶ
 ἐπὶ τῇ βάσει τούτου ἀξιούσι νὰ ἄρξωνται τῶν περαιτέρω διαλέ-
 ξεων ἐπὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς· παντὶ δῆπου δῆλον οἷαν ἐντύ-
 πωσιν ἐνεποίησε τοῦτο τοῖς Ἑλλησιν, οἷνινες χθὲς ἔτι διεκῆρυτ-
 τον καὶ πεποίθησιν εἶχον ὅτι ἐν τῷ περὶ τῆς προσθήκης ζητήματι

1) Συρόπουλ. VII, 75, 211. 212. Acta σελ. 225. 226.

2) Συρόπουλ. VIII, 1, 216. Acta σελ. 231—234.

3) Acta σελ. 234.

αὐτοὶ μὲν ἔχουσι τὰ κράτιστα τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ ὡς ὑπὸ φρουρίᾳ εἰσὶν, οἱ δὲ Λατῖνοι οὐ μόνον ἀπαράσκευοι ὄλως ἐν τῇ κεφαλαίᾳ τούτῳ παρέστησαν, ἀλλὰ καὶ γενναίων ἐστεροῦντο ἐπιχειρημάτων. Μάτην ἐπειράθη νῦν ὁ βασιλεὺς νὰ εἴπῃ, ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ ζητήματι ἐκείνῳ ἦσαν ἀκαταμάχητα, ἢ ὑπενδίδων πως, ὅτι ἀμφοτέρωθεν μὲν τὰ μέρη εἶπον καλὰ καὶ γενναῖα, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἔμεινεν ἄλυτον. Ὁ Πάπας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐκέκτηντο ἤδη πλείους ἢ πρότερον δυνάμεις, κατέχοντες νῦν τὸ μυστήριον τῆς ἀσθενείας τῶν Ἀνατολικῶν ὑπ' αὐτῶν τούτων προεξάρχοντος τοῦ Παλαιολόγου προδομένου.

Τεθέντος δὲ τοῦ ζητήματος ἂν βέλτιον εἶνε νὰ γένωνται αἱ συζητήσεις μερικῶς ἢ δημοσίᾳ, οἱ μὲν Λατῖνοι τὸ κατ' ἀρχὰς τὰ μερικὰ προηροῦντο, διὸ καὶ τὸν βασιλέα προυκάλουν εἰς ἐξεύρεσιν μυστικοῦ τινος ἐνωτικοῦ τρόπου ⁽¹⁾, οἱ δὲ ἡμέτεροι ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ τρόπου τῶν συζητήσεων ἐψηφίζοντο μὴ ἐπιθυμοῦντες δημοσίᾳ τὸν ἔλεγχον τῶν Λατίνων ⁽²⁾, ἐφ' ᾧ καὶ ὀκτῶ ἐξελέξαντο ἀντιπροσώπους, ἵνα συνερχόμενοι διασκέπτονται μετὰ τῶν Λατίνων πρὸς ἐξεύρεσιν ἐνωτικοῦ μέσου ⁽³⁾. Ὁ Πάπας ὅμως ἀνέκρουσε πρῦμναν καὶ τὰς δημοσίας ἀπήτησε συζητήσεις· οὕτω δὲ τῇ 2 Μαρτίου 1439 ἐγένετο ἡ πρώτη ἐπίσημος ἐπὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς συζήτησις ⁽⁴⁾.

Ἐν τῇ συνεδριάσει ταύτῃ ἀρχῶν τοῦ λόγου ἦν Ἰωάννης ὁ Ἰσπανὸς ⁽⁵⁾ Θεολόγος διακεκριμένος ἐν τῇ σχολαστικῇ ἐπιστήμῃ.

¹⁾ Συρόπουλ, VII, 1, 216. Τὰ πρακτικὰ (σελ. 226) λέγουσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες προτιμήσαν τὰς μερικὰς διαλέξεις "διὰ τὸ ἀσύγχητον,," Τὸ βέβαιον ὅμως ἐν τούτῳ, ἐξαγόμενον καὶ ἐκ τῶν παρὰ τῷ Συροπούλῳ (ἐνθ' ἄνωτ.) λεγομένων, τὴν εὐθύνην τούτου φέρει μόνος ὁ βασιλεὺς.

²⁾ Acta σελ. 238, 239.

⁴⁾ Acta αὐτόθι 239.

⁵⁾ Ὁ Turrecremata, δομινικανός, παιδευθεὶς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Παρισίων καὶ διὰ τὸν ζῆλον τιμηθεὶς διὰ τοῦ βαθμοῦ καρδιναλίου καὶ ὀνομασθεὶς "Fidei defensor et protector,," Cave. Historia Litterar. tom. II. append. p. 143.

Μετὰ μακρὰν καὶ οὐδεμίαν ὄλως σχέσιν πρὸς τὸ κύριον ζήτημα ἔχον προοίμιον ⁽¹⁾, προτρέπεται νὰ καθορισθῶσι πρὸ παντὸς αἰσημασίαι τῶν λέξεων, ὧν χρῆσις γίνεται ἐν τῇ ἐκφράσει τοῦ προκειμένου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος δόγματος. Ὁ Μάρκος ἀποκρινόμενος ἐκτίθησι τὴν περὶ τούτου θεωρίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καθ' ἣν τὸ «ἐκπορεύεσθαι» κατηγορεῖται μὲν καὶ γενικώτερον ἐπὶ τῶν θείων προσώπων, ἰδίᾳ ὁμως παραλαμβάνεται ἐπὶ τῆς ἀίδιου καὶ ὑπαρκτικῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς διαστολὴν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως Αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ («γεννησθαι»), εἰς τοῦτο δὲ καὶ εἰς τὸ καθόλου ἀκατάληπτον, διὰ τοὺς ἀνθρώπους, τῆς ὑπαρκτικῆς προόδου τοῦ Πνεύματος προσάγει μάρτυρα τὸν Δαμασκηνόν. ⁽²⁾ Ὁ Ἰωάννης ἀπαντήσας καὶ λαβὼν παρὰ τοῦ Ἐφέσου σαφεστέρην βεβαίωσιν τῆς θέσεως, καθ' ἣν ἐν τοῖς θείοις τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς σημαίνει λαμβάνειν ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπάρξιν, συνεπάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαμβάνον τὸ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (διότι λέγεται περὶ αὐτοῦ ὅτι ἔστιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ) συνεπῶς ἐκπορεύεται καὶ ἐξ αὐτοῦ κατὰ τὴν σημασίαν τῆς ὑπαρκτικῆς προόδου· τὸ τοιοῦτο συμπέρασμα, ὅπερ φυσικώτατα προεκάλεσεν ἐκ μέρους τοῦ Ἐφέσου διαμαρτύρησιν ⁽³⁾, σπεύδει ὁ Λατίνος Θεολόγος νὰ ὑποστηρίξῃ διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἐπιφανίου, οὗ παράγει δύο χωρία τὸ μὲν κατ' ἔννοιαν τὸ δὲ κατὰ παραπεποιημένην ἐρμηνείαν ⁽⁴⁾. Τὸ δεύτερον τοῦτο ῥητόν, ὡς αὐτὸ προσήγαγεν ὁ Ἰωάννης, ἔχει οὕτως: «καὶ καθάπερ οὐδεὶς ἐώρακε τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὕτω τολμῶ λέγειν ὅτι οὔτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οἶδέ τις εἰ μὴ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός, ἀφ' οὗ λαμβάνει καὶ ἐκπορεύεται, οὔτε τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅ-

¹⁾ Acta σελ. 241—243.

²⁾ Acta σελ. 243, 244. πρβλ. Δαμασκην. περὶ ὀρθῆς γνώμης 1. κατὰ Μανιχ.
4. περὶ ὀρθοδόξου πίστ. 1, 8.

³⁾ Acta σελ. 245.

⁴⁾ Acta σελ. 246.

γιον, τὸ ἀληθῶς δοξάζον, τὸ διδάσκον πάντα, ὕπερ ἐστὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ».⁽¹⁾ Ἐκ τούτου δὲ κυρίως τοῦ χωρίου ὁ Ἰωάννης ἐπάγεται, ὅτι κατὰ τὸν Ἐπιφάνιον τὸ εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ὃν ταυτόν τῷ λαμβάνειν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔχει τὸ εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἅμα καὶ τοῦ Υἱοῦ ⁽²⁾. Ὁ Μάρκος καὶ πρὶν ἢ παραβαλὼν ἐξετάσῃ τὸ κῦρος τοῦ χειρογράφου ἀντιπαρατηρῶν τοῖς εἰρημένοις ὑπὸ τοῦ Λατίνου θεολόγου λέγει, ὅτι οὐδὲν προσηνέχθη πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου προτεθειμένης θέσεως, ὅτι δηλ. τὸ Πνεῦμα λαμβάνει τὸ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ ὑπόθεσις, ἣν ἔθηκεν οὗτος ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ὡς λεγόμενον *εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ* ἀναγκαίως συνεπάγει καὶ τὴν θέσιν ὅτι *ἔχει καὶ τὸ εἶναι ἐκ τοῦ Υἱοῦ*, εἶνε παράλογος· διότι τὸ εἶναι τι ἔκ τινος οὐδαμῶς συνεπάγει κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ ἔχειν ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι. Τοῦτο ὁ Μάρκος ἀντιπαρατίθησι εἰς τὸ πρῶτον προσενεχθὲν ἐκ τοῦ Ἐπιφανίου χωρίον. Ἐπὶ τοῦ δευτέρου χωρίου παρατηρεῖ, ὅτι τοῦτο οὐδὲν τοῖς Λατίνοις ὠφελεῖ, μᾶλλον δὲ καὶ ἀντιλέγει, διότι ἡ παράθεσις τοῦ *ἐκπορεύεσθαι* καὶ τοῦ *λαμβάνειν* σαφῶς ἀποδείκνυσι τὴν διαφορὰν τῆς σχέσεως τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ἅτε τῆς παραλληλίας τῶν δύο ῥημάτων αὐτῆς καθ' αὐτὴν δηλούσης τὴν πρὸς ἄλληλα διαφορὰν, ὅπερ δὲν θὰ ἐσημαίνετο ἂν τὸ ρητὸν ἐφέρετο κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν («ἀφ' ὧν λαμβάνει καὶ ἐκπορεύεται»). Ἀλλὰ πλὴν τῆς γραμματικῆς ἐκδοχῆς τοῦ χωρίου καὶ αὐτὸ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἀποκρούεται τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου παρεχομένην αὐτῷ ἔρμηνείαν. Τὸ *ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν* εἰλημμένον ἐκ τῆς Εὐαγγελικῆς ὁμιλίας τοῦ Σωτῆρος (Ἰωάν. 16, 14) σημαίνει κἀνταῦθα ὅ,τι καὶ ἐκεῖ, τ. ἔ. σημαίνει τὴν ταυτότητα τῆς διδασκαλίας καὶ ἀποκαλύψεως παρὰ τε τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος· πρὸς δικαίωσιν δὲ τῆς ἰδίας ἔρμηνείας παράγει ὁ Μάρκος καὶ τὰς ἔρμηνείας τοῦ εὐαγ-

1) Eriphanii opera II, 236.

2) Acta σελ. 247.

γελικοῦ τούτου χωρίου τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου (1) καὶ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας(2). Ἐκ τούτου, συμπεραίνει ὁ Ἐφέσου, «οὐκ ἔχομεν παρὰ τῆς φωνῆς ταύτης ἐννοεῖν ὅτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον» (3). Ὁ Ἰωάννης οὕτω καταληφθεὶς ἐν τῷ μέσῳ ἢ μάλλον ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆ τῆς ὁδοῦ παρατρέπεται τὴν ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἐπιφανίου ἀποδειξίν καὶ γενικεύων τὸ ζήτημα ἀγωνίζεται πάλιν ὑπὲρ τῆς θέσεως, καθ' ἣν τὸ εἶναι τι ἐκ τινος ταυτόν σημαίνει τῷ λαμβάνειν τὸ εἶναι ἐξ αὐτοῦ. Ἐν τοῖς δευτερεύουσιν ἐπιχειρήμασιν, ἅτινα πρὸς τοῦτο παράγει ὁ Ἰωάννης οὕτω συγχεῖται, ὥστε φάραται πολλάκις ἀσυνεπῆς αὐτὸς ἑαυτῷ ἀντιπίπτων(4). Οὕτως ὁ Μάρκος βλέπων τὴν ἄκαιρον τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ σοφιστείαν περὶ τὸ τεθὲν ὑπ' αὐτοῦ ζήτημα τοῦ εἶναι τινα ἐκ τινος ἀνέμενον ἀφορμὴν ἵνα μεταβῇ εἰς οὐσιωδεστέραν τοῦ προκειμένου συζήτησιν. Ταύτην καὶ εὔρεν, ὅτε ὁ Ἰωάννης ὄλως ἀδεξίως ὑποστηρίζων τὴν σημασίαν τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τοῦ Ἐπιφανίου παρήγαγεν ἕτερον τοῦ αὐτοῦ Διδασκάλου, ἐν ᾧ ὁμολογεῖται τὸ Πνεῦμα ἄλλο μὲν οὐδὲν, ὁμοούσιον δὲ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ («ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ»). Τοῦτο καιρίαν λαβὼν ὁ Ἐφέσου τίθησι τῷ λατίνῳ οὕτως τὸ ζήτημα: ἂν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον προῖδν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ πρόεισιν ἐκ τῆς ἑκατέρου ὑποστάσεως, καὶ ἅμα παρ' ἀμφοτέρων λεγόμενον προῖέναι ἅμα παρ' ἀμφοτέρων τῶν ὑποστάσεων πρόεισι(5). Ὁ Μάρκος

1) Ὁμιλία εἰς Ἰωάν. 78. «λέγεται παρ' ἐμοῦ, τοῦτ' ἔστι παρὰ τῆς ἐμῆς γνώσεως ἢτοι σύμφωνα τοῖς ἐμοῖς ἐρεῖ,,.

2) Θησαυρὸς κεφ. 14. «Ὁὐ γάρ τοι φώσεως ἐδήλου διαφορὰν... ἀλλ' ὅτι λόγοις κεκρήσεται τοῖς ἑαυτοῦ διὰ τὸ τῆς οὐσίας ταυτόν καὶ εἰς ἅπαν ὁμοφυές,,.

3) Acta σελ. 248.

4) Acta σελ. 248 καὶ ἐξ. τὸ ἀσυνεπὲς τοῦτο αὐτοῦ ἠναγκάσθη ἅπασι νὰ ἐλέγξῃ καὶ αὐτὸς ὁ καλὸς Βησσαρίων παρατηρήσας τῷ Ἰωάννῃ ὅτι τὸ «ἐξ αὐτοῦ,, τοῦ Ἐπιφανίου πρῶτον μὲν ἠρμήνευσε διὰ τοῦ «ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ,, εἶτα δὲ διὰ τοῦ «ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ,, αὐτόθι σελ. 255.

5) Acta σελ. 249.

κατὰ πόδας ἀκολουθῶν τὸν οἰκειὸν ἀντίπαλον, ἅμα ὡς ἐκεῖνος καταλιπὼν, μετὰ τὴν πρώτην ἡτταν, τὸ ἱστορικὸν ἔδαφος τοῦ ζητήματος—τῆς ἀπὸ τῆς διδασκαλίας δηλ. τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας ἀποδείξεως τῆς θέσεως αὐτοῦ—μετέβη εἰς τὴν καθαρὰν θεολογίαν, καὶ αὐτὸς ἐκείθεν αὐτῷ ἀντιπροβάλλει. Ἐκ τῆς νέας ταύτης τοῦ Ἐφέσου θέσεως δείκνυται πόσον οὗτος ἀπροῖξ εἶχετο αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ ἀμφισβητουμένου δόγματος καὶ ἀπέφευγε τὰς μεταπτώσεις καὶ παρακαμπὰς εἰς ἄσχετα θέματα καὶ εἰς θεωρίας ἥκιστα πάντων σαφηνιζούσας τὸ πραγμασ. Διὰ τῆς θέσεως ταύτης ὁ Μάρκος συνέκλειε τὸν ἀντίπαλον εἰς τὰ στενὰ ὄρια τοῦ περι οὗ πρόκειται ζητήματος, περιῆγε δ' ἅμα αὐτὸν εἰς προφανὲς δίλημα. Ὁ Ἰωάννης ὁμολογεῖ ἀπαντῶν, ὅτι τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ σημαίνει εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἑκατέρου αὐτῶν, τὸ δὲ εἶναι ἐξ ἀμφοτέρων «οὕτω λέγομεν, ὥστε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἶναι ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, ἐπειδὴ ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κοινοποιεῖται παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐπὶ τὸν Υἱόν» (1). Οὐδεμίᾳ περιστάσει ἀνάγκη νὰ δηλώσωμεν τὴν ἀμυχανίαν, εἰς ἣν περιέστη ὁ Λατίνος θεολόγος καὶ ἥτις σαφέστατα δηλοῦται διὰ τῆς γενικότητος καὶ ἀσαφείας, μεθ' ἧς ἀπῆντησε τῷ Μάρκῳ· διότι τὸ τελευταῖον μέρος τῆς ἀπαντήσεως ταύτης εἶνε ἄχρους κενολογία, μὴ ἀπαντῶσα ἀκριβῶς εἰς τὸ κύριον σημεῖον τοῦ διλήματος τοῦ Μάρκου.

Ἡ ἀμυχανία τοῦ Ἰωάννου ηὐξήθη ἔτι ὅτε ὁ Μάρκος μὴ ἀρκούμενος, ὡς ἦν ἐπόμενον, εἰς τὴν ἀπάντησιν ταύτην ἀπῆτησεν ἐνιστάμενος σαφῆ ἐξήγησιν τῆς ἐπὶ τοῦ τελευταίου σημείου διδασκαλίας τῶν Λατίνων. Ἐν τῇ εἰς τοῦτο δοθείσῃ ἐξηγήσει διαφαίνεται πᾶσα τοῦ Λατίνου θεολόγου ἡ σύγχυσις καὶ ἀνακολουθία. Ἐπαναλαμβάνων τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι τὸ Πνεῦμα πρόεισιν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἑκατέρου τῶν ἄλλων δύο προσώπων, ἐξηγεῖ τὴν ἐξ ἀμφοτέρων πρόοδον διὰ τῆς κοινότητος τῆς οὐσίας τῶν

1) Acta σελ. 250. Βλ. τὴν συστηματικὴν ἐκθεσιν τῶν θεωριῶν ταύτων τοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας παρὰ Hergenroether: Handbuch d. Allgemeine Kirchengeschichte III, 388—390.

προσώπων⁽¹⁾. Συγγέων οὕτω ἐν τῇ προόδῳ τοῦ Πνεύματος τὰς ὑποστάσεις ἅμα καὶ τὴν οὐσίαν τῆς θεότητος καὶ φοβούμενος μὴ παρασυρθῆ καὶ εἰς ἄλλας ἀδιεξόδους ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, προτείνει ὁ Ἰωάννης τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς περὶ ὑποστάσεως συζητήσεως καὶ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν κατ' ἀρχὰς προταθεῖσαν θέσιν⁽²⁾. Ὁ Ἐφέσου ὅμως ἅπαξ καταλαβὼν τὸν ἀντίπαλον δὲν ἐκχωρεῖ, ἀλλ' ἐχόμενος τῆς ἐπανειλημμένης αὐτοῦ ὁμολογίας, ὅτι τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς σημαίνει εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρει χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου ἐκ τοῦ Ε'. κατὰ Εὐνομίου λόγου αὐτοῦ, λέγοντος ὅτι «γεννα ὁ Θεὸς οὐχ ὡς ἄνθρωπος, γεννᾷ δὲ ἀληθῶς, καὶ τὸ γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ ἐκπέμπει πνεῦμα διὰ στόματος, οὐχ οἷον τὸ ἀνθρώπινον, ἐπεὶ μηδὲ στόμα Θεοῦ σωματικῶς νοοῦμεν. Ἐξ αὐτοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα καὶ οὐχ ἐτέρωθεν»⁽³⁾. Κατὰ συνέπειαν, ἐὰν κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Ἰωάννου τὸ «ἐξ αὐτοῦ» (=«τοῦ Πατρὸς») σημαίνει ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, τὸ Πνεῦμά ἐστι καὶ πρόεισι μόνον παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ οὐχ ἐτέρωθεν, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μ. Βασιλείου⁽⁴⁾. Ὁ Ἰωάννης πρὸς στιγμὴν πιστεύσας ὅτι διὰ παραλληλιστικῆς ἐρμηνείας ἠδύνατο νὰ παρασύρῃ τὸ χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀναθαρρήσας ἐκ τοῦ οἰονεῖ ἀκουσίου τούτου λάθους τοῦ ἀντιπάλου, λέγει ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο ἀκριβῶς ὑπὲρ τῆς Λατινικῆς συνηγορεῖ δόξης, διότι ἐν αὐτῷ λέγεται ὅτι τὸ Πνεῦμα πρόεισιν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ, στόμα Θεοῦ δὲ κατὰ τὴν Γραφὴν εἰκονικῶς εἶνε ὁ λόγος, τὸ δευτέρον πρόσωπον τῆς ἁγίας Τριάδος⁽⁵⁾. Ὁ Ἐφέσου ὅμως οὐδὲ ὄλωσ ἐκπλαγεῖς ἐπὶ τῇ σχολαστικῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ ἀντιπάλου

1) Acta σελ. 250

2) Αὐτόθι «κατὰ τὸ παρὸν οὐκ ὀφείλομεν ἐξετάζειν εἴτε παρ' ἀρφοῖν, εἴτε παρὰ τοῦ Πατρὸς εἴτε παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐς τὸ λεγόμενον ἐκ τίνος ἔχει καὶ τὴν οὐσίαν ἐκεῖνου,»

3) Βασιλ. κατὰ Εὐνομ. Ε'. κεφ. 13.

4) Acta σελ. 251.

5) Πρὸβλ. Ψαλ. 52. καὶ τὴν εἰς αὐτὸν ἐρμηνείαν τοῦ Μ. Βασιλείου (Migne S. Basilii op. t. I, col. 333), ἐνθα καὶ τὸ Πνεῦμα λέγεται στόμα Θεοῦ.

αυτοῦ, ἥτις οὐδαμῶς ἀπίντα εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Μάρκου τεθεῖσαν ἐπὶ τούτῳ ἐρώτησιν, ἐπαναλαμβάνει ἀπαιτῶν ἵνα διασαφηνισθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ῥητοῦ τούτου τοῦ Μ. Βασιλείου ἢ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἢ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς πρόοδος τοῦ ἁγίου Πνεύματος (1). Ὁ Λατῖνος θεολόγος καὶ πάλιν πειράται νὰ ἐκφύγῃ τὴν ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου ἀπροσδόκητον δι' αὐτὸν καὶ ἐπίφοβον καταστάσαν συζήτησιν, ἐν ἣ ἔβλεπε τοσοῦτο μετὰ πεποιθήσεως καὶ θέρμης ὀμιλοῦντα τὸν Ἐφέσου.

Ἀντιπροβάλλει δὲ τῷ Μάρκῳ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἐπιφανίου, ἐφ' οὗ, λέγει, οὐδεμία ἐδόθη παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπάντησις (2). Ὁ Μάρκος ὁμως δικαίως παρατηρεῖ αὐτῷ, ὅτι διὰ τοῦ χωρίου τοῦ Ἐπιφανίου οὐδὲν ἀπεδείχθη ὑπὸ τῶν Λατίνων διὸ καὶ οὐδὲ ἀπεκρίναντο εἰς αὐτὸ οἱ Ἕλληνες. Διὰ τοῦ χωρίου ἐκείνου μόνον διῆσχυρίσαντο οἱ Λατίνοι, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐστὶν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ· τοῦτο δὲ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας (τὸν Μάρκον) νὰ ἐρωτήσωσιν ἂν τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ σημαίνει εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἑκατέρου ἢ ἄλλως καὶ χάριν τούτου αὐτοὶ προσήνεγκαν καὶ τὸ τοῦ Μ. Βασιλείου χωρίον. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ λυθῇ τὸ διάμεσον τοῦτο ζήτημα καὶ οὕτω νὰ προχωρήσωσιν εἰς τὴν περαιτέρω ἔρευναν τῆς κυρίως θέσεως (3). Κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτὴν τοῦ Ἰωάννου ὅτι τὸ «ἐκ τοῦ Πατρὸς» σημαίνει ἐκ τῆς ὑποστάσεως Αὐτοῦ, ἔπεται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς ὑποστάσεως μόνον τοῦ Πατρὸς καὶ οὐχ ἐτέρωθεν ἐστὶν, ἀποκλειομένης οὕτω τῆς ἐν τῇ ἐκπορεύσει αὐτοῦ συμμετοχῆς πάσης ἄλλης ὑποστάσεως (4). Ὁ Ἰωάννης ἰδὼν καὶ ἀκουσίως ὅτι ἐκ τοῦ χωρίου τούτου προῆλθεν ἐκεῖνο ὅ,τι ἐροβεῖτο αὐτός, ἵνα ἐκμηδενίσῃ τὸ ἀποτέλεσμα καταφεύγει εἰς τελευταίαν ἀπόπειραν ἐξηγῶν τοὺς λόγους τοῦ χω-

1) Acta σελ. 251.

2) Acta σελ. 252.

3) Αὐτόθι.

4) Acta. σελ. 253.

ρίου τούτου τοῦ Μ. Βασιλείου κατὰ τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἐρρήθησαν.

Ἐν τῷ λόγῳ ἐξ οὗ τὸ χωρίον τοῦτο ἐλήφθη, ὁ Βασίλειος σκοπεῖ ν' ἀποδείξῃ τὴν ὁμοουσιότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα, ἐπομένως τὸ «οὐχ ἑτέρωθεν, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ» σημαίνει οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός (1). Διὰ τῆς ἐρμηνείας ὅμως ταύτης ὁ Λατίνος θεολόγος ἐνέπεσεν ἀπὸ τῆς Σκίλλης εἰς τὴν Χάρυβδιν ἀντιμεταλλάξας καὶ συγχέας τὰς ἐννοίας «οὐσία» καὶ «ὑπόστασις», ἵνα παραλίπωμεν ὅτι αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνῆρσε, τὸν μετὰ ἀφελοῦς δηλ. χαρας ἐν ἀρχῇ τῆς προσαγωγῆς τοῦ χωρίου τούτου δισχυρισμὸν ὅτι τοῦτο συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς δόξης τῶν Λατίνων, διδάσκον τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον προῖεναι ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ (τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ). Ὁ Μάρκος μετὰ προφανοῦς ἀναμριβόλου οἴκτου (2) ὑποδεικνύει τῷ ἰδίῳ ἀντιπάλῳ τὴν σύγχυσιν ταύτην καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἀντίπτωσιν· ἐντεῦθεν δὲ ὁ Ἰωάννης ὑποδέεται τὸν ἀχαρῶ ἀγῶνα ν' ἀποδείξῃ τὴν κατ' οὐσίαν ταυτότητα τῆς οὐσίας πρὸς τὴν ὑπόστασιν τὰ πάντα φύρων ἅμα ἄνω καὶ κάτω, διὰ μακρολογίας ἐκτιθεὶς τὴν περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως θεολογίαν καὶ ἅμα εἰσάγων συμπεράσματα οὐδόλως ἐξαγόμενα ἐκ τῶν ἀναπτυσσομένων δογματικῶν ἀληθειῶν (3). Ὁ Μάρκος μάτην ἐν τῷ μεταξύ ὑπέδειξεν αὐτῷ τὸ περιττὸν τῆς ἐπὶ τούτου μακρολογίας, ἄλλως τε καὶ πλήρους σχεδὸν συμφωνίας ὑπαρχούσης μεταξύ Ἀνατολικῶν καὶ Δυτικῶν ἐν αὐτῷ (4). Ὁ Ἰωάννης ἐπέρανε τὸν μακρὸν αὐτοῦ λόγον καὶ ἀπῆτησε νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Ἐπιφανίου συζήτησιν (5). Τοῦ χωρίου τούτου ἀναγνωσθέντος, ὁ Μάρκος τότε παρετήρησε τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου πρότερον γενομένην παραμόρφωσιν αὐτοῦ, συμπληρώσαντος αὐτὸ διὰ τοῦ «ἐστὶ» προστεθέντος μετὰ τὸ «Υἱοῦ», διὸ καὶ ἐποίησε τὴν ἐπὶ τούτου παρατήρησιν, εἰ-

1) Acta. σελ. 254.

2) Ἀυτόθι.

3) Acta. σελ. 254. 255.

4) Ἀυτόθι σελ. 255.

5) Ἀυτόθι σελ. 257—260.

πάν ὅτι μὴ προσκειμένου τοῦ «ἐστίν» οὐδεμίαν ὠφέλειαν παρέχει τοῖς Λατίνοις τὸ χωρίον τοῦ Ἐπιφανίου, δυνάμενον ὡς καὶ πάντα τὰ ὅμοια αὐτῷ χωρία τῶν πατέρων νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἐπὶ τῆς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀϊδίου ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς παρὰ τοῦ Υἱοῦ χρονικῆς Αὐτοῦ ἐκφάνσεως τῷ κόσμῳ (¹). Ὁ Ἰωάννης ἐκ τούτου ἐκπίπτει εἰς φιλολογικὰς καὶ γραμμοτικὰς θεωρίας ἃς οὐδεὶς ἠμφισβήτησεν, ἐφαρμόζων τὰ ἐκ τῶν θεωριῶν τούτων συμπεράσματα εἰς τὴν δεδομένην περίστασιν (²). Ὁ Ἐφέσου ὄμωσ περικόπτων αὐτῷ πᾶσαν διέξοδον ἐπὶ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Ἐπιφανίου, λέγει ὅτι καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ προσθήκη τοῦ «ἐστίν» οὐδὲν τοῖς Λατίνοις προσωφελεῖ, διότι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ πρόκειται λόγος οὐχὶ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ περὶ τῆς ὁμοουσιότητος Αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὥστε ἡ ἐνταῦθα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐξάρτησις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑποβλέπει οὐχὶ τὰς ὑποστάσεις τῶν προσώπων τούτων, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν τῆς Θεότητος τὴν ὑπ' αὐτὰ (³). Ἐν τῇ ἐξηγήσει ταύτῃ τοῦ χωρίου τοῦ Ἐπιφανίου οὐδεμίαν ἀντίφασιν κεῖται τοῦ Ἐφέσου πρὸς ἑαυτόν, ὡς τοῦτο ἐμέμφατο αὐτῷ ὁ Ἰωάννης (⁴)· διότι ὁ Μάρκος οὐδαμοῦ τοῦ λόγου αὐτοῦ κατὰ τὴν συνεδρίαν ταύτην ἔδωκεν ἐξήγησιν τοιαύτην ἢ ἀλλοίαν τοῦ ῥητοῦ τούτου· περὶ δὲ τῆς προόδου τοῦ Πνεύματος ἐκ τῶν ὑποστάσεων τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὠμίλησεν ὅτε τοῦτο προσήγαγεν ὡς ἐπιχείρημα, δι' οὗ ἤγαγεν εἰς ἀδιέξοδον τὸν ἴδιον ἀντίπαλον. Ὅ,τι κατηγορεῖ τοῦ Μάρκου νῦν ὁ Ἰωάννης, αὐτὸς οὗτος ἐνέπεσεν εἰς τοιαύτην ἀνακολουθίαν ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅτε μετὰ τὸν Ἐφέσου καὶ ὁ Βησσαρίων ἤλεγξεν αὐτόν. Οὕτως ἔληξεν ἐνταῦθα ἡ πρώτη περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος συνεδρία τῆς συνόδου. Ἐπισκοποῦντες ἐξ ἀπόψεως τὰ κατὰ τὴν

¹) Acta σελ. 260—261.

²) Acta. σελ. 262—263.

³) Ἀπόθι 265.

⁴) Ἀπόθι.

συνεδρίαν ταύτην καὶ τὴν ἑκατέρωθεν διάλεξιν ἐπὶ τῆς σπουδαιοτάτης διαφορᾶς τῶν δύο ἐκκλησιῶν διακρίνομεν ἐν ὀλίγοις τὰ ἐξῆς. Οἱ Λατῖνοι προέβαλον ἐξ ἑαυτῶν εἰς τὸν προκειμένον ἀγῶνα ἄνδρα ἐπίσημον μεταξὺ αὐτῶν ἐν τῇ σχολαστικῇ θεολογίᾳ. Ὁ Ἰωάννης πράγματι δὲν διέψευσε τὰς παρ' αὐτοῦ προσδοκίας τῶν Λατίνων. Ἡ ἔλλειψις ὅμως αὐστηρᾶς συστηματικότητος οὐ μόνον ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς συζητήσεως, ἀλλὰ πολὺ πρότερον ἐν αὐτῇ τῇ κατανοήσει τοῦ συζητουμένου, κατέρριψε πάσας ταύτας τὰς προσδοκίας. Ὁ Ἰωάννης ἦν σχολαστικὸς θεολόγος καὶ δὴ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος· γινώσκει κράτιστα τὴν θεολογίαν τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς καθόλου. Ἀσκηθεῖς ἐν τῷ σχολαστικῷ τρόπῳ τοῦ συζητεῖν διὰ τῶν παρακαμπῶν καὶ ἀνθυποφορῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τύπῳ τῆς διαλέξεως, ὅλως ἠγνόει τὴν λεπτεπίλεπτον ἐκείνην παρὰ τοῖς Βυζαντίοις ἐξέτασιν τῆς οὐσίας τοῦ συζητουμένου πράγματος καὶ τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τοῦ προκειμένου ζητήματος ὡς ἱστορικῶς αὐτὸ ἀνεπτύχθη καὶ ἀνεσκοπήθη μέχρι τοῦδε· εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου βήματος ἐν τῇ συζητήσει ὑπέδειξεν εἰς τὸν ἴδιον ἀντίπαλον τὸ ἀνειλικρινὲς καὶ ἀνεπιστῆμον αὐτοῦ ὅτε ἐκ τοῦ μερικῶς δεδομένου ἠθέλησε νὰ συναγάγῃ συμπέρασμα γενικόν.

Περαιτέρω αἱ ἐν τῷ ζητήματι περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως ἐν σχέσει πρὸς τὰ χωρία τοῦ Ἐπιφανίου καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου ἀνακρίβειαι αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπὶ τέλους φωραθεῖσα καὶ δημοσία ὑποδειχθεῖσα αὐτῷ ἀνακολουθία καὶ ἀντίπτωσις αὐτοῦ πρὸς ἑαυτόν, κατέρριψαν τὸν Ἰωάννην πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, ὑπὸ τε ἔποψιν θεολογικῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας καὶ ὑπὸ ἔποψιν εἰλικρινείας ἐν τῇ διαλέξει. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων τὸν ἀγῶνα ὑπέδου μόνος ὁ ἡμέτερος Μάρκος. Ἐκ τῶν κατὰ τὴν Φερράραν συνοδικῶν διαλέξεων γινώσκων τὸν τε τρόπον τῆς συζητήσεως καὶ τὸν σκοπὸν τῶν διαλέξεων τῶν Λατίνων διεξήγαγε τὴν μετὰ τοῦ Ἰωάννου συζήτησιν ἀξίως ἑαυτοῦ ἐπιδείξας συστηματικότητα ἐν ταῖς θεολογικαῖς γνώσεσι καὶ εἰλικρίνειαν ἐν ταῖς συζητήσεσιν. Ἦναγκασμένος ν' ἀπαντᾷ καὶ οὐχὶ νὰ προτείνῃ ἠκολούθει τὸ κατ' ἀρχὰς κατὰ πόδα τὸν Λατῖνον θεολόγον. Κα-

ταλαβῶν ὅμως αὐτὸν ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ ἀνειλικρινῆ ἐν τῇ συζητήσει καὶ σοφιστεύοντα, τὸ μὲν πρῶτον ἐλέγχει εἶτα δὲ καὶ ὅλως ἀντιπροτείνων ἀναλαμβάνει αὐτὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς συζητήσεως, ἣν καὶ μέχρι τέλους διεξάγει, περιστήσας εἰς ἀδιέξοδον τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ. Ἐν τῇ συζητήσει ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Λατίνου θεολόγου τὸ ζήτημα οὕτω : Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐστὶν ἐκ τοῦ Πατρὸς—ὅπερ ἐστὶ ταῦτόν τῳ: τὸ Πνεῦμα λαμβάνει τὸ εἶναι παρὰ τοῦ Πατρὸς—τοῦτο εἶνε ἢ μείζων τοῦ συλλογισμοῦ, περιέχουσα ὅμως μερικὴν ἔννοιαν (τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς)—. Τὸ Πνεῦμα ὁμολογεῖται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (κατὰ τὸν Ἐπιφάνιον, ὡς θέλει ὁ Λατῖνος θεολόγος).—Τοῦτο εἶνε ὁ μέσος ὅρος περιέχων ἐπίσης μερικὴν ἔννοιαν ἐπὶ πλεόν δὲ καὶ ταύτην ψευδῆ.—Ἄρα, ἐπιφέρει ὁ Ἰωάννης, τὸ Πνεῦμα ἔχει τὸ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Τὸν συλλογισμόν τοῦτον κατέρριψεν ὁ Μάρκος διὰ τῆς ὑποδείξεως τοῦ ἐπιλειψίμου τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ, εἰπὼν ἀπλούστατα ὅτι τὸ ἐκ τινος εἶναι γενικῶς δὲν ἐπάγεται ἀναγκαίως καὶ τὸ λαμβάνειν ἐξ ἐκείνου τὸ εἶναι· διότι πολλοὶ ὑπάρχουσι τρόποι τοῦ εἶναί τι ἐκ τινος. Οὕτως ὑπεδείχθη τῳ Ἰωάννῃ, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν λύεται διὰ συλλογισμοῦ καὶ ὅτι ἐκ τῶν τριῶν τούτων μελῶν τοῦ ἰδίου συλλογισμοῦ ἄφειλε νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ τεθέντος ὡς μέσου ὅρου ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐστὶν ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἔτι μάλιστα ὅτι τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ σημαίνει: ἔχει παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ἰδίαν ὑπαρξίν. Εἰς τοῦτο δὲ κατ' ἀνάγκην ἐστράφη καὶ ἡ συζήτησις, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν δευτέραν θέσιν : ὅτι τὸ «ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἀπαντῶν παρὰ τοῖς Πατράσι τῆς ἐκκλησίας σημαίνει ἔχειν τὸ εἶναι ἐξ Αὐτοῦ. Τὰ πρὸς τοῦτο προενεχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου χωρία τοῦ Ἐπιφάνιου καὶ μεθ' ὅλην τὴν παραποίησιν αὐτῶν οὐδόλως ἀμέσως ἀπεδείκνυον τὴν θέσιν τοῦ Λατίνου· διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην τὸ ζήτημα μετέπιπτεν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς καθαρᾶς θεολογίας, ἀσχέτως πρὸς τὰς μαρτυρίας τῶν Πατέρων. Παρέστη δηλ. ἀνάγκη ν' ἀποδειχθῇ ἂν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον πρόεισιν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὴν ὑπόστασιν αὐτῶν ἢ κατὰ τὴν οὐσίαν. Τοῦτο τὸ ζήτημα ἔθηκεν ὁ Μάρκος καὶ ἐκ τῆς λύσεως αὐτοῦ ἐξήρ-

τησε καὶ τὴν ἐκδοχὴν καὶ σημασίαν τῶν προτεθειμένων τοῦ Ἐπιφανίου καὶ εἶτα καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου χωρίων. Οὕτως ὁ Μάρκος μὴδὲ ὄλως ἀφιστάμενος τῆς οὐσίας τοῦ ζητήματος, προὔτεινε τὴν μόνην κατάλληλον κλεῖδα πρὸς λύσιν τοῦ κατ' ἀρχὴν θεθέντος ζητήματος. Τὸ ἀνακόλουθον ὅμως καὶ ἀνειλικρινές τοῦ Λατίνου θεολόγου παρεκάλυψε τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος· διότι οὗτος ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς σχέσεως τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑποστάσεως ἐν τῇ ὑπαρκτικῇ προόδῳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἰς τοσαύτην περιέπεσε σύγχυσιν καὶ ἀνακολουθίαν, ὥστε πᾶσα περαιτέρω ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου συζήτησις ὑπὸ τοιούτους ὅρους καθίστατο δύσκολος εἰ μὴ ἀδύνατος.

Τῇ 5 Μαρτίου συνήλθεν ἡ δευτέρα ἐν Φλωρεντία ἐπὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς συνεδρία. Ὁ Ἰωάννης ἐπανερχόμενος εἰς τὸ κατὰ τὴν προηγουμένην συνεδρίαν προσκομισθὲν ῥητὸν τοῦ Μ. Βασιλείου ὑποστηρίζει τὴν τελευταίαν ἐξήγησιν, ἣν εἰς αὐτὸ ἔδωκεν, ὅτι δηλ. τὸ «ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ οὐχ ἐτέρωθεν» σημαίνει τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς· ἡ ἐξήγησις δὲ αὕτη, λέγει, εἶνε κατὰ τοσοῦτο μαλλὸν ὀρθότερα ὅσῳ ὁ Μ. Βασίλειος, ὃς θέλει τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ὅτι ἔχει τὸ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, δὲν ἠδύνατο ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ ν' ἀντείπῃ αὐτὸς ἑαυτῷ γράφων ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὑφ' ἣν ἐξηγοῦσιν αὐτὸν οἱ Ἕλληνες. Ὅτι δὲ ὁ Βασίλειος οὕτω φρονεῖ περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως δηλὸν ἐξ ἄλλου χωρίου αὐτοῦ, ὃ καὶ προτείνει ὁ Ἰωάννης ν' ἀναγνώσθῃ. Ὁ Ἐφέσου προκαταλαμβάνων αὐτὸν μετὰ αὐστηρότητος παρατηρεῖ, ὅτι ἀνάγκη νὰ μὴ συγχέωνται τὰ διάφορα κατὰ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν ῥητὰ πρὸς ἄλληλα. Ὑπομιμνήσκει δὲ αὐτῷ ὅτι εἰς τοῦτο περιέπεσεν ἤδη καὶ κατὰ τὴν προτέραν συνεδρίαν προκειμένου λόγου περὶ τῶν ῥητῶν τοῦ Ἁγίου Ἐπιφανίου. Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου γενομένην ἔρμηνείαν τοῦ ῥητοῦ τοῦ Μ. Βασιλείου, ἣν καὶ κατὰ τὴν προτέραν συνεδρίαν δὲν ἀπέρριψεν ὁ Μάρκος, λέγει ὅτι ἀποδεχόμενος αὐτήν, κατ' αὐτήν δικαιοῦται νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ πάντα τὰ χωρία τῶν Πατέρων, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τῆς προόδου τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, διότι ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς σημα-

σίας ταύτης ποιούνται χρήσιν οί Πατέρες τὰς τοιαύτας ἐκφράσεις πειρώμενοι ν' ἀποδείξωσι κατὰ τῶν αἵρετικῶν οὐχὶ τὸ πόθεν ἐστὶν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὅπερ ὑπ' οὐδενὸς αἵρετικοῦ ἠμφισβητήθη τῶν Εὐαγγελίων σαφῶς λεγόντων «παρὰ τοῦ Πατρός», ἀλλὰ ποίας φύσεως καὶ οὐσίας ἐστὶ, διότι οί αἵρετικοὶ ἔλεγον ὅτι ἐστὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ Πατρός ὡς παρ' αὐτοῦ εἰσὶ καὶ πάντα τὰ ἄλλα κτίσματα. Ὡστε ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις οί Πατέρες ἀποδεικνύουσιν οὐχὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀλλὰ τὸ ὁμοούσιον αὐτοῦ τῷ Πατρὶ καὶ δὴ καὶ τῷ Υἱῷ ἐξ ἐκείνου ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός καὶ τοῦ Υἱοῦ¹⁾. Ὁ Ἰωάννης ἐκ τούτου ἐπιλαμβάνεται τοῦ Μάρκου, ᾧ τινι μέμφεται ἐπὶ ἀνακολουθία ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ ῥητοῦ τοῦ Μ. Βασιλείου τοῦ προκομισθέντος ἐν τῇ προηγηθείσῃ συνεδρίᾳ, αὐτὸς ἐπιλαθόμενος ὅτι ἐν τῇ ἀνακολουθίᾳ ἐκείνῃ αὐτὸς μόνος ἦν ὁ ὑπεύθυνος. Τοῦτο καὶ ὑπέδειξεν αὐτῷ νῦν ἀπαντῶν ὁ Μάρκος: «ἐγὼ τὴν σὴν ἐξήγησιν παραδεξάμενος οὐκ εἶπον ἐναντία ἑμαυτῷ, ἀλλ' εἶπον ἐναντία σοὶ οὕτω ταῖς ἐναντιολογίαις ἀντιπίπτοντι ἐνώπιον τῶν παρόντων ἀκροατῶν». Ὅτε, λέγει, κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν συνεδρίαν ἀπήτησε παρὰ τοῦ Ἰωάννου ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου, εἰ τὸ «ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐχ ἑτέρωθεν» ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρός ἢ εἰς τὴν οὐσίαν, ὁ Ἰωάννης ἀπεδέξατο τὸ πρῶτον· ὅτε ὁμως ἐκ τῆς ὁμολογίας αὐτοῦ ταύτης συνήγετο τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Πνεῦμα, κατὰ τὸ ῥητὸν τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐστὶν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρός μόνης καὶ οὐχὶ ἐξ ἄλλης τινὸς ὑποστάσεως, ὁ Λατῖνος ἀνεκρούσατο πρύμναν καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν ἄλλην ἐρμηνείαν, καθ' ἣν τὸ χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου ὑποδεικνύει οὐχὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρός, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Μάρκος καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἐρμηνείᾳ, ὡς καὶ ἐν τῇ πρώτῃ, ἀκολουθῶν τῷ ἰδίῳ ἀντιπάλῳ συνήγαγεν ὅτι ἀναλόγως τῷ χωρίῳ τούτῳ καὶ πάντα τὰ ἄλλα, ὅσα ἐν τῇ προόδῳ τοῦ Πνεύματος μνημομεύουσι

¹⁾ Acta σελ. 264—265.

μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τὸν Υἱὸν, δεικνύουσι μόνον τὴν ὁμοουσιότητα τῆς φύσεως τοῦ Πνεύματος πρὸς τὰ ἄλλα δύο πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἀνακολουθίᾳ οὐδαμῶς ὁ Μάρκος εὐθύνεται (¹). Ὁ Λατῖνος θεολόγος οὕτω καὶ πάλιν ἐλεγχθεὶς οὐδὲν εἰς ταῦτα τολμᾷ νὰ ἀντεῖπη, ἀλλ' ἀφελῶς ἐπικαλεῖται ὑπὲρ τῆς ὀρθότητος τῶν λόγων αὐτοῦ, κατὰ τὴν προηγουμένην συνεδρίαν, τὴν σιγῶσαν μαρτυρίαν τῶν συνέδρων· προκαλεῖ δὲ τὸν Ἐφέσου ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὸ πρὸ μικροῦ ἐκ νέου ἐν τῇ συνεδρίᾳ ταύτῃ προταθὲν ζήτημα, ἂν τὸ ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Μ. Βασιλείου «ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ» ἀποδοτέον τῷ Πατρὶ ἢ τῷ Υἱῷ (²). Ὁ Μάρκος ὁμως θεωρῶν τὸ ζήτημα τοῦτο λελυμένον ἤδη ἐν τῇ προηγουμένῃ συνεδρίᾳ, προβαίνει εἰς τὴν διασάφισιν ἄλλου σπουδαίου ζητήματος, εἰς ὃ ἔδωκεν ἀφορμὴν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης πρὸ μικροῦ, ὅτε τὸ Πνεῦμα εἰπὼν τὸ Ἅγιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς προσέθηκεν «ἐπειδὴ ἡ αὐτὴ ἐστὶ τῷ ἀριθμῷ ἢ τοῦ Πατρὸς οὐσία καὶ τοῦ Υἱοῦ· οὐ γάρ ἐστι κτιστὸν ἢ φανταστὸν, ὥστε ὄν ἐκ τοῦ Πατρὸς μὴ εἶναι τὸ (ἴσως: καὶ) ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καθ' ὃ λαμβάνει παρὰ τοῦ Πατρὸς ὃ ἐστὶ τοῦ Πατρὸς τὴν οὐσίαν δηλονότι» (³). Ἐκ τινῶν ἐκφράσεων τοῦ Λατίνου, κατὰ τὴν προηγουμένην συνεδρίαν καὶ ἐκ ταυτησί τῆς νῦν παρατεθείσης, ὁ Μάρκος κατενόησεν ὅτι ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου ἐν τῇ Λατινικῇ διδασκαλίᾳ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κεῖται ἐν τῇ ἐσφαλμένῃ ἐννοίᾳ περὶ τῆς σχέσεως τῆς θείας οὐσίας πρὸς τὰ θεῖα πρόσωπα ἐν τῇ Τριάδι. Πόσον δὲ δίκαιον εἶχεν οὕτω κρίνων ὁ Μάρκος δείκνυται ἐκ πάσης σχεδὸν τῆς περαιτέρω συζητήσεως. Οὕτως ἀναβάλλων ἢ ὄλως ἐκκλίνων τὸ διασαφηνισθὲν ἤδη ζήτημα, περὶ τῆς σημασίας τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου, εἰς ὃ προκαλεῖ αὐτὸν ὁ Ἰωάννης, εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ περὶ τῆς οὐσίας ζητήματος ἐν σχέσει πρὸς τὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἐπαναλαμβάνων λοιπὸν τὰ ρήματα

¹) Acta σελ. 267—268.

²) Αὐτόθι σελ. 269.

³) Acta σελ. 269.

του Ἰωάννου τὰ ἄνωθι παρατεθέντα ἐρωτᾷ ἄν, κατὰ τὴν κατανόησιν τοῦ Ἰωάννου, ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶνε αἰτία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (1). Ὁ Λατῖνος θεολόγος στερούμενος ἐτοιμότητος καὶ μὴ ἐντελῶς κατέχων τὸ περὶ οὗ συνεζήτηει ἀντικείμενον καθ' ὅλα αὐτοῦ τὰ σημεῖα, μετ' ἐκπλήξεως καὶ ταραχῆς ἀκούει τὴν νέαν φάσιν τῆς συζητήσεως, ἣν ἀκουσίως αὐτὸς προυκάλεσε καὶ ἦς ἀγνοεῖ τὴν τε οὐσίαν καὶ τὴν περαιτέρω τύχην· διὸ καὶ ἀντὶ πάσης ἀπαντήσεως ἀρνεῖται τοιαύτην σημασίαν εἰς τοὺς ἰδίους λόγους (2). Ὁ Μάρκος ἀναγκάζεται δις ὑπὸ σαφέστερον τύπον νὰ ἐκφέρῃ τὴν θέσιν τοῦ ζητήματος, μεθ' ὃ μόνις ὁ Λατῖνος θεολόγος ἀπεδέξατο τὸν τελευταῖον αὐτοῦ τύπον ὅτι «ὅταν ἀκούσωμεν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας καὶ τοῦ Υἱοῦ νοεῖν ὀφείλομεν τὴν αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης», τοῦτο μόνον προστιθεὶς ὅτι ἡ μετοχὴ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ αἰτίᾳ ἀπορρέει ἐκ τῆς ταυτότητος τῆς οὐσίας πρὸς τὸν Πατέρα (3). Τοῦτο τὸ τελευταῖον ἔτι μᾶλλον ἀναγκάζει τὸν Μάρκον νὰ ἀπαιτήσῃ ἐξηγήσεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἂν ἀκούοντες τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι ὀφείλομεν νὰ συνυπονοήσωμεν καὶ τὴν ἑκατέρου τούτων ὑπόστασιν. Ὁ Ἰωάννης ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐπὶ τούτου ὁμολογίαν αὐτοῦ κατὰ τὴν προηγουμένην συνεδρίαν καὶ εἰς τὴν «βοῶσαν φιλοσοφίαν», λέγει ὅτι αἱ αἰτίαι (ἐνέργειαι) νοοῦνται μόνον ὑπονοουμένης τῆς ὑπάρξεως ὑποκειμένων (4)· ὡς σαφῶς δείκνυται ὁ Ἰωάννης δὲν ἀπαντᾷ εὐκρινῶς εἰς τὴν ἐρώτησιν τοῦ Μάρκου, ὅς διὰ τοῦτο ἐπιμένει ἀπαιτῶν ἐξηγήσιν. Ὁ Ἰωάννης οἶονεὶ ἐπιλανθανόμενος αὐτὸς ἑαυτοῦ, λέγει, ὅτι κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἀνθρώπινα καὶ ἐν τοῖς θείοις ἡ αἰτία τοῦ Πνεύματος εἶνε ἡ ὑπόστασις τοῦ Πα-

1) Ἀυτόθι σελ. 270.

2) Acta σελ. 270.

3) Ἀυτόθι.

4) Ἀυτόθι.

τρός καὶ οὐχὶ ἡ οὐσία (¹). Τὴν νέαν ταύτην ἀνακολουθίαν τοῦ ἀντιπάλου παρατηρήσας ὁ Ἐφέσου ἐκφράζει τὴν ἐπὶ τούτῳ ἀπορίαν αὐτοῦ, ἀνυποστόλως δὲ καὶ σοβαρῶς : «ἐγὼ οὐ δύναμαι συνάψαι τὰ παρὰ σοῦ εἰρημένα· δοκοῦσι γάρ μοι ἐναντία ἀλλήλοις εἶναι· ποτὲ μὲν γὰρ λέγεις ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἥτις μία καὶ ἡ αὐτὴ τῷ ἀριθμῷ ἐστὶ· νῦν δὲ αὖθις μεταβαλλόμενος λέγεις, ἀκολουθῶς τοῖς διδασκάλοις, ὅτι ἡ οὐσία οὐκ ἔστιν αἰτία τῆς ὑποστάσεως κατ' αὐτήν». Εἰς τοῦτο βοηθὸς προσῆλθε τῷ Ἰωάννῃ ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας, πειραθεὶς νὰ ἐξηγήσῃ τὴν μεταξὺ τῶν διαλεγομένων ἀπορίαν ἐκ τῆς διαφοροῦ παρ' ἑκατέρω, τοῖς Ἀνατολικοῖς καὶ τῆς Δυτικοῖς, χρήσεως τῆς λέξεως οὐσίας, ὅτε μὲν λαμβανομένης ἐπὶ τῆς κοινῆς τῆς θεότητος οὐσίας, ὅτε δὲ ἐπὶ τῆς προσωπικῆς ὑποστάσεως (²). Ἀλλὰ καὶ τοῦτο κατ' οὐδὲν προσωφέλῃσε, διότι ὁ Μάρκος ἐπὶ τῇ βάσει καὶ ταύτης τῆς ἐξηγήσεως ἐξάγει ἀπροσδιόνιστον διὰ τοὺς Λατίνους συμπέρασμα, καθ' ὃ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ οὐσης αἰτίας ἢ ἀρχῆς, ὡς θέλει ὁ Ἰωάννης, τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἔπεται ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Πνεύματος εἶνε αἰτιατὴ ὡς πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν (³). Ὁ Ἰωάννης φυσικῶς ἀρνεῖται τὸ τοιοῦτο καὶ πειρᾶται διὰ ἀσαφῶν καὶ σκοτεινῶν ὅλως ἐκφράσεων νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ πρᾶγμα, μέχρις οὗ αἰτούμενος ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου σαφῆ ἀπάντησιν, καταφεύγει εἰς τὴν ἀναβολὴν τῆς συζητήσεως καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου διάλεξιν (⁴). Ὁ Μάρκος ὁμῶς μὴ ἐπιτρέπων τοῦτο πρὶν ἢ λυθῇ τὸ προκείμενον ζήτημα, ἐπὶ τῇ βάσει παραδείγματος αὐτοῦ τοῦ Ἰωάννου συνάγει ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν ἤθελε σαφῶς νὰ ὁμολογήσῃ ὁ Λατίνος θεολόγος : ἐπειδὴ δηλ., κατὰ τὴν θεολογίαν ἡ οὐσία δὲν εἶνε ὑφ' ἑστώως ὑποκείμενον, κατὰ δὲ τοὺς λόγους τοῦ Ἰωάννου αἰτία εἶνε οὐχὶ

¹) Acta σελ. 271. Ἡ λατ. μετάφρασις ἔχει οὕτω : "sequitur ergo, ut ejus causa sit paterna hypostasis, non substantia,,.

²) Acta σελ. 272—273.

³) Acta σελ. 274—275.

⁴) Acta σελ. 275.

τὸ ἀφηρημένον ἀλλὰ τὸ συγκεκριμένον ὑποκείμενον, ἔπεται ὅτι ἡ οὐσία δὲν εἶνε αἰτία τοῦ Πνεύματος (1), τοῦτο δὲ πιεζόμενος πανταχόθεν ὑπὸ τοῦ Μάρκου ὁμολογεῖ ἐπὶ τέλους καὶ ὁ Ἰωάννης ἀποφαινόμενος, ὅτι «ἡνίκα λέγομεν, ἕκ τινος, νοεῖται ἐκ τοῦ προσώπου» (2), φέρει δὲ πρὸς τοῦτο τὸ περίπυστον τοῦ Μ. Βασιλείου χωρίον ἐκ τοῦ Γ'. κατὰ Εὐνομίου λόγου καὶ ἐκτείνεται εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐξαγομένας ἐκ τοῦ χωρίου τούτου συνεπειάς καὶ εἰς τὴν σημασίαν καὶ τὸ κῆρος τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ καὶ ἐν πάσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ (3). Ὁ Ἐφέσου ἀποκρινόμενος λέγει, ὅτι τὰ κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο ἐξετασθήσονται ἐν τῷ προσήκοντι χρόνῳ, νῦν δ' ἀνάγκη νὰ σαφηνισθῶσι τὰ κατὰ τὸ προκείμενον ὑπὸ συζήτησιν θέμα, ἐφ' οὗ συνάγει ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἰωάννου, ὅτι δεκτοῦ γινομένου, ὅτι αἰτία τοῦ Πνεύματος εἶνε ἡ κοινὴ οὐσία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, εἰσάγεται διττὴ ἐν τῇ θεότητι οὐσία, ὅπερ ἀντιχριστιανικόν· διὸ προσκαλεῖ τὸν Ἰωάννην νὰ διορθῶσῃ τὴν σφαλερὰν ταύτην ἐκδοχὴν (4). Ὁ Λατίνος θεολόγος μὴ θέλων δι' ἐντίμου καὶ εἰλικρινοῦς ὑποχωρήσεως νὰ δεῖξῃ ἑαυτὸν ἡττηθέντα ἐπιχειρεῖ διὰ μακροῦ λόγου νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας ἐκ θεολογικῆς ἅμα καὶ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ὑποστηρίζων ἄνευ ἀνάγκης ὅ,τι ἤδη ὁ Ῥόδου ἔσπευσε νὰ ἐξηγήσῃ καὶ ὅ,τι οὔτε ὁ Μάρκος καθόλου ἠρνήσατο, μᾶλλον δ' ἐβεβαίωσεν, ὅτι δηλ. ἡ λέξις οὐσία διττῶς καὶ ἐν τοῖς θείοις λαμβάνεται ἐπὶ τε τῆς καθόλου οὐσίας τῆς θεότητος καὶ ἐφ' ἐνὸς ἐκάστου τῶν προσώπων. Ὁ Μάρκος καὶ πάλιν ἀποκρινόμενος λέγει ὅτι κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἡ οὐσία λαμβάνεται καὶ ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ προσώπου, τῆς ὑποστάσεως μετὰ τῶν προσωπικῶν ιδιωμάτων, τοῦτο δὲ ἴδια νοεῖται παρ' αὐτοῖς ἐπὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ἐπιβεβαιώσαντος δὲ καὶ πάλιν διὰ μακρῶν

1) Αὐτόθι.

2) Αὐτόθι σελ. 276—277.

3) Αὐτόθι σελ. 277.

4) Acta σελ. 277.

τοῦτο τοῦ Ἰωάννου, ὁ Μάρκος ἔτι σαφέστερον ἤδη ὑποδεικνύει αὐτῷ τὸ ἐσφαλμένον τῆς πρότερον ἐξενεχθείσης γνώμης, ὅτι ἡ κοινὴ οὐσία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶνε αἰτία τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀλλὰ καὶ νῦν πάλιν ἀσχάλλει καὶ ἀποδυσπετεῖ ὁ Ἰωάννης καὶ ἀρνεῖται ἀμέσως νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἰδίαν ἡτταν, ἀλλ' ἐγείρει νέον ζήτημα, περὶ τῆς σχέσεως τῶν προσώπων πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην οὐσίαν τῆς θεότητος, ἐν ᾧ αὐτὸς τε συγχεῖται καὶ τὸν Ἐφέσου δυσχεραίνει νὰ ἐννοήσῃ ^(β) μόνη δὲ ἡ κλίνασα ἡμέρα διέλυσε τὰ ἄκαρπα μηχανήματα τοῦ Λατίνου θεολόγου, καὶ ἔθηκε πέρας εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν ἀνακινήθεντων ζητημάτων συζητήσεις, αἵτινες ἀτυχῶς καὶ χάρις εἰς τὴν ἀνελικρίνειαν καὶ τὸ ἄκαιρον πεῖσμα τῶν Λατίνων διέμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἡ σπουδαιότης τοῦ ἐκ πρωτοβουλίας τοῦ Μάρκου καὶ ἀκόντων τῶν Λατίνων ἀνακινήθεντος τούτου ζητήματος περὶ τῆς σχέσεως τῆς θείας οὐσίας πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ μέρους εἶνε καταφανής· ἐν τῇ λύσει τοῦ ζητήματος τούτου ἔκειτο ἡ λύσις τῆς ὅλης περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διαφορᾶς, διότι δι' αὐτοῦ οὐ μόνον ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς καθαρᾶς θεολογίας θὰ ἐλύετο καὶ διεσαφεῖτο ἡ σχέσις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρὸς τε τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς διὰ δοκιμαστῆρος θὰ ἠρμηνεύοντο ὀρθῶς πάντα τὰ χωρία τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὅσα ἢ ἀσαφῶς ἢ διφορούμενως ἔλεγον περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Μάρκος κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον κατέφυγεν εἰς τὴν ἐπὶ τούτου συζήτησιν, ὅσα κατενόησεν, ὅτι ἐν τῇ ἱστορικῇ λύσει τῆς δογματικῆς διαφορᾶς οἱ Λατῖνοι εἶχον ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν νοθεῖαν τῶν πατρικῶν χωρίων καὶ τὴν κατὰ βούλησιν στρεψοδικίαν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ αὐτῶν· ἐν ᾧ ἐπὶ τοῦ καθαρῶς δογματικοῦ ζητήματος, ἐφ' οὗ οὐδεμίαν ὄφειλε νὰ ὑπάρξῃ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ ὕπερ δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ χωρίων τῶν Πατέρων, ἀλλ' ἐν αὐτῶν τῶν γενικῶν δογματικῶν ἀρχῶν τῆς καθόλου

1) Αὐτόθι.

θεολογίας, ἡ συζήτησις ἔμελλε νὰ γένηται ἐκ τῆς ἴσης καὶ ὁμοίας. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Μάρκος. Οἱ δὲ Λατῖνοι, δι' οὓς ἀπροσδοκῆτως ἠγέρθη τὸ ζήτημα τοῦτο, εἰ καὶ ἐξωτερικὴν ἀφορμὴν πρὸς αὐτὸ ἔδωκαν αὐτοί, ἀπέδειξαν καὶ ἐν τῇ ἐπ' αὐτοῦ συζητήσεϊ τὰς αὐτὰς ἐλαττωματικότητας, ἅς καὶ ἐν τῷ μέχρι τοῦδε χρόνῳ τῶν συνοδικῶν διαλέξεων. Γινώσκοντες ἐκ τῶν προτέρων ὅτι μόνον ἱστορικῶς ἠδύναντο νὰ συζητήσωσιν εὐπροσώπως τὰ κατὰ τὴν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δογματικὴν διαφορὰν, διότι ἐν αὐτῇ ἐστηρίζοντο πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς νοθείας ἢ τῆς ἀσαφείας χωρίων τινῶν τῶν Ἀνατολικῶν διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας, εἶτα δὲ καὶ ἐπὶ τινῶν χωρίων Δυτικῶν Πατέρων, παντὶ που τρόπῳ προσεπάθησαν νὰ παρεκκλίνωσι τὴν ἐπὶ γενικωτέρου καὶ ἀσφαλεστέρου ἐδάφους συζήτησιν. Διὸ ἢ παρὰ τοῦ Μάρκου διεγερθεῖσα ἐπὶ τοῦ περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως θέματος συζήτησις ἐξέπληξεν αὐτούς, καὶ ἐπανειλημμένως κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπειράθησαν νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν ἐπὶ τῶν χωρίων τῶν Πατέρων διάλεξιν, εἰς ὃ ὅμως μέχρι τέλους ἀντέστη ὁ Μάρκος ἐπιθυμῶν νὰ ἐξαντλήσῃ τὸ θέμα καὶ νὰ προσπορίσῃται τὰ συμπεράσματα, ἅτινα προσεδόκα ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ συζητήσεως. Ὅτι οἱ Λατῖνοι ἦσαν ἀπαρασκευοὶ ἐν τῷ θεματι τούτῳ δεικνύει οὐ μόνον πᾶσα ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου γενομένη συζήτησις, ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τοῦ Ἰωάννου διὰ μακροῦ λόγου ἐπαναλαβόντος ἄνευ ἀνάγκης τὴν περὶ οὐσίας διδασκαλίαν, ἦν συντόμως ἀλλὰ σαφῶς ἤδη πρότερον ὁ Ρόδου ἐξήγησεν, ὁ Καρδινάλιος Καισαρίνης ἐν θριάμβῳ ἀποτεινόμενος τῷ Μάρκῳ λέγει, ὅτι ὁ Λατῖνος ῥήτωρ ἐξήντησε τὸ θέμα σαφῶς καὶ ἀρκούντως ὁμιλήσας ⁽¹⁾. Οὐσιῶδες τι ἀποτέλεσμα ἢ συνεδρία αὕτη οὐδὲν ἔσχε, διότι ἐλύθη ἄνευ τινὸς συμφωνίας τυπικῆς ἐπὶ τοῦ συζητουμένου θέματος· ὅ,τι ὅμως ἐσαφηνίσθη ἐκ τῆς δογματικῆς συζητήσεως εἶνε ὅτι α') ἡ οὐσία καθόλου τῆς θεότητος δὲν εἶνε αἰτία τῆς προόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς τοῦτο σαφῶς ἀμολόγουν ἐν ἀρ-

¹⁾ Acta σελ. 277—280.

χῆ οἱ Λατῖνοι, β) οὔτε ἡ κοινότης τῆς φύσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς τούτου εἶχοντο κατοπιν οἱ Λατῖνοι διορθοῦντες ἑαυτοῦς, γ) ὅτι ἡ αἰτία ἐν τῇ Θεότητι δύναται νὰ εἶνε μόνον πρόσωπον ἤτοι ὑπόστασις, τ. ἔ. ἡ θεία οὐσία εἰδοποιουμένη ἐν τῷ προσώπῳ.

Μετὰ δύο ἡμέρας συνῆλθεν ἡ τρίτη ἐπὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς συνεδρία. Κατ' αὐτὴν προλογίζων ὁ Μάρκος συναινεῖ εἰς τὴν ἐπὶ τῶν χωρίων συζήτησιν, εἰ καὶ θεωρεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ οὐσιωδεστέρου ζητήματος, τοῦ κατὰ τὰς δύο προηγηθείσας συνεδρίας ἀνακινηθέντος, ἀτελῆ καὶ προτείνει μόνον τὴν ἀναβολὴν αὐτῆς οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν (1). Νῦν πρόκειται περὶ τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅπερ κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν συζήτησιν πλέον ἢ ἅπαξ προυβάλλοντο οἱ Λατῖνοι. Ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο ὡς ἀνεγνώσθη ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ ὡς ἐν τῷ κώδικι αὐτῶν εὔρηται εἶνε παραπεποιημένον καὶ οὕτως ἀνακόλουθον πρὸς τε τὰ πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸ ἐν συναφείᾳ λεγόμενα καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Μ. Βασιλείου. Τὸ χωρίον τοῦτο διεφθάρη ἤδη καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κ) πόλει ὑπὸ τῶν πρὸς τοῦτο ἐνδιαφερομένων· τὰ νενοθευμένα ὅμως ἀντίγραφα εἶνε ἡριθμημένα ἐπὶ τῶν δακτύλων καὶ διὰ τοῦτο οὐδένα ἀπατῶσι παραβαλλόμενα πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἀκεραίως ἐχόντων τὸ χωρίον (2). Ὁ Ἰωάννης πειράται νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἰδίου κώδικος ἀνάγων αὐτὸν εἰς τὸν Θ'. αἰῶνα τ. ἔ. πρὸ τῆς ἐπισήμου διαρρήξεως τῶν σχέσεων τῶν ἐκκλησιῶν (3). Μὴ ἀρκούμενος ὅμως εἰς τοῦτο ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Ἀνατολικῶν, οἷς ἀποδίδωσι τὴν κατηγορίαν ὅτι αὐτῶν ἴδιον εἶνε, κατὰ τὴν ἱστορίαν, τὸ διαφθεί-

1) Acta σελ. 285

2) Acta σελ. 285. Παρατηρητέα ἐνταῦθα ἡ ἀκριβὴς τῶν πραγμάτων γινῶσις τοῦ Μάρκου. "Εἰσὶ γὰρ ἐν τῇ Κ) πόλει τέσσαρα ἢ πέντε βιβλία, τὸν ὁμοῖον τρόπον ἔχοντα, τὰ δὲ ὑγιᾶ καὶ ἀδιάφθορον ἔχοντα τὴν λέξιν καὶ τὴν διάνοιαν ἐγγύς τῶν χιλίων εἰσίν., Πρὸς ταῦτα πρβλ. καὶ ὅσα ἀμερολήπτως ὁ ἄριστος τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μ. Βασιλείου ἐκδότης Jul Garnier λέγει, ὅτι ἐκ τῶν 7 σὺς παρέβαλε κωδίκων μόνον ὁ εἰς εἶχε τὴν νοθεσίαν τῶν Λατίνων (S. Basil. op. t. II, p. 272 σημ).

3) Ἀυτόδι σελ. 289.

ρειν τὰς βίβλους καὶ τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Αἱ μαρτυρίαι ὅμως, ἅς προσάγει, δεικνύουσι σαφῶς ὅτι ἐν τούτῳ κατηγοροῦνται μόνον οἱ αἰρετικοὶ καὶ ἐχθροὶ τῆς ὀρθοδοξίας (1). Τὴν ἄκαιρον ταύτην πρόκλησιν περὶ νοθείας καὶ διαφθορᾶς τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας προθύμως δέχεται ὁ ἡμέτερος Μάρκος, εἰπὼν ὅτι ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἀποδείκνυται ὅτι ἡ διαφθορὰ ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει δὲν ἐγένετο ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, οὔτινες ἠδύναντο νὰ διαφθέρωσι καὶ τὰ εὐάριθμα μετὰ τῆς προσθήκης εὐρισκόμενα καὶ γνωστά ἄλλως χειρόγραφα, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων, ὥστε οὐδὲν ἄπορον ἂν τὸ ὑπὸ τῶν Λατίνων παρουσιαζόμενον χειρόγραφον εἶνε ἐν ἑκ τῶν ὀλίγων διεφθαρμένων (2)· ὁ Ἐφέσου ἀντεπάγει πρὸς τὴν κατὰ τῶν Ἀνατολικῶν κατηγορίαν ἐπινοθεύσει τῶν κειμένων τὴν περίπυστον ἱστορίαν τοῦ Πάπα Ζωσίμου μετὰ τῆς ἐν Καρθαγένῃ τοπικῆς συνόδου, καθ' ἣν ἀπεδείχθη ὅτι ὁ Πάπας ἀντιποιοῦμενος τοῦ περιφήμου προνομίου τῆς ἐκκλήτου ἐνόθευσε τὰ πρακτικὰ τῆς Α'. οἰκουμενικῆς συνόδου μετὰ τῶν κανόνων τοπικῆς (3) συνόδου. Ὅστε οὐδὲν θαυμαστὸν ἂν κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν διεφθάρῃ τὸ κείμενον τοῦ Μ. Βασιλείου ὑπὸ τῶν λατινοφρόνων (4). Τοῦτο ὅμως οὐδαμῶς ἀτοῖς ὠφελήσει ἀπέναντι τοῦ πλήθους τῶν ἀκεραίων καὶ ἀνοθεύτων ἀντιγράφων, ἅτινα ἐξασφαλίζουν τῇ ἀληθείᾳ τὴν νίκην (5). Περαιτέρω εἶτα προβαίνων ἄρχεται τῆς διασαφήσεως τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου. Ὁ Θεῖος Πατήρ, λέγει, μέμρεται τῷ Εὐνομίῳ παραποίησιν τῆς τῶν Πατέρων διδασκαλίας, ἢ τινι αὐχεῖ ὅτι ἀκολουθεῖ· εἶτα δὲ κατὰ τὸ σχῆμα τῆς ἀνθυποφορᾶς παραδεχόμενος πρὸς στιγμὴν τὴν ὡς διδασκαλίαν τῶν Πατέρων φερομένην ὑπὸ τοῦ Εὐνομίου θεωρίαν — ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶνε τρίτον τῇ τά-

1) Acta σελ. 289

2) Αὐτόδι.

3) Τῆς ἐν Σαρδικῇ.

4) Acta σελ. 290.

5) Αὐτόδι. σελ. 290.

ξει καὶ τῷ ἀξιώματι — ἀντιπαρατηρεῖ ὅτι κἂν τοῦτο δυνατὸν γένηται, οὐδαμῶς ἔπεται ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶνε τρίτον καὶ κατὰ τὴν φύσιν, ὡς τοῦτο ἐξήγγεν ὁ Εὐνόμιος. Ἄλλ' ὁ Βασιλείος οὐδὲ τὴν θέσιν τοῦ Εὐνομίου δέχεται (τὸ Πνεῦμα εἶναι τρίτον τῆ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι), διότι οὐδεὶς ἅγιος καὶ Πατὴρ τῆς ἐκκλησίας ἔχεται τῆς διδασκαλίας ταύτης, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Εὐνομίου ἀπόδοσις αὐτῆς εἰς τοὺς διδασκάλους δῆθεν τῆς ἐκκλησίας ἀποδεικνύει μόνον τόλμην ἀνήκουστον καὶ ἄνθρωπον ἀνειλικρινῆ καὶ καινοτόμον (1). Διὰ τοῦτο μετὰ τῆς θέσεως ἀπορρίπτει καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς συναγόμενον συμπέρασμα, ἐπάγων, κατὰ τὸ ἀκέραιον τοῦ Μάρκου χειρόγραφον: «ἀξιώματι γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ ὁ τῆς εὐσεβείας ἴσως παραδέχεται λόγος», ἐξ οὗ φαίνεται ὅλως ἄλογος ἢ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο γενομένη διαπλάτυνσις ἢ μάλλον προσθήκη ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ἀντιβαίνουσα τῷ τε χωρίῳ αὐτῷ καὶ τῇ ὅλῃ τοῦ Βασιλείου διδασκαλίᾳ (2). Τὸ προκείμενον χωρίον, λέγει, εἶνε ἀληθὲς ὡς κεῖται μόνον ἐν τῷ ἀκεραίῳ κώδικι τῶν Ἀνατολικῶν, ἐν ᾧ καὶ τὸ φερόμενον: «ἴσως» ἀποδίδωσι μείζονα ἔτι σημασίαν, τοῦ Μ. Βασιλείου μὴ τολμῶντος οὐδὲ τὴν ὑφ' αὐτοῦ μορφωθεῖσαν ἔκφρασιν νὰ παραδώσῃ ὡς κατὰ πάντα ἀκριβῆ, ὡς τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ διὰ παρομοίων ἐκφράσεων κατωτέρω ἐν τῷ λόγῳ ἀπαντωσῶν (3). Ὅτι ὅμως ὁ Μ. Βασιλείος οὐδὲ ὅλως ἐπιτρέπει διδάσκειν, ὅτι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχει φαίνεται ἐξ ὧσων περὶ τούτου λέγει ἐν τῇ πρὸς Γρηγόριον τὸν Νύσσης ἐπιστολῇ (4), καθ' ἣν λέγει ὅτι τὸ Πνεῦμα «ἤρτηται μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ», «τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἐξημμέ-

1) Acta σελ. 293

2) Πρὸβλ. Μ. Βασιλείου ὁμιλ. κατὰ Σαβελ. (Migne S. Basil. op, t. III, col. 612—616); Περὶ πίστεως (Migne αὐτόθι col. 688). Ἐρμ. εἰς τὸν 32 ψαλ. (αὐτ. t. I, col. 333). Πρὸς Εὐνόμιον λόγ. Γ'. (αὐτ. col. 772 b. c.) περὶ ἁγ. Πνεύμ. πρὸς Ἐπιλόχ. κεφ. ιη'. (αὐτ. t. IV, col. 152—53). Ἐπιστ. 35. (αὐτ. col. 513).

3) Πρὸβλ. σελ. 294 «Ἴν' ὅλως καὶ συγχωρήσωμεν».

4) «Περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως», Migne S. Basil t. IV, col. 330—332.

νον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται», διὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ μόνον γνωρίζομενον. Ἀνασκοπῶν δὲ λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο ὁ Μάρκος τονίζει τὰ σπουδαιότατα σημεῖα αὐτοῦ, ἰδίᾳ τὸ περὶ ἐξαρτήσεως καὶ τὸ περὶ διακρίσεως καὶ ἐπικοινωνίας τῶν προσώπων πρὸς ἄλληλα διὰ τῶν ἀτομικῶν ἐκάστου γνωρισμάτων, ἅτινα δὲν ἐπιτρέπουσι τῷ Υἱῷ κοινωνεῖν τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ἥτις ἰδίως καὶ μόνῃ τῷ Πατρὶ ἀποδίδεται (1). Ὁ Ἰωάννης ἀπαντῶν μέμφεται πρῶτιστα πάντων τῷ Ἐφέσῳ, ὡς πολὺ πλείονα τοῦ προσήκοντος διαλεχθέντι (2). Εἰσερχόμενος δὲ εἶτα εἰς τὸ ἱστορικὸν ζήτημα τῆς διαφθορᾶς τῶν κειμένων διορθοῖ πρῶτον οἰονεὶ ἑαυτὸν, λέγων ὅτι κατηγορεῖ ἐπὶ νοθεύσει οὐχὶ τοὺς συγχρόνους νῦν Ἑλληνας, ἀλλὰ τοὺς κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ σχίσματος (3). Ἐπανερχόμενος δὲ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Πάπα Ζωσίμου οὕτω συγκεχυμένως ἀπαντᾷ καὶ οὕτω παραλογίζεται ἄνευ σειρᾶς καὶ ἀκολουθίας, ὥστε μεταπίπτει ἀπὸ τοῦ ζητήματος τῆς διαφθορᾶς τῶν κειμένων εἰς τὸ τῆς ἐκκλήτου τοῦ Πάπα (4). Ἐπὶ τέλους ἀπτόμενος τοῦ κυρίου θέματος τῆς συζητήσεως, τῆς ἐξηγήσεως τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου, κολακεύει πρῶτον ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀκροατὰς ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ ἐξήγησις ἢ παρὰ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ δοθεῖσα εἶνε κατὰ πάντα λόγον ἀπαράδεκτος ὡς στηριζομένη ἐπὶ ἐφθαρμένου κώδικος (5). ἐπιλαμβανόμενος δὲ τῆς γραμματικῆς τῶν λέξεων τοῦ χωρίου σημασίας ἀπαιτεῖ τὸν Μάρκον ἐξήγησιν τῆς ἐκφράσεως «ἐξηγητῆσθαι ἕκ τινος» — ὅπερ κατ' αὐτὸν καὶ τοὺς Λατίνους διδασκάλους ἐστὶ ταῦτόν τῳ «εἶναι ἕκ τινος», — προστιθεὶς ἅμα ὅτι ὁ Μ.

1) Acta σελ. 294. Ἡ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ διδασκαλία τοῦ μεγάλου τῆς Καππαδοκίας φωστῆρος εἶναι τοσοῦτον σαφής, ὥστε καὶ μόνῃ αὐτῇ θά ἤρκει πρὸς καθορισμὸν τῆς περὶ τοῦ Πνεύματος διδασκαλίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

2) Ἡ κατηγορία αὕτη πρὸ παντὸς ἀνάγκη ν' ἀποδοθῇ τοῖς ὑπὲρ τὸ δέον κατόχρησιν τοῦ λόγου ποιησαμένοις Λατίνοις ὡς ἐκ τῆς ἀπλῆς τῶν πρακτικῶν ἀνασκοπήσεως δύναται τις νὰ μάθῃ.

3) Acta. σελ. 296.

4) Ἀπόθι 297.

5) Acta. σελ. 298.

Βασιλείος οὐ μόνον ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις «ὡς ἀποδέδεικται» ⁽¹⁾ ἀποδέχεται τὴν σχέσιν τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱόν, οἷαν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ⁽²⁾.—Ὁ Μάρκος μετὰ βραχεῖαν ἀπάντησιν εἰς τὰ περὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Πάπα Ζωσίμου καὶ τῆς φθορᾶς τῶν κειμένων ⁽³⁾ παρέχει ἐξήγησιν τοῦ «ἠρτηῆσθαι ἐκ τινος» ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ Βασιλείου, ὃς ἐρμηνεύων ἑαυτὸν διὰ τῶν «συντέτακται τούτῳ (τῷ Υἱῷ) καὶ συγκαταλαμβάνεται» σαφῶς δεικνύει τὴν μεταξὺ τῶν προσώπων ἰσότητα ἐν τῇ τιμῇ καὶ τῷ ἀξιώματι, ἅμα δὲ ἐξηγεῖται καὶ ἐκεῖνο, ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν προσώπων τῆς θεότητος ἐλημμένη ἀριθμητικὴ τάξις δὲν προέρχεται ἐκ λόγων ὑπαγωγῆς τῶν προσώπων, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ εἶναι ἀριθμητικὴν τινὰ τάξιν ἐν αὐτοῖς, ἥτις, κὰν ἴσα ᾧσι τὰ ἀριθμούμενα, πάντοτε εἰσάγει ἐν αὐτοῖς προτεραιότητα τοῦ ἑνὸς καὶ ἀκολουθίαν τοῦ ἑτέρου. Ἐπὶ τούτοις δὲ ἀπαιτεῖ τὸν Ἰωάννην αἰτιολογίαν τῆς κατ' αὐτὸν ἐξηγήσεως τοῦ «ἠρτηῆσθαι» διὰ τοῦ «ἔχειν τὸ εἶναι». Οὗτος διαστρέφων τὸν λόγον τοῦ Ἐφέσου ἀντερωτᾷ, ὅτι ἂν, κατὰ τὸν Ἐφέσου, τὸ «ἠρτηῆσθαι» σημαίνει σχέσιν τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱόν (τάξιν τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱόν), ἡ σχέσις αὕτη εἶνε σχέσις ἀρχῆς καὶ ὑπαγωγῆς; («προκαταρκτικὴ ἢ προκαταρξίς originis vel origo»). Τοῦ Ἐφέσου ἐπανορθοῦντος τὴν διαστροφὴν τῶν ἰδίων λόγων ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου καὶ λέγοντος, ὅτι ἐννοεῖ τάξιν οὐχὶ πρὸς τὸν Υἱόν ἀλλὰ «μετὰ τὸν Υἱόν» ἅμα δὲ ἀριθμητικὴν ⁽⁴⁾, ὁ Ἰωάννης σοφιστικῶς ἀνθυποβάλλει ὅτι ἀφ' οὗ ἡ τάξις αὕτη εἶνε ἀπλῶς ἀριθμητικὴ, διὰ τὴν ἡμετέραν κατανόησιν, τότε ἀφαιρουμένης αὐτῆς δὲν θὰ ὑπάρχη, κατὰ τὸν Μάρκον, τάξις ἐν τῇ θεότητι καθ' αὐτήν. Ὁ Μάρκος ἀπαντᾷ, ὅτι τάξις ἐν τῇ θεότητι ἀναμφιβόλως ὑπάρχει, ἀλλ' αὕτη προέρχεται βεβαίως ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ

¹⁾ Εἶνε σύνηδες καὶ τοῦτο ἐπιχείρημα τῶν Λατίνων· διότι οὐδαμοῦ πρότερον ἐν τῇ συζητήσει ἀπεδείχθη τοῦτο.

²⁾ Acta. σελ. 294. 295.

³⁾ Αὐτόδι σελ. 299.

⁴⁾ Acta σελ. 300.

Υίου πρὸς τὸν Πατέρα ὡς μονογενῶς γεννητοῦ καὶ πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα. Τοιαύτη εἶνε ἡ ὑπὸ τῶν θεολόγων παραδοθεῖσα ἐν τῇ θεότητι τάξις ἄλλη δὲ οὐδεμία (²). Ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τῇ βάσει ἐκφράσεως περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν κατασκευάζει συλλογισμόν τοιόνδε, καθ' ὃν, ἐπειδὴ ἡ σχέσις τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὴν αἰτίαν, φυσικῶς καὶ ἡ σχέσις καὶ ἀναφορὰ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν τὴν αὐτὴν σημαίνει αἰτίαν, προστίθησι δὲ ὅτι κατὰ τὸ χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου τὸ Πνεῦμα εἶνε τρίτον τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι (³). Ὁ Ἐφέσου παρατηρεῖ, ὅτι ἡ μόνη αἰτία τῆς παρὰ τῷ Βασιλείῳ ἀριθμήσεως τοῦ Πνεύματος τρίτου εἶνε ἡ προσεχὴς καὶ ἄμεσος σχέσις τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Μ. Βασίλειος δὲν ἔθηκε καὶ ἐπ' αὐτῶν τὸ «ἡρτῆσθαι», ὡς τοῦτο πράττει ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ὁ Βασίλειος ἀπεδέχετο τὴν αὐτὴν τάξιν μεταξὺ τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Υἱοῦ οἷαν μεταξὺ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρός, τότε οὐδαμῶς θὰ ἠνόμαζε καινοτόμον καὶ αἰρετικὸν τὸν Εὐνόμιον, λέγοντα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον τρίτον τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι (⁴). Ὁ Ἰωάννης βλέπων ὅτι οὐδὲν ἀπὸ τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου ἔχει νὰ ἐλπίζῃ γενικεύει τὸ ζήτημα καὶ δὴ διὰ τῆς βοηθείας, ὡς λέγει, τῆς φιλοσοφίας καὶ δι' ἀναφορὰς πρὸς τὸν μακαρίτην Ἀριστοτέλη πειρᾶται νὰ κατασκευάσῃ τοιοῦτον συλλογισμόν, καθ' ὃν τῆς κατὰ φύσιν σχέσεως οὐδὲν ἄλλο σημαίνουσης ἢ αἰτίαν, ἀναγκαίως ἢ κατὰ φύσιν σχέσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν οὐδὲν ἄλλο ἐπίσης σημαίνει ἢ αἰτίαν καὶ προέλευσιν (⁵). Ὁ Μάρκος ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν φιλοσοφίσαντα Λατῖνον θεολόγον καὶ ἐπανάγων αὐτὸν εἰς τὴν ὁδὸν ὅθεν

1) Acta σελ. 300.

2) Αὐτόθι σελ. 301.

3) Αὐτόθι. σελ. 302—303.

4) Αὐτόθι σελ. 303—304.

ἔξεπεσεν ⁽¹⁾; ἐρωτᾷ αὐτὸν ἂν ὁ Βασίλειος, κατ' αὐτόν, δέχεται τὸ Πνεῦμα τρίτον τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι. Ὁ Ἰωάννης συνομολογεῖ. Ἀλλά, λέγει ὁ Μάρκος, τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς γνώμην εἶχε καὶ ὁ Εὐνόμιος. Ὁ Ἰωάννης ἀπαντᾷ ὅτι κατὰ τοῦτο οὐδαμῶς ἐσφαλὴ ὁ Εὐνόμιος, διότι τοῦτο παρέλαβεν ἐκ τῆς Γραφῆς (?) — οὔτε ὁ Βασίλειος ἠλεγξεν αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ — διότι, λέγει, ἐν αὐτῷ ἀμρότεροι συνεφώνουν —, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῷ ἐξ ἐκείνου συμπεράσματι, ὅτι διὰ τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἶνε τρίτον καὶ τῇ φύσει. Ὅτε ὁμοῦς ἐπὶ τούτου παρετήρησεν αὐτῷ ὁ Μίρκος ὅτι ὁ Βασίλειος θεωρεῖ τὴν συμφωνίαν ταύτην τοῦ Εὐνομίου πρὸς τοὺς Πατέρας προσποιητήν, ὁ Λατῖνος θεολόγος ἀνακολούθως ὅλως καὶ ἄνευ συνειδήσεως τῶν ἰδίων λόγων καταλήγει εἰς τὴν αὐτὴν γνώμην εἰς ἣν ὁ Ἐρέσου ἐνίσταται ⁽²⁾. Ὁ δὲ Μάρκος καὶ ἀμέσως προστίθῃσιν ὅτι ἂν οἱ Πατέρες καὶ ὁ Βασίλειος εἶχον τὴν αὐτὴν γνώμην τῷ Εὐνομίῳ, ὁ Βασίλειος θὰ συνεμαρτύρει αὐτῷ καὶ δὲν θὰ ἔλεγεν ὅτι παραμορφοῖ τὴν διδασκαλίαν τῶν Πατέρων, συνάγει ὁμοῦς ἐσφαλμένα συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἄλλως δὲ ὁ Βασίλειος κατηγορεῖ τοῦ Εὐνομίου ὡς μὴ προσάγοντος οὐδενὸς πατρὸς τὴν μαρτυρίαν, διότι φυσικῶς παρ' οὐδενὶ τῶν πατέρων ἀνευρίσκει τὴν γνώμην ταύτην, ἐκ τούτου δὲ οὐδὲ παρ' ἑαυτῷ· ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει προκαλεῖται ὁ Μάρκος τὸν Ἰωάννην, ἵνα αὐτὸς δείξῃ χωρὶς τῶν Πατέρων ὑποστηρίζοντα τὴν γνώμην

¹⁾ Ἐκ τῆς ὅλης λεπτομεροῦς τοῦ χωρίου τούτου συζητήσεως σαφὲς γίνεται ὅτι ὁ Μάρκος συλλογιστικῶς καὶ διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς πολεμεῖ τὸν ἀνίπαλον· καὶ ὁμοῦς ὁ ὑποκείμενος Γεώργιος Σχολάριος, συγγραφεὺς τῶν *παρεινετικῶν λόγων* δὲν ὑποστέλλεται νὰ εἰπῇ ἰάδε: “οἶδα δὲ καὶ ὑμᾶς, ὦ Γραικοί, οὐδὲ ταῖς ἀποδείξεσιν ἐν γε τοῖς τοιοῦτοις θαρροῦντας, ἀλλ' οἰουμένους αὐτάς ὑποπτόν τι χροῖμα καὶ σφαλερόν· πολλῶ μᾶλλον τοίνυν τοῖς δι' ἀδυνάτου συλλογισμοῖς αὐτοῖς ἐβλάβησεσθε χρῆσθαι καὶ χρωμένων ἄλλων φυλέξεσθε, (Migne τόμ. GLX. col. 492—493a). Εἶναι καὶ τοῦτο εἰς ἐσωτερικὸς λόγος τοῦ ὑποβολιμαίου τῶν εἰς τὸν Σχολάριον ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀποδομένων τούτων λόγων.

²⁾ Acta σελ. 306.

ταύτην (1). Ὁ Ἰωάννης νομίζει ὅτι εἶνε δυνατόν νά ὀχυρωθῆ ὀπισθεν τοῦ Μ. Ἀθανασίου, οὐ παράγει χωρίον καὶ τοῦτο οὐχὶ ἀμέσως, ἀλλὰ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κυρίλλου, καθ' ἣν ὁ Ἀθανάσιος κατὰ τοῦ Ἀρείου ἀγωνιζόμενος ἐν Νικαίᾳ ἀπέδειξε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς αὐτῆς οὐσίας τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· ἐκ τούτου ὁ Ἰωάννης συμπεραίνει (παραλόγως ὅμως, διότι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ οὐσίας) ὅτι τὸ Πνεῦμα λαμβάνον τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ (οὐδέτερον τούτων λέγεται ἐν τῷ χωρίῳ), ἐκ τούτου ἔχει ἐξ αὐτοῦ κατὰ τὸ εἶναι. Τὴν αὐτὴν σημασίαν καὶ ἰσχὺν ἔχει καὶ ἕτερον χωρίον τοῦ Ἀθανασίου ἐκ τῆς πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῆς αὐτοῦ εἰλημμένον (2). Οὕτως ἀπὸ μὲν τοῦ πρώτου συμπεραίνει, ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶνε τρίτον πρόσωπον, ἀπὸ δὲ τοῦ δευτέρου, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἔχει τὴν αὐτὴν τάξιν πρὸς τὸν Υἱόν, οἷαν καὶ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα «καὶ ἀπὸ τούτου φαίνεται πῶς λαμβάνει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι». Προκαλεῖται δὲ ἐπὶ τούτοις τὸν Ἐφέσου νά ἐξηγήσῃ ἄλλως εἰ δύναται τοῦτο καὶ ἅμα ὑπισχνεῖται ν' ἀποδείξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ἐκ τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν τῇ προσεχεῖ συνεδρίᾳ (1).

Οὕτω καὶ ἡ συνεδρία αὕτη οὐδὲν ἀγαθὸν ἔφερεν ἀποτέλεσμα, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ συζητούμενον θέμα. Ἐν αὐτῇ καὶ πάλιν οἱ Λατῖνοι ἀπέδειξαν ἑαυτοὺς κατωτέρους τῶν προσδοκιῶν, ἃς αὐτοὶ οὗτοι περὶ τοῦ προκειμένου εἶχον. Οὕτω πάντων πρώτιστα ἐν τῷ κινήθῃντι ζητήματι περὶ νοθείας τῶν κειμένων τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ κατηγόρησαν ἀδεξίως τοὺς Ἀνατολικούς καὶ ἑαυτοὺς ἀδεξιώτερον ὑπερήσπισαν, παράγοντες ἐξ ἑνὸς μονομερεῖς μαρτυρίας ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἵνα ἀποδείξωσι τὴν διαφθορὰν τῶν κειμένων κατὰ τὴν μετὰ τὸ σχίσμα περίοδον, ἐξ ἄλλου δὲ αὐτοὶ φαρῶμενοι ὡς ὑπεύθυνοι

1) Acta σελ. 307.

2) Ἀθανασίου ἐπιστολ. πρὸς Σεραπίωνα. Migne S. Athanas op. tom. II, col. 625.

3) Acta σελ. 308.

τοιαύτη κατηγορία διὰ τῆς σαφοῦς ἱστορίας τοῦ Πάπα Ζωσίμου, ὃν ὄλως ἀνεπιτυχῶς ἐπειράθησαν νὰ δικαιολογήσωσιν (1). Ἐν δὲ τῇ ἐπὶ τοῦ περιφρήμου χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου συζητήσῃ ἀπέδειξαν ἔλλειψιν ἐνότητος ἰδεῶν καὶ ἀκολουθίας. Ὁ Ἰωάννης μεταπίπτων ἀπότης φιλολογικῆς καὶ γραμματικῆς παρανοήσεως ἢ μᾶλλον παρεξηγήσεως τοῦ χωρίου εἰς τὴν παραποίησιν τῆς οὐσιώδους αὐτοῦ ἐννοίας, παρακάμπτει τὴν ἐπ' αὐτοῦ συζήτησιν καὶ γενικεύει τὸ θέμα εὐθὺς ὡς ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ περιώρισε πάντοθεν τὴν περὶ τὸ παρερμηνεύειν ἐλευθερίαν αὐτοῦ. Ἐν τούτῳ ἄνευ ἐνότητος καὶ συνειδήσεως τῶν ἰδίων λόγων μεταπίπτει εἰς ἀντιφάσεις αὐτοῦ πρὸς ἑαυτὸν, τὰναντία τοῖς προτέροις λέγων· ἐν ᾧ δὲ πλέον ἢ ἅπαξ προσκαλεῖται εἰς ἀρωγὴν τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν λογικὴν, οἱ συλλογισμοὶ αὐτοῦ ἰδρύνονται ἐπὶ ἀνακριβοῦς ἐκδοχῆς τῶν ἐκφράσεων καὶ ἐπὶ τῆς παραδοχῆς τῶν συζητουμένων ὡς ἀληθῶν καὶ ἀναμφιβόλων (petitio principii). Ἡ θέσις, ἣν ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Μ. Βασιλείου ὑπερασπίζει εἶνε ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν τῇ Θεότητι κατέχει τὴν τρίτην τάξιν κατὰ τὸ ἀξίωμα μετὰ τὸν Υἱὸν παρ' αὐτοῦ ἐξηρητημένον καὶ τοιαύτην ἔχον σχέσιν (αἰτιότητος) πρὸς τὸν Υἱὸν οἷαν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Ἡ θέσις αὕτη ἐξ αὐτοῦ τοῦ χωρίου, ἔτι καὶ ὡς ἔχει αὐτὸ πᾶρεφθαρμένον ὁ λατινικὸς κώδιξ, δὲν ὑποστηρίζεται. Ἀπέναντι τῆς

1) Περὶ τῆς σκοπίμου νοθείας τῶν χωρίων τῶν ἀνα.ολικῶν πατέρων ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀντὶ παντὸς ἄλλοι προσάγομεν τὴν μαρτυρίαν ἀνδρὸς τῆς μὲν ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας δραπετοῦ, τῆς δὲ ῥωμαϊκῆς ἑδρας καὶ τῶν ἀξιῶσεων αὐτῆς ἐκθυμοτάτου προασπιστοῦ τοῦ περιπόστου Ἀλλατίου. Οὗτος περὶ τῶν δυτικῶν λέγει "Solent enim nonnulli dum nimis cauti videri volunt, parum se cautos divendere. Quare quisquis ille fuerit, cum legisset Spiritum Sanctum a Patre procedere, pro sua religione ac pietate de suo illud filioque adjecit., τ. ἔ. εἰώθασιν γὰρ τινες, καίπερ βουλόμενοι δοκεῖν προσέχοντες τοῖς γιγνομένοις, ἤκιστα γοῦν προσεκτικοὶ ἐλέγχουσαι. Διὸ ὅστις δή ποτ' ἦν ὁ τοῦτο ποιήσας, ἀναγνοὺς τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύουσαι, κατὰ τὸ μέτρον τῆς τε εὐσεβείας καὶ εὐλαβείας αὐτοῦ προσέθετο οἰκοδεν τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ." Ἴδε Le Quien Dissertatio in Damasc. tom. II. c. 2. § 8.

τοιαύτης ἀδεξιότητος τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ ὁ Μάρκος καὶ κατὰ ταύτην τὴν συνεδρίαν μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὡς καὶ πρότερον θάρρους ὑπερήσπισε τὴν διὰ ποικίλου οὕτω τρόπου διαστρεφομένην ἀλήθειαν, τοὺς παρερμηνευομένους καὶ κατασκευοφαντομένους πατέρας καὶ τὰ νοθεύόμενα κείμενα τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν. Ἀνακινηθέντος ἐν ἀρχῇ τοῦ ζητήματος τῆς νοθείας τῶν χωρίων οὐ μόνον ἀξιοπρεπῶς ὑπερήσπισε τὴν Ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν κατὰ τῆς κατηγορίας τοῦ Λατίνου θεολόγου, ἀλλὰ καὶ ἐπικαίρως ἀνεκίνησε τὴν ἱστορίαν τοῦ Πάπα Ζωσίμου, ὡς βάσις τῆς ὁποίας ἔκειτο τὸ περίπυστον προνόμιον τῆς ἐκκλήτου πρὸς βεβαίωσιν τοῦ ὁποίου ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης κατέφυγεν εἰς πλάνην καὶ νόθευσιν. Ἐν δὲ τῇ νοθεύσει τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου ἀπέδειξεν εὐρυτάτας ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς νοθεύσεως τῶν κειμένων γνώσεις. Ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ χωρίου τούτου παρήγαγε τὴν μόνην ὀρθὴν αὐτοῦ ἐξήγησιν, ἣν ὑπεστήριξε διὰ παντὸς δυνατοῦ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐπιχειρήματος, ἀποδείξας τὴν ὀρθότητα τῆς ἰδίας ἐρμηνείας διὰ τῆς γραμματικῆς τοῦ χωρίου ἀναλύσεως, διὰ τῆς διασαφήσεως τοῦ σκοποῦ τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ κατὰ τοῦ Εὐνομίου καὶ διὰ τῆς παραθέσεως τῆς περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας τοῦ πατρὸς τούτου ἐξ ἄλλου αὐτοῦ συγγράμματος. Διὰ τῆς ἀναλύσεως τοῦ σκοποῦ τοῦ Βασιλείου περιήγαγε τὸν Ἰωάννην εἰς τοιαύτην πρὸς ἑαυτὸν ἀνακολουθίαν, ὥστε ἠγνόει τί ἔλεγε καὶ τί ὑπεστήριζεν. Ὅτε δὲ ὁ Ἰωάννης ἀπελίπασεν νὰ εὕρῃ στήριγμα τῶν ἰδίων ἰσχυρισμῶν ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ ἐν τῇ περιωρισμένῃ καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένῃ ἐρμηνείᾳ αὐτοῦ ἐπικαλεῖται τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ γενικεῖ τὸ ζήτημα, προσαρμόζων τὰς γενικὰς τῆς λογικῆς θέσεις πρὸς τὸ παρερμηνευόμενον χωρίον τοῦ Βασιλείου καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐξάγων εὐνοϊκὰ δι' ἑαυτὸν συμπεράσματα, ὁ Μάρκος καὶ ἄκοντα ἀνακαλεῖται αὐτὸν εἰς τὴν οὐσίαν τῆς συζητήσεως καὶ ἀντιπαραβάλλει λογικοὺς ἐπίσης ἰσχυρισμοὺς. Ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ χωρίου τοῦ Βασιλείου ἔχεται τῆς μόνης ὀρθῆς γνώμης, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἀκεραιότητος καὶ ὀρ-

θότητος τοῦ ἰδίου κώδικος (1). Ὁ Μ. Βασίλειος ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ πειράται νὰ ἀναιρέσῃ τὴν γνώμην τοῦ Εὐνομίου ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἶνε τρίτον καὶ διάφορον τῇ φύσει τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Τὴν θέσιν αὐτοῦ ταύτην ὁ Εὐνόμιος στηρίζει ἐπὶ τῆς τάξεως, ἣτις ἀποδίδεται ἐν τῇ θεότητι τῷ Πνεύματι ἀριθμουμένῳ τρίτῳ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς· τὴν τάξιν ταύτην ὁ Εὐνόμιος αἰτιολογεῖ ἐκ τοῦ τριτεύοντος ἀξιώματος τοῦ Πνεύματος· ταύτην δὲ τὴν τελευταίαν διδασκαλίαν ἀποδίδει εἰς πατέρας ἔτι τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Βασίλειος ἀπελέγχων τὴν θεμελιώδη θέσιν τοῦ Εὐνομίου, πολεμεῖ πρότερον τὴν βᾶσιν (τὸ τρίτον δηλ. εἶναι τὸ Πνεῦμα τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι), περὶ μὲν τῶν πατέρων δεικνύων ὅτι οὐδεὶς αὐτῶν ἔχειται τῆς γνώμης ταύτης, διὸ καὶ οὐδένα αὐτῶν παράγει ὁ Εὐνόμιος, περὶ δὲ τῆς κοινῆς τῆς ἐκκλησίας γνώμης («ὁ τῆς εὐσεβείας παραδίδωσι λόγος») ἢ τῆς διδασκαλίας τῆς Γραφῆς, ἀποφαινόμενος ὅτι κατ' αὐτὴν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἴσως δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς κατέχον τὴν τρίτην τάξιν μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα· ἐκ τούτου ὁμως οὐδαμῶς ἔπεται ὅτι εἶνε καὶ διαφόρου φύσεως· ὥστε κατ' οὐσίαν ὁ σκοπὸς τοῦ χωρίου εἶνε ὄλως ἄλλοῖος τοῦ ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐπιδιωκομένου. Πρὸς τὴν ἐμμονὴν αὐτῶν ἐν τῇ ἐκφράσει «εἰ καὶ τῷ ἀξιώματι καὶ τῇ τάξει τρίτον» ὡς δηλοῦσιν ἀποδοχὴν τῆς τοιαύτης θέσεως ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου ὁ Μάρκος ἀντέθηκε τὸ καθ' ὑπόθεσιν τῆς ἐκφράσεως ταύτης καὶ τὴν κατ' ἀνθυποφορὰν κατασκευὴν τῆς ὅλης περιόδου καὶ τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος· εἰς τὸ «ἐξ αὐτοῦ ἠρτῆσθαι» ἀντιπαρέθηκε τὴν ἐπεξήγησιν τῆς ἐκφράσεως ταύτης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Βα-

1) Τὰ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ ἁ Εὐνομίου Λόγ. Γ'. ἐπιχειρήματα τοῦ Ἰωάννου, δι' ἃ ἐδαπανήθησαν πέντε ὄλαι συνεδρία, ἀπεδείχθησαν ἤδη κενά. Ὁ κριτικὸς ἐκδότης Garnier (Βενεδικτῖνος μοναχὸς) ἐβασάνισε τὸ χωρίον τοῦτο καὶ παρέβαλεν αὐτὸ πρὸς τὰ ὑγιέστατα καὶ ἀρχαιότατα τῶν χειρογράφων· ἐκ τούτου δ' ἐπεκύρωσε τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Μάρκου, ἢν ἄλλως ὁ Δομινικανὸς Combefiss πρὸ αὐτοῦ ἐπεκύρωσέ τε καὶ ἠσπάσατο. Βλ. π. τὰ περὶ τούτου λεπτομερῶς παρὰ Zernicavii (πραγματ. Β'. περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, σελ. 233—240).

σιλείου διὰ τῆς ἀμέσως παρακειμένης ἐκφράσεως «ἀδιαστίτως συντέτακται τούτῳ καὶ συγκαταλαμβάνεται». Πρὸς δὲ τὸ ὅλον χωρίον καὶ τὸν νοῦν αὐτοῦ παρήγαγε τὸ χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου ἐκ τῆς «περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως» ἐπιστολῆς πρὸς Γρηγόριον. Ἄλλ' ἢ συζήτησις ἐπὶ τοῦ χωρίου τούτου ἔμελλε νὰ παραταθῆ καὶ πλέον ἔτι κατὰ τὴν ἀκόλουθον συνεδρίαν, ὑποστηρικθέντος τοῦ χωρίου τοῦ Βασιλείου δι' ἐτέρων δύο χωρίων τοῦ Ἀθανασίου.

Καὶ ὄντως ὅτε τῇ 10 Μαρτίου συνῆλθεν ἡ ἐξῆς συνεδρία ὁ Μάρκος ἀναλαβὼν τὸν λόγον μακρὰν ἀπέτεινεν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐν τῇ προηγουμένῃ συνεδρίᾳ τελευταίαν ὁμιλίαν τοῦ Ἰωάννου. Ἐπαναλαβὼν διὰ βραχέων ἐν ἀρχῇ τὴν ἀπ' ἀρχῆς τύχην τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν ταῖς δύο προηγηθείσαις συνεδρίαις, δριμεῖαν ποιεῖται παρατήρησιν περὶ τῆς μεθόδου τοῦ συλλογίζεσθαι τῶν Λατίνων καὶ τοῦ ἐξάγειν συμπεράσματα ἐπὶ τῇ βάσει διδομένων μὴ ὑπαρχόντων. Εἶδομεν ὅτι καὶ ἐν τῇ προηγηθείσῃ ταύτῃ συνεδρίᾳ ἤλεγξεν ὁ Μάρκος τοὺς Λατίνους ἐπὶ καταχρήσει τοῦ λογικοῦ παραλογισμοῦ τῆς *petitio principii* ⁽¹⁾. Νῦν ὅμως σοβαρώτερον παρατηρεῖ αὐτοῖς τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην ἐν τῇ συζητήσει: «Θαυμάζω πῶς ὡς εἰρημένον λαμβάνετε τὸ μηδαμῶς εἰρημένον· τοῦτο δὲ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ποιεῖτε. Καὶ ὅταν μὲν ἀκούσητε Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ *ἐστὶ* προστίθετε καὶ *ἔχειν* ἢ *εἶναι*, ὅταν δὲ ὅτι παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει, λαμβάνειν τὸ εἶναι λέγετε. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ τὰ ζητούμενα λαμβάνειν ὡς ὁμολογούμενα, ὅπερ ἐστὶν ἀποδείξεως εἶδος τὸ χεῖριστον» ⁽²⁾. Ἀπαντῶν εἶτα εἰς τὰ κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν συνεδρίαν παραχθέντα χωρία ἐκ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, περὶ μὲν τοῦ πρώτου παρατηρεῖ ὅτι ἐν αὐτῷ πρόκειται περὶ ὅλως ἄλλου ἀντικειμένου, περὶ τῆς ἀποδείξεως τοῦ ὁμοουσίου τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱόν, ὅπερ σαφῶς καταδεικνύται ἐκ τῆς πρὸς τὰ συμφραζόμενα καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ὅλου συγγράμματος

¹⁾ Πρὸς. σελ. 185

²⁾ Acta σελ. 310.

παραβολῆς τοῦ χωρίου (³). Τὸ δὲ δεῦτερον χωρίον κυρίως σκοπεῖ νὰ δείξῃ τὴν ἐκ τῆς σχέσεως τῶν θείων προσώπων πρὸς ἀλλήλα, ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῶν πρὸς τὴν Δημιουργίαν καὶ τὸν κόσμον, θεότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, λέγει ὁ Μάρκος, ὁ Ἀθανάσιος σκοπεῖ νὰ δείξῃ οὐχὶ τὴν διάκρισιν τῶν προσώπων ἀπ' ἀλλήλων, οὐδὲ τὴν ἐσωτερικὴν καθ' αὐτὰ ἐν τῇ θεότητι σχέσιν αὐτῶν, ἀλλὰ τὴν «ἐνωσιν μᾶλλον καὶ συμφυΐαν» ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ θελήματος ἐκφαινομένην ἐν τῇ πρὸς τὸν κόσμον σχέσει αὐτῶν (¹). Ἐν δὲ τῇ σχέσει ταύτῃ ἡ ἔννοια τῆς ἀποστολῆς τούτου ἢ ἐκεῖνου τοῦ προσώπου σημαίνει κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Πατέρων (Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (²)) εὐδοκίαν τῆς θεότητος ὅλης. Συνοψίζων δὲ καθόλου τὰ κατὰ τὸ τελευταῖον χωρίον τοῦ Ἀθανασίου ὑποδεικνύει τῷ ἰδίῳ ἀντιπάλῳ τὰ σημεῖα ἅτινα αὐτὸς κατὰ τὴν προσφιλεῖ αὐτῷ μέθοδον συνεπλήρου καὶ παρηρημένευε (³). Συμπληρῶν δὲ οὕτω τὴν ἐπὶ τῶν χωρίων τοῦ Ἀθανασίου ἀπάντησιν αὐτοῦ ὁ Μάρκος παράγει ἔτι μαρτυρίαν τοῦ Πατρὸς τούτου πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι οὗτος εἶχετο τῆς ιδέας τῆς μοναρχίας ἐν τῇ θεότητι (⁴). Ὁ Ἰωάννης δυσανασχετεῖ ἐπὶ τῇ ἐκτεταμένῃ ἀπολογία τοῦ Ἐφέσου, ἐν ᾗ σκοπός, λέγει, ἐτέθη ἡ ἀπὸ ἐπιχειρήματος εἰς ἐπιχείρημα μετάβασις, πρὸς εὑρεσιν τῆς ἀληθείας, καὶ ὅτι διὰ τῆς διεξοδικῆς ἀπολογίας ἢ μᾶλλον μονολογίας ἐνὸς στόματος ἀποκάμνουσιν ἀκούοντες οἱ σύνοδοι καὶ δυσχεραίνουσι πρὸς τὴν κατανόησιν τῶν ζητημάτων. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Μάρκου νῦν δὴ ρηθέντων οἱ σύνοδοι ἴσως οὐδὲν ἄλλο ἐνόησαν, πλὴν τῆς κατηγορίας ὅτι δὲν προσάγει ἐντελεῖ τὰ ρητὰ ἢ ὅτι περικόπτει αὐτὰ (⁵). Ταῦτα ἐν

¹) Αὐτόθι σελ. 31.

²) Acta σελ. 311.

³) Ἡ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου εἶνε τοσοῦτο σαφῆς καὶ κατηγορηματικὴ ὥστε οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπολείπεται περὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ δόγματι τούτῳ. Βλ. ἰδίᾳ Migne S. Gregor. Naz. t. I, col. 1073, 1160. II, col. 76. 80. 304. 348.

⁴) Ἀθανασίου «περὶ τῆς αἰδίου ὑπάρξεως Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος», Acta σελ. 314.

⁵) Acta σελ. 315.

προλόγοις λέγει μεμφόμενος ἅμα τῷ Μάρκῳ ἐπὶ τῇ ἀνακινήσει τοῦ ζητήματος τῆς χρονικῆς προόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἦν λέγει ὡς μηδεμίαν σχέσιν ἔχουσιν πρὸς τὸ προκείμενον θέμα, εἰ καί, προστίθῃσιν, εὐχερῶς συνάγεται ἐκ τῆς ἐν τῇ χρονικῇ προόδῳ ἐξαρτήσεως τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἡ ἐν τῇ ἀϊδίῳ ἐκπορεύσει ἀπ' ἐκείνου ἐξάρτησις· προσεπισυνάπτων δ' ἅμα καὶ τὸ ἐκ τοῦ «ἀκούειν» καὶ «λαμβάνειν» (1) ἐπιχείρημα, καθ' ὃ ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ (ἐν σχέσει πρὸς τὸν Πατέρα) ἀναλογίας καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος σημαίνει τὴν ἀϊδιον προέλευσιν (2), εἰσέρχεται εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς ἀπαντήσεως αὐτοῦ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου εἰρημένα, ἵνα προσαγάγῃ μαρτυρίας τῶν πατέρων τῶν διδασκόντων ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔχει ἢ λαμβάνει τὸ εἶναι παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Διὰ μακροῦ καὶ συνεχοῦς οὐδαμοῦ σχεδὸν διακοπέντος λόγου ὁ Λατῖνος θεολόγος ἐδαπάνησε πάντα τὸν ὑπολειπόμενον χρόνον τῆς συνεδρίας ταύτης. Διὰ προτεταγμένης σχολαστικῆς διαίρεσεως ὑπισχνεῖται τὸ πρῶτον πολλά, ἰδίᾳ δὲ λέγει ὅτι ποιήσεται λόγον περὶ τοῦ περιτύστου χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου, οὗ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην ἐρμηνείαν ὑποστηρίζει διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων(3). Καὶ δὴ ὡς πρῶτον ἐπιχείρημα ἴν' ἀποδείξῃ τὸν Μ. Βασίλειον διδάσκοντα ὅτι τὸ Πνεῦμα λαμβάνει τὸ εἶναι παρὰ τοῦ Υἱοῦ, προσάγει ἕτερον τοῦ Βασιλείου χωρίον, ἐν ᾧ ἀπαντᾷ ἡ ἐξῆς ἔκφρασις: «οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τίνα λαμβάνομεν καθ' ὃν τρόπον ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα». Παραποιοῶν τὴν ἐσωτερικὴν σημασίαν καὶ τὴν γραμματικὴν ἐκδοχὴν τοῦ χωρίου(4) συμπεραίνει ὅτι τὸ Πνεῦμα λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ

1) «Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται καὶ ἀναγγελεῖ υἱὸν»,.

2) Acta σελ. 315.

3) Acta σελ. 316—318.

4) Acta p. 317—319. Τὸ χωρίον ἔχει οὕτω: «Ἐνα μὲν Πατέρα, ἕνα δὲ Υἱόν, ἐν δὲ Πνεῦμα ἅγιον κατὰ τὴν θείαν παράδοσιν δεῖ ὀμολογεῖν — οὔτε δύο Πατέρας λέγειν, οὔτε δύο Υἱούς, ἐπειδὴ τὸ Πνεῦμα οὔτε Υἱός ἐστιν οὔτε ὀνομάζεται· οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τίνα λαμβάνομεν, καθ' ὃν τρόπον ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα· ἀλλ' αὐτοῦ προσερχομένου ἡμῖν καὶ ἁγιά-

εἶναι⁽¹⁾. Μεταβαίνων εἶτα εἰς τὴν ἀνασκόπησιν τοῦ ἁ. χωρίου τοῦ Βασιλείου πρῶτον μὲν λέγει ὅτι διὰ τοῦ ἐν τῷ ἑλληνικῷ χειρογράφῳ κειμένου «ἴσως» παρουσιάζεται ὁ Μ. Βασιλείος — ὁ τοσοῦτο θαυμασθεὶς καὶ μαρτυρηθεὶς ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὡς ἀκριβῶς καὶ σαφῶς περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος θεολογήσας — ὡς ἀμφιβάλλων περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος τοῦ προτεθέντος ὑπὸ τοῦ Εὐνομίου καὶ ἄμα ὡς ἀνασκευάζων τὰ ἄγνωστα καὶ ἀνακριβῆ διὰ τῶν ἀγνάστων καὶ ἀμφιβόλων⁽²⁾. εἰς τὴν τοιαύτην δὲ ἀμφιβολίαν καὶ τὸ ἀσαφὲς ἀντίκειται, λέγει, φανερώς τὸ εὐκρινὲς κείμενον, «εἰ καὶ τῷ ἀξιώματι» καὶ τὸ ἐπίσης προστιθέμενον «ὑποβέβηκε»⁽³⁾, ὥστε ἀμφιβόλως ἄνευ περαιτέρω συλλογισμῶν ἀποδείκνυται τὸ ἐσφαλμένον τῆς γραφῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ κώδικος. Ἐπαναλαμβάνων δὲ πλέον ἢ ἅπαξ περὶ τοῦ «εἰ καὶ ἀξιώματι» ταῦτά ἄτινα καὶ ἐν ταῖς προηγουμέναις συνεδρίασι καὶ ἐξ αὐτῶν ἐπανειλημμένως ἐξάγων τὴν

ζῶντος δεχόμεθα τῆς θεότητος τὴν κοινωνίαν καὶ τῆς υἰότητος τὴν συγκλήρωσιν καὶ τῆς αἰωνίου κληρονομίας τὸν ἀρραβῶνα καὶ τὰς ἀπαρχὰς τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν· ταῦτά εἰσιν ἃ παρὰ τοῦ Πνεύματος λαμβάνομεν καὶ ταῦτά εἰσιν ἃτινα ἐκτίσθησαν ἐν ἡμῖν καὶ τὰ αἰτιατὰ παρὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος,,.

¹⁾ Acta. σελ. 319.

²⁾ Acta. σελ. 320.321.

³⁾ Τὸ χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου κατὰ μὲν τὸ λατινικὸν ἀπόγραφον ἔχει ὧδε : «Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ ἔχον τὸ εἶναι καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν καὶ ὅλως τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξημμένον παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος... Οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὑποβέβηκε τὸν Υἱὸν τῆ τε τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι, οὐκέτ' ἂν εἰκότως ὡς ἀλλοτρίας ὑπάρχον φύσεως ἀκολουθεῖν δυνατὸν συλλογίσασθαι,,. Κατὰ δὲ τὸν Ἑλληνικὸν κώδικα οὕτω : «Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ παραδίδωσιν ἴσως ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος· φύσει δὲ τρίτῃ χρῆσθαι· οὔτε παρὰ τῶν ἁγίων Γραφῶν δεδιδάγμεθα, οὔτε ἐκ τῶν προειρημένων κατὰ τὸ ἀκόλουθον δυνατὸν συλλογίσασθαι... καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰ ὑποβέβηκε τὸν Υἱὸν τῆ τε τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι (ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν) οὐκέτ' ἂν εἰκότως ὡς ἀλλοτρίας ὑπάρχον φύσεως ἀκολουθεῖν ἐντεῦθεν δῆλον,,.

ἀλήθειαν τῆς ἰδίας δογματικῆς δοξασίας, μεταβαίνει εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἀθανασίου, ἐρμηνεύων αὐτὸ ὡς καὶ ὁ Μάρκος, δηλ. ὡς δεικνῶν ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶνε ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ἐπανερχόμενος δὲ εἰς τὸ περιώνυμον κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν ⁽¹⁾ χωρίον τοῦ Ἐπιφανίου ἐπαναλαμβάνει τὰς αὐτὰς ὡς καὶ τότε θεωρίας περὶ τῆς παραλείψεως τοῦ «ἐστὶ». Λαβὼν ὅμως ἅπαξ τὴν κατωφέρειαν ὁ Ἰωάννης τρέχει ἄνευ κανόνων καὶ τάξεως φύρων ἅμα πάντα καὶ εἰσάγων νέα καὶ ταυτίζων διακεκριμένους ὅρους· διότι ἐν ᾧ προύκειτο περὶ τάξεως ἐν τῇ θεότητι αἴφνης ρίπτει εἰς τὸ μέσον τὴν ἔκφρασιν «τάξις φύσεως» ⁽²⁾, ἣν ταυτίζει πρὸς τὴν «τάξιν». Πρὸς τοῦτο παρατηρεῖ αὐτῷ ὁ Ἐφέσου, ὃς μετὰ προσοχῆς παρηκολούθει τὸν ῥητορεύοντα Λατῖνον θεολόγον, «Μὴ μετάβαλλε τὰς λέξεις· οὐκ ἔστι ταῦτὸν τὸ λέγειν τάξιν καὶ φύσιν καὶ λέγειν φύσεως τάξιν» ⁽³⁾. Ὁ Ἰωάννης ἀποκρινόμενος καὶ ὑπερασπίζων τὴν ἰδίαν ἔκφρασιν πίπτει κατὰ κεφαλῆς εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐνομίου, ἣν αὐτὸς οὗτος μετὰ τοῦ Βασιλείου πρὸ μικροῦ ἐπολέμησεν, ὅτι δηλ. τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἶνε καὶ τάξει καὶ φύσει δευτέρον τοῦ Υἱοῦ ⁽⁴⁾. Ὑπισχνεῖται δὲ ἐν τέλει νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς χρονικῆς προόδου τοῦ Πνεύματος, καὶ οὕτως λύεται καὶ ἡ συνεδρία αὕτη. Κατ' αὐτὴν ὁ μὲν Μάρκος ἀπαντῶν εἰς τὰ κατὰ τὴν προτέραν συνεδρίαν προσαχθέντα χωρία τοῦ Ἀθανασίου ἀνῆρσε τὰ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν συμπεράσματα τοῦ Ἰωάννου· οὗτος δὲ συμφωνήσας μετὰ τοῦ Ἐφέσου ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν χωρίων τούτων, ἀναζητεῖ ἕτερα ἐπιχειρήματα πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ περιπύστου χωρίου τοῦ Βασιλείου, χάριν τοῦ ὁποίου καὶ τὰ χωρία ἐκεῖνα τοῦ Ἀθανασίου, προκληθεῖς ὑπὸ τοῦ Μάρκου, παρήγαγε τὰ νέα ἐπιχειρήματα αὐτοῦ ταῦτα τὸ μὲν εἶνε ἀναμάσησις τῶν

1) Πρὸ βλ. σελ. 160—164

2) Acta σελ. 328

3) Acta σελ. 329.

4) Acta σελ. 329.

προσενεχθέντων ἤδη ἐπὶ τοῦ ἀμφισβητουμένου χωρίου τοῦ Βασιλείου, τὸ δὲ προσαγωγή νέου χωρίου τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς καὶ εἶτα δευτέρα ἀνασκόπησις τῆς ἐσωτερικῆς ἐννοίας τοῦ πρώτου χωρίου. Πᾶσα δὲ ἡ ἄλλη μακρηγορία, δι' ἧς πληροῦται ὁ λόγος τοῦ Λατίνου θεολόγου, εἶνε συχναὶ ἄκαιροι ἐπαναλήψεις καὶ ἐπικίνδυναι ἀνακολουθίαι καὶ ἐλευθερία περὶ τὴν χρῆσιν τῆς θεολογικῆς γλώσσης, τοῦθ' ὅπερ οὕτως οἰκτρῶς παρέσυρε τὸν Λατίνον θεολόγον εἰς ἀντίπτωσιν αὐτοῦ πρὸς ἑαυτὸν καὶ εἰς συμφωνίαν πρὸς τὸν αἰρετικὸν Εὐνόμιον.

Τῆ 14 Μαρτίου συνῆλθεν ἡ πέμπτη τῶν ἐν Φλωρεντία συνεδριῶν. Κατὰ ταύτην προλογίζει ὁ Μάρκος· εἶτε καὶ αὐτὸς εἰς τοῦτο πεισθεὶς, εἶτε ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀπαιτηθεὶς λέγει ὅτι ἐν τοῖς ἐξῆς διαλέξεται οὐχὶ διεξοδικῶς, ἀλλὰ διὰ βραχέων καὶ διαλογικῶς περὶ τῶν κυρίων μόνον σημείων τῆς συζητήσεως, ἀποφεύγων, διὰ τὸ ἀδύνατον, ν' ἀπολογηθῆ πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ρηθέντων ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ἐν τῇ προηγηθείσῃ συνεδρίᾳ. Καίπερ δὲ ἀναμερόμενος εἰς τὴν τάξιν τῆς ἐπιφορας τῶν ἐπιχειρημάτων κατὰ τὴν συνεδρίαν ἐκείνην, ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὰ περὶ τοῦ ῥητοῦ τοῦ Ἀθανασίου ἐπαχθέντα κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ⁽¹⁾, ἀναγκάζεται, διὰ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Λατίνου θεολόγου, νὰ πραγματοποιηθῆ πρότερον περὶ τοῦ χωρίου τοῦ Βασιλείου· καὶ δὴ ἀπαντᾷ πρωτιστὰ πάντων εἰς τὸ πρῶτον τοῦ Λατίνου θεολόγου ἐπιχείρημα, τὸ εἰλημμένον ἐκ τοῦ ἐτέρου προσαχθέντος χωρίου τοῦ Βασιλείου. Κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο οὐ μόνον δὲν φαίνεται, ἀλλ' οὐδὲ καὶ νὰ νοηθῆ δύναται ὅτι τὸ Πνεῦμα λαμβάνει οὐ μόνον τὸ εἶναι παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅλως ὅτι λαμβάνει τι ἐξ αὐτοῦ ⁽²⁾. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἀπλούστατα μόνον λέγεται ὅτι ἡμεῖς παρὰ τοῦ Πνεύματος δὲν λαμβάνομεν τι τειοῦτον ὡς παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνομεν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ σκοποῦ τοῦ ὅλου συγγράμματος τοῦ Βασιλείου,

¹⁾ Acta σελ. 330

²⁾ Ἴδ' ἄνωτ. τὸ κείμενον.

δος ἦν ὅτι ἐν τῇ θεότητι δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε δύο Πατέρες οὔτε δύο Υἱοί, ὡς ἔλεγον οἱ αἰρετικοί (¹). συναφᾶ δὲ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ Βασίλειος θέλων νὰ παραστήσῃ ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν ἴσταται ἐν τάξει Υἱοῦ, οὐδὲ εἶνε Υἱὸς λέγει ὅτι ἡμεῖς παρὰ μὲν τοῦ Υἱοῦ λαμβάνομεν τὸ Πνεῦμα ἀποστελλόμενον ὡς τι ἐκείνου διάφορον πρόσωπον, παρὰ τοῦ Πνεύματος ὅμως οὐδὲν τοιοῦτο ἄλλο πρόσωπον λαμβάνομεν, ὥστε τὸ Πνεῦμα ὁμοιάζον καὶ κατὰ τοῦτο τῷ Υἱῷ νὰ ἐκκληφθῇ ὡς Υἱός (²). Ἐνταῦθα οὐδὲν λέγεται περὶ τοῦ ὅτι τὸ Πνεῦμα λαμβάνει τι ἢ ἀπλῶς λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ, διὸ καὶ ἀπαιτεῖ ὁ Μάρκος τὸν Ἰωάννην ἐξήγησιν τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἐρμηνείας (³). Οὗτος ὑποστηρίζων τὴν ἰδίαν ἐρμηνείαν παράγει ὅλον τὸ χωρίον καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐξάγει τὴν ἰδίαν ἐξήγησιν παραποιῶν τὴν γραμματικὴν ἔννοιαν τῆς ἐκφράσεως «ὡσπερ παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα», ἐν ἣ λαμβάνει τὴν λέξιν «Πνεῦμα» κατ' ὀνομαστικὴν πτῶσιν καὶ προσυπονοεῖ τὸ «λαμβάνει» ἐκ τοῦ ἀνωτέρω εἰρημένου «λαμβάνομεν»· πρὸς ὑποστήριξιν τῆς τοιαύτης γραμματικῆς τοῦ χωρίου τούτου ἐκδοχῆς φέρει καὶ ἀτυχεστάτον καὶ παγγέλοισιν κατ' ἀναλογίαν δῆθεν παράδειγμα (⁴). Ὁ Ἐφέσου ἀντιπαρατηρεῖ αὐτῷ ὅτι ἀληθῆς θὰ ἦτο τοιαύτη ἐκδοχὴ ἂν ἔκειτο ὅτι «λαμβάνει τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Υἱοῦ». Τοῦτο ὅμως οὔτε γραμματικῶς εἶνε ἀληθές οὔτε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Βασιλείου σύμφωνον, πειρωμένου ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶνε διάφορον τοῦ Υἱοῦ, διότι παρ' αὐτοῦ μὲν λαμβάνομεν τὸ Πνεῦμα, παρὰ τούτου δὲ οὐδὲν λαμβάνομεν, αὐτοῦ τούτου προσερχομένου καὶ κοινοῦντος ἡμῖν τὰ χαρίσματα αὐτοῦ (⁵). Ὁ Ἰωάννης ἐπιλαμβανόμενος τῆς τελευταίας ταύτης τοῦ Μάρκου δηλώσεως ἐκπίπτει ἄγνωστον πῶς καὶ ἐπὶ τίνι σκοπῷ εἰς ζήτημα ὅπως

¹) Acta. σελ. 332.

²) Acta σελ. 334.

³) Acta σελ. 335.

⁴) Ἐκ τοῦ παραδείγματος ἐκείνου συμβαίνει τὸ ἀντίθετον ἐκείνου ὅτι ἐπεξήτει ὁ Ἰωάννης σελ. 335.

⁵) Αὐτόθι. σελ. 335.

ἄσχετον πρὸς τὴν προκειμένην συζήτησιν—περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἐν τῇ θεότητι ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Μὴ νοήσας τὰ ὑπὸ τὸ «ἕτερα οὐ λαμβάνομεν παρὰ τοῦ Πνεύματος» σημαίνόμενα τοῦ Μάρκου, ἀγωνίζεται ν' ἀποδείξῃ τὸ ὑπ' οὐδενὸς διαμφισβητηθὲν ὅτι τὰ χαρίσματα εἶνε διάφορα αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· διὸ καὶ ἐν τέλει ποιεῖται τοιαύτην ἐρώτησιν τῷ Ἐφέσου: «ἐρωτῶ σε, Πάτερ αἰδεσιμώτατε, τὸ χορηγούμενον τοῦτο Πνεῦμα παρὰ τοῦ Υἱοῦ κτίστης ἐστὶν ἢ κτίσμα; δύο γὰρ εἰσιν ἐν τῷ παντί, κτίστης καὶ κτίσματα· καὶ ἔστι κτίστης τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, αἱ ἐνέργειαι δὲ αὐτοῦ εἰσὶ κτίσματα; ἄρα κτίσμα ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ ἐξέχεεν ὁ Θεὸς πλουσίως εἰς ἡμᾶς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ;» (1). Εἰς τὴν ἄσκοπον καὶ ἀκατανόητον ταύτην ἐρώτησιν ὁ Μάρκος ἀπήντησε διὰ τῆς σιωπῆς. Διὰ τῆς αὐτῆς σιωπῆς ὁ Ἐφέσου ἀπήντησε καὶ εἰς τὴν ἐπαναληφθεῖσαν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος ἐρώτησιν (2). Ἡ αἰτία, δι' ἣν ὁ Μάρκος προεἶλετο ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ τὴν σιωπὴν, ἐκ τοῦ προχείρου καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἀκατανόητου διαγωγῆς καὶ τῆς μεθόδου τοῦ διαλέγεσθαι τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, ὃς μετὰ πείσματος ἀρνούμενος νὰ ἐννοήσῃ τὰ οὕτω σαφῶς ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα μετέπεσεν εἰς ἄσχετον ζήτημα, ὅπερ πάλιν ἔθηκεν ὑπὸ τοιοῦτον τύπον, οἷον εἶδομεν ἀνωτέρω. Κυριώτατος ὁμως λόγος, δι' ὃν ὁ Ἐφέσου ἐσίγησεν ἐρωτηθεὶς ἦν ἡ ἐπανειλημμένως ἐκδηλωθεῖσα ἀπαίτησις τοῦ βασιλέως, ἵνα μὴ ἀνακινήθῃ ἕτερόν τι ζήτημα ἀμφισβητήσιμον καὶ μάλιστα πάντων τὸ περὶ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας (3), ὅπερ ἐν Φερράρα ἀνακινήθῃ ἤδη ὁ βασιλεὺς παρεκώλυσε νὰ συζητηθῇ (4). Ὅτι δὲ ὁ Μάρκος ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἦν ἄριστα παρεσκευασμένος—καὶ ἐκ τούτου οὐχὶ ἐκ τοῦ μὴ ἔχειν τι εἰπεῖν, ὡς θέλουσι τὰ λατινίζοντα ἑλληνικὰ πρακτικὰ

1) Acta σελ. 336.

2) Acta αὐτόθι.

3) Acta σελ. 337.

4) Συρόπουλ., V, 18, 140.

(¹) καὶ οἱ νεώτεροι παπισταὶ (²) ἀκολουθοῦντες αὐτοῖς καὶ τῶ ταῦτα ἀντιγράφοντι Ἰωσήφ τῶ Μεθώνης (³)— δεικνυσιν ὅ,τε Συρόπουλος κατὰ τὴν ἐν Φερράρα σύνοδον (⁴) καὶ αὐτὸς ὁ Μάρκος συγγραψάμενος ἰδιαίτερον ἔργον «περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας». Ὅτι δὲ τοῦτο εἶχε κυρίως αἰτίαν ἢ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτη σιωπῇ τοῦ Μάρκου δεικνύει ἡ ἄμεσος ἐπέμβασις τοῦ βασιλέως καὶ ἡ ἐξήγησις, ἣν εἰς τὴν ἐπέμβασιν ταύτην σαφῶς παρέχουσιν αὐτὰ τὰ πρακτικά. Κατ' αὐτὰ «ὁ βασιλεὺς φοβηθεὶς μήποτε εἰς ἄλλο δόγμα ὁ λόγος ἐμπέσῃ καὶ εἰς μέσον ἄκοντάς περὶ κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου ἢ ἐξέτασις φέρῃ ἡμᾶς, ὄρισεν ἵνα παύσωνται περὶ τούτου διαλέγεσθαι» (⁵). Τῶν δὲ Λατίνων ἐμμενόντων εἰς τὴν ἀπαίτησιν αὐτῶν καὶ ἀξιούντων νὰ εἴπωσι περὶ τούτου «ὁ βασιλεὺς τὸν λόγον ἐπισχῶν ἔφη: ταῦτα οὐ ποιοῦσι πρὸς τὸ προκείμενον· προκείμενον δὲ λέγω τὸ καθόλου ζήτημα· καὶ οὐδὲν ἴσταται τὸ πᾶν εἰς τὸ προκείμενον τοῦτο. Ἡμεῖς περὶ μίας ὑποθέσεως ἐστήσαμεν λέγειν καὶ οὐ περὶ ἑτέρας, ἣτις ἡμῖν προξενῆσαι μέλλει φιλονεικίας». Τοῦ Ἰωάννου ἐπιμένοντος καὶ ἐπανελθόντος εἰς τὸ περὶ τῆς σχέσεως τῶν χαρισμάτων πρὸς τὴν ὑπόστασιν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ὑποστηρίζοντος δὲ τὴν ἐναντίαν ὄλως γνώμην ἐν τούτῳ ἐκείνης, ἣν πρὸ μικροῦ εἶπεν (⁶), ὁ Ἐφέσου ἄπαξ ἔτι ἐπανερχόμενος εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Βασιλείου λέγει, ὅτι ἡ ὑφ' αὐτοῦ γενομένη ἐξήγησις τοῦ χωρίου εἶνε οὐ μόνον ἢ μόνῃ ὀρθῇ καὶ σύμφωνος τῶ σκοπῶ τοῦ Βασιλείου, ἀλλὰ καὶ ὁμόφωνος τῇ περὶ χαρισμάτων γνώμῃ, ἣν νῦν δὴ ἐν ἀρχῇ ἐξήνεγκεν ὁ Ἰωάννης αὐτὸς καὶ πρὸς ἣν οὐδεὶς ἀντιλέγει, προστίθησι δέ: «ὅτι δὲ τὸ μὲν Πνεῦμα λομβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ

¹) Acta σελ. 337. «ὁ δὲ Ἐφέσου μηδὲν ἔχων ἀποκριθῆναι ἐσιώπα ἐπὶ μακρόν,,.

²) Le Beau. Histoire du Bas-Empire XXI p. 166.

³) Migne CLIX, col. 1060.

⁴) Συρόπουλ. ἐνθ' ἀνωτέρω.

⁵) Acta σελ. 338.

⁶) Acta. σελ. 339.

τὸ εἶναι, καθὼς αὐτὸς προέθηκας, ἡμεῖς δὲ παρὰ τοῦ Πνεύματος κτίσματα λαμβάνομεν, τοῦτο οὔτε ἐκ τῆς ἀκολουθίας τῶν εἰρημένων φαίνεται, οὔτε ὅλως ἐξ ἀνάγκης συνάγεται. Καὶ περὶ τούτου ἐστὶν ἡμῖν ἡ διαφορὰ· δεῖξον οὖν αὐτὸς πόθεν λαμβάνεις, ὅτι τὸ μὲν Πνεῦμα λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι, ἡμεῖς δὲ παρὰ τοῦ Πνεύματος λαμβάνομεν κτίσματα» (1). Ὁ Ἰωάννης μὴ ἀκούμενος εἰς ταῦτα μηδὲ εἰς τὴν καὶ αὐθις ἐκφρασθεῖσαν ἀπαίτησιν τοῦ βασιλέως ἵνα μεταβῶσιν εἰς τὴν περὶ τῆς οὐσίας τοῦ πράγματος συζήτησιν (2), ἀνατρέχει εἰς νέας κατασκευὰς καὶ ἐπιχειρήματα, πρὸς ἃ ὁ Ἐφέσου οὐδεμίαν ἀπάντησιν ἔδωκε (3) τοῦ βασιλέως τὸ τρίτον ἤδη προτρεψαμένου τὴν εἰς τὸ προκείμενον μετάβασιν (4). Νῦν ὁ Μάρκος οὐδεμίαν προσοχὴν καὶ σημασίαν ἀποδίδων εἰς τὰς μετὰ θριάμβου δηλώσεις τοῦ τε Καισαρίνη καὶ τοῦ Ἰωάννου περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου ἐρμηνείας τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου (5), μετ' ἀξιοπρεπείας προτείνει, ἵνα, διὰ τὴν ἐκατέρωθεν ἀσυμφωνίαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου χωρίου, καταλίπωσι τὸ ἀπὸ τούτου ἐπιχείρημα καὶ ἐξετάσωσι τὰ ἄλλα δύο ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου προσαχθέντα ὑπὲρ τοῦ περιφήμου χωρίου τοῦ Βασιλείου ἐπιχειρήματα· μάτην ἐπιχειρεῖ ὁ Ἰωάννης νὰ διαμαρτυρηθῇ ὅτι τὸ χωρίον τὸ β' τοῦ Βασιλείου «ἐσαφηγίσθη καὶ ὑπερσαφηγίσθη» (6), ὁ Μάρκος προχωρεῖ εἰς τὴν ἐξέλεγγιν τοῦ δευτέρου αὐτοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀποραινόμενος ὅτι ἐν τῇ Τριάδι οὐδεμία ὑπάρχει κατ' ἀξίωμα τάξις, οὔτε πρῶτον οὔτε δεύτερον οὔτε τρίτον «ἄλλ' ἐν καὶ ἐν καὶ ἐν καὶ μία οὐσία» (7), τὸ δὲ «γεννᾶν» καὶ τὸ «προβάλλειν» δὲν εἶνε φυσικὰ ἀλλ' ὑποστατικὰ ιδιώματα, λέγει ὅτι ὁ εἰσάγων δύο τοῦ Πνεύματος

1) Acta σελ. 339.

2) Αὐτόθι. σελ. 337.

3) Acta σελ. 337.

4) Αὐτόθι σελ. 339.

5) Αὐτόθι σελ. 341.

6) Αὐτόθι σελ. 342.

7) Αὐτόθι.

προβολείς εισάγει καὶ δύο ἀρχὰς ἐν τῇ Θεότητι. Πρὸς τοῦτο ὁ Ἰωάννης ἐπισήμως διαμαρτύρεται διαβεβαιῶν ὅτι ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς προβάλλουσι (πνέουσι) τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κατὰ μίαν κοινὴν πνευστικὴν δύναμιν φυλαττομένης πάντοτε μιᾶς ἀρχῆς. Ὁ Μάρκος εἰπὼν ὅτι τοῦτο φέρει εὐθὺ εἰς τὴν συναλοιφὴν τῶν προσώπων καὶ εἰς τὸν Σαβελλιανισμόν μεταβαίνει ἀπὸ τοῦ γενικοῦ τούτου σημείου εἰς τὸ χωρίον τοῦ Βασιλείου. Ἐν τῇ προηγουμένη συνεδρίᾳ ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ δευτέρῳ σημείῳ τῆς ἀπολογίας αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κώδικι «ἴσως» καὶ τοῦ «ἵνα συγχωρήσωμεν», ἐπειράθη ν' ἀποδείξῃ τὸν κώδικα τοῦτον ἐσφαλμένον καὶ δικαιολογήσῃ οὕτω τὴν ἰδίαν ἐξήγησιν τοῦ νενοθευμένου χωρίου τοῦ Βασιλείου· ἐπὶ τούτου νῦν ὁ Μάρκος ἐπάγει, ὅτι τὸ εἶναι τρίτον τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τὸ Πνεῦμα δὲν εἶνε γνῶμη τοῦ Βασιλείου, ὅς αὐτὸ τοῦτο κατηγορεῖ ἐπὶ τούτῳ τὸν Εὐνόμιον ἐπιγράφοντα ψευδῶς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοῖς ἁγίοις Πατράσι, χωρὶς νὰ δυνήθῃ ὅμως νὰ ὀνομάσῃ οὐδὲ ἓνα τοιοῦτον, διότι ἀναμφιβόλως δὲν ἠδύνατο αὐτὸς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ νὰ ὑπονοῇ τὸν Ἀθανάσιον (ὃν ὁ Ἰωάννης πρὸς τοῦτο προσήγαγεν) αὐτὸς ἀρειανὸς ὢν τὸν πολέμιον τοῦ Ἀρειανισμοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις κατονομάζων (1). Ἐπειδὴ ὅμως ἐν τῇ δεδομένῃ περιπτώσει ἠδύνατο ὁ Εὐνόμιος νὰ ὑπονοῇ τὸ τῆς Γραφῆς «πορευθέντες μαθητεύσατε κλπ», ὁ Βασίλειος ἐπιτρέπων καθ' ὑπόθεσιν τὴν τοιαύτην ἐσφαλμένην ἐκδοχὴν τοῦ χωρίου τούτου ἀνθυποφέρει, ὅτι καὶ ἐκ τοιαύτης ἐσφαλμένης ἐρμηνείας οὐδαμῶς ἐπεταί ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶνε καὶ τῇ φύσει τρίτον. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐννοια τοῦ δεδομένου χωρίου τοῦ Βασιλείου ἔσται τοιάδε: «Ἀξιώματι γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ ὁ τῆς εὐσεβείας ἴσως παραδίδωσι λόγος—λόγον εὐσεβείας λέγων τὸν παραδοθέντα ἡμῖν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου—εἴ τις ἐκλάβοι αὐτὸν κατὰ τὴν εἰρημένην ἐννοίαν—λέγει οὖν οὕτως ὅτι, ἴσως, ἠμφίβαλλε παραδίδομαι τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας, τοιτέστι τὴν θείαν γραφὴν καὶ τὴν

ἐξ αὐτῆς παράδοσιν ὅτι τρίτον ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἴσως ἂν τις, φησί, κατὰ τὴν ἀρίθμησιν ταύτην εἰς τὸ ἀξίωμα λάβοι, ὅτι ἐπειδὴ τρίτον ἀριθμεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τρίτον ἐστὶ καὶ τῷ ἀξιώματι· ἀλλ' εἴπερ ἄρα καὶ τοῦτο συγχωρήσομεν οὐκ ἀναγκαίως φαίνεται καὶ τῇ φύσει τρίτον εἶναι· καὶ οὕτω τὸν λόγον τῆς ἀμφιβολίας τίθησιν ὅτι οὐκ ἐξ ἀνάγκης ἐκ τῶν ῥημάτων τῆς Γραφῆς φαίνεται τρίτον εἶναι τῷ ἀξιώματι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἴσως ἂν τις, φησὶν, ἐκ τῆς ἀπαριθμήσεως ταύτης εἴποι καὶ τρίτον τῷ ἀξιώματι» (1). διό, συμπεραίνει ὁ Μάρκος, οὐδεὶς μῶμος προστρίβεται ἐκ τοῦ κειμένου «ἴσως» τῷ Βασιλείῳ. Δις κατὰ συνέχειαν ὁ Λατῖνος θεολόγος ἐπιχειρεῖ δι' ἐπανόδου εἰς τὰ πρότερον ὑφ' αὐτοῦ εἰρημένα καὶ διὰ μακρᾶς ἀναλύσεως τοῦ περιπίστου χωρίου καὶ δὴ καὶ ὅλου τοῦ τρίτου κατὰ Εὐνομίου λόγου τοῦ Βασιλείου νὰ δικαιώσῃ τὴν παρ' αὐτοῦ γενομένην ἐρμηνείαν (2). Μετὰ τινος δὲ εἰσέτι ἀποπείρας τοῦ Ἰωάννου καὶ ἐκδρομᾶς εἰς τὴν λογικὴν, ἕξ ἀσυστάτους ὁ Μάρκος ἀπέδειξε, λύεται ἡ συνεδρία (3).

Ἐκ τῆς συνεδρίας ταύτης, ἥτις σύμπασα σχεδὸν κατηναλώθη περὶ τὴν ἐρμηνείαν ἐνὸς χωρίου—τοῦ Μ. Βασιλείου—ὁ ἡμέτερος Μάρκος ἠδύνατο ν' ἀποκομίσῃ μόνον ἀπογοήτευσιν καὶ ἀπώλειαν πάσης ἐλπίδος περὶ σπουδαίας προχωρήσεως τοῦ ἔργου τῆς συνόδου. Ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ ἐπέδειξε τοσοῦτο πείσμα καὶ τοσαύτην ἀρέλειαν καὶ στρεψοδικίαν ἐν τῇ κατανοήσει τοῦ συζητουμένου θέματος, ὥστε ἡ συζήτησις μετεβλήθη, ἀπώλεσε τὸν χαρακτῆρα τῆς σπουδαιότητος μέχρι τοσοῦτου βαθμοῦ, ὥστε ὁ Μάρκος ἐσχημάτισεν ἤδη ἀμετάκλητον γνώμην νὰ παύσῃται συζητῶν. Ἡ μέχρι τοῦδε πορεία τῆς συζητήσεως καταλήξασα εἰς τὸ σημεῖον, ἐν ᾧ εἶδομεν αὐτὴν κατὰ τὴν συνεδρίαν ταύτην, ἐπέδρασεν ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τὴν ὑγίειαν τοῦ Μάρκου, ὅστις ἤρξατο

1) Acta σελ. 344—345.

2) Αὐτόθι σελ. 346—355.

3) Αὐτόθι σελ. 355.

νῦν νὰ αἰσθάνηται πάλιν τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς νευρικῆς αὐτοῦ ἀσθενείας (¹). Ἀποφασίσας λοιπὸν νὰ καταλύσῃ τὰς πρὸς τοὺς Λατίνους διαλέξεις αὐτοῦ συνήγαγε πάσας τὰς ἐξασθενιζομένας αὐτοῦ δυνάμεις ἵνα ἔτι ἄπ' ἑξ τελευταῖον ἀποτείνῃ τὸν λόγον πρὸς τοὺς ἀντιπάλους (²). Πρὸς τοῦτο εὔρε συναινοῦντα καὶ τὸν αὐτοκράτορα, μάλιστα προτρέψαντα αὐτόν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Συροπούλου (³).

Οὕτως ἐν τῇ μεθεπομένη συνεδρίᾳ τῆς 17 Μαρτίου τοῦ 1439 ὁ Μάρκος ἀπέτεινε πρὸς τὴν σύνοδον λόγον συστηματικὸν καὶ συνεχῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῆς τρίτης ἐν Ἐφέσῳ Οἰκουμενικῆς συνόδου, θεὶς τὸ ζήτημα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπὸ τὴν σαφῆ καὶ ἀδιαφιλονείκητον αὐτοῦ ὄψιν. Ἐλέγχων ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου αὐτοῦ αὐτὰς τὰς βάσεις τῆς συζητήσεως τῶν Λατίνων, λέγει ὅτι βάσεως τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμοῦ οὐσης τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως διδασκαλίας, πρώτιστα καὶ πάντων μάλιστα ἐπ' αὐτῆς ὀφείλομεν νὰ στηρίζωμεν πάντα τὰ δόγματα καὶ τὴν ἀπόδειξιν αὐτῶν καὶ οὐχὶ ἐπὶ ἀμφιβόλων καὶ διαφορομένων χωρίων, ἅτινα καὶ αὐτὰ μόνον διὰ τῆς πρὸς τὴν Γραφὴν παραλληλίας καὶ συμφωνίας ἀνάγκη ἐρμηνευόμενα νὰ γίνονται δεκτὰ (⁴). Ὁ Μ. Βασίλειος δὲν ἠδύνατο νὰ εἶπῃ ἐναντία καὶ ἀνακόλουθα τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ θεμελιωτοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ λοιπὸν τῆς ἐρμηνείας τῶν χωρίων τοῦ Βασιλείου προσαγάγωμεν ὡς λυδίαν λίθον καὶ ἀψευδῆ αὐτῶν ἐρμηνείαν αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν τῆς Γραφῆς (⁵). Οὕτω δὲ φέρει πρῶτον πάντων τὸ «ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται...» (Ἰωάν. 15, 26). Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ διαβλέπων τὴν

¹) Μάρκου Ἐφέσου ἐγκύκλιος Α'. Migne CLIX col. 1049 καὶ 1062.

²) Αὐτόθι πρὸς. Συροπούλ. VIII, 2, 218.

³) Συροπούλ. VIII, 1, 216, 217.

⁴) Acta σελ. 355.

⁵) Αὐτόθι σελ. 356.

ἀκριβῆ περι τοῦ Πνεύματος θεολογίαν παρατηρεῖ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ἐκφράσει τὸ ἐλεύθερον καὶ αὐτεξούσιον τοῦ Πνεύματος («ὅταν ἔλθῃ»), ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ («ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν») τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐμφανείας τοῦ Πνεύματος τῷ κόσμῳ, διὰ δὲ τῆς τελευταίας ἐκφράσεως («ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται») τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος «καὶ ὅθεν ἔχει τὸ εἶναι» (1).

Καὶ ὑπὲρ τῆς ἐρμηνείας μὲν τῶν δύο πρώτων μελῶν τοῦ χωρίου φέρει τὴν μαρτυρίαν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (2), ὡς πρὸς δὲ τὸ τρίτον φέρει ὡς ἐπιχείρημα τὴν συντακτικὴν σαφήνειαν καὶ ὀρθότητα τοῦ χωρίου καὶ τοῦ ὀγδοῦ ἀρθρου τοῦ συμβόλου (3), προσεπάγων δὲ μάρτυρα αὐθις τὸν Ναζιανζηνὸν (4), συμπεραίνει ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶνε ιδιότης προσωπικῆ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ διὰ τοῦτο ἀνάγκη νοεῖν καὶ λέγειν, «εἴ τι Πνεῦμα ἅγιόν ἐστι τοῦτο ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον· καὶ εἴ τι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τοῦτο ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· εἴ τι ἄρα καὶ ἐξ ἐτέρου τινὸς ἐκπορεύεται οὐκ ἐστι τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον... Οὐκ ἄρα νοεῖν ἀναγκαῖον ἡμᾶς οὐδὲ δυνατόν ὅλως ὅταν ἀκούσωμεν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι νοεῖν τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο ἐκπορεύεσθαι» (5)— 2). Ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀποστόλου Παύλου παράγει τὸ ἐν τῇ Α'. Κορινθ 2,12, ἐν ᾧ δείκνυται πόθεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν ὑπαρξίν ἔχει, τοῦ ἀποστόλου λέγοντος : «Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ Πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ»· ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ οὐδαμῶς νοεῖται τὸ «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ὡς τοῦτο δείκνυται ἐκ τοῦ κατ' ἀποκάλυψιν συμβόλου Γρηγορίου τοῦ Νεοκαισαρείας, παρ' ᾧ τῷ μὲν Πατρὶ ἀποδίδοται ἡ αἰτία τῆς ὑπάρ-

1) Acta σελ. 356.

2) Λόγος εἰς τὴν Πεντηκοστήν. § 9.

3) Αὐτ. σελ. 357. Οὕτω τὸ σύμβολον δὲν εἶπεν «ὃ παρ' ἡμῶν ἐκπορεύεται», ὡς ἀνωτέρω προκειμένου λόγου περὶ τῆς τῷ Πνεύματι ἀποδιδομένης τιμῆς συμπαρατίθησι καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν.

4) Λόγος Α'. περὶ Υἱοῦ Migne t. XXXV, col. 76. b. c

5) Acta σελ. 358.

ξεως τοῦ Πνεύματος, τῷ δὲ Υἱῷ προσελιγράφεται ἡ φανέρωσις αὐτοῦ τῷ κόσμῳ⁽¹⁾.—3) Προσάγει εἶτα μαρτυρίαν ἐκ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ἀποφαινομένου ὅτι ἐν τῇ θεότητι μόνος ὁ Πατήρ ἐστι πηγὴ τῆς θεότητος ἅμα δὲ ὅτι καὶ αἱ προσωπικαὶ ιδιότητες ἐν αὐτῇ δὲν ἀναστρέφουσιν ⁽²⁾. Ἐκ τούτου λέγει ὁ Μάρκος, ὁ Υἱὸς μὴ κοινωνῶν τῷ Πατρὶ ἐν τῇ πηγῇ τῆς θεότητος ἐπίσης εἶνε ξένος καὶ ἐν τῇ αἰτίᾳ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρξεως ⁽³⁾ τῇ μαρτυρίᾳ ταύτῃ προστίθῃσι καὶ τὴν τοῦ Ἀθανασίου ἤδη καὶ πρότερον προσαχθεῖσαν καὶ ὑποστηρίζουσαν ὅτι μόνος ὁ Πατήρ πηγὴ ἐν τῇ θεότητι.—4) Ἀπὸ τούτων μεταβαίνει ἐπὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἐξ ὧν παράγει ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν Νικαίᾳ τὴν ἀπάντησιν Λεοντίου τοῦ Καισαρείας πρὸς ἐθνικὸν φιλόσοφον, λέγοντός οὕτω : «Δέχου μίαν θεότητα τοῦ Πατρὸς τοῦ γεννήσαντος τὸν Υἱὸν ἀνεκφράστως καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ γεγεννημένου ἐξ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐκπορευομένου ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, ἰδίου δὲ ὄντος τοῦ Υἱοῦ» ⁽⁴⁾. ἐν ᾧ χωρίῳ ὁ Μάρκος ὑποδείκνυσι τὴν ἀκριβολογίαν τῶν Πατέρων προσθεμένων τὴν ἔκφρασιν τοῦ «Πατὸς» πρὸς διαστολὴν ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ· πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῆς ἀκριβείας ταύτης προσάγει τὸν Κύριλλον, ὃς ἀποδίδει τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν οἰκειότητα τοῦ Πνεύματος τῇ ταυτότητι τῆς φύσεως καὶ τῷ ὁμοουσίῳ⁽⁵⁾.—5)

1) Migne X, col. 985. «Ἐν Πνεῦμα Ἅγιον, ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον καὶ δι' Υἱοῦ πεφηνὸς δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις,».

2) Διον Ἀρεοπ. περὶ θείων ὀνομάτων κεφ. 2. «Ἔστι δὲ καὶ διάκρισις ἐν ταῖς ὑπερουσίαις θεολογίαις οὐχ ἦν ἔφην μόνον, ὅτι καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἔνωσιν ἀμιγῶς ἰδρυταὶ καὶ ἀσυγχύτως ἐκάστη τῶν θεολογικῶν ὑποστάσεων, ἀλλ' ὅτι καὶ τὰ τῆς Ὑπερουσίαις Θεότητος οὐκ ἀναστρέφει πρὸς ἄλληλα· μόνος δὲ πηγὴ τῆς ὑπερουσίαις θεότητος ὁ Πατήρ,».

3) Acta σελ. 360.

4) Ἀβτ. 260. 261 ἴδε καὶ πρακτικὰ Α'. οἰκουμ. Συνόδου παρὰ Γελασίῳ Κυζικηνῷ βιβλ. 2. Concil. General. t. I, p. 770.

5) Πᾶσα σχεδὸν ἡ θεολογία Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρίας, τῆς φαρέτρας ταύτης τῶν Δυτικῶν ἐν τῷ ζητήματι τοῦ filioque, ἀναφέρεται εἰς τὴν σχέσιν τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν κόσμον· τὰ δὲ χωρία τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀίδιον ἐκπόρευσιν, καὶ παρὰ πᾶσαν τὴν νόθευσιν αὐτῶν ὑπὸ τῶν Λατίνων,

Μικρόν μετὰ τὴν Α'. Οἰκουμενικὴν σύνοδον φέρει τὸν Μ. Βασίλειον, οὗ παράγει δύο χωρία, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων ἐξηγεῖται ὁ λόγος τῆς οἰκειότητος τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς ὁμοουσιότητος τῶν προσώπων πρὸς ἄλληλα⁽¹⁾, ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ κατὰ Σαβελλίου, Ἀρείου καὶ Εὐνομίου λέγει «ἐγὼ μετὰ Πατρός μὲν οἶδα οὐχὶ δὲ Πατέρα τὸ Πνεῦμα, καὶ μετὰ Υἱοῦ παρέλαβον, οὐχὶ δὲ Υἱὸν ἄνομασμένον, ἀλλὰ τὴν μὲν πρὸς τὸν Πατέρα οἰκειότητα νοῶ, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν δὲ ἐπειδὴ ἀκούω: Εἴ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ»⁽²⁾ ἐφιστᾷ δὲ ἐνταῦθα ὁ Μάρκος τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς σαφοῦς διακρίσεως τῆς οἰκειότητος τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ πρὸς τὸν Υἱόν, διακρίσεως καθιστάσης σαφῆ τὴν πρὸς μόνον τὸν Πατέρα κατ' ἐκπόρευσιν σχέσιν τοῦ Πνεύματος, πρὸς δὲ τὸν Υἱὸν τὴν ἐκ τῆς ταυτότητος τῆς φύσεως οἰκειότητα. Μετὰ ταῦτα δὲ θριαμβικῶς ἀναφωνεῖ «τούτων τί ἂν γένοιτο λευκότερον ἢ καθαρώτερον γνώρισμα τῆς τοῦ μεγάλου τούτου Πατρὸς διανοίας; ἦν εἰκὸς τοιαῦτα γράφειν αὐτὸν εἰδόντα ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται; κρίνατε ὑμεῖς, ὦ Πατέρες, κανόνι τῆ ἀληθείᾳ χρώμενοι»⁽³⁾. 6) Μετὰ τὴν Α'. Οἰκουμενικὴν σύνοδον ἀπλούστατα καὶ συντόμως ἀποφηνάμενην περὶ τοῦ Πνεύματος, ἡ Β'. Οἰκουμενικὴ σύνοδος ἕνεκα τῶν ἐρίδων τῶν Πνευματομάχων, προθεμένη ἐαυτῇ σκοπὸν τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς σχέσεως τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Η'. ἄρθρου τοῦ συμβόλου ἐπέθηκε τέρμα εἰς τὴν δογματικὴν ἔριν, σαφῶς καὶ ἀκριβῶς εἰποῦσα περὶ τοῦ Πνεύματος ὁμολογοῦσα

εἶνε πλέον ἢ σαφῆ. Καὶ διὰ μὲν τὴν πρώτην ἐκδοχὴν πρβλ. τα ἐν Migne t. LXVIII, col. 148.821 LXIX col. 740.1389, κλ. τῆς δὲ δευτέρας πρβλ. LXIX col. 1236. LXX, col. 1346. LXXII, col. 521 ε. κτλ.

¹) Acta σελ. 266.

²) «Πνεῦμα Χριστοῦ λέγεται ὡς ὑπεκωμένον αὐτῷ κατὰ φύσιν τοῦτ' ἔστιν ὡς ὁμοούσιον,». Ἀπτ. σελ. 367. Migne S. Basil. op. t. III, col. 612.

³) Acta σελ. 367.

τῆ Α'. Οἰκουμενικῆ συνόδῳ τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμότιμον αὐτοῦ, καθορίζει σαφέστερον τὴν πρὸς ἑκάτερον τῶν ἄλλων προσώπων σχέσιν αὐτοῦ οὐδόλως ὑπονοοῦσα τὸ «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ»· διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει συντομώτερον καὶ ὀρθότερον καὶ λεκτικῶς θὰ ἐξέφερε τὸ ἄρθρον τοῦτο. Ὅτι δὲ ἡ γενομένη ἀνάπτυξις εἶνε τελεία ἀποδείκνυται ἕκ τε τῆς μὴ ἀπολείρας ὑπ' ἄλλης συνόδου πρὸς εὐρυτέραν ἀνάπτυξιν καὶ ἐκ τῆς ὑπὸ πασῶν τῶν μετέπειτα συνόδων παρακωλύσεως τοιαύτης ἀναπτύξεως (1). Τῆς αὐτῆς γνώμης ἔχεται ἐν τούτῳ τῷ κεφαλαίῳ καὶ ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος, ᾧ καὶ ἡ τοῦ συμβόλου συμπλήρωσις προσεπιγράφεται, οὗ καὶ παράγει ῥῆσιν ἐκ τοῦ εἰς τὸν κατάπλουν τὸν ἀπ' Αἰγύπτου λόγον (2). 6) Προϊὼν εἶτα εἰς τὴν Γ'. Οἰκουμενικὴν σύνοδον ἐξάγει πρῶτον μὲν ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς δογματικῆς ἐκθέσεως τοῦ Χαρισίου—ἐν ἣ περιείχεται ὅτι τὸ Πνεῦμα οὔτε ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἔστιν οὔτε δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχει—ὅτι ἡ σύνοδος τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίαν τοῦ Χαρισίου ἐθεώρησεν ὀρθόδοξον, διότι ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ ἀπεδοκίμασε μόνον τὰς παρατεθειμένας δογματικὰς περὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ λόγου κακοδοξίας τοῦ Νεστορίου (3), εἶτα δὲ ἐκ τῆς μεταξὺ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ Θεοδώρητου περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔριδος, ὅτι ὅτε Θεοδώρητος καὶ ὁ Κύριλλος ἀπέρριψαν τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ δι' Υἱοῦ ἔκφρασιν, ὁ μὲν Θεοδώρητος ὑποπτεύσας τὸν Κύριλλον ὡς δογματίζοντα τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον καὶ ἐπὶ τούτῳ κατηγορήσας αὐτοῦ ἐξ ὀνόματος τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀνατο-

1) Αὐτ. σελ. 368.369· προστίθησι δ' ἐνταῦθα ὁ Μάρκος διὰ αἱ σύνοδοι παρεκάλυσαν πᾶσαν τοιαύτην προσθήκην "ὥσπερ προφητικῶς προεινώσκουσαι τὸ παρ' ὑμῶν γενησόμενον,,.

2) "Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ καὶ τοῦ Υἱοῦ πλην τῆς αἰτίας,,. Migne t. XXXVI, col. 252. Πρὸβλ. ὁμοίως Harnack Konstantinopolitanisches Symbol, παρὰ Herzog Realenc. VIII, 217.

3) Τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου χρῆσιν ἐποίησαντο ἤδη πρότερον Ἰωσήφ ὁ Βρυέννιος κατὰ Νεῖλου τοῦ Θεσσαλονίκης ἐν λόγῳ Γ' περὶ Τριάδος, καὶ Δημήτριος Χρυσολωρᾶς κατὰ Δημ. Κυδώνη καὶ Μακάριος ὁ Ἀγκύρας (ἴδε Λέοντος Ἀλλατίου Vindiciae Synodi Ephesinae et S. Cyrilli de processione Spiritus Sancti ex Patre et Filio. Romae 1661 p. 13, 15, 16, 17).

λῆς ⁽¹⁾, τοῦ δὲ Κυρίλλου ὁμολογίσαντος καὶ διαμαρτυραμένου, ὅτι ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης παρεξηγήθη καὶ ἐσυκοφαντήθη, ἐφ' ᾧ καὶ διὰ τῆς δηλώσεως ταύτης ἐπῆλθεν ἡ εἰρήνη μεταξὺ τῶν διαμαχομένων, τοῦ Κυρίλλου ταῦτα ἐξηγησαμένου καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἰωάννην τὸν Ἀντιοχείας ἐπιστολῇν καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐρμηνείᾳ εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον ⁽²⁾. Ταῦτα διαπεράνας ὁ Μάρκος καταστρέφει οὕτως δι' ἐπιλόγου τὴν ὁμιλίαν αὐτοῦ. «Διὰ τούτων ἀπάντων ἑαυτοὺς ἐπιδείκνυμεν σύμφωνα ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς φρονούντας καὶ τοῖς θείοις ἡμῶν Πατράσι καὶ διδασκάλοις, καὶ μηδὲν τῶν θείων δογμάτων τῶν παραδεδομένων ἡμῖν ἄνωθεν ἐναλλάσσοντας ἢ κίβδηλεύοντας οὐδὲν προστιθέντας, οὐδὲν

²⁾ Acta σελ. 371. Ὁ ἱερός Θεοδώρητος ἐπιλαμβανόμενος τοῦ Κυρίλλου ἐξ ὀνόματος τῶν Ἀνατολικῶν ἐπισκόπων λέγει, ὅτι, ἂν μὲν ὁ Κύριλλος τὴν ἔκφρασιν «ἴδιον τοῦ Υἱοῦ» ἀποδίδῃ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τὸ ὁμοφυές ἐστὶ δὲ πιστεῦν ὅτι ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται «συνομολογήσομεν καὶ ὡς εὐσεβῆ δεξόμεθα τὴν φωνήν· εἰ δὲ ὡς ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον, ὡς βλάσφημον καὶ δυσσεβῆ ἀπορρίψομεν. Πιστεύομεν γὰρ τῷ Κυρίῳ λέγοντι τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ τῷ Ἀποστόλῳ: ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, Acta σελ. 371. Τὴν περὶ Πνεύματος σαφεστάτην θεολογίαν τοῦ ἱεροῦ Θεοδώρητου βλ. ἐν τοῖς δε τοῖς χωρίοις: Migne XLIII, col 453-5 1417 καὶ 1484 c. XLII, col. 132. 244 c. Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ τῶν χωρίων τούτων λέγει: «Τὸ Πνεῦμα τοίνυν τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἔχει τὴν ὑπαρξίν μεραυθήκαμεν... Τῷ δὲ εἰπεῖν «ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται», ἔδειξε πηγὴν ὄντα τοῦ Πνεύματος τὸν Πατέρα,», Αἰρ. κακομ. ἐλεγχ. βιβλ. ε' 8. Ἐν δὲ τῷ β' «βλάσφημῆ δὲ καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ λέγων ἐκπορεύεσθαι κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν ἀλλ' ἐξ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν. Καὶ οὗτος δὲ τῶν Ἀπολλιναρίου σπερμάτων ὁ καρπὸς γειννιάζει δὲ καὶ τῇ Μακεδονίῳ πονηρᾷ γεωργίᾳ,», Ἐν δὲ τῷ γ' «Τὰ δὲ νῦν ἐπεσταλμένα (ἐξ Αἰγύπτου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου) τῇ εὐαγγελικῇ εὐγενείᾳ καλλύνεται: Θεὸς γὰρ τέλειος καὶ ἄνθρωπος τέλειος ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀναδείκνυται ἐν αὐτοῖς...Καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ἴδιον δὲ Υἱοῦ ὡς ὁμοούσιον ὀνομαζόμενον,», Ἐπιστ. πρὸς Ἰωάν. Ἀντιοχ. μετὰ τὰς διαλλαγάς.

²⁾ Acta σελ. 372. 373 Migne LXXII col. 764. 6.

ἀφαιροῦντας, οὐδὲν ἄλλως καινοτομοῦντας· παρακαλοῦμεν δὲ πάλιν καὶ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην καὶ τιμιότητα συμφωνῆσαι καὶ ἡμῖν καὶ τοῖς θείοις Πατράσι καὶ μηδὲν τούτων ἐπέκεινα λέγειν ἐπ' ἐκκλησίας ἢ παραδέχεσθαι, ἀλλὰ τούτοις ἀρκεῖσθαι καὶ μόνοις· ἵνα τὰ αὐτὰ καὶ λέγοντες καὶ φρονοῦντες, ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ δοξάζωμεν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν» (1). Ταῦτα τοῦ Ἐφέσου εἰπόντος ἀναστάς ὁ Καισαρίνης (2) προκαλεῖται αὐτὸν νὰ ἀπαντήσῃ καὶ εἰς τὰ τελευταῖα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ῥηθέντα περὶ τοῦ χωρίου τοῦ Βασιλείου. Τοῦτο ἦν διὰ τὸν Ἐφέσου αὐτόχρομα ὕβρις, πρῶτον μὲν δεικνυμένου ὅτι οἱ Λατῖνοι ἢ δὲν ἐνόησαν ἢ δὲν ἠθέλον νὰ νοήσωσι τὸν σκοπὸν τῆς τελευταίας αὐτοῦ ἀγορεύσεως, εἶτα δὲ ὅτι ἐκ τούτου δὲν ἐλάμβανον ὑπ' ὄψει ὅσα ἐν τῇ ἀγορεύσει ταύτῃ εἶπε καὶ οἶονεὶ ἐθεώρουν αὐτὴν μὴ ρηθεῖσαν, ἢ διότι ἀναγνωρίζοντες τὴν σπουδαιότητα τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ τούτων ἐζήτησαν οὕτω νὰ διαφύγωσι τὸν σκόπελον τοῦτον ἐπαναφέροντες τὴν συζήτησιν ἐπὶ τοῦ ἀμφιβόλου χωρίου καὶ πάλιν. Ὁ Ἐφέσου κατανοῶν πάντα ταῦτα ἀξιοπρεπῶς μὲν ἀλλὰ μετὰ ὁμολογουμένης ἀγανακτήσεως ἀπαντᾷ «Ἡμεῖς διότι ἱκανῶς ἀπεδείξαμεν τὴν προσθήκην τῆς ἀμφιβολίας ἐκείνης γεγενημένην καὶ τοῦτο ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς τοὺς παρόντας ἅπαντας, ὡς ἱκανῶς ἀποδέδεικται, καὶ οὐδένα προστρίβεται μῶμον τῷ Βασιλείῳ ἢ προσθήκην τῆς ἀμφιβολίας ἐκείνης, καθὼς ἡμεῖς ἀπεδώκαμεν ἐξηγησάμενοι τὸ ῥητὸν κατ' ἀκρίβειαν, οὐδαμῶς δὲ προσέχομεν τοῖς παρὰ τῆς σῆς αἰδεσιμότητος εἰρημένοις λόγοις εἰς τὴν τοῦ ὑμετέρου βιβλίου σύστασιν, πολλοῖς τε οὔσι καὶ ἄλλως

1) Acta σελ. 374.

2) Ἰωσήφ ὁ Μεθώνης λέγει τὴν παρατήρησιν ταύτην γενομένην ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πάπᾶ· ἀμαθέστατα δὲ καὶ ἀλογώτατα προστίθησιν ὅτι «μὴ θέλοντος δέ σου ἀποκριθῆναι, ἀλλ' ὀλίγους εἰπόντος λόγους στρεβλοὺς καὶ διεφθαρμένους καὶ ἔξω τοῦ προκειμένου ἐλόθη ἢ συνέλευσις καὶ πλέον οὐκ ἠθέλησας συνελθεῖν,, (Migne CLIX, col 1061).

ἔξω καὶ τῶν προκειμένων εἰρῆσθαι δοκοῦσι· καὶ ὅτι τὸ ταῦτα ποιεῖν ὑμᾶς καὶ ἀπολογίαίς τὰς ἀπολογίας δέχεσθαι πρὸς τὸ ἄπειρον ἀεὶ προχωρήσει. Διὰ τοῦτο παραλιπόντες ἐκεῖνα καὶ μηδὲν πρὸς αὐτὰ σκεψάμενοι τοσοῦτον εἰπεῖν μόνον ἔχομεν, ὅτι τὴν ἡμετέραν βίβλον ἀληθῆ τε εἶναι καὶ ἀκριβῆ μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ πλήθους καὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν βιβλίων καὶ παρ' αὐτῆς τῆς ἀκολουθίας τῶν ἡμετέρων, ὡς παρ' ἡμῶν ἀποδέδεικται. Καὶ πλείονα τούτων εἰς τὸ ρητὸν λέγειν ἐκεῖνο οὔτε ἔχομεν οὔτε βουλόμεθα» (¹). Ὁ Ἰωάννης παρερμηνεύων ἐκουσίως τὰ ἐν τέλει ὑπὸ τοῦ Μάρκου ρηθέντα περὶ τῆς μακρολογίας τῶν Λατίνων καὶ περὶ τοῦ δυσκόλου διὰ τοῦτο τῆς εἰς πάντα τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ ἀπαντήσεως, λέγει ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ βοηθήσῃ τῇ μνήμῃ τοῦ Ἐφέσου ὁμολογήσαντος δήθεν ὅτι ἀδινατεῖ νὰ συγκρατήσῃ τοσοῦτο πλήθος καὶ δὴ ἐπανέρχεται εἰς τὸ ἀμφίβολον τοῦ Βασιλείου χωρίον, ὅπερ καὶ πάλιν κατὰ τὰ πρότερον κατασκευάζει καὶ διὰ σχολαστικῶν, ὄρων ὑποστηρίζει (²). Ἐπειδὴ δ' ἐν τῷ μεταξὺ παρερμηνεύων ἐν γνώσει τὸν Ἐφέσου εἶπεν ὅτι οὗτος μετέβη εἰς τὴν παράθεσιν, ἄλλων χωρίων διότι ὁμολόγησε δήθεν τὰ βιβλία τὰ ἔχοντα τὸ χωρίον τοῦ Βασιλείου διεφθαρμένα, ὁ Ἐφέσου διακόπτων αὐτὸν ἀποκρούει σφοδρῶς τοιαύτην τῶν ἰδίων λόγων παραποίησιν. Δὲν ὁμολόγησα, λέγει, ὅτι αἱ παρ' ἡμῶν προσαχθεῖσαι βίβλοι εἶνε διεφθαρμένα, διότι οὐδέποτε τοῦτο ἐδόξασα, «ἀλλὰ κατὰ συγχώρησιν τοῦτο δέδοται, διὰ τὸ βούλεσθαι μεταβῆναι ἡμᾶς ἐφ' ἕτερον καὶ μὴ ἀεὶ τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένειν». Τὰ ὑμέτερα βιβλία εἶνε διεφθαρμένα (³). Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ πρὸ μικροῦ γενομένῃ ἀνακεφαλαιώσει τοῦ χωρίου τοῦ Βασιλείου εἶπε πάλιν ὅτι ὁ Βασίλειος τὸ «τρίτον τῇ τάξει κ.τ.λ.» θεωρεῖ ὡς ὁμολογούμενον, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὡς ἀληθές, ὁ Ἐφέσου ἐνταῦθα οὐχὶ ἄνευ εὐχαριστήσεως φέρει παράδειγμα τοιοῦτο τοῦ ἐναντίου, ὥστε νὰ

¹) Acta σελ. 374-375.

²) αὐτ. σελ. 375—378.

³) τοσαύτην δὲ πεποίθησιν εἶχεν ὁ Μάρκος ἐν τούτῳ ὥστε προκαλεῖται τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ νὰ συμκωνήσῃ αὐτῷ ἂν ἐν Κ)λει εὐρεθῶσιν ὑπὲρ τὰ χίλια ἀντίγραφα ἔχοντα τὸ ρητὸν ὡς αὐτὸς, ὁ Ἐφέσου, λέγει αὐτόθι.

πλήξη ἅμα καὶ σωφρονίση. Καὶ ἡμεῖς, λέγει, «τὰ καθ' ὑπόθεσιν ἅπαξ διδόμενα ὡς ὁμολογούμενα δεικνύομεν. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ προεξητασμένου ζητήματος ἐποιήσαμεν ἐν τῇ πόλει τῆς Φερράρας, ὅτε καθ' ὑπόθεσιν δόντες ἀληθῆ τὴν ὑμετέραν εἶναι δόξαν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπὶ τούτῳ τῷ θεμελίῳ τοὺς λόγους ἐποιούμεθα πάντας, ὅτι εἰ καὶ ἀληθῆ καὶ ὁμολογουμένην οὖσαν οὐκ ἐχρῆν ταύτην προστεθῆναι ἐν τῷ συμβόλῳ ⁽⁸⁾. Τοῦτο καὶ ὁ Μ. Βασίλειος ἐν τῷ δεδομένῳ χωρίῳ πράττει ⁽¹⁾. Μετὰ βραχεῖαν δὲ ἀπόπειραν τοῦ Λατίνου θεολόγου νὰ ἐλκύσῃ καὶ πάλιν τὸν Μάρκον εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Βασιλείου συζήτησιν, τοῦ Μάρκου παντὸς μᾶλλον εἰς τοῦτο ἀντιτιθεμένου καὶ ἀποφαινομένου ὅτι ἱκανὰ καὶ ἄριστα εἶνε τὰ ὑπὸ τῶν Ἀνατολικῶν ἐπὶ τούτου ρηθέντα, ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ, ἀποτείνας ὄμως εἰς τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ καὶ τοὺς Ἀνατολικοὺς βραχὺν ἐπίλογον, ὃς εἶνε ἀκριβῆς ἔκθεσις τῆς τεταραγμένης ψυχικῆς διαθέσεως τοῦ Λατίνου ρήτορος, καὶ ἔχων προσέτι ἐκεῖνο δι' ἡμᾶς τὸ ἐνδιαφέρον ὅτι ὅλη ἡ ὑπουλος ἀλλὰ μὴ κρυπτομένη ἐπιτυχῶς πονηρία αὐτοῦ ἀποβλέπει εἰς τὸν ἡμέτερον Μάρκον. «Ἐπεὶ ἤρξω θεολογίας μακρᾶς διδάσκων, ὡς εἰκοικε, τοὺς ἀκροατάς, εἰ καὶ μὴ ὡς ἐννοῶν τὴν δόξαν, ἣν ἔχομεν ἡμεῖς ἐν τῇ ὁμοουσίᾳ Τριάδι, ἐγὼ διδάξω καὶ καθαρὰν σοι ποιήσω τὴν ἀπόκρισιν. Ἡμεῖς οἱ τῆς ἀποστολικῆς καθέδρας ὀπαδοὶ μίαν ἔχομεν τὸν Πατέρα ἀρχὴν Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος. Ἐξ ἀρχῆς γὰρ τοῦ κηρύγματος τῶν Ἀποστόλων ἡ πίστις ἡμῶν λάμπει ὑπὲρ τὸν ἥλιον· ὁ λόγος γὰρ ὁ ρηθεὶς παρὰ τοῦ Κυρίου τῷ κορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ τό: πύλαι Ἰερουσαλῆμ οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς, οὐ παρῆλθεν οὐδὲ παρελεύσεται· μόνην γὰρ κρηπίδα καὶ θεμέλιον ἔχουσι ταύτην τὴν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν πασαι αἱ τῶν Χριστιανῶν Ἐκκλησίαι, ὡς ἔχουσιν τὴν ὄντως εὐ-

1) Acta σελ. 379.

2) Σημειωτέον ὅτι ἐνταῦθα ὁ Μάρκος χαρακτηρίζων διὰ τεχνικοῦ ὄρου τὸ πρόκειμενον σχῆμα λέγει «τοῦτο δὲ τὸ σχῆμα τοῦ λόγου παρὰ τοῖς ρήτορσιν ἀναπαράστασις λέγεται», σελ. 379.

σέβειαν, αποκλείουσαν δὲ καὶ ἐμφράττουσαν πᾶν αἰρετικὸν στόμα λαλοῦν ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος, διὸ καὶ οὐδὲ δοξάζω δύο ἀρχὰς οὐδὲ δύο αἰτίας, ἀλλὰ μίαν ἀρχὴν καὶ μίαν αἰτίαν· τοὺς δὲ λέγοντας δύο ἀρχὰς καὶ δύο αἰτίας ἀναθεματίζομεν» (1). Οὕτως ἔληξε καὶ ἡ συνεδρία αὕτη ἡ ὑστάτη καθ' ἣν ὁ Μάρκος ἡμῶν μετέσχε τῶν συζητήσεων.

Ἡ συνεδρία αὕτη εἶνε σπουδαιότατη ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις διὰ τὸν ἡμέτερον Μάρκον. Εἰς ταύτην παρέστη μετὰ προδιαγεγραμμένου σχεδίου, μετὰ τοῦ σκοποῦ νὰ εἴπῃ ἅπαξ διὰ παντὸς τοῖς Λατίνοις ὅτι ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ὤφειλεν ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Ἀνατολικῶν ἐν τῇ συνόδῳ καὶ εἶτα διακόψῃ τὰς πρὸς αὐτοὺς διαλέξεις. Πεπεισμένος ἤδη κατὰ βάθος περὶ τοῦ ἀκάρπου τῶν γενομένων συνεδριῶν καὶ διαλέξεων, χάρις εἰς τὴν πείσμονα διαγωγὴν καὶ εἰς τὴν ἐξ ὀπισθοβουλίας μέθοδον τοῦ διαλέγεσθαι αὐτῶν, κατενόησεν ὅτι ὤφειλεν ὅσον ἐξ αὐτοῦ ἐξηρητάτο νὰ συντέμῃ τὸ ἀκαρπὸν τοῦτο ἔργον, ἐξ οὗ οὐδὲν προσεδόκατο γενναῖον πολὺ δ' ἦττον ἢ διασάφησις τῆς ἀληθείας. Ἐχων εἰς τοῦτο καὶ τὴν συναίνεσιν τοῦ βασιλέως, εἰς ὃν ἀνεκοίνωσε τὸ περιεχόμενον τοῦ τελευταίου αὐτοῦ λόγου (2) ἄνευ ὑποστολῆς τινος καὶ μετὰ θάρρους ἐπετέθη κατὰ τῶν Λατίνων, οὓς ἤλεγξε εἴτε πλαγίως καὶ ἐμμέσως εἴτε καὶ ἀμέσως. Ἀναφερόμενος εἰς πᾶσας τὰς μέχρι τοῦδε ἐργασίας τῆς συνόδου ἀπηρίθμησε πάντα τὰ μέσα, ὧν χρῆσιν οἱ Λατίνοι ποιοῦνται ἐν ταῖς διαλέξεσι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ δόγματος αὐτῶν. Νενοθευμένα καὶ ἀμφίβολα κείμενα κεῖνται ὡς βάσις τῶν διαλέξεων καὶ ἐπιχειρημάτων αὐτῶν, ἀντὶ τῆς σαφοῦς καὶ ἀναμφιλόγου διδασκαλίας τῆς Γραφῆς καὶ τῆς συνεχοῦς παραδόσεως τῆς ἐκκλησίας. Μακρὰ καὶ ἀκαρπὸς κενολογία ἀξιοῦσα νὰ εὕρισκῃ πάντοτε ἀπαντήσεις καὶ ἀντιλογίας εἰς τὰ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων λεγόμενα, ἐξ οὗ τοσοῦτος χρόνος καὶ τοσαῦται ἐδαπανήθησαν συνεδρίαὶ περὶ τὴν ἐξο-

1) Acta σελ. 381-382.

2) Acta σελ. 365.

νύχισιν δύο ἢ τριῶν ἀμφιβόλων ρητῶν, περὶ ἃ κατετρίβησαν το-
 σοῦτοι παρὰ τῶν Λατίνων λόγοι, ὧν οἱ πλείους ἀκαίρως καὶ ἄ-
 νευ οὐδεμίας πρὸς τὸ συζητούμενον σχέσεως. Ἀπέναντι τούτου
 ἡ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία, λέγει ὁ Μάρκος, παρουσιάζει ὑπὲρ ἑαυ-
 τῆς οὐχί τι νόθον ἢ ἀμφιβόλον, ἀλλ' αὐτὴν τὴν Γραφὴν καὶ τὴν
 διηνεκὴ παράδοσιν τῆς οἰκουμενικῆς ἐκκλησίας· τοῦτο καὶ ποιεῖ
 ὁ Ἐφέσου κατὰ τὴν συνεδρίαν ταύτην. Ἐν τῇ προσαγωγῇ τῶν
 μαρτυριῶν ὁ Ἐφέσου εἶνε προσεκτικὸς καὶ ἅμα ἐπιτυχῆς· ταύ-
 τας παράγει οὐχὶ ἀπολύτως καὶ καθ' αὐτάς, ἀλλ' ὑποστηρίζει δι'
 ἄλλων, τὰς μὲν τῆς Γραφῆς διὰ τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν ὑπὸ τῶν
 πατέρων τῆς ἐκκλησίας, τὰς δὲ τῶν τελευταίων τούτων διὰ πα-
 ραλληλισμοῦ πρὸς ἄλλας αὐτῶν καὶ ἄλλων πατέρων μαρτυρίας
 καὶ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν αἰτίων αὐτῶν.
 Ἰδίᾳ προσοχῆς ἀξία εἶναι ἡ ἀπὸ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας
 παραγομένη μαρτυρία· διότι ἐπὶ τοῦ πατρὸς τούτου μᾶλλον παν-
 τὸς ἄλλου ἐστηρίζοντο οἱ Λατίνοι ἐν τῇ ὑποστηρίξει τοῦ οἰκειοῦ
 δόγματος· ὁπόσῃν δὲ σημασίαν καὶ ἰσχὺν τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο
 εἶχε δείκνυται ἐκ τῆς ἀνασκευῆς, ἣν ποιεῖται αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης
 ἐν τῇ ἐξῆς συνεδρίᾳ παρακάμψας αὐτὸ διὰ ἀνισχυροτάτου καὶ
 τεχνητὴν ἀφέλειαν δεικνύοντος ἐπιχειρήματος. Τίνα ἐντύπωσιν
 ἐποίησεν ὁ λόγος οὗτος τοῦ Μάρκου εἰς τὴν σύνοδον ἐξ ἀμέ-
 σου μαρτυρίας δὲν γινώσκομεν· ἐκ τῆς ἀμέσως ὄμως μετὰ τὸν
 λόγον τοῦ Μάρκου διαγωγῆς τῶν Λατίνων δείκνυται ὅτι ἡ ἐν-
 τύπωσις ἦν ἱκανῶς σοβαρά, διὸ καὶ ἔσπευσαν οἱ Λατίνοι νὰ ἐ-
 ζουδετερώσωσιν αὐτὴν παρασύροντες τὸν Ἐφέσου εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ
 χωρίου πάλιν τοῦ Βασιλείου συζήτησιν. Τοῦτο ἤρκεσε νὰ ἐρεθίσῃ
 τὸν Μάρκον, ὅστις καὶ εἶπεν αὐτοῖς ἀναφανδόν, ὅτι τὰ ρηθέντα
 παρ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ χωρίου ἐκείνου νομίζει ἱκανὰ καὶ ἀκριβῆ, οὐ-
 δεμίαν δὲ σημασίαν παρέχει εἰς τὰ παρὰ τῶν Λατίνων κατ' αὐ-
 τοῦ ρηθέντα. Αὐτὸ δὲ τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ τὸ τέχνασμα τοῦ Ἰω-
 ἀννου περὶ τὸ τέλος τῆς συνεδρίας κηρύξαντος διὰ γενικῶν ἐκ-
 φράσεων, ὅτι ἡ Δυτικὴ ἐκκλησία ἔχεται μίας ἐν τῇ Θεότητι ἀρ-
 χῆς καὶ οὐχὶ δύο· τοῦτο δὲ ἀκριβῶς καὶ ἐπέτυχε πρὸς στιγμὴν
 τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, διεγείραν παρὰ τοῖς πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων

τὴν ἐλπίδα ἐνώσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γενικῆς πίστεως εἰς μίαν ἀρχὴν ἐν τῇ θεότητι⁽¹⁾. Μετὰ τὴν συνεδρίαν ταύτην οἱ περὶ τὸν βασιλέα ἔδειξαν ἐπιθυμίαν πρὸς κατάπαυσιν τῶν ἐπισήμων διαλέξεων, ἐξ ὧν οὐδὲν προσεδοκάτω ἀποτέλεσμα⁽²⁾, ἀρξάμενοι νὰ διανοῶνται μᾶλλον περὶ ἐξευρέσεως οἰουδήποτε μέσου τρόπου ἐνώσεως. Τοῦτο ὅμως δὲν ἤρρεσεν ὄλως τοῖς Λατίνοις, οἵτινες καὶ ἀπήτησαν τὴν ἐπανάληψιν τῶν συνδιαλέξεων⁽³⁾. Οὕτως ἐπηκολούθησαν δύο αἱ ὕσταται συνεδρίαὶ μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἃς καὶ ἐδαπάνησαν οἱ Λατῖνοι εἰς ἀπολογία καὶ ἀναίρεσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἐρέσου ἐν τῇ τελευταίᾳ ὁμιλίᾳ αὐτοῦ ρηθέντων.

Κατὰ τὰς δύο ταύτας συνεδρίας ὁ Μάρκος ἀπῆν τῶν διαλέξεων σὺν αὐτῷ δὲ καὶ ὁ Ἡρακλείας⁽⁴⁾. Ἡ ἀπουσία αὕτη, ὡς εἰκός, πολὺ τὸ θάρρος καὶ τὴν τόλμην ἐνέβαλε τοῖς Λατίνοις, οἵτινες γινώσκοντες ἄριστα ὅτι διὰ τὴν ἀσθενεῖαν ἀδύνατος ἦν ἡ παρουσία τοῦ Μάρκου, μετὰ καυχήσεως καὶ οἰονεὶ ἐπιμένοντες ἀπήτουν τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ, ἵνα ἀκούσῃ τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἰδίων ἐπιχειρημάτων⁽⁵⁾. Ὁ βασιλεὺς ἀποκρινόμενος εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην εἶπεν ὅτι σκοπὸς τῆς συνεδρίας ταύτης εἶνε ἡ ἀπολογία τῶν Λατίνων καὶ οὐχὶ συνδιάλεξις καὶ συζήτησις· διὰ

1) Acta σελ. 382-383.

2) Αὐτόθι πρὸς, καὶ Συρόπουλ. VIII 4, 220-221.

3) Acta σελ. 385.

4) Ἡ ἀπουσία τοῦ Μάρκου κατὰ μὲν τὰ πρακτικὰ προήλθεν ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως Acta σελ. 185 κατὰ δὲ τὴν ἔκθεσιν αὐτοῦ τοῦ Μάρκου ἐξ ἀσθενείας (Μάρκου Ἐρέσου ἐπιστολὴ ἐγκύκλιος. Migne CLIX, col. 1062).

5) Acta σελ. 385. Ἰωάννης ὁ Turrecremata ἀρχόμενος τοῦ λόγου εἶπεν ἔβουλόμην εἶναι ὡς τὸν Ἐρέσου καὶ συμπάρεναί ἡμῖν ἐν ταύτῃ τῇ συνέλευσει ὅπως ἀκούσῃ τὰς ῥήσεις τῶν προσενεχθέντων αὐτοῦ ρημάτων, ἀλλ' ὡς ἔοικεν, ἠττηθεὶς ἀπέγνω, διὰ τοῦτο οὐκ ἐπαρρησίασε τῇ συνόδῳ, Ὁ δραπετίδης Ἰωσήφ ὁ Μεθώνης ἀκρίτως ὄλως καὶ ἐνταῦθα σημειοῖ ὅτι ἡ σύνοδος ἀπέστειλεν ἵνα προσκαλέσῃ τὸν Μάρκον, ἀλλ' ἀπεδείχθη ἀδύνατος ἡ προσαγωγὴ αὐτοῦ διὰ τὴν ἀσθενεῖαν, οἷαν αὐτῷ μυθοπλαστῶν ἐπιγράφει ὁ Μεθώνης (Migne CLIX, col. 1062-1064).

τοῦτο ἢ ἀπουσία τοῦ Ἐφέσου οὐδὲν πρὸς τοῦτο παρέχει πρόσκομμα. Οὕτως ὁ Ἰωάννης κατὰ τὰς δύο τελευταίας συνεδρίας ὑπερήσπισε τὸ ἴδιον δόγμα κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ἐφέσου οὐχὶ ὅμως καὶ κατὰ τὴν μέθοδον αὐτοῦ. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ προσήγαγεν ἀπὸ παρεσκευασμένου ἐπὶ τούτῳ σχεδαρίου χωρία ἐκ τῶν Δυτικῶν πατέρων (Λέοντος, Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, Ἀμβροσίου, Ἰερωνύμου καὶ Αὐγουστίνου), ὧν προέταξεν ἐρμηνείαν τοῦ Εὐαγγελικοῦ χωρίου Ἰωάν. 15, 26. Ἐν δὲ τῇ ἐπομένῃ συνεδρίᾳ ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν πατέρων προσαγαγὼν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σχεδαρίου ῥητὰ «διέστρεψε μᾶλλον ἢ ἀνέτρεψε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου εἰρημένα», ὡς ἀποφαίνεται αὐτὸς ὁ Μάρκος ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐγκυκλίῳ⁽¹⁾. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς συνεδρίαις οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων εἶπέ τι ἢ ἀνήρρεσε τοῦ Λατίνου θεολόγου⁽²⁾, τὸ μὲν ὑπεῖκοντες εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ βασιλέως, τὸ δὲ καὶ φοβούμενοι νὰ ὑποδυθῶσι τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ ὑποστῶσι τὰς ἐντεῦθεν ἀναμενομένας ἐριδας καὶ ταραχάς. Οὐδὲν δὲ ἐνταῦθα λέγομεν καὶ περὶ τῶν φανερῶν ἤδη καὶ ὀριστικῶν διαθέσεών τινων ἐκ τῶν μελῶν τῆς συνόδου τῶν Ἀνατολικῶν. Τοῦτο δὲ βλέποντες οἱ Λατῖνοι καὶ γινώσκοντες τὸ ἀμετάκλητον τῆς τοῦ Μάρκου ὀποχῆς ἀπὸ τῶν διαλέξεων ἐπιδεικτικῶς προκαλοῦντο τοὺς Ἑλληνας εἰς ἀπολογία καὶ ἀναίρεσιν τῶν ῥηθέντων ἤδη ὑπ' αὐτῶν. Τούτων δὲ οὐδενὸς τολμώντος νὰ χωρήσῃ εἰς τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνοι ἐπεκρότουσαν ὡς νικῶντες.

Οὕτως ἔληξε τὸ ἐπίσημον μέρος τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ μετὰ τῶν Ἑλλήνων συνόδου, καθ' ὃ ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου, ὡς ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ὑπερήσπισε τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας περὶ τῆς προόδου τοῦ Ἁγίου

1) Μάρκου Ἐφέσου ἐπιστ. ἐγκύκλιος. Migne CLIX, col 1064-1068.

2) Acta σελ. 390. Μόνος ὁ Ἰσιδώρος περὶ τὸ τέλος ὑπέλαβεν ὅτι μάτην νομίζουσιν οἱ Λατῖνοι ἑαυτοὺς νικῶντας μηδενὸς ἀντεπεξερχομένου, ὅτι δὲ ἔχουσι καὶ οἱ Ἀνατολικοὶ λαμπροὺς ὑπὲρ ἑαυτῶν λόγους, οὓς ἐν ἄλλῃ συνεδρίᾳ θὰ εἰπωσι. Πρβλ. καὶ τὴν ἐκθεσιν τῶν δύο τούτων συνεδριῶν παρὰ Μάρκῳ (Migne CLIX, col. 1062, 1064, 1068, 1069).

Πνεύματος. Πρὶν ἢ μεταβῶμεν εἰς τὸ μερικὸν συμπληρωματικὸν μέρος τῆς συνόδου, ἐν ᾧ δι' ἀνεπισήμων καὶ ὅλως ἀτομικῶν μέσων ἐπετεύχθη ἀποτελεσματικὸν οἷον δήποτε, ρίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἐπισήμων ἐργασιῶν ἐν Φλωρεντία καὶ ἐπὶ τῆς κατ' αὐτάς πολιτείας τοῦ ἡμετέρου Μάρκου. Μόνος καὶ ἐνταῦθα ὡς καὶ ἐν Φερράρα ὑποδύς τὸν ἀγῶνα, κατέβαλε πάσας τὰς δυνατὰς προσπάθειάς ἵνα μὴ διαψεύσῃ τὰς προσδοκίας, ἅς εἶχον παρ' αὐτοῦ οἱ πλείους τῶν Ἀνατολικῶν τῆς συνόδου. Διὰ διηνεκοῦς ἐργασίας καὶ μελέτης τοῦ συζητουμένου θέματος παρήχθετο ἐν τῇ συνδιαλέξει ἀείποτε ἄριστα παρεσκευασμένος. ἐν ταῖς συζητήσεσιν ἀνέπτυξε τοσαύτην γνῶσιν τοῦ ζητήματος ὑπὸ πάσας αὐτοῦ τὰς ἐπιψεύσεις καὶ τοσαύτην δεξιότητα ἐν τῇ χειρίσει τῆς ἱστορίας, ὥστε οὐδαμοῦ ὑστέρησεν ἀπαντήσεως καὶ ἀπολογίας. Ἐχόμενος τῆς συστηματικῆς ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος ἀσπληρῶς παρηκολούθει τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ καὶ πλέον ἢ ἅπαξ παρατραπέντα εἰς ζητήματα ἄσχετα ἐπανέφερεν εἰς τὸ προκείμενον, ἀναγκασθεὶς οὕτω καὶ ἀκουσίως νὰ μεταβληθῇ ἀπὸ ἀπολογουμένου καὶ δευτερολογουμένου (διότι τὸ δικαίωμα τοῦ ἐρωτᾶν, ὡς εἶδομεν, ἐν Φλωρεντία εἶχον οἱ Λατῖνοι) εἰς ἐρωτῶντα καὶ διευθύνοντα τὴν συζήτησιν. Ἐν τῇ δογματικῇ συζητήσει εἶχετο ἐν ἀρχῇ καὶ αὐτὸς κατ' ἀνάγκην τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἐξετάσεως, διότι οὕτως ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐτέθη τὸ ζήτημα. Ἐβῆθ' ὅμως ὡς ἐδόθη πρὸς τοῦτο ἀφορμὴ ἐπελάβετο τῆς καθαρᾶς θεολογικῆς αὐτοῦ μελέτης, διότι τὸν ἀπολύτως καθαρὸν τοῦ δόγματος καθορισμὸν ἐθεώρει ὡς τὴν μόνην βᾶσιν καὶ τὸν προσφεέστατον γνῶμονα πρὸς ἐρμηνείαν τῶν χωρίων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ ἰδίᾳ τῶν ἀμφιβόλως ἢ διρορουμένων νοουμένων. Τῶν Λατίνων ὅμως μετὰ τινὰς ἐπὶ τούτου συζητήσεις κατανοησάντων τὸ ἐξ αὐτοῦ ἄκαρπον δι' ἑαυτοῦ καὶ διὰ τοῦτο παντὶ που τρόπῳ δοκιμασάντων νὰ ὑπεκφύγῳσιν αὐτὸ ὑπεχώρησε καὶ ὁ Μάρκος εἰς τὴν καὶ πάλιν ἱστορικὴν τοῦ δόγματος ἐξέτασιν. Ἐνταῦθα πάλιν τῶν Λατίνων περὶ τὰ μὴ προσήκοντα ματαιῶς δαπανῶντων τὸν χρόνον καὶ μετὰ στρεψοδικίας καὶ προ-

καταλήψεως φερομένων κατὰ τὰς συζητήσεις, ὁ Ἐφέσου ἐποιήσατο χρῆσιν πάντων τῶν δυνατῶν μέσων πρὸς ἐπιτυχίαν νομοταγεστέρας ἐν ταῖς συζητήσεσι μεθόδου· τούτου δ' ἀποτυχῶν ἀπεσύρθη ὅλως τῶν συζητήσεων, ἀφ' οὗ πρότερον συνεπλήρωσε τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ δόγματος τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἀναμφιβόλως ὁ παρεμπесὼν οὗτος χρόνος καὶ ἡ πολιτεία αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ ἱκανῶς μετέβαλον τὰ πράγματα, τ.ἔ.τὰς πρὸς αὐτὸν διαθέσεις τῶν συναδέλφων αὐτοῦ. Περιττὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι διὰ τοὺς Λατίνους ἤδη ὁ Μάρκος ἦν ὁ μόνος καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς ἐκ τῶν ἐν τῇ συνόδῳ Ἑλλήνων, ὃν ἐφοβοῦντο καὶ ἐμίσουν οὐ μόνον διὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ τὴν κατὰ τὰς συνδιαλέξεις δεινότητα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ μεταξὺ τῶν Ἀνατολικῶν ἀξίωμα καὶ κῦρος αὐτοῦ, οὗ ἔνεκα οἱ πλεῖστοι ἠκολούθουν αὐτῷ· ἐφ' ᾧ καὶ πολλὰ κατ' αὐτοῦ ἐπενόησαν διαδώσαντες, καὶ δὴ καὶ ὅτι ἐμάνη καὶ μύθους ἐπὶ τούτου ἔπλασαν, οὗς μετ' ἀφελείας ἐπαναλαμβάνουσι δανειζόμενοι οἱ νεώτεροι δυτικοὶ ἱστορικοὶ (1). Πλὴν τῶν Λατίνων ὁ κατὰ τοῦ Μάρκου πόλεμος ἐγένετο δεινότερος ἤδη παρ' αὐτοῖς τούτοις τοῖς ἀνατολικοῖς, ἰδίᾳ παρὰ τῷ Βησσαυρίωνι, τῷ Μυτιλήνης, τῷ Πρωτοσυγκέλλῳ, τῷ Γεωργίῳ Σχολαρίῳ καὶ τῷ Ἀμυρούτζη. Παρὰ τούτοις ἡ προτέρα πολεμία τῷ Μάρκῳ ἐκ φθόνου διάθεσις κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο συνεπληρώθη τελείως καίπερ μὴ ἐκδηλωθεῖσα κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἐπισήμων μέχρι τοῦδε διαλέξεων· περὶ τοιούτου τινὸς γεγονότος οὐδένα τοῦλάχιστον ἔχομεν μάρτυρα· ὡς ὅμως ἀμέσως μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν ἐπισήμων συνεδριῶν εὐρίσκομεν τὰ πρόσωπα πρὸς ἀλληλα διακείμενα πειθόμεθα ὅτι ἡ τοιαύτη τῶν διαθέσεων ἔντασις συνετελέσθη ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον καὶ δὴ ὑπὸ τὰς ἐντυπώσεις τῆς κατ' αὐτὰ τὰ πράγματα πολιτείας τοῦ Μάρκου. Ἐν τούτοις ἡ συμπάθεια καὶ ὁμοφροσύνη τῆς πλειονοψηφίας τῶν Ἑλλήνων

1) Τὸν μῦθον τοῦτον πλασθέντα ἤδη ἴσως παρ' αὐτὰ τὰ γεγονότα λεπτομερῶς ἐκτίθησιν ὁ ἀκριτολόγος Ἰωσήφ ὁ Μεθώνης (Migne CLIX, col. 1068) παρ' αὐτοῦ δὲ δανειζόμενος πλατύτερον παράγει αὐτὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ὁ οὐδὲν ἤττον ἀκριτος Le Beau. Τομ. XXI, σελ. 161-162· πρβλ. Συρόπουλ. IX, 6, 257.

ἀντιπροσώπων καὶ νῦν ἔτι διετηρήθη ὑπὲρ τοῦ Μάρκου, ἡ δὲ τοῦ βασιλέως εὐνοια οὐχὶ ἄπαξ διετρανώθη κατὰ τὰς διαλέξεις ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς εἶδομεν. Μετὰ τὴν τελευταίαν ἐπίσημον συνεδρίαν οἱ Λατῖνοι γινώσκοντες τὸ ἐπικρατοῦν παρὰ τοῖς πρωτεύουσι τῶν Ἑλλήνων πνεῦμα, καὶ μάλιστα πάντων τὴν ἀπόφασιν τοῦ Μάρκου νὰ μὴ κατέλθῃ πλέον εἰς ἄλλας πρὸς αὐτοὺς διαλέξεις καὶ τὴν ἀπογοήτευσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἐκ τοῦ ἀκάρπου τῶν συνεδριῶν, ἐπιζητοῦντος ταχυτέραν τοῦ προκειμένου ἔργου λύσιν, ἀπήτουν τοὺς Ἀνατολικοὺς ἐπανειλημμένως ἀπάντησιν εἰς τὴν τελευταίαν τοῦ θεολόγου αὐτῶν ἀπολογία. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ μεθ' ὅλην τὴν δήλωσιν τοῦ Ἰσιδώρου ὅτι ἔχουσι γενναίας νὰ εἴπωσιν ἀπολογίας οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ ὑποδυθῇ τὸν ἀγῶνα, οἱ μὲν διότι ἐγίνωσκον τὰς διαθέσεις τοῦ βασιλέως, οἱ δὲ καὶ ἐκ φόβου μὴ εἰς ἀδιεξόδους ἀτελευτήτων ἐμπέσωσι συζητήσεων ⁽¹⁾, ἕτεροι δὲ καὶ ἐξ οἰκείων ἐπὶ τοῦ δόγματος ἀμφιβολιῶν ⁽²⁾. Ἐν τούτοις ὁ βασιλεὺς πιεζόμενος ἐπανειλημμένως, προὔτεινε καὶ πάλιν τῷ Μάρκῳ ν' ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀπολογίας. Ὁ Ἐφέσου ἐπαναλαβὼν καὶ πάλιν τὴν ἰδίαν πεποιθήσιν περὶ τοῦ ὅλως ἀκάρπου τῶν διαλέξεων τούτων ὀριστικῶς ἠρνήθη νὰ κατέλθῃ εἰς τοιοῦτον μάταιον ἀγῶνα, ὑπέδειξε δὲ εἰς τὸν βασιλέα ὅτι δύναται ν' ἀναλάβῃ καὶ ἕτερος τὸν ἀγῶνα τοῦτον ⁽³⁾. Τοῦ βασιλέως ὅμως ἐμμένοντος εἰς τὴν ἀπαίτησιν ὁ Μάρκος ἀπεφήνατο ὅτι ἐν περιπτώσει συζητήσεως ἐπὶ τῶν ῥητῶν τῶν Δυτικῶν πατέρων θ' ἀπορρίψῃ αὐτὰ ὡς νόθα ἢ ἀμφίβολα, ὅπερ οὐδεμίαν προσβολὴν δύναται νὰ προξενήσῃ τοῖς Δυτικοῖς ἀγίοις, ὡς τοῦτο παρετήρησάν τινες αὐτῷ μετ' ἐκπλήξεως ⁽⁴⁾, διότι τὰ ῥητὰ ταῦτα ἄγνωστα τοῖς Ἑλλησι

¹⁾ Μ. Ἐφεσου ἐγκύκλιος Α. Migne CLIX, col. 1069.

²⁾ Acta σελ. 391.

³⁾ Συρόπουλ. VIII, 2, 218.

⁴⁾ Αὐτόθι. σελ. 218.

τυγχάνουσι⁽¹⁾. Τὸ τοιοῦτο ὅμως δὲν ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν βασιλέα. Ἐν τούτοις ὅμως καὶ πάλιν μετὰ δύο ἡμέρας ἀπήτησε τὸν Ἐφέσου ἀπολογία. Ὁ Μάρκος ἐποίησε τὸ μὲν πρῶτον βῆμα ἐν συνδιαλλακτικώτερον, προτείνας ὡς κανόνα καὶ στάθμην τῆς ἀξιοπιστίας τῶν ῥητῶν τούτων τὸν Μάξιμον ἐν τῇ πρὸς Μαρίνον ἐπιστολῇ⁽²⁾, εἶτα δὲ ἔτι μᾶλλον ὠρισμένως ἀνεδέχετο νὰ ἀπολογηθῇ ἀνασκευάζων τὰ προσκομιζόμενα ῥητὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κοινῆς διδασκαλίας τῆς ὅλης ἐκκλησίας πρὸ τοῦ σχίσματος ἔτι⁽³⁾. Ἀναμφιβόλως ὁ τοιοῦτος βαθμιαῖος καθορισμὸς τοῦ ἀπολογητικοῦ σχεδίου τοῦ Μάρκου ὀφείλεται εἰς τὴν κατ' ἰδίαν ἐπὶ τοῦ προταθέντος θέματος μελέτην αὐτοῦ, καρπὸς τῆς ὁποίας ἀκριβῶς κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον εἶνε τὰ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος *συλλογιστικὰ κεφάλαια*. Διὰ τῆς κατ' ἰδίαν ταύτης ἐργασίας συναγαγὼν πᾶν ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠδύνατο ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας πρὸ τοῦ σχίσματος, ἦν ἤδη παρεσκευασμένος καὶ ἠδύνατο μετὰ τοιοῦτου θάρρους ν' ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα, ὡς τοῦτο ἐδήλωσε διὰ τῆς τελευταίας αὐτοῦ συγκαταθέσεως⁽⁴⁾. Ἡ τελευταία αὕτη πρότασις τοῦ Ἐφέσου ἤρесе τῷ βασιλεῖ καὶ τισὶν ἄλλοις⁽⁵⁾, δὲν ἐγένετο ὅμως ἀποδεκτὴ, ἄλλων σκέψεων κρατησασῶν⁽⁶⁾. Ὅποιοι ἦσαν οἱ ἄμεσοι λόγοι πρὸς ἀπόρριψιν τῆς τοιαύτης προτάσεως ἀμέσως ἀγνοοῦμεν. Ἀναμφιβόλως ὅμως εἰς τοῦτο ἠνάγκασεν αὐτὴ ἡ πεποίθησις τοῦ ἀκάρπου τῶν νέων διαλέξεων καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ βασιλέως ἵνα ταχύτερον συντελεσθῇ τὸ ἔρ-

1) Αὐτόθι "Τὰ μὲν ῥητὰ παραγράφονται ἐπεὶ οὐκ ἤδειν αὐτὰ, τοῖς δὲ ἀγίοις τὸ ὀφειλόμενον ἀποδώσω σέβας,,"

2) Συρόπουλ. VIII, 2, 219, Migne XCI, col. 136 a.

3) Συρόπουλ. VIII, 2, 218. 219.

4) Αὐτόθι 219 "δύναμαι ἀποδοῦναι λόγους, δι' ὧν κατασκευάσω καὶ ἀποδείξω ὡς οὐ συνάδουσι ταῦτα τὰ ῥητὰ τῇ δόξῃ, ἣν εἶχε πᾶσα ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἠνωμένη τότε τυγχάνουσα,,"

5) Αὐτόθι. τούτων τὰ ὀνόματα δὲν λέγει ὁ Συρόπουλος.

6) Συρόπουλ. VIII, 2, 219.

γον τῆς ἐνώσεως, ἐπιθυμία μεταβληθεῖσα εἰς ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἀκριβῶς κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας διὰ τῆς ἀφίξεως ἀνησυχητικῶν ἀγγελιῶν ἐκ Κ)πόλεως περὶ τῆς τύχης τῆς πρωτεύουσας καὶ τοῦ ὄλου κράτους (¹). Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός ἐπέσπευσεν ἐπὶ πολὺ τὰ πράγματα, οὕτως ὥστε ἀμέσως μετὰ τοῦτο ταῦτα ἔλαβον ἀλλοίαν ὄλως ὄψιν καὶ διεύθυνσιν. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπερρίφθη ὄλως ἡ ἰδέα τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἐπισήμων συνεδριῶν καὶ τῶν διαλέξεων, εἰδοποιήθη δὲ ἐπισήμως καὶ ὁ Πάπας ὅτι τοιαῦται διαλέξεις περαιτέρω δὲν θὰ γίνωσι (²). Καὶ οἱ μὲν Λατῖνοι κατανοήσαντες ἤδη τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην καὶ στενοχωρίαν τῶν Ἑλλήνων ἀντὶ παντὸς ἄλλου ὠχυρώθησαν διὰ τῆς ἐπανειλημμένης ἀπαιτήσεως δημοσίων διαλέξεων καὶ ἐνεκάλουν τοὺς Ἑλληνας ἀρνούμενους ὡς ἠττηθέντας καὶ μὴ ἔχοντας οὐδὲν ὅ,τι εἴπωσι (³). ἀπαιτητικώτεροι δὲ οὕτω γενόμενοι ἠνάγκαζον αὐτοὺς ἢ νὰ χωρήσωσι εἰς τὰς διαλέξεις ἢ νὰ εὕρωσι τρόπον καὶ δαπάνας πρὸς ἐπάνοδον οἴκαδε ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐλπίδος βοηθείας οὔτε αὐτῶν οὔτε τῆς ἀπειλουμένης πόλεως (⁴). καὶ οὕτως ἐκεῖνοι οἵτινες μετὰ τὴν ἐν Φερράρα ἦσαν ἐν Φλωρεντία γενόμενοι ἐξελιπάρουν τὴν διὰ μεσότητος καὶ οὐχὶ δι' ἐπισήμων διαλέξεων ἔνωσιν (⁵), νῦν καταλαβόντες τοὺς Ἑλληνας πανταχόθεν ἠθικῶς τε καὶ ὑλικῶς πιεζομένους ἠπέλουν διὰ τοῦ φάσματος τῶν ἐπισήμων διαλέξεων. Καθ' ἅπαντα τοῦτον τὸν χρόνον ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῶν ἐπισήμων συνεδριῶν μέχρι τῆς τελειωτικῆς συντελέσεως τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὄρου, οἱ Λατῖνοι οὐδὲν σημεῖον μετριοφροσύ-

¹) Συρόπουλ. VIII, 4, 220.

²) Συρόπουλ. VIII, 4, 221.

³) Μ. Ἐρέσου ἐγκύκλιος Α'. "ἐκεῖνοι δὲ (οἱ Λατ.) τὴν ἡμετέραν σιωπὴν ὡς ἔρμαιον λογισάμενοι καθάπερ τινὰς φυγάδας προσεκαλοῦντο τοὺς ἡμετέρους πρὸς μάχην· καὶ μηδαμῶς ὑπακούοντων ἡμῶν ἐπεκρότουν ὡς νικηταὶ καὶ τὴν ἀλήθειαν μεθ' ἑαυτῶν ἔχοντες,, (Migne GLXI, col. 1069).

⁴) Acta σελ. 391.

⁵) Ἴδε σελ. 77.78

νης ἔδειξαν ἀπέναντι τῶν ὀρθοδόξων. Ἐν τῇ ἀρνήσει ἐκείνων πρὸς ἐπανάληψιν τῶν ἐπισήμων διαλέξεων, ὁ Πάπας ἔθηκεν αὐτοῖς τὸ ζήτημα σαφῶς οὕτως: ἢ ἄφειλον ν' ἀποδέξωνται τὴν ἐπὶ τοῦ ἀμφιβόλου δόγματος διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης ἢ ἀπέλθωσιν ὅπου γινώσκουσι κάλλιον· τὸ δὲ ζήτημα τιθέμενον οὕτως ἀπολύτως συνωδεύετο πάντοτε ὑπὸ μομφῆς καὶ κατηγοριῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὡς οὐδὲν πραζάντων καὶ ἐν ἀδρανεῖα καθημένων, ὡς μὴ ἀποδειξάντων οὐδὲν ἀπέναντι τῶν σαφῶν καὶ ἀκαταμαχίτων ἐπιχειρημάτων τῶν Λατίνων. Ἐν δὲ τῇ τακτικῇ ταύτῃ τῶν Λατίνων οὐδεμίαν οἱ Ἀνατολικοὶ μέχρι τέλους ἀπήντησαν μεταβολὴν καὶ μετρίασιν (1). Καὶ ταῦτα μὲν οἱ περὶ τὸν Πάπαν.

Οἱ δὲ Ἀνατολικοὶ εὐρεθέντες ἐν μέσῳ δύο κακῶν, τῆς κινδυνεύουσης πατρίδος καὶ τῆς ἐπιμονῆς καὶ τοῦ ἀδυσωπῆτου τῶν Λατίνων διηρέθησαν τὰς γνώμας περὶ τοῦ πρακτέου, ἡ δὲ ἐκ γενικωτέρων οὕτω συμφερόντων πηγάσασα διαίρεσις συνεκάλυψε μὲν οὐχὶ δὲ καὶ κατέπνιξε τὴν ἐκ προσωπικῶν ἤδη λόγων ὑφισταμένην πρότερον ἀντίθεσιν μεταξὺ τῶν ἐπισημοτάτων τῆς συνόδου μελῶν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐκράτυνεν αὐτήν, προσδοῦσα αὐτῇ καὶ χροιάν τινα νομιμότητος καὶ κατ' ἐπίφασιν δικαίου. Καὶ δὴ περὶ μὲν τὸν βασιλέα συνησπίσθη μικρὰ μερὶς (Βησσαρίων, Ἰσίδωρος, Μυτιλήνης, Λακεδαιμονίας, Μ. Πρωτοσύγκελλος, Σχολάριος Γεώργιος, Ἀμυρούτζης καὶ εἴ τις ἄλλος) ἥτις θεωροῦσα ὡς πρώτης ἀνάγκης ἐπιβαλλομένην ἀπαίτησιν τὴν βοήθειαν τῇ κινδυνεύουσῃ πατρίδι, ἐπειράτο νὰ ἐπιτύχῃ τούτου ἀντὶ πάσης θυσίας (2). Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὰ πρόσωπα τὰ ἀποτελοῦντα τὸν περὶ τὸν βασιλέα κύκλον τούτον καὶ τὸν ἐκάστου χαρακτήρα, περὶ ὧν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ δι' ὀλίγων εἶπομεν, θὰ κατανοήσωμεν τὰ τε ἐλατήρια, δι' ὧν εἰργάσθησαν ἐν τῇ περιπτώσει

1) Acta σελ. 396.

2) Acta σελ. 392. 393. 394—7. Συρόπ. VIII 4, 221. 5. 222, 223. Acta 496.

ταύτη οί ἄνδρες οὔτοι καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας αὐτῶν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μερίδα ταύτην ἀποσπασθεῖσαν ἐπισήμως ἀπὸ τοῦ λοιποῦ σώματος τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας⁽¹⁾ πάντες οἱ ἄλλοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐν πεποιθήσει ἐτίθουν τὰ συμφέροντα τῆς ἐκκλησίας αὐτῶν καθόλου καὶ τῆς ὀρθοδοξίας εἰ μὴ ὑπεράνω τῶν καιρικῶν πολιτικῶν συμφερόντων⁽²⁾ ὅμως ἐν ἴση μοίρᾳ πρὸς αὐτά⁽³⁾. Οὔτοι πάντες συνεσπειρώθησαν περὶ τὸν Μάρκον καὶ τὸν Ἡρακλείας. Οὔτω διατεθειμένων τῶν πνευμάτων, ὁ βασιλεὺς ἐποίησε τὸ πρῶτον βῆμα παραστήσας τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνώσεως· τὸν βασιλέα ἐναλλάξ διεδέξαντο ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Νικαίας ὁ μὲν ὑποδείξας τὴν χάριν τῆς ὠφελείας τῆς πατρίδος ἐπιβαλλομένην ἀνάγκην τῆς ἐνώσεως⁽⁴⁾, ὁ δὲ Νικαίας προβαλὼν καὶ τὸ δυσχερὲς τῆς ἐπανόδου ἄνευ τῆς βοήθειας τοῦ Πάπα⁽⁵⁾. Ἐκ τῶν περὶ τὸν Μάρκον ἀπήντησεν ὁ Μονεμβασίας εἰπὼν ὅτι κατ' οὐδένα λόγον διὰ τὰς ἐκτεθείσας αἰτίας ἐπιτρέπεται αὐτοῖς νὰ γένωνται προδότηι τῶν οἰκείων δογμάτων⁽⁶⁾. Ἀποδειχθέντος ἐν σμικρῷ ὅτι διὰ τῆς ἐκκλήσεως εἰς μόνην τὴν φιλοπατρίαν τῶν συνοδικῶν οὐδὲν θὰ ἐπιτευχθῆ, οἱ περὶ τὸν βασιλέα ἐπέισθησαν ὅτι ὠφείλον νὰ ζητήσωσι διέξοδον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐφ' οὗ ἐτίθουν τὸ ζήτημα οἱ ἀποτελοῦντες τὴν πλειονοψηφίαν, ὅτι ὠφείλον νὰ ζητήσωσι δογματικὴν μεσότητα. Ὡς τοιαύτη μεσότης κατὰ πρῶτον παρέστη τοῖς περὶ τὸν βασιλέα ἢ περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας μαρτυρία τοῦ ἀγίου Μαξίμου⁽⁷⁾. Εἰς τοῦτο οἱ περὶ τὸν Ἐφέσου καὶ τὸν Ἡρακλείας ἀντέστησαν. Ὁ Μάρκος παρετήρησεν ἀμέσως ὅτι τὸ τοιοῦτο μέτρον εἶνε ἀσύστατον· οἱ Λατῖνοι πιστεύουσιν ἀκριβῶς τὸ ἐναν-

1) Συρόπ. VIII, 2, 219, 4, 221 Marci Ephes., epistola (Migne CLIX col. 1076. b. 1080 d.)

2) Acta σελ. 391—393.

3) Συρόπ. VIII 18, 244. IX, 1, 249.

4) Acta σελ. 391.

5) Ἀυτόθι σελ. 356.

6) Ἀυτόθι σελ. 342.

7) Συρόπουλ. VIII, 5, 222. Acta 384.

τίον τοῦ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Μαξίμου πρεσβευόμενον (1), ὥστε ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Μαξίμου ἔνωσις — κὰν ἔτι προσχωρήσωσιν εἰς αὐτήν—μὴ κωλύουσα αὐτοὺς νὰ πιστεύωσιν ὡς πιστεύουσιν, εἶνε ψιλὴ μόνον καὶ λόγῳ ἔνωσις, τοιαύτη δὲ ἔνωσις εἶνε ἀπαράδεκτος· ὀφείλουσι δὲ πρότερον οἱ Λατῖνοι νὰ ὁμολογήσωσιν τὴν δογματικὴν ἀλήθειαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ οὕτω νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ ἔνωσις (2). Ἐν τούτοις ἐπέτυχεν ὁ βασιλεὺς, καὶ παρὰ τὴν ἀντίπραξιν τοῦ Ἐφέσου καὶ Ἡρακλείας, νὰ ἀποσπάσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ πράγματος τούτου συναίνεσιν τῶν πλειόνων διὰ τρόπου ὄμωσ καὶ μέσων ἡκιστα ἀξιοσυστάτων (3). Τὸ τοιοῦτον ὄμωσ κέρδος οὐδόλως ὠφέλησε τοὺς φίλους τῆς ἐνώσεως· καὶ τοῦτο οὐχὶ μετὰ πολὺ ἀπεδείχθη, διότι ὅτε μετὰ πολλὰς τοῦ Πάπα ἀπαιτήσεις (4) συνεφωνήθη νὰ συνέλθωσιν εἰς μερικὰς συνεδρίας ὠρισμένοι ἐκλεγόμενοι ἀντιπρόσωποι πρὸς ζήτησιν καὶ

1) Ὅτι δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει πρὸλ. Μαξίμου «εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν», ἐν Migne XC, col. 892 c. «ἓνα Θεὸν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι θεωρούμενον, οἷα δὴ μόνον ἀναίτιον νοῦν οὐσιωδῶς ὑφ'εστῶτα, μόνον κατ' οὐσίαν ὑφ'εστῶτος ἀνάρχου λόγου γεννήτορα καὶ μόνῃς αἰδίου ζωῆς οὐσιωδῶς ὑφ'εστῶσης, ὡς Πνεύματος ἁγίου, πηγὴν».

2) Συρόπ. αὐτόθι «αὐτὰ χρὴ πρῶτον αὐτοὺς τὴν ἡμετέραν δόξαν ὁμολογήσαι σαφῶς καὶ ἀνεκδοιάστως καὶ οὕτως ἐνωθῆναι ἡμῖν».

3) Συρόπ. αὐτόθι 223. Ὁ βασιλεὺς δηλ., γινώσκων ἤδη ἐκ τῶν προτέρων τὰς διαθέσεις τῶν συνέδρων ἐκήρυξε τὸ ζήτημᾶ διαφωτισθὲν καὶ ἀπήτησεν ψηφοφορίαν. Καὶ ὁ μὲν Ἐφέσου καὶ ὁ Ἡρακλείας ἐκηρύχθησαν κατὰ τῆς γνώμης τοῦ βασιλέως εἰπόντες ἀνεπαρκῆ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μαξίμου· τῶν δὲ λοιπῶν οἱ μὲν ἐκόντες (οἱ τρεῖς ἐταῖροι καὶ ὁ Νικομηδείας), οἱ δὲ καὶ δι' ἀπολύτου σιγῆς ἔδωκαν τὴν πλειοψηφίαν τῷ βασιλεῖ. «Ὁ δὲ βασιλεὺς προσέταξε μὴ λέγειν καθ' ἓνα ἀλλὰ πάντα εἰπεῖν τὸ, ἀρέσκει αὐτοῖς εἰ στέργουσιν ὅσα εἶπεν ὁ Ρωσσίας καὶ ὁ Νικαίας· ἐβόησαν οὖν ὀλίγοι τινες ἀρέσκει καὶ στέργομεν· καὶ ὁ βασιλεὺς ἔφη· εἰπάτωσαν τοῦτο πάντες· καὶ ἄλλιν εἶπον οἱ πλείους στέργομεν, καλὸν ἐστὶ· ὁ δὲ βασιλεὺς ὄρων καὶ προσέχων τοῖς λέγουσιν ἔφησεν αὐθ. 5: κακεῖνοι οἱ κατωτέρω οὐκ ἔχουσι λαλιάν; πῶς οὐκ ἀφίᾳσι φωνήν; εἶπεν οὖν ὁ διεγείρων ἐκείνους στέργειν τὰ δεδογμένα, ὁ Νικομηδείας δὲ οὗτος ἦν, οἱ πάντες λέγουσι καὶ στέργουσι τοῦτο».

4) Συρόπ. VIII, 8, 229—II, 234.

ἐξεύρεσιν καταλλήλου ἐδάφους συνεννοήσεως (1), ὁ δὲ Νικαίας εἰς αὐτὴν τὴν πρώτην τῶν συνεδριῶν προύτεινε τὸν ἱερόν Μάξιμον ὡς τοιαύτην βᾶσιν ἐνώσεως, οἱ Λατῖνοι «οὐδὲ ὄλως κατεδέξαντο τοῦτο» (2). Κατὰ τὰς πρὸς συνεννόησιν ἀποπείρας καὶ ἐν ταῖς μερικαῖς διαλέξεσιν ἐνεργὸν μέρος ἔδειξεν ἐν τοῖς πρώτοις καὶ ὁ Μάρκος, τὸ μὲν πρῶτον ἐκλεγείς ὡς ἀρχηγὸς τῆς πρεσβείας τῆς ἀποσταλείσης πρὸς τὸν Πάπαν, ἵνα ἐκθέσασα τοὺς λόγους, δι' οὗς οἱ Ἀνατολικοὶ δὲν συγκατατίθενται πλέον εἰς δημοσίας ἐπὶ τοῦ δόγματος διαλέξεις (3) καὶ τὸ ἀδύνατον τῆς ὑπὸ τοὺς μέχρι τοῦδε ὑποδειχθέντας ὅρους ἐνώσεως, προσκαλέσῃ τὸν Πάπαν νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἐπανόδου αὐτῶν εἰς τὰ ἴδια κατὰ τὰ συντεθειμένα, εἶτα μετασχὼν ἐν τοῖς πρώτοις τῶν κατὰ τὰς μερικὰς συνεδρίας διαλέξεων, ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν ὁποίων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀπόρριψιν τῆς περὶ τοῦ ἱεροῦ Μαξίμου προτάσεως, προύτεινεν ὡς μόνον μέσον πρὸς ὀρθὴν ἔνωσιν τὴν ἀπὸ τοῦ συμβόλου ἐκβολὴν τῆς προσθήκης· ὁ Ἐφέσου τοιοῦτο μέτρον προύτεινεν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ οὐχὶ ἀναμφιβόλως ἐξ ἀφελείας, οὔτε διότι ἐπίστευσεν ὅτι ἡ τύχη τῆς προτάσεως αὐτοῦ ἔσται κρείττων τῆς τοῦ Νικαίας· τοῦτο ἔπραξε φερόμενος συνεπῆς πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὰς ἰδίας πεποιθήσεις (4). Πλείονα περὶ τῶν συνεδριῶν τούτων καὶ περὶ τῆς κατ' αὐτάς πολιτείας τοῦ Μάρκου δὲν γινώσκομεν (5).

Οὕτως οἱ Ἕλληνες, καὶ τούτων οἱ Λατινόφρονες, μὴ κατανοήσαντες, ὅτι ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἐξ αἰτίας αὐτῶν ἡ λύσις τοῦ προκειμένου ζητήματος ἐξαρτάται ἀπὸ τῆς διαθέσεως καὶ θελήσεως

1) Αὐτόθι VIII, 12,234. Acta σελ. 470. 471.

2) Acta σελ. 471. Συρόπουλ. VIII, 12,236.

3) Συρόπ. VIII, 8,229. Κατὰ τὰ ἐλ. πρακτικὰ ἀπεστάλησαν ὁ Νικαίας, ὁ Ρωσσίας, ὁ Μ. χαρτοφύλαξ καὶ ὁ Μ. Ἐκκλησιάρχης.

4) Συρόπ. VIII, 12,234 «ὅπερ οὐδὲ ἄκροις ὡς παρεδέξαντο».

5) Οὕτως οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ ἐγίνωσκον. Συρόπουλ. αὐτόθι βραδύτερον μόνον ὁ Νικαίας ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸς ἄλλας περὶ τῶν συνεδριῶν τούτων ἀποκαλύψεις. (Συρόπουλ. VIII, 16,240).

τοῦ Πάπα ἀπολύτως, ματαίως ἐπειρῶντο ν' ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν ἰδίων συναδέλφων συγκατάβασιν τινα καὶ ὑποχώρησιν καὶ ἐδημιούργουν μέσα τινὰ ἡμιτελῆ καὶ διαφορούμενα, ἅτινα οἱ Λατῖνοι ἀπέρριπτον ἀλλεπάλληλα, καὶ μάτην ἐξωργίζοντο κατ' ἐκείνων, οἵτινες οὐδὲν ἄλλο ἔπραττον ἢ νὰ μιμηθῶσιν αὐτὸ τοῦτο τὸ παράδειγμα ἐμμένοντες σταθεροὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἰδίας ἐκκλησίας. Οἱ Λατῖνοι πεπεισμένοι ἤδη ὄντες εἰς πλήρη τοῦ ἔργου αὐτῶν ἐπιτυχίαν, ἀπορρίψαντες πάντα τὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προταθέντα μέσα πρὸς ἔνωσιν, ὑπέδειξαν ὡς μόνον κατάλληλον μέσον τὴν ἀμετάβλητον ὁμολογίαν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἣς ἔκθεσιν ἀπέστειλαν τοῖς Ἑλλησι (1), διὰ δὲ τῶν πρὸς τὸν βασιλέα κατ' ἰδίαν διαλέξεων ἀπέδειξαν ὅτι διὰ μόνου τούτου τοῦ τρόπου ἔσται δυνατὴ ἡ ἔνωσις (2). ὅτε ὁμοῦς ἐν κοινῇ πάντων συνεδρία ὁ βασιλεὺς προὔτεινε τὴν ἔκθεσιν ταύτην εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων συνέδρων ἢ προξενηθεῖσα ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ὅλως ἀπροσδιόνυσος, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ προσκείμενοι τῷ Λατινισμῷ τὸ κατ' ἀρχάς ἐσίγησαν, πάντες δ' οἱ ἄλλοι ἄνευ περαιτέρω ἐξετάσεως ἀπέρριψαν αὐτήν (3). Ὁ βασιλεὺς ὁμοῦς κατατιθεὶς τὴν ἔκθεσιν τῶν Λατίνων καὶ γινώσκων ἴσως τὴν προσγενησομένην ἐντύπωσιν ὑπέδειξεν ὅτι δύνανται οἱ Ἕλληνες νὰ δεχθῶσι τὴν ἔκθεσιν ἢ ὡς ἔχει ἢ διορθοῦντες εἴ τι χρήζει διορθώσεως κατ' αὐτοὺς ἢ ἐν τέλει συντάσσοντες ἰδίαν ἔκθεσιν (4). Ἀπορριφθέντος ἤδη τοῦ πρώτου σημείου, οἱ περὶ τὸν βασιλέα ὁμόφρονες ἀνέλαβον νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἐκθέσεως διὰ μικρᾶς τινος ἀλλοιώσεως ἀντικαθιστάντες τὴν ἔκφρασιν «ἐκ τοῦ Υἱοῦ» διὰ τῆς «δι' Υἱοῦ» (5). Οὕτως ἐξερ-

1) Συρόπ. VIII, 14, 236. Acta σελ. 472, 473.

2) Συρ. VIII, 13, 235.

3) Συρόπουλ. VIII, 14, 237.

4) Αὐτόθι σελ. 235.

5) Συρόπουλ. VIII, 14, 236. 235. πρὸλ. Μ. Ἐφέσου ἐγκύκλιος β'. «Ἦδη δὲ τίς καὶ περὶ τῆς "διὰ,, φιλοσοφεῖν ἤρξατο παρὰ τοῖς ἡμετέροις διδασκάλοις εὐρισκομένης ὡς ταύτην τῆ "ἐκ,, δυναμένης καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τῷ Υἱῷ διδοῦσης,, Migne CLIX col. 1072 πλατύτερον ἴδε Ζερνοϊκάβιον πραγματ. I'E'. τόμ. σελ. 251. ὑποσημ.

ράγη μακρὸς ἐπὶ δύο ὄλας ἡμέρας διαρκέσας ἀγῶν περὶ τῶν προθέσεων τούτων ἰδίᾳ μεταξὺ τοῦ Βησσαρίωνος καὶ τοῦ Μάρκου (1), τοῦ μὲν πρώτου λέγοντος ὅτι οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας χρῶνται τῇ «διὰ» ἀντὶ τῆς «ἐκ», τοῦ δὲ Ἐφέσου διὰ μακρῶν καὶ ἐπανειλημμένως ἀποδεικνύοντος τὸ ἐναντίον. Ὁ Ἐφέσου δὲν ἠρνεῖτο ὅτι ἐν τῇ Γραφῇ κεῖται ἐνίστε ἡ «διὰ» ἀντὶ τῆς «ἐκ» σημαίνουσα τὸ ἀπὸ τινος, τὸ αἴτιον. Ἐν τῇ προκειμένῃ ὅμως περιστάσει, ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως δηλ. τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ «διὰ» κεῖται μόνον πρὸς ὑπόδειξιν τῆς χρονικῆς τοῦ Πνεύματος προόδου καὶ τῆς φανερώσεως αὐτοῦ τῷ κόσμῳ. Διὸ καὶ πάντοτε φέρεται μετὰ τῆς προσθήκης «ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ», οὐδέποτε δὲ ἀπολύτως «δι' Υἱοῦ» (2). Ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ ὁ ἀγῶν ἐγένετο καθαρῶς φιλολογικὸς, κατ' αὐτὸν δὲ ὁ Μάρκος ἔλαβεν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδείξῃ, καίπερ ἀκουσίως, τὴν γραμματικὴν αὐτοῦ ἰκανότητα, ἀπέναντι τῆς ὁποίας οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀπεδείχθησαν οὕτως ἀνίσχυροι, ὥστε ἐγένετο ἀνάγκη νὰ συνασπισθῶσι κατ' αὐτοῦ πᾶσαι αἱ γραμματικαὶ δυνάμεις, ὅσαι εὕρισκοντο ἐν τῇ ἀντιπάλῳ μερίδι (3). Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐξηγήσεως αὐτοῦ ὁ Μάρκος προσήνεγκε πλεῖστα τῶν Πατέρων χωρὶα μόνος κατὰ πολλῶν ἀγωνιζόμενος (4).

Οἱ ἀντιπρονοῦντες ὡς μόνον ἀνίσχυρον ἐπιχείρημα κατὰ τῶν προσκομιζομένων χωρίων ὑπὸ τοῦ Μάρκου προσῆγον τὸ διαφορούμενον τῶν μὲν καὶ τὸ εὐάριθμον τῶν δὲ ἐκ τῶν χωρίων τούτων (5), ἐπὶ τέλους δὲ καὶ ἐξέκλιναν τὸν ἀγῶνα συκοφαντήσαντες πρὸ τῶν παρακαθημένων συνέδρων, παρόντος καὶ τοῦ βασιλέως, τὸν Μητροπολίτην Ἐφέσου ὡς συνομολογήσαντα τῇ δόξῃ τῶν Λατίνων κατὰ τὰς τελευταίας μερικὰς συνεδρία (6).

1) Συρόπουλ. VIII, 14, 237.

2) Μ. Ἐφέσου, συλλογιστικὰ κεφάλαια. 20—21.

3) Συρόπουλ αὐτόθι.

4) Αὐτόθι.

5) Συρόπουλ. VIII, 15, 238.

6) Συρόπουλ. VIII, 16, 240.

Ὁ συκοφαντηθεὶς ἱεράρχης τότε διὰ λόγου ἀπολογητικοῦ ἀπέδειξε τὴν ἀθλίαν συκοφαντίαν ἐκθεὶς τὴν πολιτείαν αὐτοῦ κατὰ τὰς μερικὰς ταύτας συνεδρίας, πολιτείαν σύμφωνον, ὡς εἶδομεν, καὶ ἀκόλουθον πρὸς ἑαυτήν (¹). Ἀπέναντι τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης καὶ τῆς δηλώσεως οὐδεὶς τῶν περὶ τὸν βασιλέα οὔτε αὐτὸς οὔτος, οὔτε ὁ Νικαίας, οὔτ' ἄλλος τις ἐτόλμησε νὰ διαψεύσῃ τὸ πρᾶγμα (²). Ἐληξε δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ὁ περὶ τῶν προθέσεων ἀγών· ἡ ἐξ αὐτοῦ ἐντύπωσις ἐπὶ τοὺς συνέδρους ἦν τοσοῦτον εὐνοϊκὴ ὑπὲρ τοῦ Μάρκου ὥστε ὁ Ἡρακλείας μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Βασιλέα δηλοῖ ὅτι παρὰ τὴν πρότερον ἐπιδειχεῖσαν ἐπιφυλακτικότητα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐπιδόσεως ἐγγράφου γνώμης, νῦν προθυμότερα πράξει τοῦτο καὶ δώσει τὴν ἰδίαν γνώμην ἐγγράφως (³). Ἐν τούτοις ἐπιγούσης τῆς ἀνάγκης ἀπαντήσεως εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν Λατίνων προσηνέχθησαν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν βασιλέα παρεφθαρμένα τινὰ χωρία ἐκ συλλογῆς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Βέκκου γενομένης, ἀνίνα καὶ προυτάθησαν νῦν ὡς βάσις πρὸς ἀποδοχὴν τῆς διδασκαλίας τῶν Λατίνων καὶ ἐρμηνείαν αὐτῆς (⁴)· προκληθείσης διαψηφίσεως ἐπεδοκιμάσθη ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις διδασκαλίας ἐκθεσις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (⁵). Οἱ περὶ τὸν Μάρκον καὶ τὸν Ἡρακλείας, κατεψηφίσαντο τῆς προτάσεως, εἰ καὶ ἡ γνώμη αὐτῶν οὐδὲ ὅλως ἐλήφθη ὑφ' ὕψε. (⁶). Πάντα ὅμως ταῦτα εἰς οὐδὲν ἀφέλησαν τοὺς περὶ τὸν βασιλέα· διότι καὶ ἡ ἀπάντησις, ἦν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τελευταίας γνωμοδοτήσεως, ἀπέστειλαν οἱ Ἕλληγες τοῖς Λατί-

¹) Συρόπουλ. VIII, 16, 241.

²) Αὐτόθι.

³) Συρόπουλ. VIII, 15, 239.

⁴) Συρόπουλ. VIII, 16, 242.

⁵) Συρόπουλ. VIII, 17, 243. Ἡ σύνταξις τῆς ἐκθέσεως ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῷ Ἰσιδώρῳ, τῷ Βησσαρίωνι, τῷ Χαρτοφύλακι, τῷ Πλήθωνι καὶ τῷ Σχολαρίῳ.

⁶) Αὐτόθι.

νοις ⁽¹⁾ ἀπερρίφθη ὑπ' αὐτῶν ὡς περιέχουσα διαφορουμένας ἐκφράσεις καὶ μὴ καθαρῶς διδάσκουσα τὴν λατινικὴν δόξαν. Σαφῶς δὲ νῦν ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀπαντήσῃ οἱ Λατίνοι ὑπεδείκνυον ὅτι δὲν ἀρκοῦνται εἰς οἰκονομικὴν ἔνωσιν, ἀλλ' ἀπαιτοῦσι τοιαύτην καθαρῶς δογματικὴν ⁽²⁾. Οὕτως ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν εὐρέθησαν πρὸ τῆς ἀνάγκης νὰ ἀποκαλύψωσι τὸν μόνον νῦν ἐπιτρεπόμενον ὑπὸ τῶν Λατίνων τρόπον καὶ νὰ συστήσωσιν αὐτὸν—τὴν ἀποδοχὴν δηλ. καθαρῶς τοῦ λατινικοῦ δόγματος. Ἐπί τινος ἡμέρας ἐδίσταζεν ὁ βασιλεὺς εἰς τοιοῦτο βῆμα, περὶ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ὁποίου, καὶ μεθ' ὄλην τὴν ἐξασφάλισιν ἑαυτῶ τῆς πλειοψηφίας ἐν τῷ πρόσθεν, ἀμφέβαλλεν, καίπερ συνησθάνετο ἅμα τὸ μέγεθος τῆς ἐπὶ τούτῳ εὐθύνης καὶ τὴν τύχην τῆς τοιαύτης ἐνώσεως ἐν Ἐνατολῇ. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἀναγκαζόμενος ὑπὸ τῶν πραγμάτων ⁽³⁾ εἰσήγαγε τὴν πρότασιν εἰς τὴν σύνοδον τῶν Ἐνατολικῶν. Πρὸς ἀποφυγὴν ὅμως τῆς κακῆς ἐντυπώσεως ἐκ τοῦ ἀρέσου τῆς προτάσεως ⁽⁴⁾ προυτάθη συζήτησις ἐπὶ τοῦ αὐθεντικοῦ ἢ οὐχὶ τῶν ῥητῶν τῶν Δυτικῶν πατέρων. Ὁ βασιλεὺς ὑπαινιπιόμενος τὸν Ἐφέσου, εἰ καὶ μὴ ἀπ' εὐθείας αὐτῶ ἀποτεινόμενος, ἠπείλησεν ὅτι ἀπαιτήσῃ ἀρέσους ἀποδείξεις παρ' ἐκείνου, ὅστις ὀνομάσει τὰ χωρία τῶν Δυτικῶν πατέρων νόθα ⁽⁵⁾.

¹⁾ Ἦν ἔργον τοῦ Σχολαρίου ἀποδοκιμασθὲν ὅμως ὑπὸ τοῦ Πλήθωνος καὶ τοῦ Χαρτοφύλακος. Συρόπουλ. VIII, 18, 243.

²⁾ Συρόπουλ. VIII, 19, 245--247. Ὁ Μάρκος περὶ τῆς ἐκθέσεως ταύτης γράφει: «καὶ δὴ τι συνθέντες γραμματίον τοιαῦτά τινα περιέχον, τὴν ἐκείνων δὲ δόξαν καθαρῶς ἐκτιθέμενον, ἐξἀπέστειλαν αὐτοῖς ὡς δι' ἐκείνου τὴν ἔνωσιν ποιησόμενοι· τοῖς δὲ οὐκ ἀνεκτὸν ἐδόκει τὸ γραμματίον δέξασθαι ἀνευ ἐξετάσεως, ἀλλ' ἢ πρὸς ἀπολογίαὺν αὐτοῦς ἐκαλοῦντο καὶ λύσεις τῶν ἀμρισηθουμένων φωνῶν ἐν τῷ γράμματι, ἢ τὸ οἰκεῖον δέξασθαι παρηγγύων, ὅπερ αὐτοὶ φθάσαντες ἐξἀπέστειλαν». Migne CLIX. col. 1079.

³⁾ Πρὸ μικροῦ ἤλθον ἐκ τῆς πρωτευούσης εἰδήσεις ἀνησυχητικαὶ περὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς πόλεως.

⁴⁾ Συρόπουλ. IX, 2, 251.

⁵⁾ Ἦδη, ὡς γνωστὸν, λόγου γενομένου περὶ τῶν χωρίων τῶν δυτ. πατέρων, ὁ Μάρκος προδήλως εἶπεν ὅτι ὀνομάσει αὐτὰ νόθα. Βλ. ἀνωτ. σελ. 215

Τοῦτο ἤρκεσε νὰ πείσῃ τὸν Ἐφέσου καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἀρχιερεῖς νὰ μὴ κατέλθωσιν εἰς τὸν περὶ τούτου ἀγῶνα, ἀλλὰ μόνον νὰ καταψηφίσωνται τῆς προτάσεως ὅτι τὰ ῥητὰ τῶν Δυτικῶν πατέρων, τὰ προσαγόμενα πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ *filioque*, εἶνε γνήσια (¹). Ἐπιψηφισθέντος καὶ τούτου ἐπανελήθη ἡ περὶ τῆς ταυτοσημίας τῆς «ἐκ» καὶ «διὰ» συζήτησις, ἧς μετέσχε καὶ πάλιν ὁ Μάρκος (²) ζωηρῶς πολεμούμενος ὑπὸ τῶν λατινοφρόνων (³). Οἱ περὶ τὸν Μάρκον τότε προέβησαν εἰς ὑπόμνησιν τῆς εὐθύνης, ἧτις ἐπικρέμαται ἐπὶ τῆς συνόδου καὶ εἰς ὑπόδειξιν ὅτι τὰ προσκομιζόμενα ῥητὰ ἔχουσι κῦρος καταδεδικασμένον ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Ἡρακλείας δηλ. ἐν μέσῳ τῆς θέρμης τῶν συζητήσεων ἀνέσυρε τὸν συνοδικὸν τόμον τὸν κατὰ τῆς ἐν Λουγδούνῳ συνόδου καὶ κατὰ τοῦ Βέκκου· τοῦτο προκάλεσε ῥίγος παρὰ τοῖς λατινόφροσιν, οἵτινες καὶ λάβροι ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Ἡρακλείας καὶ παντί που τρόπῳ ἐζήτησαν νὰ κωλύσωσι τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ τόμου (⁴). Ὁ Ἡρακλείας βλέπων τὴν ἰταμότητα ταύτην καὶ γινώσκων τὰς διαθέσεις, ἰδίᾳ τοῦ βασιλέως (⁵), ἀπέσυρε τὸν τόμον σιγήσας.

Ἐν τούτοις αἱ παρὰ τοῖς Λατινόφροσι διαθέσεις ἐγένοντο ἡμέρα τῇ ἡμέρα οὐ μόνον καταρανέστεραι, ἀλλὰ καὶ ἰταμώτερον ὑπεβάλλοντο. Ἀλλεπάλληλοι ἐν ταῖς κοιναῖς συνεδρίασις ἐπήρχοντο αἱ προτάσεις περὶ ἐνώσεως καὶ ὑπεδεικνύετο ἡ μικρὰ θυσία, ἣν οἱ Ἀνατολικοὶ θὰ ὑφίσταντο ἀποδεχόμενοι τὴν δογματικὴν τῶν Λατίνων διδασκαλίαν, προστιθεμένου ὅτι ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἐκατέρας τῶν ἐκκλησιῶν εἶνε ἀσήμαντος (⁶). Ταῦτα πάντα

¹) Συρόπουλ. IX, 2, 251.

²) Συρόπουλ. IX 5, 254, 255.

³) Συρόπουλ. IX, 5, 255, 256.

⁴) Συρόπουλ. αὐτ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Πατριάρχης Βέκκος πρὶν ἢ διὰ λόγους ἰδίους φρονήσῃ τὰ τῶν Λατίνων ἀνόμαζε τοσοῦτος αἰρετικούς εἰ καὶ μὴ λεγομένους οὕτω· πρβλ. Παχυμέρ. Ιστορ. σελ. 374, 375, ἔκδ. Βον.

⁵) Συρόπουλ. ἐνθ' ἄνωτ.

⁶) Συρόπουλ. IX, 4, 255.

ἐγίνοντο, ἵνα πεισθῶσιν ἰδίᾳ οἱ ἀπλούστεροι καὶ ἀμαθέστεροι τῶν συνέδρων. Ἀπέναντι τῶν δελεασμάτων τούτων ὁ Μάρκος σαφῶς καὶ ἀνυποστόλως ὑπεστήριξε τὸ ἀντίθετον· ἐν μιᾷ τῶν μερικῶν τούτων παρὰ τοῖς Ἀνατολικοῖς συνεδριῶν ἀπαντῶν εἰς τοιαύτην τινὰ δήλωσιν, ὅτι ἡ διαφορά μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν εἶνε μικρά, ἀπέτεινε μακρὸν λόγον πρὸς τὴν σύνοδον, δι' οὗ ἀπέδειξεν ὅτι ἡ διαφορά εἶνε μεγίστη καὶ οὐσιώδης καὶ ὅτι οἱ Λατῖνοι εἶνε οὐ μόνον σχισματικοί, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο αἰρετικοί· ὡς τοιοῦτοι δὲ κατεκρίθησαν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν Ἀνατολικῶν ἤδη ἀπὸ μακροῦ· δὲν ἀνεκηρύχθησαν ὅμως ἐπίσημως ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ὡς τοιοῦτοι ληρθείσης ὑπ' ὄψει τῆς πληθύος αὐτῶν καὶ τῆς πολιτικῆς ἰσχύος· ὑπισχνεῖται δ' ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν ἰδίων λόγων (1). Τοιαύτη δήλωσις τοῦ Ἐρέσου, στηριζομένη ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων, διήγειρε τὴν μανίαν τῶν ἐπισκόπων Μυτιλήνης καὶ Λακεδαιμονίας, οἵτινες οὐδένα τῶν παρόντων σεβασθέντες οὐδὲ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν θέσιν αἰδεσθέντες τοῦ Μητροπολίτου Ἐρέσου βαναύσως καὶ ἀγρίως ἐξύβρισαν αὐτὸν ὅτι ἠνέμασε τοὺς Λατίνους αἰρετικούς (2) ἀπειλοῦντες ἅμα παιδαριωδῶς ὅτι θὰ καταγγείλωσιν αὐτὸν τῷ Πάπᾳ, ἵνα οὕτω λάβῃ τὰ ἐπίχειρα τῆς ἰδίας τόλμης (3). Οὔτε ὅμως διὰ τῶν θεολογικῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν, ὧν μέχρι τοῦδε χρῆσιν ἐποίησαντο, οὔτε διὰ τῆς μεθόδου τῶν ὕβρεων καὶ προπηλακισμῶν ἐπέτυχον οἱ περὶ τὸν βασιλέα νὰ ἐξουδετερώσωσι τὸ μέγα κῦρος, ὅπερ εἶχε παρὰ τῇ πλειοψηφίᾳ τῶν Ἀνατολικῶν ὁ Μάρκος. Ὅτε δὲ μετὰ τινὰς ἡμέρας ἐν κοινῇ συνεδρίᾳ ἐτέθη τὸ ζήτημα ὀριστικῶς περὶ τῆς κυρῶ-

1) Συρόπουλ. IX, 5, 255, 256. "αἵρεσις ἐστὶν καὶ οὕτως εἶχον αὐτοὺς καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν· πλὴν οὐκ ἠθέλησαν θριαμβεῦειν τοὺς Λατίνους ὡς αἰρετικούς, τὴν ἐπιστροφήν αὐτῶν ἐκδεχόμενοι καὶ τὴν φιλίαν πραγματευόμενοι· εἰ δὲ βούλεσθε δεῖξω ὑμῖν ἐγὼ ὅπως εἶχον αὐτοὺς αἰρετικούς,·"

2) Συρόπουλ. IX, 5, 256.

3) αὐτόν· "Ἐροῦμεν ἡμεῖς τῷ Πάπᾳ ὅπως λέγεις αὐτὸν αἰρετικὸν καὶ ἡ ἀποδείξεις αὐτὸ ἢ πείσῃ καθὼς εἰ ἄξιος,·"

σεως τοῦ «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» διὰ ψηφοφορίας, τὸ ἀποτέλεσμα προξένησε τοσαύτην κατάπληξιν τοῖς περὶ τὸν βασιλέα, ὥστε προκάλεσε παρὰ τῷ περιέργῳ Ἰσιδώρῳ ἀφελεῖς καὶ ἀνοικεῖ-
 οὺς φόβους ⁽¹⁾. Ἐξ 27 ψηφισαμένων 17 κατεψηφίσαντο τῆς
 προτάσεως καὶ 10 ἐκύρωσαν αὐτήν ⁽²⁾. Ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος
 τούτου ἐπείσθη ὁ βασιλεύς, ὅτι ὄφειλε νὰ ποιήσῃται χρῆσιν παν-
 τὸς μέσου πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς πλειοψηφίας διὰ τὴν ἐντελῆ
 συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου. Τὰ πάντα πρὸς πάντας τοὺς ἀντιπρο-
 νοῦντας ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν, ἀπειλαί, ὑποσχέσεις, παρακλή-
 σεις, ἀπαιτήσεις, πειθῶ καὶ εἴ τι ἕτερον. Καὶ τοὺς μὲν ἄλλους
 ἄλλοι ἀνέλαβον νὰ καταπείσωσι τὸν δὲ ἡμέτερον Μάρκον αὐ-
 τὸς ὁ Πατριάρχης. Προσκαλέσας αὐτὸν πᾶσαν μὲν μετῆλθεν ἰκε-
 σίαν πᾶσαν δὲ παράκλησιν, ἐξορκίζων αὐτὸν καὶ προβαλλόμε-
 νος τὰς εὐχὰς τῶν ἀγίων καὶ τὴν μνήμην τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἵνα
 συγκατανεύσῃ, καὶ «τὸ λεγόμενον, πάντα λίθον ἐκίνησε καὶ πᾶ-
 σαν μηχανήν», λέγει ὁ Συρόπουλος, «ἵνα ἔχη καὶ τὸν ἀδάμαντα
 ἐκεῖνον καταπειθῆ» ⁽³⁾. Μάταιαι ὅμως ἀπέβησαν αἱ παρὰ τῷ
 Μάρκῳ ἀπόπειραι. Ὁ ἀνὴρ δὲν ἠδύνατο νὰ παραβιάσῃ τὴν συ-
 νείδησιν αὐτοῦ· καὶ ἄλλως δὲ δι' αὐτὸν ἢ πρὸς ὑποχώρησιν ὁ-
 δὸς ἦν ἀποπεφραγμένη ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων καὶ τῆς μέ-
 χρι τοῦδε ἐν τῇ συνόδῳ πολιτείας αὐτοῦ· πᾶσα ὑποχώρησις ἐν
 τῷ προκειμένῳ ζητήματι ἐσήμαινεν ἄρνησιν καὶ ἀνατροπὴν πά-
 σης ἐκείνης τῆς σταθερότητος, ἣν ἐξηγόρασε διὰ τοσοῦτων ὑ-
 βρεων καὶ προπηλακισμῶν, διὰ τοσοῦτου πρὸς αὐτὸν μίσους τῶν
 ἀντιπάλων. Ἀνὴρ τοιοῦτον ἔχων χαρακτῆρα οἷον ὁ Μάρκος πᾶσαν
 ἄλλην θυσίαν ἠδύνατο νὰ ὑποστῆ, ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλῃ ἐαυτῷ σι-
 ωπὴν περαιτέρω, οὐχὶ ὅμως καὶ νὰ καταστρέψῃ δι' ὑποχωρήσεως

¹⁾ Συρόπουλ. IX, 8, 259, 260. Ὁ Ἰσιδώρος ἰδὼν ὅτι ἐκ τῶν ψηφοφορη-
 σάντων 10 μὲν ἦσαν ὑπὲρ τῆς προτάσεως τοῦ βασιλέως 17 δὲ κατ' αὐτῆς
 προέτεινε τῷ πατριάρχῃ νὰ καθαιρεθῶσιν οἱ ἀντίπαλοι, μήπως ὑπερισχύσαν-
 τες οὗτοι καθέλωσιν αὐτούς.

²⁾ Συρόπουλ. ἐνθ' ἀνωτ.

³⁾ Συρόπ. IX, 8, 261.

ΔΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

γος μετὰ τὸν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας ἐπελθόντα θάνατον τοῦ Πατριάρχου⁽¹⁾ ἀνελογίζετο σπουδαιότερον ἤδη τὴν μεγίστην εὐθύνην. ἦν ἀνέλαβεν ἀπέναντι τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῶν ἰδίων ὑπηκόων· διὸ ἤρξατο δυσπίστως μὲν φερόμενος πρὸς τοὺς μέχρι τοῦδε συνεργήσαντας αὐτῷ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀρχιερέων⁽²⁾ προσήγγιζε δὲ καὶ προσφκειοῦτο τοὺς ὀρθοδοξοῦντας ἐτι' πρὸς δὲ τοὺς νέας προβαλόντας ἀπαιτήσεις Λατίνους ἀντέταξεν ἄρνησιν, ὡς τοῦτο ἐπραξε καὶ ἅπασα ἡ σύνοδος τῶν Ἀνατολικῶν πρὸ αὐτοῦ τοῦ Πάπα προσκληθεῖσα⁽³⁾ Ὁ Ἐφέσου ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἀποσυρθεὶς καὶ μὴ ἀναμιγνύμενος εἰς τὰ τελευταῖα γεγονότα—καὶ κατὰ τὴν παρουσίαν τῆς συνόδου τῶν Ἀνατολικῶν πρὸ τοῦ Πάπα ὁ Μάρκος ἀπῆν⁽⁴⁾—προσεκλήθη ἤδη ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἵνα ἐγγράφως ἀνασκευάσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ ἀνακινηθέντος ζητήματος περὶ τῆς μετουσίωσης τῶν θείων δάρων διδασκαλίαν τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας⁽⁵⁾. Ὁ Μάρκος ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ ἔγραψε σύντομον ἀπολογίαν τῆς περὶ τοῦτου διδασκαλίας τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας⁽⁶⁾, ἐν ἣ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φερομένης ὑπὸ τὸ ὄνομα Κλήμεντος τοῦ Ῥώμης λειτουργίας τῶν Ἀποστόλων, τῆς λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου, τῆς τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ μετουσίωσις τῶν θείων δάρων πρῶτον μὲν γίνεται καθ' ἡν στιγμὴν ὁ ἱερεὺς ἐπικαλεῖται τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῶν δεσποτικῶν λόγων, οἵτινες ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἔχουσιν ἱστορικὸν χαρακτῆρα καὶ κατ' ἀνάμνησιν τοῦ μυστικοῦ ἀναφέρονται δειπνου, δεύτερον δὲ συντελεῖται ἡ μετουσίωσις διὰ τῆς εὐχῆς τοῦ ἱερέως. Ἡ μελέτη αὕτη καθόλου δὲν φέρει πολεμικόν, ἀλλ' ἀπολογητικὸν χαρακτῆρα· ἐν τούτοις ὁ Μάρκος δὲν ἀπολείπεται νά

1) Συρόπουλ. IX, 13, 273.

2) Αὐτόθι σελ. 277.

3) Αὐτόθι σελ. 279.

4) Αὐτόθι.

5) Αὐτόθι. σελ. 279, 280.

6) Πρὸς τὰς περὶ τῆς διαφορᾶς ταύτης ἀκριτολογίας τῶν νεωτέρων θεολόγων τῆς Δύσεως ἀντιτίθεμεν τὴν σαφῆ διδασκαλίαν Πρόκλου Κωνσταντινουπόλεως (Migne LXV. col. 849 b. 852. a.) καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ Μ. Βασιλείου,

ποιήσεται χρήσιν τῆς δοθείσης περιστάσεως ὅπως ψέξῃ, καίπερ ἐν παρόδῳ, τὸν τε τρόπον τῆς καθιερώσεως τοῦ μυστηρίου παρά τοῖς Λατίνοις καὶ τὰς ἐν τῇ χρήσει αὐτοῦ ἀναιρεσίας αὐτῶν, ὡς τὴν μὴ μετάδοσιν τῆς κοινωνίας εἰς τοὺς συλλειτουργοὺς διακόνους καὶ τῷ λαῷ. Αἱ περὶ τούτων φράσεις τοῦ Μάρκου ἐν τῷ συγγραμμάτι αὐτοῦ εἶνε ἐν τῇ εἰρωνίᾳ αὐτῶν δριμεῖαι. "Ἄγνωστον ἂν τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐπεδόθη τῆς Λατίνοις εἰς ἀπάντησιν τῆς αἰτήσεως αὐτῶν. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι αἱ περὶ συγγραφῆς καὶ ὑπογραφῆς τοῦ ὄρου τῆς ἐνώσεως φροντίδες ἀπερρόφησαν σύμπαντα τὸν μετὰ τοῦτον χρόνον, καθ' ὃν ὁ μὲν ἡγεμὼν συνειδὼς τὴν ἰδίαν εὐθύνην ἐπειρατο ὅσον ἦν δυνατόν ὀλιγωτέρας ὑποχωρήσεις νὰ ποιήσεται τῷ Πάπα ἐν τε τοῖς ὑπολοίποις ἀμφιβάλοις ζητήμασι καὶ ἐν τῷ τύπῳ τῆς ἐνώσεως (1). Οἱ δὲ δραπετίδαι καὶ ἰδίᾳ ὁ Βησσαρίων, ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Μυτιλήνης ἐξεωνημένοι ἤδη ὅλως τὰς συνειδήσεις (2) παντόλμως ἐπώτρυνον ἐπὶ τὴν ἐντελῆ ἐνώσιν ἐμφανῶς ἤδη προβάντες ὑπεραπισταὶ τῆς Δυτικῆς Εκκλησίας καὶ δηλώσαντες τῷ βασιλεῖ ὅτι

1) Σύγκρουσις μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πάπα ἐπῆλθε περὶ τῆς ἐν τῇ ὑπογραφῇ προτεραιότητος. Ὁ Παλαιολόγος καίπερ γενναίως ἐπιμείνας εἰς ὑπεράσπισιν τῶν ἰδίων δικαίων οὐδὲν τέλος ἔηνυεν· οἱ Λατίνοι οὐδαμοῦ ὑπεχώρουν ὑποπεύοντες καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς ὁμόφρονας αὐτοῖς ἐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ κατέτριβον τὸν χρόνον περὶ τὴν ἐξονόχισιν καὶ αὐτῶν τῶν λέξεων, ὧν χρήσις ἐγένετο ἐν τῇ συντάξει τοῦ ὄρου. (Συρόπουλ. X, 2, 288, 3, 289).

2) Ὅτι πράγματι ἦσαν ἐξεωνημένοι τὰς συνειδήσεις εἶνε ἤδη πλέον ἢ γεγονὸς, ἐξ ὧν ἤδη δι' ἐπισήμων ἐγγράφων γινώσκομεν. Ἡ προδοσία τοῦ μὲν Βησσαρίωνος ἠγοράσθη πλήν τῆς ὑπεσχημένης ἐρυθρᾶς καρδιναλίου τιάρας καὶ διὰ 300 μὲν φλωρίων ἐφ' ὅσον θὰ εὐρίσκηται ἐν Κων)πόλει, δι' 600 δὲ ὅταν ἐπανέλθῃ εἰς Ἰταλίαν *et in eadem moram traxeris, ut statum tuum juxta Pontificalis dignitatis exigentiam honorabilius ducere valeas* (Ἐπιστ. Εὐγεν. χειρόγρ. ἐν κώδ. Barberini XVI, 85 p, 489. ἣς ἀποσπάσματα ἐξέδωκεν ὁ Frommann, p.88) τοῦ δὲ Μυτιλήνης διὰ κολακευτικωτάτης ἐπιστολῆς καὶ 300 φλωρ. ἐτησίου χορηγήματος «*super fructibus redditibus et proventibus Camerae Apostolicae*» (αὐτόδι p. 488, Frommann p. 79).

καὶ αὐτοῦ μὴ βουλομένου αὐτοὶ ἐνωθήσονται τοῖς Λατίνοις (¹). Ὅτε δὲ ἤδη τὰ πράγματα συντελεσθέντα κατέληξαν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὅρου, ὁ μακρὰν τοῦ ἐργαστηρίου τῶν παρασκευαζομένων διαμένων ἀπὸ πολλοῦ Μάρκος φοβηθεὶς μὴ βιωσθῆ ἵνα τὸν ὅρον ὑπογράψῃ, ὡς τοῦτο ἔβλεπε γινόμενον ἐν σχέσει πρὸς ἄλλους ἀρνούμενους νὰ ὑπογράψωσι (²) κατέφυγε πρὸς τὸν φίλα αὐτῷ μέχρι τέλους φρονήσαντα ἀδελφὸν τοῦ βασιλέως Δημήτριον τὸν Παλαιολόγον, δι' οὗ παρεκάλεσε τὸν βασιλέα καὶ ὡς χάριν διὰ τοὺς τοσοῦτους αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ ἀγῶνας καὶ τοὺς κόπους ἐξητήσατο, ἵνα μὴ ἀναγκασθῆ εἰς ὑπογραφὴν τοῦ ὅρου· διότι οὐδαμῶς εἰς τοῦτο στέρξει. Ἐκτιθέμενος δὲ καὶ τοὺς λόγους, δι' οὓς δὲν θὰ στέρξει, λέγει ὅτι ἡ ὑπογραφή αὐτοῦ ἔσται ἀναίρεσις τῶν κατὰ τὰς ἐπισήμους διαλέξεις ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ, ὅς ἦν ὁ πολεμήσας καὶ ἀνασκευάσας τὴν δόξαν ταύτην, ἣν νῦν θὰ προσεκαλεῖτο νὰ κυρώσῃ διὰ τῆς ἰδίας ὑπογραφῆς (³). Ὁ ἐν πολλοῖς μετανοήσας, καίπερ κατόπιν ἐορτῆς, ἡγεμῶν καὶ νῦν μόνον ἐκτιμήσας ἀκριβῶς τὴν πολιτείαν τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου οὐ μόνον ὑπέσχετο τῷ Μάρκῳ ἐλευθερίαν ἐν τῇ ὑπογραφῇ τοῦ ὅρου, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλῆ ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἐπιμέλειαν ἐπανάσωσιν εἰς τὴν πατρίδα (⁴). Τὴν τοιαύτην μεταβολὴν τῶν ἰδίων ὑπὲρ τοῦ Μάρκου αἰσθημάτων ὁ βασιλεὺς καὶ δημοσία ἀμέσως ἀπέδειξεν, ὅτε οἱ κλεινοὶ δραπετίδαι ἐπειράθησαν νὰ πείσωσι τὴν σύνοδον ὅπως περὶ τὸ τέλος τοῦ ὅρου προστεθῆ ἀφορισμὸς κατὰ τῶν ἀπορριπτόντων τὴν ἔνωσιν (⁵). Ὁ βασιλεὺς ἀντέστη εἰς τοῦτο, ὑπεστήριζαν δ' αὐτὸν ὁ Τραπεζοῦντος (⁶) καὶ

¹) Συρόπουλ. X, 3, 282.

²) Μ. Ἐφέσου ἐγκύκλ. Α'. CLIX, col. 1080.

³) Συρόπουλ. X, 4, 284.

⁴) Συρόπουλ. X, 4, 284.

⁵) Συρόπουλ. X, 5, 285.

⁶) Συρόπουλ. αὐτόθι. «Ἄρκεῖ ὅτι ἐγένετο πρᾶγμα, ὅπερ οὐδὲ ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν ἔδει παραδεχθῆναι· τὸ δὲ καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀφορισμὸν προσγραφῆναι ἀντιβολῶ πρὸς Θεοῦ μὴ γενέσθω» εἶπεν ὁ Τραπεζοῦντος.

ὁ Μ. Πρωτοσύγκελλος, οὗ αἱ σχέσεις πρὸς τοὺς μέχρι πρό μικροῦ ὁμόφρονας διεσπάσθησαν ἅμα ὡς συνεκρούσθησαν τὰ ἀτομικὰ αὐτῶν συμφέροντα πρὸς ἄλληλα ⁽¹⁾. Οὕτω τῆ ὁ Ἰουλίου συνετελέσθη τὸ ἔργον τῆς συνόδου διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὄρου ὑπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων, ὧν οἱ πλείους καὶ ὑπογράφωντες ἔτι διεμαρτύροντο ⁽²⁾. Κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ὄρου οὐδεμία μνεία, ὡς εἰκὸς, ἐγένετο περὶ τοῦ ἡμετέρου Μάρκου ⁽³⁾. Ὅτε ὅμως ὁ ὄρος προσηνέχθη τῷ Πάπα ἵνα ὑπογράψῃ, διατρέξας οὗτος διὰ τοῦ βλέμματος τὰς ὑπογραφὰς καὶ μὴ ἀπαντήσας τὴν τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου, πρὸς δὲ ἐρωτήσας καὶ μαθὼν ὅτι οὗτος δὲν ὑπέγραψεν, «ἐποιήσαμεν λοιπὸν οὐδὲν» ἀνεφώνησε, καὶ ἄκων οὕτως ὁμολογήσας τοῦ ἀνδρός τὸ κῦρος καὶ κρίνας αὐτὸν ἕνα πάντων ὁμοῦ τῶν ἄλλων ἀντάξιον ⁽⁴⁾,

Ἐν τούτοις ὁ Πάπας εἴτε ἐξ οἰκείας πρωτοβουλίας, εἴτε καὶ τῆ πλαγίᾳ ὑποκινήσει τῶν ὅλως παραδεδομένων ἤδη αὐτῷ δραπετιδῶν ἀπήτησεν οὐχὶ μετὰ πολὺ ἵνα ἀποσταλῆ ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου εἰς τὴν παπικὴν αὐλήν, ἵνα δικασθῆ, ὡς ἀνθιστάμενος ταῖς διατάξεσι τῆς συνόδου, καὶ τιμωρηθῆ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῶν περὶ αἵρετικῶν διατάξεων τῶν οἰκουμενικῶν συνό-

1) Ὅτε Ἰσίδωρος καὶ ὁ πρωτοσύγκελλος ἀπέβλεπον εἰς τὸν κενὸν ἤδη πατριαρχικὸν θρόνον. Συρόπουλ. X, 5, 286.

2) Ἀξιοσημείωτος εἶνε ὁ ἐξευτελισμὸς, ὃν ὑπέστη ὁ αὐτοκράτωρ I. Παλαιολόγος τοῦ Πάπα ἀρνηθέντος νὰ προσθῆ ἐν τῇ κεφαλίδι τοῦ ὄρου μετὰ τὸ «Εὐγένιος δούλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ εἰς αἰδίου μνήμην» τὸ «συναινέσει τοῦ γαληνοτάτου βασιλέως καὶ τοῦ Πατριάρχου Κ)λεως καὶ τῶν ἑτέρων Πατριαρχῶν» Acta σελ. 518. 519. 520. Κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ὄρου ὁ Βασιλεὺς ἀπήτησεν αὐστηρῶς παρὰ τῶν τριῶν ἀντιπολιτευομένων (τοῦ Συροπούλου, τοῦ Μ. Χαρτοφύλακος καὶ τοῦ Πρωτεκδίκου) τὰς ὑπογραφὰς αὐτῶν, ἃς ἔδωκαν μόνον ἀναγκασθέντες καὶ βίᾳ ὑποκείμενοι. Ἡ ὑπογραφὴ τοῦ ὄρου ἐγένετο ἐποπτευόντων τῶν Λατίνων (Συρόπουλ. X, 8, 291, 292).

3) Συρόπουλ. X, 8, 291. «Περὶ τοῦ Ἐφέσου οὐδεὶς ἐλαλήθη λόγος»· ἐπίσης τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ὄρου διέφυγε καὶ ὁ ἐπίσκοπος Σταυρουπόλεως κρυβεῖς (αὐτόθι).

4) Συρ. X, 9, 294.

δων (1). Ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε νὰ ἀποκρίνηται τῷ Πάπα ἀρνούμενος αὐτῷ καὶ τῇ περὶ αὐτὸν συνόδῳ πᾶν δικαίωμα ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ Ἑλληνοσ Μητροπολίτου· τὰ κατ' αὐτὸν ἀνήκουσιν οὐχὶ τῷ Πάπα, εἶπεν, ἀλλὰ τῇ συνόδῳ τῶν Ἀνατολικῶν, ἣτις ἐξετάσει αὐτὸν καὶ οὕτως ἐπιβαλεῖ αὐτῷ τὴν προσήκουσαν ποινὴν (2). Ὁ Εὐγένιος ὁμοῦς ἐπανειλημμένως ἀπήτησε παρά τε τοῦ βασιλέως καὶ τῶν Ἑλλήνων λατινοφρόνων (3) τὴν παρουσίαν καὶ ἐκδίκασιν τοῦ Μάρκου. Τίνες ἦσαν οἱ οὐσιώδεις λόγοι διὰ τὴν τοιαύτην ἐπιμονὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης περὶ τούτου οὐδεμίαν ἄμεσον πληροφορίαν ἔχομεν, διότι οἱ λόγοι, οὓς κατὰ

1) Συρόπουλ. X, 12, 299.

2) Συρόπουλ. X, 12, 300 "αὐτός ἐστιν ἡμέτερος ἀρχιερεὺς καὶ τοῖς ἡμετέροις μελήσει περὶ αὐτοῦ., Πόσον διεστραμμένως παράγει τὰ πράγματα ὁ παπιστὴς Le Beau φαίνεται ἐξ ὧσων λέγει ἐν τῇ προκειμένῃ περὶ στάσει. "Οἱ Ἕλληνες ἐπίσκοποι χαριζόμενοι τῷ Εὐγενίῳ μᾶλλον ἢ δι' ἄλλην αἰτίαν προσέκάλεσαν τὸν Ἐφέσου Μάρκον ἵνα παραστῇ πρὸ αὐτῶν καὶ ἀπολογηθῇ διὰ τὴν ἄρνησιν τῆς ὑπογραφῆς τοῦ πανδημοῦς ὄρου συνόδου οἰκουμενικῆς. Τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἦν διὰ τὸν Μάρκον κεραυνός. Ἀπῆλθεν ὄλωσ ἔντρομος καὶ προσέπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως καὶ ἐξώρκισεν αὐτὸν νὰ φεισθῇ τοῦ γήρατος αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν ἔβριν ὅπως ἀτιμασθῇ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν Λατίνων, οἵτινες, ἔλεγε, θὰ κυκλώσωσιν αὐτὸν μετὰ περίγελω καὶ θὰ ἐκλάβωσιν αὐτὸν ὡς παῖδα οὕτως αἰφνης μεταμελλόμενον· ὁ αὐτοκράτωρ συνεκινήθη καὶ παρεκάλεσε τοὺς ἐπισκόπους ν' ἀναβάλωσι τὴν δ.κην τοῦ Μητρ. Ἐφέσου, ὑποσχόμενος αὐτοῖς νὰ βιάσῃ αὐτὸν ἅμα τῇ εἰς Κ.πολιν ἐπανόδῳ ὅπως ὑποταχθῇ εἰς τὸ διάταγμα τῆς συνόδου. Οἱ ἐπίσκοποι οἵτινες πάντες ἔφερον ἤδη ἐν τῇ καρδίᾳ τὴν μεταμέλειαν διὰ τὴν ὑποχώρησιν εἰς τὴν ἔνωσιν, προθύμως συνήνεσαν εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ βασιλέως., Histoire du Bas-Empire. XXI, p. 177. 178. Ἡ εἰλικρίνεια ἐνταῦθα τοῦ ἱστορικοῦ ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν σοβαρότητα καὶ ἐνότητα τῆς ἐκθέσεως!

3) Κατὰ τὰ πρακτικὰ καὶ ἑλληνικὰ τῆς Συνόδου τῆ 14 ἰουλίου ἐμήνυσεν ὁ Πάπας τοῖς ἀνατολικοῖς ν' ἀπέλθωσι πρὸς αὐτόν· ἀπελθόντων δέ τινων μόνον κατ' ἰδίαν παραλαβὼν αὐτοὺς εἶπεν ὅτι νῦν ὅτε ἐγένετο κεφαλὴ αὐτῶν ἀνάγκη νὰ λυθῶσι ζητήματά τινα κανονικὰ καὶ δὴ α') τὸ περὶ διαζυγίων, β) περὶ τοῦ Ἐφέσου ὅτι ἐστὶν ἀναγκαῖον δοῦναι λόγον πῶς σχίζεται τῆς συνόδου ἡμῶν· ὁ γὰρ φρονιμώτερός ἐστιν ἡμῶν πάντων γ) περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου. Acta p. 536

τὴν συνάθροισιν παρ' αὐτῶ ὀλίγων ἐκ τῶν ἡμετέρων, προσήγαγεν, εἶνε τοσοῦτο τυπικοὶ καὶ οὐδενόσωροι, ὥστε οὐδ' ἑμὲ τὴν τοιαύτην ἐξηγοῦνται ἐπιμονήν. Καθ' ἡμᾶς κρίνοντας ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προθέσεων, ὡς αὐτὰς εὐρίσκομεν κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς τοῦ χρόνου, ὁ ἀληθέστατος λόγος, δι' ὃν Εὐγένιος ὁ Δ' ἀπῆτει τὴν ἄμεσον τοῦ Μάρκου καταδίκην, ἦτο ὁ φόβος μὴ ὁ Μητροπολίτης Ἐρέσου γινόμενος ἅμα τῇ ἐπιστροφῇ εἰς Κων)πολιν πατριάρχης καταστρέψῃ ἐπισήμως πάντα τὰ μετὰ τόσου κόπου καὶ θυσιῶν ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα τοῦ Φερραρο-Φλαρεντινοῦ ψευδοσυλλόγου. Ὁ δὲ φόβος οὗτος τοῦ Πάπα ἐξηγεῖτο διὰ τῆς ἀναμφιβόλου εὐνοίας, δι' ἧς περὶ τὸ τέλος τῆς συνόδου καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ ὁ αὐτοκράτωρ περιέβαλε τὸν Ἐρέσου· ἐὰν δὲ προσθέσωμεν, ὅτι τὸ περὶ διαδοχῆς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ζήτημα ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου ζωηρῶν διηγέρθη καὶ οἱ ὑποψήφιοι καὶ γλιχόμενοι τοῦ θρόνου ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον ἀνεφαίνοντο καὶ εἰς προσωπικὰς ἐκ τούτου συγκρούσεις κατήρχοντο ⁽¹⁾, πάντες δὲ μετὰ τοῦ αὐτοῦ μίσους ἀπέβλεπον πρὸς τὸν πιθανώτατον διάδοχον Μάρκον, πειθόμεθα ὅτι πλὴν τῶν φόβων τοῦ Πάπα ἐνταῦθα συνήργει καὶ τὸ συμπερόν τινῶν ἐκ τῶν Ἑλλήνων (Μ. Πρωτοσυγκέλλου, Ἰσιδώρου ἴσως καὶ αὐτοῦ τοῦ Βησσαρίωνος ⁽²⁾). Τὰς αὐτὰς αἰτίας ἡμεῖς διακρίνομεν καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἐπίσης ἐπανειλημμένως γενομένην ἀπαίτησιν τοῦ Πάπα, ἵνα ἐνταῦθα, ἐν Φλαρεντία, ἐκλεγῇ ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωσήφ ⁽³⁾. Καὶ ἐν τούτῳ ὅμως ἀντέστη ὁ Ἰωάννης· θέλων ὅμως κατ' ἐπίφασιν νὰ ἰκανοποιήσῃ τὸν Πάπαν ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν τὸν Μάρκον, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἀπαιτήσας ἔλαβεν ἐγ-

¹⁾ Συρόπουλ. X, 5, 286.

²⁾ Ὁ Βησσαρίων τιτλοφορεῖται ἤδη πρὸ τῆς ἀλώσεως Πατριάρχης Κ)πόλεως ἀναχθεὶς ἐπὶ ψιλῶ τίτλῳ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου.

³⁾ Συρόπουλ. X, 12, 299 Acta σελ. 536. Συρόπουλ. X, 15, 305, 306.

γύησιν περί τῆς ἀσφαλείας αὐτοῦ παρὰ τοῦ Πάπα (1). Ἀποστέλλων δὲ τὸν Μάρκον ἔδωκεν αὐτῷ πᾶσαν ἐλευθερίαν ἵνα εἴπῃ ὅ,τι αὐτὸς νομίζει καλὸν πρὸς ἰδίαν ἀπολογία καὶ δικαίωσιν μηδένα ὑποστελλόμενος (2). Ἐπὶ τοιαύταις διαβεβαιώσεσι ἀπῆλθεν ὁ Μάρκος εἰς τὴν παπικὴν αὐλήν· εἰσαχθεὶς εὔρε τὸν Εὐγένιον μετὰ τῶν καρδινάλιων αὐτοῦ καὶ ἐξ τῶν ἐπισημοτέρων ἐπισκόπων (3). Ἀποδοὺς τὴν προσήκουσαν ὑπόκλισιν καὶ προσιδῶν τοὺς πάντας καθημένους, διὰ μεγίστης τοῦ πνεύματος ἐτοιμότητος ἀπῆλλαξεν ἑαυτὸν τῆς θέσεως, ἣν προώρισαν αὐτῷ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην οἱ περὶ τὸν Πάπαν—θέσεως ἐσχάτου κατηγορουμένου καὶ ὑποδίκου, ὡς τοῦτο ἐγένετο πάντοτε ἐν ταῖς συνόδοις. Εἴτε λοιπὸν προφασισθεὶς εἴτε καὶ κατ' ἀλήθειαν, εἰπὼν ὅτι πάσχει τοὺς νεφροὺς καὶ τοὺς πόδας καὶ ἀδυνατεῖ ἐκ τούτου νὰ ἴσταται ἐκάθησε. Ὁ Πάπας λαβὼν τὸν λόγον ἐπὶ μακρὸν ὠμίλησε πρὸς τὸν Ἐφέσου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐπειράθη διὰ τῆς πειθοῦς νὰ ἀποσπάσῃ ἀπ' αὐτοῦ τὴν συναίνεσιν, ἵνα ἀκολουθήσῃ τῇ συνόδῳ καὶ στέρξῃ εἰς τὰ δεδογμένα. Ἐν τέλει δὲ προσεπήγαγεν ἀπειλὴν ὅτι ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως αὐτοῦ θὰ ὑποστῇ τὴν τιμωρίαν τῶν κατὰ τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους αἰρετικῶν, τ. ἔ. καθαιρεθήσεται καὶ ἀποκηρυχθήσεται. Ὁ Μάρκος πρὸς ταῦτα καὶ αὐτὸς ἀπήντησε διὰ μακρῶν, πρὸς μὲν τὰς πρὸς πειθῶ συμβουλάς καταλλήλως εἰπὼν καὶ τὴν ἰδίαν πολιτείαν δικαιολογήσας (4), πρὸς δὲ τὴν γενομένην ἀπειλὴν ἐπὶ καταδίκῃ ἀπεκρίνατο ὅτι «αἱ σύνοδοι κατεδίκάζον τοὺς μὴ πειθόμενους τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' εἰς δόξαν τινὰ ἐναντίαν αὐτῆς ἐνισταμένους καὶ ταύτην κηρύττοντας καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνιζομένους· διὸ καὶ αἰρετικοὺς ἀπεκάλουν αὐτοὺς καὶ κατεδίκάζον πρῶ-

1) Αὐτόθι. «Μὴ δειλιάσῃς οὖν... ἀλλ' ἀπιθὶ καὶ ἄκουσον ὅσα ἐρεῖ καὶ ἀπολογήθητι ἀνυποστόλως ὅσα ἂν σοὶ δόξωσιν ἀρμόδια πρὸς τοὺς λόγους αὐτοῦ,,

2) Αὐτ. «καὶ ἐπισκόπων ἐξ, οὓς εἶχεν ἐκκρίτους τῆς βουλῆς,,

3) Συρόπουλ. Χ, 15, 303 «ἔδωκε δὲ ὁ Ἐφέσου πρὸς τοὺς λόγους τοῦ πάπα ἀποκρίσεις ἱκανάς,,

τον τὴν αἵρεσιν, εἶτα τοὺς ἀντεχομένους αὐτῆς. Ἐγὼ δὲ οὐ κηρύττω ἰδίαν μου δόξαν, οὐδὲ ὑπὲρ ἀλλοτρίου τινὸς δόγματος καὶ νόθου ἐνίσταμαι, ἀλλ' εἰς τὴν ἀκραιφνῆ δόξαν τηρῶ ἑμαυτόν, ἣν παρέλαβε καὶ κατέχει ἡ ἐκκλησία ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ καὶ εἰς δεῦρο, ἣν καὶ ἡ ἀγία Ρωμαϊκὴ ἐκκλησία πρὸ τοῦ σχίσματος κατεῖχεν ὁμοῦ μετὰ τῆς ἡμετέρας ἀγίας ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς· ἦν τινα δὲ εὐσεβῆ δόξαν καὶ πρότερον μὲν αἰεὶ ἐπηνεῖτε καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ δὲ συνόδῳ πολλάκις αὐτὴν ἐπηνέσατε καὶ οὐδεὶς δύναται κατὰ τι μέμψασθαι καὶ κατηγορεῖν αὐτῆς. Εἰ ταύτης τοίνυν ἀντιποιοῦμαι καὶ ἐξ αὐτῆς παρεκκλῖναι οὐ βούλομαι, πῶς ἂν κατακριθεῖν δίκην, ἣν οἱ αἱρετικοὶ κατεδικάζοντο; Τίς ἂν ὑγιῶς καὶ εὐσεβῶς φρονῶν τοιοῦτό τι ποιήσει κατ' ἐμοῦ; δεῖ γὰρ πρῶτον τὴν δόξαν, ἣν δοξάζω, κατακρίναι· εἰ δὲ αὕτη εὐσεβῆς καὶ ὀρθόδοξος ὁμολογεῖται, πῶς ἐγὼ καταδίκης ἄξιος;» (1). Ἐγνωστον ὅποιαν ἐντύπωσιν ἐνεποίησεν ἡ ἀπολογία αὕτη τοῦ Ἐφέσου, οὕτω ζωηρὰ καὶ γενναία, οὐχὶ ἄνευ τολμηρῶν δηκτικῶν εἰρωνιῶν. Κατὰ τὸ φαινόμενον οἱ περὶ τὸν Πάπαν καὶ πάλιν ἐπειράθησαν νὰ καταπέσωσιν αὐτόν, ἀλλ', ὡς εἶκος ἦν, μάτην (2). Ὅθεν καὶ καταλιπόντες τὸ πρᾶγμα ἄνευ ἀποτελέσματος ἀφήκαν τὸν Μάρκον ἡσυχον ν' ἀποχωρήσῃ εἰς τὰ ἴδια.

Οὕτως ἔληξεν ἡ ἐν Φλωρεντία σύνοδος καὶ ἐπηκολούθησεν ὅπως δήποτε ἡ ἔνωσις. Νῦν πρὶν ἢ χωρήσωμεν εἰς τὰ περαιτέρω συμπληρώσωμεν τὰ κατὰ τὸν ἐν Φλωρεντία βίον τοῦ Μάρκου διὰ συντόμου ἀνασκοπήσεως τῶν κατ' αὐτόν, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ ἔργον τῆς συνόδου ἀπὸ τῆς ἐπισήμου ὁδοῦ τῶν συνδιαλέξεων ἐτράπη τὴν ὁδὸν τῆς οἰκονομίας καὶ μεσότητος. Ὁ Μάρκος ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς κατενόησε τὰ τεκταινόμενα καὶ διὰ τοῦτο ἐπειράθη νὰ τηρήσῃ θέσιν ὅσον ἦν δυνατὸν ἐφεκτικὴν, τὴν

1) Συρόπουλ. X, 15, 304. Τῆς πρὸς τὸν Πάπαν ἀπαντήσεως ταύτης μνησθῆναι ποιεῖται ἐντῷ ἀνεκδότῳ βίῳ τοῦ Ἐφέσου ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰω. Εὐγενικὸς πρὸβλ. Δημητρακόπουλ. Ἱστορ. σχίσμ. σελ. 146.

2) Συρόπουλ. αὐτ. "ταῦτα καὶ ἕτερ' ἅττα εἰπὼν καὶ ἀκούσας,...

μὲν πολιτικὴν ὄψιν τοῦ πράγματος καταλείπων τοῖς περὶ ταῦτα μᾶλλον ἀσχολουμένοις ἢ περὶ τὴν θεολογίαν ἐπισκότοις, μόνον δὲ περὶ τῆς ἀτραλείας τοῦ δόγματος καὶ τῆς ἀκεραιότητος αὐτοῦ φροντίζων. Καὶ πάλιν ἐρ' ὅσον μὲν ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως ἦν σεβαστή, ἰδίᾳ παρὰ τῷ βασιλεῖ, κατήρχετο θαρρούντως εἰς τὸν ἀγῶνα, ὅτε ὅμως καὶ τοῦτο ἀφηρέθη ἀπὸ τῶν προαπιστῶν τοῦ δόγματος ἐδόθη δὲ πλήρης ἐλευθερία εἰς τὴν βίαν καὶ εἰς τὰς ὑβρεῖς καὶ τοὺς προπηλακισμούς, ὁ Μάρκος ἀπεσύρθη σιγήσας.

Ἐν τούτοις ἡ σιγὴ αὐτοῦ ἦν τοσοῦτον ἐπιβλητικὴ καὶ ἡ ἀπουσία αὐτοῦ οὕτω σπουδαία, ὥστε οὐδὲν ἐγένετο ἐν ταῖς συνελεύσεσι τῶν Ἀνατολικῶν ἀπόντος αὐτοῦ (1). Ἡ ἐπ' αὐτὸν πεποιθήσις τῶν ὁμορρόνων αὐτῷ ἦν τοιαύτη, ὥστε οὐδεὶς ἀνευβίας ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ· ἡ δὲ ἀσύστατος διαγωγὴ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ ἦν τοιαύτη, ὥστε ὤθησεν αὐτοὺς μέχρι τῶν αἰσχίστων κατ' αὐτοῦ μέτρων (2). Ἀπέναντι τῆς διαγωγῆς ταύτης ὁ Ἐρέσου ἐπεδείξατο, μεθ' ὅλην τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ τὴν ζωηρότητα, παραδειγματικὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ ἔνθα ἦν ἀνάγκη σιγὴν περιφρονήσεως. Ἀπέναντι τῆς τοσοῦτο συχνάκις ἐπίδειχθείσης ἀπρελείας καὶ μανίας τοῦ Βησσαρίωνος (3), τοῦ Μυτιλήνης

1) Συρόπουλ. IX, 6, 258.

2) Συρόπουλ. IX, 5, 256; 6, 257.

3) Συρόπουλ. IX, 6, 257. "Ὅτε καὶ αἱ τινὰ τῶν ὑστάτων μερικῶν συνεδριῶν παρεκάλουν τὸν Ἐρέσου "χρησασθαι οἰκονομίᾳ καὶ συγκαταβάσει,, ἐκεῖνος ἀπήντησεν "οὐ χωρεῖ συγκατάβασις εἰς τὰ περὶ πίστεως. Μετὰ γοῦν τὰς πολλὰς ἀπαντήσεις τὰς περὶ συγκατατάσεως καὶ τὰς ἀπολογίας τοῦ Ἐρέσου καὶ ἀπαγορεύσεις λεγόντων τῶν τὴν ἔνωσιν σπουδαζόντων ὅτι ὀλίγη τις ἐστὶν ἡ διαφορὰ καὶ ὀλίγη συγκατάβασις ἐνώσει ἡμᾶς εἰ θελήσεις καὶ αὐτὸς χρησασθαι ταύτῃ, εἶπεν ὁ Ἐρέσου: παρόμοιον ἐστὶ τοῦτο τῷ ρηθέντι παρὰ τοῦ ἐπάρχου πρὸς τὸν ἅγιον Θεόδωρον τὸν γραπτὸν· εἶπε γὰρ ὅτι μίαν μόνην κοινωνήσατε καὶ ἕτερον οὐκ ἀπαιτοῦμεν. πορεύεσθε δὲ ὅλη φίλον ὑμῖν· καὶ ὁ ἅγιος ἔφη πρὸς αὐτόν: ὁμοιον λέγεις ὡσπερ ἂν τις ἀξίων ἕτερον λέγοι οὐδὲν αἰτοῦμαι σε ἀλλ' ἢ τὴν σὴν ἀπαξ ἀποτεμεῖν κεφαλὴν καὶ μετὰ ταῦτα πορεύου ὅπου θέλεις· οὐ γὰρ ἐστὶ μικρὸν ἐν τοῖς τοιοῦτοις καὶ τὸ δοκοῖν μι-

τοῦ Λακεδαιμονίας (¹) καὶ τοῦ Πνευματικοῦ (²), παρὰ τοῦ Ἐρέσου ἔχοντες δύο μόνον περιπτώσεις ἐξοργίσεως· ἀλλὰ πάλιν πόσον διαφόρους ἐκείνων; Κατὰ μὲν τὴν πρώτην ἀμυνόμενος κατὰ τῆς βαναύσου καὶ μανικῆς πρὸς αὐτὸν διαγωγῆς τοῦ Βησσαρίωνος ἀποκαλέσαντος αὐτὸν δαιμονιώνα ἀπήντησεν αὐτῷ διὰ τῆς ἐκφράσεως «σὺ ὑπάρχεις κοπέλιν καὶ ἐποίησας ὡς κοπέλιν» (³). Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν, βλέπων τὴν βοῶσαν ἀδικίαν τῶν λατινορρόνων τὸν μὲν Καβάσιλαν ἀπορριπτόντων ὡς μὴ ἅγιον καὶ μὴ συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, τὸν δὲ Βέκκον παραγόντων πρὸς ἰδίαν ὑποστήριξιν, ἐν ἀγανακτήσει ἀπήντησεν ἵνα ἀναγνωσθῆ καὶ ὁ Καβάσιλας ἐπὶ τῷ αὐτῷ δικαίῳ, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Βέκκος (⁴). Κατὰ πάντα δὲ τἄλλα, ὅσον ἐκ τῶν ἀξιολίστων πηγῶν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ὁ ἡμέτερος Μάρκος ἀπεδείχθη ἀνωτερος τῶν τε προσωπικῶν συμφερόντων καὶ τῶν ραδιουργιῶν ἀσχολούμενος εἰς μόνην τὴν μελέτην τῶν ἀναφυομένων θεολογικῶν ζητημάτων καὶ ὑποστηρίξων τοὺς ἰδίους συναδέλφους, κατορθώσας διὰ τῆς ἰδίας διαγωγῆς νὰ συγκρατήσῃ μὲν τὴν πρὸς αὐτὸν ὑπόληψιν τῆς πλειονότητος τῶν Ἀνατολικῶν, νὰ καταστρέψῃ δὲ μόνος αὐτὸς διὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς ἰδίας ὑπογραφῆς τὸ οἰκοδόμημα, ὅπερ καταρρώθῃ νὰ ἰδρυθῆ ἐπὶ τῆς βίας καὶ τῆς φιλοδοξίας καὶ ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τῶν πολιτικῶν περιστάσεων. Ἐν τῷ συντελεσθέντι δὲ ναυαγίῳ, ἐν ᾧ ἡ μεγαλομανία καὶ τὸ κενό-

κρόν,,. Εἰς τοιαύτην ἀπάντησιν ὁ καλὸς Βησσαρίων ἔκφρων γενόμενος δι' ὕβρεων καὶ ἀναιδῶς ἐπετέθη κατὰ τοῦ Μάρκου καὶ μετὰ πολλὴν τοιαύτην φιλονεικίαν προσέθηκε· «περιστὸν ποιᾷ καὶ φιλονεικῶ μετὰ ἀνθρώπου δαιμονιαρίου· αὐτὸς γὰρ ἐνὶ μαινόμενος καὶ οὐ θέλω ἵνα φιλονεικῶ μετ' αὐτοῦ,,.

¹) Συρόπουλ. X, 5, 256.

²) Συρόπουλ. X, 13, 500—302.

³) Ὁ καλὸς Greychton, ἐκδότης τοῦ Συροπούλου, οὕτω μεταφράζει τὴν φράσιν ταύτην τοῦ Μάρκου· «Et ego te non minus despicio, Nicasene, prognatum semine meretricis, spurium qui natale solum ut nothus perfidia dehonestare non cohorruiisti,,. p. 257.

⁴) Συρόπουλ. IX, 6, 258.

σπουδον ἡμαύρωσαν τὴν ἀμφίβολον ἄλλως ἀξίαν τοῦ Βησσαρίωνος, Μάρκος ὁ Εὐγενικός· ἐπιπλέει μόνος περισώζων μεθ' ἑαυτοῦ τὴν τιμὴν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀρθέλιτος οὐχὶ τυφλῶς καὶ μανικῶς ἀλλ' ἐν φωτεινῇ συνειδήσει ὑπεράνω τῶν μικρολογιῶν τῶν καιρικῶν περιστάσεων κατὰ τοῦ ἀποκρυσταλλωτικοῦ ρεύματος τοῦ ρωμαϊκοῦ συστήματος μὴ ἐπιτρέψας ἵνα διὰ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας κλεισθῇ ὁ κατάλογος τῶν νικῶν τῆς Παπικῆς Ρώμης.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΑΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΜΑΡΚΟΣ Ο ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ

Οὕτω συμπερανθείσης ὅπως δήποτε τῆς ἐνώσεως οἱ Ἀνατολικοὶ ἔσπευσαν παντὶ σθένει ν' ἀπαλλαγῶσιν ὅτι τάχιον τῆς τε Φλωρεντίας καὶ αὐτῆς τῆς Ἰταλίας. Πολλοὶ τῶν ἀρχιερέων προαπῆλθον ἤδη εἰς τὴν πόλιν τῶν λιμνοθαλασσῶν ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ὄρου (¹). Ὁ δὲ βασιλεὺς παρέμεινε μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν Φλωρεντία μέχρι τῶν πρώτων τοῦ Σεπτεμβρίου ἡμερῶν. Τῇ δὲ 6 τοῦ μηνὸς τούτου ἀπῆλθε καὶ αὐτὸς εἰς Βενετίαν συνεπαγόμενος μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Ἐρέσου, ὄν, ὑποκείμενον εἰς ἄμεσον ἐκ τῶν Λατίνων κίνδυνον, ἔλαβεν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προστασίαν καὶ διέσωσε μέχρι Βενετίας καὶ Κων)πόλεως (²). Μετὰ βραχεῖαν ἐν Βενετία διαμονήν, καθ' ἣν πλεῖσται ἀπόπειραι ἐγένοντο παρὰ τῶν Λατινοφρόνων ἵνα παρασυρθῶσιν εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐνώσεως, συλλειτουργοῦντες τοῖς Λατίνοις, καὶ οἱ παρὰ τὴν ἰδίαν θέλησιν ὑπογράψαντες (³) τὸν ὄρον τῆς 6 Ἰ-

¹) Συρόβ. Χ. 16, 305, 306. Τοῦτο ἐγένετο κατὰ συμβουλὴν τοῦ Μ. Πρωτοσυγκέλλου, ἵνα δικαιολογηθῆ ἡ ἄρνησις τοῦ βασιλέως ὅπως ἐκλέξῃ ἐν Φλωρεντία πατριάρχην, ὡς τοῦτο ἀπῆτει ὁ Πάπας.

²) Συρόπουλ. ΧΙ, 2, 314. ἡ ἐνταῦθα τιθεμένη ὑπὸ τοῦ Συροπούλου φράσις «δι' ἀσφάλειαν», οὐχὶ ἀπιθάνως ὑποδεικνύει ὅτι κίνδυνος ἠπειλεῖ τὴν ζωὴν τοῦ Μάρκου.

³) Συρόπουλ. ΧΙ, 2, 315, 316. Καὶ περὶ τῆς συμμετοχῆς ἐπὶ τοῦ Μάρκου παρεκάλεσεν ὁ Δόγης, μάτην ὁμῶς, διότι ὁ Μάρκος δὲν ἐλειτούργησε.

ουλίου απέπλευσαν οἱ Ἕλληγες ἐπ' οἴκου πλήρεις ἀπογοιτεύσεως καὶ μεταμελείας, ἀστοχήσαντες μὲν τῶν ἐλπίδων περὶ πολιτικῆς βοηθείας ἀπὸ τῆς Δύσεως, φέροντες δὲ τὴν εὐθύνην ἐπὶ τῇ ἀντὶ τῶν κενῶν ὑποσχέσεων ἀπεμπολήσει τῆς πατρίου εὐσεβείας (1). Ὁ πλοῦς αὐτῶν οἴκαδε ἦν κατ' αὐτὰ ἤδη τὰ πρῶτα βήματα πλήρης πικρίας, πανταχόθεν ἐκδηλουμένης τῆς ἀποδοκιμασίας τοῦ λαοῦ καὶ ἀνακιπτόντων εἰς μέσον τῶν κινδύνων, ὧν πρόξενος ἔσται ἡ γενομένη ἔνωσις (2). Ἐκόντες δὲ ἢ ἄκοντες οἱ ἐπανερχόμενοι ὤφειλον νὰ πεισθῶσιν εἰς τὴν πανταχόθεν ἀνακηρυττομένην ἀλήθειαν, ὅτι τὸ σχίσμα τὸ γεγόμενον μέχρι τοῦδε τεῖχος παρακωλύσαν τὴν ἄμεσον καταστροφὴν τοῦ ἀνατολικοῦ θρησκευτικοῦ ὀρθοδόξου βίου, αἰρόμενον νῦν διὰ τῆς ἐνώσεως συνεπάγεται ἀμεσώτερον κίνδυνον διὰ τὸν βίον τοῦτον (3). Ὁ Μάρκος ἔβλεπεν ἤδη ἐμπράκτως δικαιουμένας τὰς βλέψεις αὐτοῦ, αἱ δὲ ἄμεσοι αὐταὶ ἐντυπώσεις, ἅς κατὰ τὸν διάπλουν ἐλάμβανεν, ἐπέδρασαν οὕτω ζωηρῶς ἐπ' αὐτὸν, ὅσον ἴσως οὐδὲ ἡ ἀπογοήτευσίς τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ βίου καὶ τῶν συνοδικῶν ἐργασιῶν. Ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ταῖς νήσοις ταῖς ἀναμιξ συνωκισμέναις ἢ καὶ ὅλως ὑποκειμέναις τῇ ξένη τῶν Δυτικῶν ἡγεμόνων κυριαρχίᾳ ἡ γενομένη ἔνωσις ἠπείλει νὰ καταστρέψῃ πᾶσαν ἐλευθερίαν ἐν τε τῇ διοικήσει τῆς ἐκκλησίας (4) καὶ ἐν τῇ τελέσει τῶν θρησκευτικῶν ἀπαιτήσεων (5). ἠπειλεῖτο παντελῆς ἐκλατινισμὸς

1) Συρόπ. XI, 5, 319. πρβλ. καὶ XI, 1. 314.

2) Συρόπουλ. XI, 6, 321, 322, 7, 322. (Ἐν Κερκύρα καὶ Μεθώνη) πρβλ. καὶ 8, 324.

3) Συρόπουλ. XI, 6, 322. «Καὶ διὰ τοῦ σχίσματος παρεκρουόμεθα τὸ ζήτημα αὐτοῦ, (τοῦ Λατίνου ἐπισκόπου ζητοῦντος νὰ χειροτονῇ ἱερεῖς ὀρθόδοξους)· νῦν δὲ ἐπεὶ ἐγένετο ἔνωσις ἐπιτεθήσεται ἡμῖν ἵνα χειροτονῆ». — 7. 322 «ἡμεῖς (ἔλεγον οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Μεθώνης) πρότερον ὁσάκις ἐνεπίπτομεν εἰς λόγους μετὰ τῶν Λατίνων τῶν εὕρισκομένων ἐνταῦθα, κατεδικάζομεν αὐτοὺς μὴ δυναμένους ἀντιλέγειν ἡμῖν· νῦν δὲ οὐκ ἔχομεν τί ἂν λέγωμεν αὐτοῖς».

4) Ὡς τοῦτο ἐδείχθη ἐκ τῶν λόγων τῶν Κερκυραίων. Βλπ. ἀνωτ. σημ.

5) Συρόπουλ. XI, 8, 324, ἐνθα περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Λατίνων ἀξιούντων νὰ λειτουργῶσιν ἐν ναοῖς ὀρθοδόξοις. Ἀπέναντι τούτων αὐτὸς ὁ Παλαιο-

Ὁ κίνδυνος ἦν προφανῆς καὶ τοῦτο μεταξὺ τῶν πρώτων κατενόει ὁ ἡμέτερος Μάρκος, ὃς ἤδη ἀμέσως ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπίσθη περὶ τῆς ἀληθείας τῶν κρίσεων Ἰωσήφ τοῦ Βρυεννίου ὡς πρὸς τὸ αὐτὸ θέμα⁽¹⁾.

Μετὰ μακρὸν καὶ ἐπίπονον πλοῦν ἐπανήλθον οἱ Ἕλληνες τῆ 1 Φεβρουαρίου 1440 εἰς Κωνσταντινούπολιν⁽²⁾. Ἡ ἀδημονία καὶ περιεργία τοῦ λαοῦ, καὶ πρότερον ἀμυδρῶς πως γινώσκοντος τὰ πράγματα⁽³⁾, εὗρητο εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον τῆς ἐντάσεως αὐτῆς. Οἱ πάντες διηρώτων καὶ διεπυνθάνοντο περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς Συνόδου, περὶ τῆς τύχης τῆς Ὀρθοδοξίας⁽⁴⁾. Οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ τούτων οἱ ἀκουσίως καὶ βία ὑπογράψαντες, εὐρεθέντες ἴδιη ἐπὶ ἀσφαλοῦς καὶ ἀκινδύνου ἐδάφους, ἐν μέσῳ τοῦ ἰδίου λαοῦ, βαρεῖαν ἔρρηξαν τὴν κραυγὴν τῆς διαμαρτυρίας καὶ τῆς εἰλικρινοῦς μεταμελείας⁽⁵⁾. Ὁ λαὸς καὶ ὁ κλῆρος ἐν ἀγανακτήσει ἤκουσε τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων, ἡ δὲ ἀποδοκιμασία γενικὴ διεδόθη ἀνὰ τὰς τάξεις τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου⁽⁶⁾. Ἡ ἀποδοκιμασία αὕτη ἦν τοσοῦτο μᾶλλον ἐναργής, ζοηρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ, ὅσῳ ὁ βασιλεὺς, ὃς κατὰ τὴν ἐπάνοδον εὗρε τὸν οἶκον αὐτοῦ εἰς βαθὺ πένθος ἐκ τοῦ θανάτου τῆς ἰδίας συζύγου καὶ τῆς γυναικὸς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δημητρίου⁽⁷⁾, ἐπὶ μακρὸν⁽⁸⁾ οὐδεμίαν ἔδειξε φροντίδα περὶ τῶν ἐκ-

λόγος ἠναγκάσθη νὰ εἴπῃ τοῖς οὕτω διαμαρτυρομένοις νὰ ἐξακολουθήσωσι τηροῦντες τὰς προτέρας αὐτῶν συνηθείας ἐν πάσι. (Συρόπουλ. XI, 10, 329).

¹⁾ Ἰωσήφ Βρυεν. τὰ εὐρεθέντα τόμ. 6', σελ. 3, 12 καὶ ἀλλ.

²⁾ Συρόπ. XI, 10, 328.

³⁾ Παρὰ τῶν πρὸ τοῦ τέλους τῆς συνόδου ἐπανελθόντων ἐξ Ἰταλίας. Συρόπ. VI, 1, 141, 142.

⁴⁾ Δούκας. Ἱστορ. κερ. 31 ἐκδ. Βόννης. Κρουσίου Turco-graec. βιβλ. 1.

⁵⁾ Χαλκοκονδύλης Ἱστορ. Βιβλ. 6. σελ. 156. Ἰωάν. Εὐγεν. ἀντιφ. παρὰ Δοσ.δ. τόμ. Καταλ. σελ. 215.

⁶⁾ Συρόπλ. XII, 1, 331.

⁷⁾ Συρόπ. XI, 10, 328. 329.

⁸⁾ Συρόπ. XII, 1, 330, 2, 332. Ἐπὶ τρεῖς ὄλους μῆνας (Φεβρουάριον, Μάρτιον καὶ Ἀπρίλιον).

κλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς ὑπογράψαντας τὸν ὄρον τῆς Συνόδου, ὁ Μάρκος ἔτυχε περιφανεστάτης ὑποδοχῆς παρά τε τῷ λαῷ καὶ τῷ κλήρῳ. Ὁ Συρόπουλος περὶ τούτου σιγαῖ, οὐδὲ λέγει τι⁽¹⁾· παρά συγχρόνων ὅμως καὶ δὴ ἐχθρικῶς διακειμένων τῷ Ἐφέσου μανθάνομεν, ὅτι ὁ Μάρκος ἐγένετο ἀντικείμενον ὅλως ἐξαιρετικῶν τιμῶν ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ, ἐπιδοκιμάσαντος τὴν πολιτείαν αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ⁽²⁾. Ὁ Μάρκος ὅμως ἀπέφυγε πᾶσαν προσοικείωσιν τοῦ λαοῦ καὶ ἀπεσύρθη παρ' ἑαυτῷ ἀναμένων τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων⁽³⁾. Ἐν τούτοις περὶ αὐτὸν συνησπίσθησαν ἤδη πάντες οὐ μόνον οἱ ἀρνούμενοι ἐκ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐνώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μεταμεληθέντων ἀρχιερέων ὁ Τραπεζοῦντος, ὁ Ἡρακλείας καὶ εἴ τις ἄλλος⁽⁴⁾, Ἀπέναντι τῶν οὕτω συνηνωμένων πολεμίων τῆς ἐνώσεως ἴσταντο οἱ φιλίως αὐτῇ προσκεείμενοι, ὅ τε Βησσαρίων, ὁ Μιτυλήνης, ὁ Κυζίκου καὶ εἴ τις ἕτερος⁽⁵⁾. Οὐδέτερα ὅμως τῶν μερίδων προέβαιναν εἰς ἐπίσημα καὶ δημόσια διαβήματα, οἱ μὲν περὶ τὸν Μάρκον διότι ἀνέμενον παρ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως τὴν καταστροφὴν τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ ἔργου, οἱ δὲ

¹⁾ Ὁ Συρόπουλος μνημονεύει μόνον περὶ τοῦ ἄρχοντος τῶν μοναστηρίων καὶ τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀντιμηνσίων, οὓς μόνους ὁ κλῆρος τῆς Κων(σταντι)πόλεως παρεδέξατο καὶ μεθ' ὧν συνελειτούργησεν (XII. 1, 331).

²⁾ Ἰωσήφ Μεθώνης ἐν *Διαλέξει* παρὰ Migne CLIX col. 922. λέγει «ἠλθον μὲν οὖν εἰς Κων(σταντι)πολιν καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς εὔρε τὴν βασιλίссαν αὐτοῦ τεθνηκυῖαν καὶ ἐπένθει· ἐν δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ πατριάρχης οὐκ ἦν. Ὁ Ἐφέσου εἶδε τὸ πλῆθος δοξάζον αὐτὸν μὴ ὑπογράψαντα καὶ προσεκύνουν αὐτῷ οἱ ὄχλοι καθάπερ Μωϋσῆ καὶ Ἀαρῶν καὶ εὐφῆμιουν αὐτὸν καὶ ἅγιον ἀπεκάλουν». Περὶ τοῦ γεγονότος τούτου μαρτυροῦσι καὶ πᾶσαι αἱ περὶ δημαγωγίας κατὰ τοῦ Μ. καιηγορίαι τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ (Βησσαρίων. *Refutatio M. Ephesini*. Migne CLXI, col. 140. a. b.)

³⁾ Οὐδεμίαν τοῦλάχιστον ἐνέργειαν αὐτοῦ ἀναφέρεται κατὰ τοῦτο τοῦ χρόνου.

⁴⁾ Ὁ Ἀγχιάλου ἔσπευσεν ἤδη ν' ἀπέλθῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ (Συρ. XII, 11, 349).

⁵⁾ Ἴσως καὶ ὁ Σχολάριος. βλ. κ. κατωτέρω.

περὶ τὸν Βησσαρίωνα ἀμφιβάλλοντες ἐξ ἑνὸς εἰς τὴν ἐν τῇ ἐνώσει σταθερότητα τοῦ Παλαιολόγου, ἀπὸ πολλοῦ ἤδη στερήσαντος αὐτοὺς τῆς ἰδίας ἐμπιστοσύνης καὶ φιλίας¹⁾, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποβλέποντες εἰς τὴν προφανῶς δηλωθεῖσαν δυσμένειαν τῆς ὅλης κοινωνίας ἀπέφρουγον νὰ προκαλέσωσι καθ' ἑαυτῶν τὴν ἔκφασιν τῆς δυσμενείας ταύτης διὰ τρόπου ἀποτοματέρου. Οὕτω κατὰ τὸ παρεμπесὸν τοῦτο διάστημα μεταξὺ τῆς ἐπανόδου καὶ τῆς ἐκλογῆς νέου Πατριάρχου ὑπὲρ μὲν τῆς ἐνώσεως βῆμα ἐγένετο οὐδὲ ἐν²⁾, τοῦ ὅρου τῆς συνόδου οὐπω ἐπισήμως ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγνωσθέντος³⁾. τὸναντίον δὲ οἱ τῆς ὀρθοδοξίας ἐχόμενοι ἐκέρδησαν ἐκ τούτου θαρραλεώτεροι γενόμενοι καὶ μείζονας ἀνακτησάμενοι ἐλπίδας περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐν Φλωρεντία ἔργου⁴⁾. ἡ δὲ προφανῆς ὑποστήριξις, ἣν ἐξ αὐτῆς τῆς αὐλῆς ἐλάβανον παρὰ τοῦ ἀείποτε τῇ ὀρθοδοξίᾳ καὶ τῷ Μάρκῳ εὖνου διατελέσαντος Δημητρίου τοῦ Παλαιολόγου, ἐκραταίου τὰς ἐλπίδας αὐτῶν ταύτας⁵⁾. Ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους καὶ ἐντυπώσεις ἀνέλαβεν ὁ Μάρκος νὰ διαφωτίσῃ διὰ τοῦ ἐπισημοτάτου τρόπου τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ γενομένων. Δι' ἐπιστολῆς ἐγκυκλίου⁶⁾ ἀπευθυνομένης πρὸς πάντας τοὺς ἀπανταχοῦ

¹⁾ Συρόπ. X, 5, 282.

²⁾ Πράγματι κατὰ Συρόπουλον (XII, 1, 330, 331, 332), ὁ βασιλεὺς ἐπειράθη δι' ἡπίου κατ' ἀρχὰς τρόπου νὰ προκαλέσῃ κοινωνίαν μεταξὺ τῶν ὑπογραφάντων τὴν ἐνωσιν καὶ τῶν ἐν Κων)λει κληρικῶν, ἀπέτυχεν ὁμως προσκρούσας κατὰ τῆς ἀπολύτου ἀρνήσεως τῶν τελευταίων, εἰς μέτρα δὲ βίαια δὲν ἐτόλμησε νὰ προβῇ.

³⁾ Συρόπουλ. XII, 1, 332. Οἱ ἐκ τῶν ὑπογραφάντων λειτουργοῦντες οὔτε τοῦ ὀνόματος ἐμνημόνευον τοῦ Πάπα, οὔτε περὶ ἄλλο τι ἐνεωτέριζον (αὐτόθι).

⁴⁾ Συρόπ. XII, 11, 347. «Ἐκ τούτου... οἱ τοῦ ὀρθοδόξου καὶ πατρίου ἀντεχόμενοι ὀνόματος ἐβεβαιοῦντο μᾶλλον καὶ ἐστηρίζοντο».

⁵⁾ Συρόπουλ. ἐνθ' ἀνωτέρω.

⁶⁾ Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἐκδεδομένη συνήθως μετὰ τῶν πρακτικῶν τῆς ἐν Φλωρ. συνόδου (Acta σελ. 693—758. Labbei XIII, p. 677. Harduin IX, 549) μετὰ τῆς εἰς αὐτὴν ἀπαντήσεως καὶ ἀνασκευῆς Ἰωσήφ τοῦ Μεθώνης (ἐτι

ὀρθοδόξους καὶ ἰδίᾳ τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ὁ Μάρκος ἐξέθηκε διὰ βραχέων τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου⁽¹⁾. Ἄγνοοῦμεν ἂν τὴν συγγραφὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προκάλεσαν αἱ παρὰ τῶν λατινοφρόνων ἀνακριβεῖς καὶ ὄλως διεστραμμένα διαδόσεις περὶ τῶν ἐν τῇ συνόδῳ πεπραγμένων⁽²⁾ καὶ περὶ τῆς κατ' αὐτὴν πο-

παρὰ Migne GLIX, col. 1024—1093) φέρεται ἄνευ ἐπιγραφῆς τῶν πρὸς οὓς ἀποτείνεται. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Μεθώνης ὅπως ἐν προουμίῳ τῆς ἀναίρεσεως λεγομένων («καὶ τοῖς ἀπανταχοῦ χριστιανοῖς ἐπιστεῖλας νοῦρετεῖς» Migne ἐνθ' ἄνωτ. col. 1024) φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιστολὴ εἶχε τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν, ἣν φέρει καὶ ἡ κατόπιν ἐκδοθεῖσα δευτέρα ἐγκύκλιος «τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς καὶ τῶν νήσων εὐρισκομένοις πιστοῖς Μάρκος ἐπίσκοπος τῆς Ἐφεσίων Μητροπόλεως ἐν Κυρίῳ χαίρειν».

1) Χρόνος τῆς ἐκδόσεως καὶ ἀποστολῆς τῆς ἐγκυκλίου ταύτης οὐδεὶς ἐνδείκνυται· ὅτι ὅπως ἡ ἐπιστολὴ αὐτῆ ἐγράφη οὐχὶ βραδύτερον τοῦ χρόνου, καθ' ὃν τίθεμεν αὐτὴν, καὶ ὅτι εἰς κενὸν ἐκοπίασεν ὁ παπιστὴς Pitzipios γράψας τοσαῦτα (δύο ὄλας σελίδας) ἵν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτῆ ἐγράφη τῷ 1445 ἢ 1447 ἢ 1448 (διότι δὲν ἀρκεῖται εἰς μίαν μόνην χρονολογίαν ἀλλὰ μεγαλοψύχως παρέχει ἐλευθέραν ἐκλογὴν μεταξὺ τῶν τριῶν χρονολογιῶν, ἀδιαφορῶν ἂν αἱ δύο πρώται ἀνατρέλουν αὐτὴν τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν, ἐξ ἧς ἀφορμᾶται πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς ἐπιστολῆς ταύτης—μετὰ τὸν θάνατον διηλ. τοῦ Ἰω. Παλαιολόγου. Pitzipios L'Eglise Orientale partie II p. 54—57) ἀποδεικνύεται πλὴν ἐξ ἐκείνου, ὅτι ὁ Μ. ἀπέθανε τῷ 1443, ἐκ τούτου δὲ ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη πρὸ τοῦ ἔτους τούτου, καὶ ἐκ τῶνδε: ἐν τῇ ἐπιστολῇ τὰ γεγονότα φέρονται πρόσφατα, οἷον δὴ πρότερα γενόμενα. Οὐδεὶς ὑπαινιγμὸς περὶ πίεσεων κατ' αὐτοῦ ἢ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐνυπάρχει· τοῦ αὐτοκράτορος μνεῖα γίνεται μετὰ σεβασμοῦ καὶ τιμῆς· μόνον δὲ καταγγέλλονται καὶ ταῦτα οὐχὶ κατ' ὄνομα (διότι οἱ ὑπαινιγτόμενοι ἦσαν ἔτι παρόντες ὡς ὁ Βησσαρίων) οἱ λατινόφρονες.

2) Τοιαῦται διαδόσεις καὶ ἀντεγκλήσεις πλάγια ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη ἡμερῶν ἤρξαντο παρ' ἑκατέρας τῶν ἀντιφρονουσῶν μερίδων διασπειρόμεναι κατ' ἀλλήλων (Συρόπ. X, 8, 292 περὶ τῶν δ αβαλλόντων τοὺς ὑπογράφαντας ὅτι δωροδοκῆσαντες ἐπραξάν τοῦτο, X, 17, 307 περὶ τοῦ αὐτοῦ· «εἰ δέ τινες ἄλλως ἐξαγγέλλουσι ταῦτα διαβάλλουσι τ' ἀληθῆ καὶ πειρῶνται μὲν μῶμον προστρίβειν τοῖς κατὰ τοῦτο ἀμώμοις, ἀδικοῦσι δὲ τὰ μέγιστα ἑαυτούς». πρὸβλ. ἐπίσης τὰς ἐν τῷ «ἀντιρρητικῷ, Ἰω. τοῦ Εὐγενικοῦ καταγγελίας (Δοσιθ. τόμ. Καταλ. σελ. 215 καὶ ἀλ.)

λιτείας τῶν μετασχόντων τῆς συζητήσεως καὶ δὴ τοῦ Μάρκου ὁ σκοπὸς ὅμως ὁ ἐν αὐτῇ τῇ ἐγκυκλίῳ προφαινόμενος εἶνε πρῶ-
 τιστα μὲν πάντων ἀπολογία τοῦ Μάρκου δικαιολογοῦσα τὴν μὴ
 παρ' αὐτοῦ ἀποδοχὴν τοῦ ἐνωτικοῦ τῆς Φλωρεντίας ὄρου (¹), εἶτα
 δὲ στηλίτευσις τῶν ἐκ τῶν Ἑλλήνων λατινοφρόνων, οἵτινες ἐ-
 γένοντο οἱ ἄμεσοι αἴτιοι τῆς καταστροφῆς. Ὑποδεικνύων ἐν ἀρχῇ
 τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἠκολούθησε τῷ τε αὐτοκράτορι κοὶ τῷ Πατρι-
 ἀρχῇ εἰς Ἰταλίαν, ἐκτίθησι τὰς ἀγαθὰς ἐλπίδας καὶ προσδοκίας,
 ὑφ' ὧν ἐνεφοροῦντο οἱ πρὸς τὴν ἐνωσιν ἀπερχόμενοι. Αἱ ἐλπί-
 δες ὅμως αὐταὶ ἀπώλοντο εὐθύς μετὰ τὰς πρῶτας ἀποπείρας τῆς
 πρὸς τοὺς Λατίνους συνεννοήσεως, ἡ δὲ πρώτη ἐντύπωσις ἐκρα-
 ταιώθη μετὰ τὰς ἐπὶ τε τῆς προσθήκης εἰς τὸ σύμβολον καὶ τὰς
 ἐπ' αὐτοῦ τοῦ δόγματος συζητήσεις, καθ' ἃς οἱ Λατῖνοι τοὺς ἀ-
 ληθεῖς ἰδίους παρεγύμνωσαν σκοπούς, οὐδὲν κοινὸν ἔχοντας πρὸς
 τὴν ἐννοίαν, ἣν περὶ ἐνώσεως εἶχον οἱ ἀπελθόντες εἰς τὴν Ἰτα-
 λίαν Ἀνατολικοί. Παρὰ πάντα ὅμως ταῦτα εὐρέθησαν ἄνθρωποι
 ἐξ αὐτῶν τῶν Ἀνατολικῶν, οἵτινες ἐν πληθούσῃ συνόδῳ συνη-
 γόρησαν ὑπὲρ τοῦ λατινισμοῦ ὑπὸ τὸ πρόσχημα οἰκονομικῆς ἐνώ-
 σεως. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι προδότης τῆς ἰδίας εὐσεβείας γενόμε-
 νοι οὐδὲν παρέλιπον μέσον ἕως οὗ συνετέλεσαν τὸ ἔργον. Αὐτὸς
 δὲ καὶ ἐν ταῖς ἐπισημοῖς διαλέξεσι τὸ δόγμα τῆς ὀρθοδόξου ἐκ-
 κλησίας ἐπιτυχῶς καὶ ἀκαταμαχίτως ὑπερασπίσας καὶ κατὰ τὸν
 ἔπειτα χρόνον ἀντισταῖς κατὰ τοῦ προταθέντος τῆς ἐνώσεως τρό-
 που, νῦν διαβεβαιοῖ ὅτι ἀποκηρύττων τὸ συντελεσθὲν τῆς ἐνώ-
 σεως ἔργον διὰ ταύτης τῆς ἐπιστολῆς παρέχει τῷ βουλομένῳ ἐ-
 ξήγησιν τῆς ἰδίας διαγωγῆς καὶ τοῦ ἰδίου περὶ τὴν πίστιν φρο-
 νήματος (²). Οὕτω διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐπεδιώκετο τὸ

¹) ὡς ἂν ἐξῆ δοκιμάζειν τῷ βουλομένῳ πότερον ὑγιέσι δόγμασι χαίρων ἢ διεστραμμένοις τισὶ τὴν γεγενημένην ἐνωσιν οὐ παρεδεξάμεν, Migne CLIX, col. 1030. d).

²) Χαλκοκονδύλης ἱστορ. VI (Migne GLIX col. 304 c. d.) Συρόπουλ. XII, 11, 347.

μὲν ἡ ἀληθὴς ἔκθεσις τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πραγμάτων — καὶ τοῦτο ἐπετεύχθη ἐν μικρογραφίᾳ ἀρισιοτεχνικώτατα — τὸ δὲ ἡ διὰ τῆς στηλιτεύσεως τῶν λατινοφρόνων παντελὴς καταστροφή τοῦ ἔργου, οὗ ὑπερμάχουν ἐκεῖνοι.

Ἐν τούτοις τὰ πράγματα ἐχώρησαν ἄλλως ἢ ὡς ἠλπίζετο ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Μάρκον. Ἐσωτερικὰ οἰκογενειακὰ γεγονότα ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Παλαιολόγου, προσηκόντως ὑποβοηθούμενα ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπιφόβου πολεμίου ⁽¹⁾ ἀφύπνισαν πάλιν παρὰ τῷ αὐτοκράτορι τὴν μόνην ἐλπίδα, τὴν ἀπὸ τῆς Δύσεως προσδοκωμένην, ἀγγελθείσης πιθανώτατα αὐτῷ τῆς διὰ τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας τοῦ Καισαρίνη ἐνεργουμένης κατὰ τῶν Τούρκων ἐκ τῆς Βορειοανατολικῆς Εὐρώπης ἐκστρατείας ⁽²⁾. Διὸ μετὰ τρεῖς ἀπὸ τῆς ἐπανόδου μῆνας ἀπεφάσισε νὰ ἐκλέξῃ νέον Πατριάρχην διάδοχον τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ ἀποθανόντος Ἰωσήφ. Παριδόξως δὲ καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπροσδοκῆτως προτείνει τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον τῷ Ἐφέσου Μάρκῳ ⁽³⁾, ἀποστείλας πρὸς αὐτὸν τινὰς τῶν ἐπισημοτάτων τῆς αὐτῆς, οἵτινες καὶ ἐποιήσαντο χρῆσιν πάντων τῶν δυνατῶν μέσων ἵνα πείσωσιν αὐτὸν πρὸς ἀποδοχὴν τοῦ ὑψηλοῦ ἀξιώματος ⁽⁴⁾. Ἀναμφιβόλως ὁ Παλαιολόγος ποιούμενος τοιοῦτον ἀπροσδόκητον διάβημα ὑπελόγισεν ὡς πολιτικὸς ἄρχων διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μάρκου εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ἐσκόπει νὰ ἐπενέγκῃ τὴν διαταραχθεῖσαν οὐ μόνον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς Κων)πόλεως εἰρήνην, τοὺς μὲν περὶ τὸν Μάρκον ἱκανοποιῶν διὰ τῆς εἰς αὐτὸν παρεχομένης ὑψίστης τιμῆς, τοὺς δὲ φίλους τῆς ἐνώσεως καὶ τὰ πολιτικὰ συμφέροντα θεραπεύων διὰ μικρᾶς συγκαταβάσεως ἐπιτυχανομένης

¹⁾ Χαλκοκονδόβλη ἱστορ. VI (παρὰ Migne CLIX col. 304 c. d.)

²⁾ ἰβλ. καὶ Frommann Beiträge p. 204—205.

³⁾ Συρόπουλ. XII, 2, 332.

⁴⁾ Συρόπουλ. αὐτ. "καὶ εἶδον τὸν Ἐφέσου καὶ ἤξιωσαν καὶ ἐνάγκασαν αὐτὸν ἵνα κατάνευσῃ γενέσθαι Πατριάρχης,,"

ἐκ μέρους τοῦ Μάρκου (1). Ὁ Ἐφέσου ὅμως δὲν ἦτο τοσοῦτο φιλόδοξος ὅσον ἠσμένιζον νὰ καταγγέλλωσιν αὐτὸν οἱ πολέμιοι αὐτοῦ καὶ ὅσον διατυμπανίζουσι σήμερον οἱ ἐκείνους ἀντιγράφωντες ἱστορικοὶ τῆς Δύσεως (2). Ἔσχε τὸ γενναῖον θάρρος ν' ἀρνηθῆ τὴν προσφερομένην ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους καὶ μετὰ τοσοῦτων ὑπολογισμῶν τιμὴν (3). Ἀποτυχόντος οὕτω τοῦ προσωπικοῦ σχεδίου τοῦ αὐτοκράτορος, διετάχθη ἡ ἐνδημουσα σύνοδος νὰ προβῆ εἰ κανονικὴν ἐκλογὴν Πατριάρχου. Τῆς πρὸς τοῦτο συνεδρίας ἀπῆν ὁ Ἐφέσου, ἀλλ' οὔτε διὰ τοῦτο προσεκάλεσαν αὐτὸν γινώσκοντες τὸ ἄτεγκτον τοῦ ἀνδρός (4). τὸν δὲ Ἡρακλείας μόνον διὰ τῆς ἠθικῆς βίας ἠνάγκασαν νὰ παραστῆ (5), ὃ καὶ ποιήσας, δημοσίᾳ πρὸς τὴν σύνοδον ἀποτείνας τὸν λόγον ἀπέπτυσε τὴν τε σύνοδον τῆς Φλωρεντίας καὶ τὸν ὄρον, ἄκυρον ἀποφηνάμενος τὴν ἰδίαν ὑπογραφὴν καὶ παρέχων ἑαυτὸν ὑπεύθυνον εἰς τὰς προσηκούσας ἐκκλησιαστικὰς ποινὰς (6), ἀντέστη δὲ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν πρότασιν τῆς ἰδίας ὑποψηφιότητος διὰ τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον. Μάρκον τὸν Ἐφέσου κοὶ τὸν Ἡρακλείας ἐμμίθη ἐν τούτῳ καὶ ὁ πάντ' ἄριστος ἐν τῇ συνόδῳ διατελέσας Τραπεζοῦντος Δωρόθεος, ὃς πρῶτος μεταξὺ τῶν τριῶν ὑποψηφίων ἐκλεγείσκει καὶ προτραπεί ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς, ἐφ' οἷς καὶ ὁ Μάρκος, ὅροις νὰ ἀποδεχθῆ τὴν πατριαρχεῖαν ἀπέρριψε τὴν πρότασιν καὶ τὰς

1) Ὅτι τοιαῦτά τινα διελογίζετο ὁ Παλαιολόγος δῆλον ἐκ τῶν ὄρων, οἷς ἐπέβαλε τῷ τε Τραπεζοῦντος ἂν τὴν πατριαρχεῖαν ἐδέχετο (Συρόπουλ. XII, 3334) καὶ τῷ ὀριστικῶς ἐκλεγέντι ἀπὸ Κυζίκου Μητροφάνει (ἀτ. 335).

2) Βλ. ἀνωτέρω τὰς κατηγορίας τῶν συγχρόνων αὐτῷ. Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Pitzipios θέλει τὸν Μάρκον τῶν πάντων ποιησάμενον χρῆσιν καὶ μερίδα ἀποτελέσαντα καὶ πάντα λίδον κινήσαντα ἵνα καταλάβῃ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον! (Eglise Orientale p. 49.50 τόμ. Β').

3) Συρόπουλ. XII, 2, 332.

4) Συρόπ. αὐτόθι «καὶ περὶ μὲν τοῦ Ἐφέσου οὐκ ἐποιήσαντο λόγον ὅπως παραγένοιτο ἐν ταῖς ψήφοις, ἐπεὶ εὗρισκον αὐτὸν διίστάμενον ἐκ πάντων τῶν ἐν τῇ συνόδῳ».

5) Συρόπουλ. αὐτόθι.

6) Ἀτ. σελ. 333.

πανταχόθεν διδομένας προτροπάς ⁽¹⁾. Ἀξιοσημείωτος εἶνε ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἡ δικαιολογία τῆς ἀρνήσεως τοῦ Τραπεζοῦντος, δι' ἧς ἄριστα ἐν ὑπαινιγμαῶ ὑπέδειξε τῶ τολμήσοντι ν' ἀποδεχθῇ τὴν πατριαρχεῖαν τὰς δυσχερείας, καθ' ὧν ὀφείλει νὰ πολεμήσῃ. «Εἰρηνικῆς οὔσης τῆς ἐκκλησίας καὶ πάντων ὁμονοούντων καὶ μηδεμίας ζῆλης αὐτὴν ταραττοῦσης, τότε μόλις ἂν ἐδεχόμην τὸ πατριαρχεῖον· νῦν δὲ ἐν τοσαύτῃ συγχύσει καὶ διχονοίᾳ τῆς ἐκκλησίας ἀδύνατόν ἐστιν ἵνα δέξωμαι αὐτό, κἂν εἰ τὴν γεγонуῖαν ἔνωσιν ἴσως ἔστεργον» ⁽²⁾. Τὰ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Μητροφάνους γεγονότα ἐδικαίωσαν τὸν Μητροπολίτην Τραπεζοῦντος ταῦτα εἰπόντα:

Ὁ νέος ἐκλεγείς πατριάρχης, Μητροφάνης ὁ ἀπὸ Κυζίκου, ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη ἡμερῶν τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ διεβουκόλησε τοὺς ὀρθοδόξους, ἐλπίσαντας παρ' αὐτοῦ φροντίδα περὶ καθυστάσεως τῶν πραγμάτων ⁽³⁾. Οἱ περὶ τὸν Μάρκον ὅμως γινώσκοντες τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων κατάστασιν ἀπέφυγον πᾶσαν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν ⁽⁴⁾. Τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς ἐπικειμένης θιλλῆς ἦσαν ἤδη καταραπῆ τοῖς πᾶσι καὶ τοὺς πάντας ἔπειθον ἵνα παρασκευασθῶσιν εἰς πρῶσεχεῖς δοκιμασίας. Ἐν ἐπιστολῇ ἣν ἀπέστειλεν ἀκριβῶς κατὰ τοῦτο τοῦ χρόνου πρὸς τὸν ἐν Ἰμβραμονάζοντα Θεοφάνη ⁽⁵⁾, ὁ Μάρκος περιγράφει οὕτως τὰ πράγ-

1) Συρόπ. XII, 3,333,334. Οἱ ἐν τῇ ἐνδημιούσῃ συνόδῳ ἐπανελημμένως ἠθέλησαν νὰ συναριθμήσωσιν αὐτὸν ἐν τοῖς τρισὶν ὑποψηφίοις ὑποχωρήσαντες μόνον πρὸς τῆς ἐπανελημμένης αὐτοῦ ἀρνήσεως.

2) Συρόπουλ. XII, 3,334.

3) Συρόπουλ. XII, 4. 336.

4) Ὅτε τῇ 4 Μαΐου κατὰ τὸ μέγα λεγόμενον μήνυμα ἀπῆλθεν ὁ ἐψηφισμένος Πατριάρχης εἰς τὰ βασιλεία ἵνα προβληθῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπῆσαν ἀρνηθέντες νὰ παραστῶσιν ὁ τε Τραπεζοῦντος καὶ ὁ Ἡρακλείας (Συρόπ. XII, 5,336).

5) Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Θεοφάνης οὗτος εἶνε ὁ μετέπειτα Μηδείας γενόμενος Μητροπολίτης. Πρὸβλ. Α. Π. Κεραμέως. Μαυροκορδάτειος βιβλιο-

ματα ἐν Κ)λει, καὶ τὰ ἴδια ἐπὶ τούτοις αἰσθήματα καὶ τὰς διαθέσεις παραδεικνύει: «Τὴν γραρὴν τῆς ἀγιωσύνης σου δεξάμενος παραμυθίαν οὐ σμικρὰν ἔσχον ἐπὶ τοῖς καταλαβοῦσι σκυθρωποῖς, ὅτι οἱ τιμηθέντες καὶ ὑψωθέντες παρ' ἀξίαν ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἠτίμασαν αὐτὴν καὶ ἠχρείωσαν, τοῖς ἐκ πολλῶν χρόνων ἀποκεκορμένοις καὶ σεσηπωμένοις καὶ μυρίοις ἀναθέμασιν ὑποκειμένοις αὐτὴν καταμιζαντες καὶ διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς κοινωνίας τὴν ἄσπιλον τοῦ Χριστοῦ νύμφην σπιλώσαντες· ὡσπερ γὰρ οὐκ ἀρκούντων τῶν προλαβόντων (κακῶν), ἵνα τὴν παρ' αὐτῶν γενομένην καινοτομίαν κυρώσωσι, προστάτην ἑαυτοῖς εἵλοντο μᾶλλον δὲ μισθωτὸν καὶ οὐχὶ ποιμένα, λύκον οὐχὶ νομέα, ὃν μάλιστα δύνανται ἄγειν καὶ φέρειν καὶ δι' οὗ νομίζουσι τὸ πονηρὸν δόγμα τοῦ Λατινισμοῦ (ὁ Draeseke λατινικοῦ) ταῖς ἀπάντων ἐγκαταστήσειν ψυχαῖς, τάχα δὲ καὶ διωγμὸν κινήσουσι κατὰ τῶν φοβουμένων (ὁ D. φοβούντων) τὸν Κύριον, ἐπεὶ μηδενὶ τρόπῳ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐκδέχονται κοινωνίαν. Ἐν τούτοις οὖσιν ἡμῖν ἐπεδόθη τὰ γράμματα τῆς σῆς ἀγιότητος πολλὴν τὴν παράκλησιν ἐμποιοῦντα τῷ εἰλικρινεῖ τῆς διαθέσεως, τῷ καθαρῷ καὶ ἀδόλῳ τῆς γνώμης καὶ τῇ τῆς δόξης κοινωνίᾳ διεγείροντα ἡμῶν τὴν καταπεπτωκυῖαν ψυχὴν· οὐκ ἔστι δὲ ἐν λόγοις ὁ ἀγὼν ἀλλ' ἐν πράγμασιν, οὐδὲ ῥητῶν καὶ ἀποδείξεων ὁ καιρὸς (πῶς γὰρ ἐν οὕτῳ διεφθαρμένοις κριταῖς;) ἀλλὰ δεῖ τοὺς ἀγαπῶντας τὸν Θεὸν ἔργοις αὐτοῖς γενναίοις παρατετάχθαι καὶ πάντα κίνδυνον ἐτοίμους εἶναι παθεῖν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ μὴ τῇ κοινωνίᾳ χρανθῆναι τῶν ἀσεβῶν. Ὅθεν οὐδὲ τὸ σύνταγμα τῆς σῆς ἀγιότητος ἐπιδουῖναι τῷ κρατοῦντι συμφέρον μοι ἔδοξεν οὔτ' ἀσφαλὲς ὄλως, εἰς οὐδὲν ἄλλο συντελέσαι δυνάμενον ἐν τῷ παρόντι καιρῷ, πλὴν τοῦ χλεῦθην καὶ ἐμπαιγμὸν κινήσαι παρὰ τοῖς ἀσόφοις σοφοῖς καὶ τοῖς εἰκῆ φερομένοις ὑπὸ τοῦ ἀτάκτου καὶ σκοτεινοῦ πνεύματος. Νῦν γὰρ ἐπληρώθη τὸ γε-

γραμμένον διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν «Δώσω τοὺς νεανίσκους ἄρχοντας αὐτῶν καὶ ἐμπαῖκται κατακυριεύσουσιν αὐτῶν». Ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ ἐπιστολῇ ἱκανῶς καὶ σαφῶς ζωγραφεῖται ἡ ἀρξάμενη ἐκατέρωθεν ζωηρὰ ἀντίδρασις, ἅμα τῇ ἐκλογῇ τοῦ Πατριάρχου, δι' ἧς τῶν μὲν περὶ τὸν Μάρκον αἱ προσδοκίαι ἀπεδείχθησαν φροῦδαι, ἀνεθάρρησαν δὲ οἱ ἀντίπαλοι καὶ ὁ ἀγὼν ἤρξατο εἰς λόγους καὶ ἀπειλὰς τὸ κατ' ἀρχὴς περιοριζόμενος. Ὁ Μάρκος ἐκ τούτου ἀπεγοητεύθη καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως, οὕτως ὥστε ἀπέφυγε τὰς μετ' αὐτοῦ σχέσεις, ὡς δὲ ἀνωτέρω ἐκ τῆς ἐπιστολῆς δῆλον ἠρνήθη νὰ δώσῃ τῷ βασιλεῖ τὸ κατὰ τῶν Λατίνων σύνταγμα τοῦ Θεοφάνους (1). Ἐν τούτοις τὰ γεγονότα ἠνάγκασαν τὸν Μάρκον νὰ ἐγκαταλίπη τὴν πρωτεύουσαν. Διότι ὅτε τῇ 14 ἢ 15 Μαΐου (2) ἡμέραν καὶ ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ Πατριάρχης Μητροπόλεως ἐμελλε νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν πρώτην αὐτοῦ ὡς Πατριάρχης λειτουργίαν, ὅτε Ἐφέσου καὶ ὁ Ἡρακλείας ἀπῆλθον κρύφα τῆς πρωτεύουσας ὁ μὲν Ἡρακλείας εἰς τὴν ἰδίαν ἐπαρχίαν πλησιέστερον (3), ὁ δὲ Μάρκος διαπεραιωθεὶς τὸν Βόσπορον ἀπῆλθεν εἰς τὴν Προῦσαν ἐκεῖθεν δέ, διὰ ζήρας πιθανῶς, εἰς τὴν Ἐρεσον (4). Ἡ ἀπόδρασις αὕτη ἐνέβαλεν εἰς σκέ-

1) Ὁ Θεοφάνης εἰς τὸ «σύνταγμα» τοῦτο συνῆψε καὶ ἰδίαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐπιστολήν. Ἄμφότερα τὸ τε σύνταγμα καὶ ἡ ἐπιστολή φέρονται ἐν τῷ 256 κώδικι τῆς βιβλιοθήκης Μονάχου φύλ. 145—155. Ἡ ἐπιστολή τιτλοφορεῖ «τῷ θειοτάτῳ καὶ εὐλαβεστάτῳ βασιλεῖ ἡμῶν κύρ Ἰωάννῃ τῷ Παλαιολόγῳ ὁ εὐτελής καὶ ἐλάχιστος ἐν ἱερομονάχοις Θεοφάνης ὁ ἐν τῷ βουνῷ τῆς Μονοβύζου τῷ ἐν νήσῳ Ἰμβρῳ», ἄρχεται δὲ «ἀπολειφθεῖν οὐτὶς ἂν, οἶμαι, τῶν πάντων». Ἐν τέλει δὲ τοῦ 155 φύλλου φέρεται τόδε τὸ σχόλιον «Ταῦτα γὰρ πρὸς τὸν Ἐφέσου ἐπέμφθησαν παρὰ τοῦ τιμιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κύρ Θεοφάνους... ὄντος τοῦ ἁγίου τοῦ Ἐφέσου τότε ἐν Κ)λει, ἵνα προσκομίσῃ τῷ βασιλεῖ, εἰ οὕτω (ἴσως: αὐτῷ) φανῶσιν ὀρθὰ τὰ γραφόμενα, ἃ καὶ δεξάμενος ὁ Ἅγιος οὐ μόνον ἐπήνεσεν, ἀλλ' ἔτι καὶ ἀντέγραψε πρὸς ἐκεῖνον ταῦτα» (ἔπεται ἡ ἄνω ἐπιστολή). Hergenroether παρὰ Migne CLXI col. 10 σημ. 42.

2) Συρόπουλ. XII, 5, 336. 6, 338.

3) Συρόπουλ. XII, 6, 338.

4) Δύτθι.

ψεις τὸν Βασιλέα, φοβηθέντα μὴ τῷ παραδείγματι τοῦ Μάρκου καὶ τοῦ Ἡρακλείας ἀκολουθήσωσι καὶ ἄλλοι καὶ οὕτω διασπαρείσης τῆς ἐνδημούσης συνόδου ἀποτύχη τοῦ σκοποῦ, ἵνα ἐπισήμως νομιμοποιήσῃ τὰ ἐν Φλωρεντία δεδογμένα (¹). Διὸ βλέπομεν ὅτι μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Μητροφάνους ὁ βασιλεὺς καὶ πάλιν ἀνέστειλε τὰ βίαια μέτρα πρὸς ἐπίτευξιν τούτου (²).

Οὕτως ὁ ἡμέτερος Μάρκος τὸ πρῶτον ἤδη εὐρέθη ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ (³). Ἐνταῦθα ὅμως συνήντησαν αὐτῷ τοσαῦται δυσχέρειαί, ὥστε κατέστησαν τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ διαμονὴν αὐτοῦ ἀδύνατον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν βαρέως ἐνόσησε· εἶτα δὲ ὤφειλε νὰ ὑποστῇ τὰς ἐπιβουλάς τῶν Λατινοφρόνων, οἵτινες ἤρνοῦντο αὐτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ διευθύνειν τὴν ἐπαρχίαν Ἐρέσου, ἅτε μὴ κομίσαντι τὸν ἐπὶ τούτῳ βασιλικὸν ὀρισμὸν (⁴). Ἄγνοοῦμεν ἐπὶ πόσον χρόνον παρέμεινεν ὁ Μάρκος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ (⁵) καὶ ἄν τι ἔπραξεν, ἐν μέσῳ τῶν περιστοιχουσῶν αὐτὸν ἀνησυχιῶν, ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ κατὰ τοῦ

¹) Συρόπουλ. XII, 11, 347. «Ἡ λαθραία ἐξέλευσις τοῦ Ἐρέσου καὶ τοῦ Ἡρακλείας... δειλίαν ἐνέβαλε τῷ κρατοῦντι μὴ ποτε εἰ βουληθεῖν βιάσασθαι τινας πρὸς τὴν ἔνωσιν καὶ ἕτεροι ἀποδράσωσι».

²) Συρόπουλ. XII, 6—9, 338—345.

³) Ἐσαλμμένως καὶ ἀνακριθῶς ὁ Heller-Gass θέλει τὸν Μάρκον ἀμέσως ἐκ Φλωρεντίας ἐπανελθόντα εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ. Herzog-Real-Encyclopaedie τόμ. IX, σελ. 292).

⁴) Μάρκου ἐπιστολὴ πρὸς Θεοφάνη εἰς Εὔριπον (ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 1890, XII, σελ. 105).

⁵) Ὁ Draeseke παραδέχεται τὰ ἀδύνατα ὑποτιθεῖς τὴν ἀπὸ Λήμνου ἐπιστολὴν πρὸς Θεοφάνη εἰς Εὔριπον γεγραμμένην τῇ 16 Ἰουνίου 1440, διότι τὰ γεγονότα τὰ περιγραφόμενα ἐν αὐτῇ ἀπὸ τῆς ἐκ Κλεως φυγῆς (15 ἢ 16 Μαΐου 1440) καὶ ἐπέκεινα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γένωνται ἐν οὕτῳ βραχεῖ, μηνιαίῳ διαστήματι (Zeitschrift f. K. Geschicht (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 105. 107), ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψει τὴν δυσκολίαν τῆς συγκοινωνίας τότε καὶ τὰ πολλὰ μνημονευόμενα γεγονότα ἐν τῇ ἐπιστολῇ· ἐπομένως ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη τῇ 16 Ἰουνίου 1441 ἔτους.

λατινισμού (1): τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ἀπογοητευθεὶς ἐπὶ τέλους καὶ ἀποκαμῶν ἀπεφάσισε ν' ἀπέλθῃ καὶ ἐφησυχάσῃ εἰς τὸν Ἄθω ἢ ἴσως νὰ καταστήσῃ τὸ μοναχικὸν τοῦτο ἄσυλον κέντρον ἐνεργείας κατὰ τοῦ λατινισμού (2). Καθ' ὁδὸν ὅμως (3) διὰ βασιλικῆς διαταγῆς συνελήφθη καὶ περιορίσθη ἐν τῇ νήσῳ Λήμνω ἄγνωστον ὄπου τῆς νήσου. Ὁ ἐν τῷ περιορισμῷ τούτῳ βίος τοῦ Μάρκου δὲν ἦτο, φαίνεται, πρόξενος αὐτῷ λύπης, δοθείσης αὐτῷ πάσης ἐλευθερίας πρὸς συγκοινωνίαν μετὰ τῶν ἐν Κων)πόλει καὶ ἀλλαχοῦ· τοῦλάχιστον οὐδεμίαν ἔκφρασιν παραπόνου καὶ λύπης ἀπαντῶμεν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, αἵτινες ἀπὸ τῆς Λήμνου ἐγράφησαν. Ἐν τῷ τόπῳ τῆς ἐξορίας ὁ Μάρκος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐπωφελῆ συγκοινωνίαν μετὰ τοῦ αὐτόθι ἐν Ἰμβρῶ μονάζοντος εἰρημένου μοναχοῦ Θεοφάνους. Οἱ δὲ πολυάριθμοι αὐτοῦ φίλοι πανταχόθεν ἔσπευσαν διὰ συχνῆς ἀλληλογραφίας νὰ παραμυθῶνται αὐτὸν καὶ μεταδίδωσιν αὐτῷ πληροφορίας περὶ τοῦ συναπτομένου πρὸς τοὺς Λατίνους ἀγῶνος καὶ περὶ τῆς τύχης τῆς ὀρθοδοξίας (4). Ἡ ἐξορία τοῦ Μάρκου ἐχρησίμευσε διὰ τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ τοὺς προμάχους τῆς ὀρθοδοξίας ἐπικαιρὸς ἀρρομὴ ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Λατινοφρόνων ἐγκαλοῦντες αὐτοῖς διὰ τὰ βίαια μέτρα καὶ τοὺς διωγμοὺς κατὰ τῶν ἀντιπάλων, οὕτω δὲ στηλιτεύοντες αὐτοὺς πρὸ τοῦ λαοῦ καὶ διεγείροντες ἔτι μᾶλλον τὴν ἀποστροφὴν αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς καὶ τὸν Λατινισμόν

1) Τοιοῦτό τι προϋποθέτει ἐνθ' ἄνωτ. ὁ Gass.

2) Ἐπιστολὴ πρὸς Θεοφάνη εἰς Εὐρίπον.

3) Τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἱστορίας τοῦ Μάρκου παρέχει ἀνυπερβλήτους δυσχερείας· ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεοφ. ἐπιστολῇ λέγεται ὅτι ἐξελθὼν ὁ Μ. ἐκ τῆς ἰδίας ἐπαρχίας «ἐπὶ σκοπῷ τοῦ ἀπελθεῖν εἰς τὸ ἅγιον ὄρος, διαπεράσας τὴν Καλλιπόλιν καὶ διερχόμενος διὰ τῆς Λήμνου ἐκρατήθη ἐνταῦθα καὶ περιορίσθη ὀρισμῷ τοῦ βασιλέως». Πῶς ἦτο δυνατόν τοιοῦτος πλοῦς ἡμεῖς ἀδυνατούμεν νὰ ἐξηγήσωμεν ἐλλείψει ἄλλων δεδομένων· ἀποκρούομεν δὲ καὶ τὴν τοῦ Draeseke ἐξήγησιν ὡς ὅλως ἀφελῆ, οὐδαμοῦ, πλὴν ἐπὶ εἰκασιῶν, βασιζομένην *Zeitschrift f. Kirchengeschichte* ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 107).

4) Ἐπιστολὴ πρὸς Θεοφάνη εἰς Εὐρίπον ἐν *Zeitschrift* κ.λ.π. σελ. 106.

(¹). Εἰς τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἐν Λήμνῳ ἐξορίας τοῦ Μάρκου ὀφείλομεν νάναγάγωμεν τὴν συγγραφὴν τῆς δευτέρας ἐγκυκλίου αὐτοῦ ἐπιστολῆς «πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ τῆς γῆς καὶ τῶν νήσων ὀρθοδόξους χριστιανούς» (²). Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη προουκλήθη ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀπαιτήσεων τῶν περιστάσεων, οἱ ἐν Κων)πόλει ἀποτυχόντες ἀμέσως καὶ καθαρῶς ἄνευ περιτροπῶν νά ἐπιβάλωσι τὸν Λατινισμόν, κατέφυγον πάλιν εἰς τὰς μεσότητας κηρύττοντες ὅτι οὐδεμία διὰ τοῦ Φλωρεντικοῦ ὄρου ἐγένετο μεταβολὴ εἰς τὰ πάτρια. Ἀπητεῖτο λοιπὸν σαφῆς τῆς γενομένης ἐνώσεως καὶ τοῦ ὄρου αὐτῆς ἐξήγησις διαφωτίζουσα τοὺς ὀρθοδόξους καὶ οὕτω προφυλάττουσα αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ δολοφονικοῦ τῶν Λατινοφρόνων. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐσκόπει ὁ Μάρκος διὰ τῆςδε τῆς ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς. Ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ καὶ μάλιστα τοὺς ἐν ταῖς νήσοις Χριστιανούς τοὺς ἀμέσον διατρέχοντας κίνδυνον(³) ἀποκαλύπτει αὐτοῖς τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων ὄψιν. Δι' ἐπιτυχεστάτου καὶ καλλίστου προσομίου ἀρχόμενος χαρακτηρίζει πρῶτον πάντων τὸ διπρόσωπον τῶν Λατινοφρόνων μὴ τολμώντων δημοσίᾳ πρὸ τῶν Ὀρθοδόξων ν' ἀναγγείλωσι τὰς ἰδίας πε-

¹) Δὲρ. «καὶ οἱ πλείονες τῶν ἀδελφῶν τῆ ἐμῇ ἐξορίᾳ θαρροῦντες βάλλουσι τοῖς ἐλέγχοις τοὺς ἀλιτηρίους... καὶ ἐλαύνουσι πανταχόθεν αὐτοὺς ὡς καθάρματα μῆτε συλλειτουργεῖν αὐτοῖς ἀνεχόμενοι μῆτε μνημονεῦειν ὅλως αὐτῶν ὡς Χριστιανῶν».

²) Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν ἔργων τοῦ Μάρκου πάντοτε προτάσσεται τῆς ἀνωτέρω ἐκ Κ)λεως ἀποσταλείσης (Fabricius Bibl. graeca. τόμ. XI ed. Harless. p. 671. Draeseke Zeitschrift f. Kirchengeschichte σελ. 97. 98) εἰ καὶ παρά τισιν ἀκολουθεῖ ἐκείνη (Acta τόμ. XXXII col. 758. Bigne concil. VIII p.979. Migne CLX col. 1074 n. 6.): ὅτι αὕτη ἐγγράφη βραδύτερον ἐκείνης δέικνυται οὐ μόνον ἐκ τοῦ σκοποῦ ἐκατέρας αὐτῶν καὶ τοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τόνου μεθ' οὗ ἀποτείνεται αὕτη καὶ ἐκ τοῦ ἀσθηροτέρου καὶ τολμηροτέρου χαρακτηρισμοῦ τῶν λατινοφρόνων. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τὸ πρῶτον ἐδημοσίευσεν ὁ Σιμωνίδης τῷ 1841 ἄνευ τῆς ἀναιρέσεως τοῦ Γρηγορίου Π. Κ. (Draeseke ἐνθ' ἀνωτ.).

³) Πόσον οἱ περὶ τὸν Μάρκον ἐκήδοντο τῶν ἀνὰ τὰς νήσους ὀρθοδόξων μαρτυρεῖ Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός (Ἐντιρρητ. παρὰ Δοσιθ. Καταλ. σελ. 222).

ποιθήσεις, διαβουκολούντων οὕτω τούς τε Λατίνους, ὧν τὴν διδασκαλίαν ἀπεδέξαντο καὶ τούς ἰδίους ὁμοφύλους, προσποιούμενοι ὅτι οὐδὲν τῶν πατρίων ἐνήλλαξαν⁽¹⁾. Προβαίνων εἶτα δεικνύει ὅτι ἡ ἔνωσις ἐγένετο τυπικὴ καὶ οὐχὶ κατ' οὐσίαν, ἀφ' οὗ αἱ τε δογματικαὶ καὶ τελετουργικαὶ διαφοραὶ διέμειναν αἱ αὐταὶ παρασχεθείσης ἀπολύτου ἐλευθερίας ἑκατέρᾳ τῶν ἐκκλησιῶν ὡς πρὸς αὐτάς. Ἀπαντῶν εἶτα εἰς τὴν πρόφασιν τῶν Λατινοφρόνων ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τούς Λατίνους εἶχε πάντοτε μόνον ὡς σχισματικούς οὐχὶ δὲ καὶ ὡς αἰρετικούς δεικνύει ὅτι καὶ τοῦτο κάκεινο τὸ ἔγκλημα ἡ Ἐκκλησία ἀπέδωκε τοῖς Λατίνοις ἀνεκαθεν προσλαμβάνουσα τούς ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν προσερχομένους διὰ τῆς χρίσεως μύρω ἁγίῳ, τάπτουσα οὕτως αὐτούς, συνωδὰ τῷ κανόνι τῆς Β'. οἰκουμενικῆς συνόδου, μετὰ τῶν Ἀρειανῶν, Μακεδονιανῶν, Σαββατιανῶν καὶ λοιπῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος αἰρετικῶν⁽²⁾. Ἄλλ' οὐδὲ ἡ περὶ μεσότητος ἰδέα ἄς ἀπατᾷ τινα· διότι μεσότης μετὰ δύο ἀντιθέτων δογμάτων ἀληθῆς ἀδύνατον νὰ ὑπάρχη. Διὰ ταῦτα φευκτέοι μὲν οἱ τὴν μεσότητα εὐαγγελιζόμενοι ὡς οὐδὲν σταθερὸν καὶ ὠρισμένον καὶ βέβαιον διδάσκοντες, ἀλλὰ ὡς κόθορνοι πρὸς ἀμφοτέρας τὰς

1) Τὸ ἄριστον τοῦτο προοίμιον ἔχει οὕτως: «Οἱ τὴν κακὴν ἡμᾶς αἰχμαλωσίαν αἰχμαλωτίσαντες καὶ πρὸς τὴν Βαβυλώνα τῶν Λατινικῶν ἐθνῶν καὶ δογμάτων θελήσαντες κατασύραι τοῦτο μὲν οὐκ ἠδυνήθημεν ἀγαγεῖν εἰς πέρας, ἀπτόθεν τε ἀπεμφαῖνον ὁρῶντες καὶ ἄλλως ἀδύνατον· ἐν μέσῳ δὲ που τῆς ὁδοῦ καταμείναντες αὐτοὶ τε καὶ ὅσοι τούτοις ἐπηκολούθησαν, οὐτ' ἐκεῖνο λοιπὸν μεμενήκασιν, οὔτε τοῦτο γεγονόςασιν, Ἱεροσόλυμα μὲν ἀπολιπόντες τὴν ὡς ἀληθῶς ὄρασιν τῆς εἰρήνης καὶ τὸ Σιών ὄρος τὴν βεβαίαν πίστιν καὶ ἄσειστον. Βαβυλώνιοι δὲ γενέσθαι τε καὶ κληθῆναι μήτε βουλόμενοι μήτε δυνάμενοι καὶ διὰ τοῦτ' ἐν δικαίῳ κληθέντες Γραικο-λατίνοι, καλούμενοι ὑπὸ τῶν πολλῶν λατινόφρονες.»

2) Migne CLX p. 164. Ἐξ ἐπιπολῆς ἡ σαφῶς συκοφαντῶν ὁ Pitziprios λέγει ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ Μ. ἐκλαμβάνει ἐπίτηδες τὰς ἀνεπάφους καταλειφθείσας τελετουργικὰς διαφορὰς ὡς δογματικὰς, ἵνα παραστήσῃ ὅτι ἡ ἔνωσις ἐγένετο τυπικὴ καὶ οὐχὶ δογματικὴ. (L'Eglise Orientale. B'. p. 54). Καὶ ἀπλῆ ὅμως ἀνάγνωσις τῆς ἐγκυκλίου ἀποδεικνύει ὅτι αἱ δογματικαὶ διαφοραὶ οὐ μόνον ὑποδεικνύονται, ἀλλὰ καὶ ἐξάιρονται.

δόξος κατὰ τὸ ἐγχωροῦν προσφυόμενοι καὶ ἐπαμφοτερίζοντες, φευκτέοι δὲ καὶ οἱ Λατίνοι ὄλως οὐ μόνον ὡς σχισματικοί, ἀλλὰ καὶ ὡς αἰρετικοί· ἀριθμεῖ δὲ πάσας τὰς οὐσιώδεις διαφορὰς τὰς τε δογματικὰς καὶ τὰς τελετουργικὰς καὶ πάλιν προτρέπεται τοὺς ὀρθοδόξους ἵνα φυλάττωνται τοὺς Λατινόφρονας.—Πλήν τῆς γενικῆς ταύτης καὶ ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς ὁ Μάρκος καὶ διὰ ἰδιωτικῶν γραμμάτων πρὸς φίλους, εἴτε ἐρωτώμενος εἴτε καὶ αὐτὸς ἀπ' εὐθείας γράφων ταῦτα προτρέπετο καὶ εἰς τὸν κοινὸν κατὰ τῶν Λατινοφρόνων ἀγῶνα προυκαλεῖτο τοὺς πάντας, ὡς μέσον συμβουλευῶν τὴν ἀκοινωνησίαν καὶ τὸν ἔλεγχον⁽¹⁾ Ὑπὸ τοιοῦτο πνεῦμα εἶνε γεγραμμένα δύο ἐπιστολαὶ ἐκδεδομένα νῦν καὶ γραφεῖσαι ἀναμφιβόλως ἐκ Λήμνου. Μία τούτων πρὸς Θεοφάνη ἱερομόναχον ἐν Εὐβοίᾳ (Εὐρίπῳ) εὕρισκόμενον καὶ ἕτερα πρὸς Γεώργιον πρεσβύτερον Σχολάριον⁽²⁾· ἐν τῇ πρώτῃ ἐξ αὐτῶν ἐξιστορεῖ τὰ γεγονότα τὰ ἀπὸ τῆς ἐπανόδου εἰς Κλιν μέχρι τοῦ 1442 κατὰ πᾶσαν πιθανότητα⁽³⁾. Ὁ Ἐφέσου μαθὼν ὅτι οἱ Λατίνοι ποιοῦνται προόδους ἐν τῇ Ἑλλάδι προχειρισθέντος Μητροπολίτου Ἀθηνῶν εὐνοουμένου τινὸς τοῦ ἐπισκόπου Μονεμβασίας καὶ ὅτι κοινωνεῖ τοῖς Λατίνοις καὶ χειροτονεῖ, προτρέπεται τὸν Θεοφάνη ἵνα ἐργασθῆ πρὸς ἀναστολὴν τῆς προόδου τοῦ Λατινισμοῦ ἐν Ἑλλάδι· ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ δείκνυται ὁ Μάρκος ἔχων ἐλπίδας τῆς προσεχοῦς καταστροφῆς τοῦ ἔργου τῆς Φλωρεντίας· τὴν πεποίθησιν αὐτοῦ ταύτην ἐσχημάτισεν ἐπὶ

1) Ὅτι ἄριστον ἀποτέλεσμα ἐν ταῖς νήσοις ἐλήνεγκον αἱ ἐνέργειαι αὐται τοῦ Μάρκου μαρτυρεῖ Ἰωσήφ ὁ Μεθώνης ἀποκλαιόμενος τὰς ἐνταῦθα ἀπωλείας τοῦ λατινισμοῦ. Migne GLIX 1210.

2) Ἡ ἐπιστολὴ ἐστάλη εἰς Μ. θῶνην. Ὁ Fabricius σημειοῖ τὸ ἔργον οὕτω: "Epistola ad Georgium (presbyterum) contra ritus et sacrificia Romanæ ecclesiæ,, ὁ δὲ Allatius μαρτυρεῖ ὅτι αὕτη ἀνηρέθη ὑπὸ Ἀνδρέου τοῦ Κολοσσῶν ἐν διαλόγῳ πρὸς τοὺς κατοικοὺς Μεθώνης (Allat. de consensu p. 935 καὶ contra Greychtonem p. 162).

3) Τοιαύτη κατάστασις κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Συροπούλου (XII, 9, 10, 11, p. 344—3500) ἀκριβῶς κατὰ τοῦτο συμπίπτει τοῦ χρόνου. Ἐνεργητικώτερα μέτρα παρὰ τοῦ βασιλέως ἐλήφθησαν μόνον περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1443.

τῆ βάσει τῶν ἐκ Κ)λεως εἰδήσεων, καθ' ἃς ὁ μὲν κλῆρος καὶ οἱ μοναχοὶ γενναίως πολεμοῦσι τὸν Λατινισμόν⁽¹⁾, ὁ δὲ βασιλεὺς φαίνεται μάλιστα μετανοῶν ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν λαμβάνει μέτρον κατὰ τῶν πολεμούντων τὸν Λατινισμόν⁽²⁾. Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἐπιστολῇ ὑπεραπολογεῖται τῶν τελετουργικῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὸν χρόνον, ὃν διήγαγεν ὁ Μάρκος ἐν τῇ ἔξορίᾳ, ὀφείλομεν ν' ἀναγράψωμεν εἰσέτι καὶ ἐπιστολήν, ἀνέκδοτον εἰσέτι, ἣν διηύθυνε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ δι' ἧς ἐδικαιολόγει τὴν ἐκ Κ)λεως αἰφνιδίαν αὐτοῦ φυγὴν⁽³⁾.

Πόσον χρόνον διήρκεσεν ἐν Λήμνῳ ὁ περιορισμὸς τοῦ Μάρκου ἀγνοοῦμεν καὶ πῶς καὶ πότε ἐπανῆλθεν εἰς Κων)πολιν. Δυνάμεθα μόνον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τυχὼν ἀδείας παρὰ τοῦ βασιλέως⁽⁴⁾ ἐπανῆλθεν εἰς Κων)πολιν καὶ ἀπесύρθη ἡσυχάζων ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκογενεῖᾳ καταστάς δὲ τὸ κέντρον τῶν φίλων καὶ προμάχων τῆς ὀρθοδοξίας καὶ μὴ ἀναμιγνύμενος εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας οὐδὲ ὄλωσ. Περὶ αὐτὸν ἤδη συνήγοντο πάντες οἱ δυσηρεστημένοι ἐκ τῆς παρουσίας τῶν πραγμάτων καταστάσεως⁽⁵⁾. Λεπτομερείας περὶ τοῦ βραχυτάτου μέχρι τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ βίου αὐτοῦ χρόνου δὲν ἔχομεν. Πάντα τὰ ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων καὶ δὴ παπιστῶν μνημονεῖόμενα περὶ τῶν ἐν Κων)πόλει κατὰ τοῦτο τοῦ χρόνου ἐνεργειῶν καὶ ῥαδιοιουργιῶν αὐτοῦ εἶνε μῦθοι ἄνευ ἱστορικῆς βάσεως καὶ μόνον φανταστικοί⁽⁶⁾. Ὁ

1) Ἐπιστολὴ πρὸς Θεοφ. Dræseke Zeitschrift κλ. σελ. 105—106.

2) αὐτόθι.

3) Παρὰ Fabricio Biblioth. graec. XI 671 καὶ παρὰ Νικολάφ Κομνηνῷ Prænotationes inystagogicæ p. 325 "Apologia de fuga sua,,"

4) Περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ βασιλέως πρὸς αὐτὸν λέγει ὁ Γεννάδιος ὅτι "εἴπερ τις τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὴν καὶ σοφίαν εἶχε θαυμάσας," (Norow p. 82).

5) Τοιοῦτοι π. χ. ἦσαν οἱ ἐκ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου τῶν Πατριαρχείων, οἱ διακόψαντες πᾶσαν κοινωνίαν μετὰ τοῦ Πατριάρχου (Συροπ. XII).

6) Pitzipios L'Eglise Orientale pars II, 50—60). — Christofori Peichichi Speculum veritatis. 1730, additamentum p. 5 Lebeau Histoire

ἀσθενικὸς αὐτοῦ ὄργανισμὸς ἐξαντληθεὶς ἐώθει αὐτὸν ὀσημέραι πρὸς τὸ μοιραῖον τέλος. Τῇ 9 Ἰουνίου 1443 ἠσθένησε σοβαρῶς· ἡ εἶδησις αὐτῆ συνετάραξε πάντας τοὺς φίλους αὐτοῦ (1) καὶ περιλύπους συνήθροισεν αὐτοὺς περὶ τὴν κλίνην τοῦ ἀσθενοῦς (2), διὰ παραμυθητικῶν λόγων καὶ ἐλπίδων πειρωμένους νὰ ἐνθαρρύνωσιν αὐτὸν κατὰ τὰς ἐσχάτας τοῦ βίου αὐτοῦ στιγμὰς. Μεταξὺ τούτων μάλιστα πάντων διεκρίνεται Γεώργιος ὁ Σχολάριος τὸ δεύτερον νῦν καὶ διὰ παντὸς ἐγκαταλιπὼν τοὺς λατινόφρονας καὶ τὴν ἐπισηφελῆ ὁδὸν τῶν οἰκονομιῶν καὶ τῆς μεσότητος(3), καὶ κατανοήσας τὴν ὑψίστην ἀποστολὴν, ἣτις ἐπεβάλλετο αὐτῷ ἐκλείποντος ἤδη τοῦ Μάρκου. Ὁ Ἐρέσου δὲ αὐτὸς γινώσκων τῶν τε περιστάσεων τὸ ἐπείγον καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς συνεχίσεως τοῦ κατὰ τοῦ λατινισμοῦ ἀγῶνος περισκοπῶν οὐδένα εὔρισκεν ἄξιον κατὰ πάντα ἑαυτοῦ διάδοχον πρὸς ἀναδοχὴν τοῦ ἔργου. Ἐκ τοῦ κλήρου πρὸς οὐδένα ἠδύνατο ν' ἀποβλέψῃ, διότι οἱ πάντες ἢ ὑπέπτηξαν πρὸ τῆς βιαιότητος τοῦ Μητροφάνους, ἢ προυτίμων τὴν μὴ ἀνάμιξιν εἰς ἀγῶνα τοσαύτην ἀπαιτοῦντα αὐτοθυσίαν· ἀνὴρ δὲ τοιοῦτος οἷος Γεώργιος ὁ Σχολάριος, ὅστις κατὰ μὲν τὴν παι-

du Bas—Empire 1834 τόμ. XXII, p. 200, 201. Οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι ὀρμώμενοι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐκείνης, ὅτι ὁ Μάρκος παρέμεινεν ἐν τῇ ζωῇ μέχρι τοῦ 1448 ἢ 1449 καὶ μὴ δυνάμενοι ἄλλως ν' ἀναπληρώσωσι τὸ κενὸν τοῦτο ἀναγκάζονται ν' ἀποδώσωσι τῷ Μάρκῳ πᾶν ὅ,τι μετὰ τὸ 1443 ἐπηκολούθησε. Δεπτομερῶς οὐδὲν ἀναφέροντες γεγονόσ, διότι τοιοῦτό τι δὲν ὑπάρχει, δαπανῶνται εἰς γενικὰς ἐκφράσεις καὶ κατηγορίας δημιουργοῦντες ἀνυπάρκτους ραδιουργίας καὶ ὑποκινήσεις ἐκ μέρους τοῦ Μάρκου κτλ. καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Frommann, ὁ ἄλλως κριτικώτατα πολλὰ τῶν τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου ἀποσαφήσας μάλιστα ἀποδίδει τῷ Μάρκῳ ἐνεργὸν μετοχὴν εἰς τὴν κατὰ τὸ 1447 πρὸς τοὺς παπικοὺς ἀπεσταλμένους ἐπίσημον ἐν Κ)πόλει διάλεξιν περὶ ἐνώσεως. (Beiträge p. 216—218 καὶ σημειώσ.)

4) Γενναδίου Σχολαρίου. Μονφδία ἐπικήδειος Μάρκῳ τῷ Ἐρέσου παρὰ Νοrow σελ. 80.

5) Νοrow : Γενναδίου Σχολαρίου Μονφδία p. 75. πρὸς. καὶ "ἐπιτελεύτεια Μάρκου,, Migne tom. CLX col. 329—334.

1) Νοrow p. 61.

δείαν πάντας τοὺς λοιποὺς υπερέβαλλε κατὰ δὲ τὴν κοινωνικὴν θέσιν ἐξησφάλιζεν ἑαυτῷ πρῶτον μὲν τὴν ἀπὸ τῆς αὐλῆς ὑποστήριξιν εἶτα δὲ καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου ἐνέργειαν, τοιοῦτος ἀνὴρ μάλιστα πάντων ἔμελλε νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ καταλείποντος τὴν ζωὴν Μάρκου.

Δι' ἐπισήμου λοιπὸν δηλώσεως αὐτοῦ συνέστησε τοῖς πᾶσι (1) τὸν Σχολάριον ὡς ἄξιον διάδοχον αὐτοῦ καὶ ἀνάδοχον τοῦ κοινοῦ κατὰ τῶν Λατίνων ἀγῶνος. Τοιαύτη δὲ διακήρυξις ἦν ἀπαραίτητος· διότι ὁ Σχολάριος διὰ τῆς ἰδίας διαγωγῆς κατὰ τὸν χρόνον τῆς συνόδου καὶ μετὰ ταῦτα προκάλει τὴν δυσπιστίαν ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων. Διὸ ὁ Μάρκος συνιστῶν αὐτὸν διαμαρτύρεται περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν αἰσθημάτων αὐτοῦ, ἅτινα κρεῖττον παντὸς ἄλλου αὐτὸς γινώσκει. Τὴν κατὰ τὴν σύνοδον ἀποδειλίαν αὐτοῦ ἀποδίδει εἰς αἰτίας στιγμιαίας καὶ ὁμολογεῖ ὅτι εἰλικρινῶς μετανοήσας ἤδη προσετέθη τῇ ἀληθείᾳ. Καλεῖ δὲ καὶ αὐτὸν τὸν Σχολάριον, ἵνα ἀναδεχόμενος τὸν ἀγῶνα συντελέσῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μάρκου ἡμιτελὲς καταλειφθὲν ἔργον (2). Ὁ Σχολάριος ἀπαντῶν εἰς τὴν δήλωσιν τοῦ ἀσθενοῦς ἀνομολογεῖ τὴν ἐν τῷ πρόσθεν ἀσθένειαν τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος, διακηρύττει ὁμῶς νῦν, ὅτι ἐκλιπόντων τῶν λόγων, οἵτινες ἠτιολογουν τὴν τότε διαγωγὴν αὐτοῦ, θαρρούντως παρέχει ἑαυτὸν συναγωνιστὴν ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι· ἀναδέχεται δὲ καὶ τὴν προσφερομένην τιμὴν τῆς διαδοχῆς ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ καὶ περὶ τούτου μαρτύρεται τὸν τε Θεόν, τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς παρόντας, ὅτι ποιήσει τὸ πᾶν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας. Οὕτω τὰ κατὰ τὸ κεφάλαιον τοῦτο διαταξάμενος ὁ Μάρ-

1) Migne CLX, col. 529—533. Ὁ λέγων ἢ γράφων ἀποτείνεται οὐχὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Σχολάριον ἀλλὰ πρὸς τοὺς περὶ αὐτόν. Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τῆς παρὰ Migne καὶ Norow (54) ἐκδοδομένης δηλώσεως ταύτης ἐλλείπει βραχὺς πρόλογος ὃν ὁ Dræseke ἐκδοὺς τὴν δήλωσιν προσέθηκεν ἐν ἀρχῇ (Zeitschrift f. K. geshichte I. c.

2) "Ἴνα ὅπερ οὐκ ἠδυνήθη ἐκτελέσαι,,.

κος καὶ τὰς στιγμὰς αὐτοῦ ἐκλιπούσας αἰσθανόμενος μίαν ἔτι παραγγελίαν ἔδωκε τοῖς περὶ αὐτόν, νὰ παρακωλύσωσι πᾶσαν συμμετοχὴν τοῦ περὶ τὸν Πατριάρχην κλήρου κατὰ τε τὴν κηδεῖαν καὶ κατὰ τὰ ἐπ' αὐτῶ μνημόσυνα, ἵνα δηλωθῇ, ὅτι οὐδέποτε ἀπεδέξατο οὔτε τὴν ἔνωσιν οὔτε τοὺς στέργοντας αὐτήν (¹). Οὕτω δὲ τῇ 23 Ἰουνίου 1443 ἀπέθανεν. Ὁ θάνατος αὐτοῦ, ἄλλως οὐχὶ ἀπροσδόκητος (²) συνεκίνησε τοὺς πάντας (³). Κατὰ τὴν περιφανῆ κηδεῖαν αὐτοῦ ὁ Γεώργιος Σχολάριος δι' ἐπικηδεῖου λόγου ἐτίμησε τὸν ἄνδρα πλέξας πλουσιώτατα τὸν στέφανον αὐτοῦ ἐκ τοῦ βίου τοῦ τε δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ τὴν ὕλην ἀπαρῶμενος (⁴), ὡς ἀρχηγὸς δὲ ἤδη τῆς τῶν ὀρθοδόξων μερίδος ὑπέδειξε τὸν κείμενον ὡς παράδειγμα καὶ εἰς μίμησιν τοὺς πάντας προτρέψατο (⁵).

Τὸν Μάρκον ἀποθανόντα ἐτίμησαν οἱ συμπολίται αὐτοῦ ἔνω-
ρίτατα περιβαλόντες αὐτὸν διὰ τοῦ στεφάνου τῆς ἀγιότητος (⁶).
Τοῦτο ἦτο φυσικώτατον ὑπὸ τὰ αἰσθήματα, ἅτινα κατεῖχον τοὺς
πάντας καὶ ἰδίᾳ τὸν λαὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἡ τιμὴ ἢ
ἀποδοθεῖσα τῷ Μάρκῳ ἀποθανόντι περιορίζετο τὸ πρῶτον εἰς

¹) Ἐπιτελεῦτα ρήματα Μάρκου τοῦ Ἐφέσου ἢ "ἀπολογία τοῦ ἀγιωτάτου Μητροπολίτου Ἐφέσου κυρίου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ ρηθεῖσα ἐν τῇ τελευτῇ αὐτοῦ αὐτοσχεδίως, Migne CLX. col. 536. Norow p. 64.

²) Διότι οὐδεμίαν προσοχὴν ὀφείλομεν ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν φανατικω-
τάτην πληροφορίαν Ἰωσήφ τοῦ Μεθώνης (οὐδεὶς ἄλλος σύγχρονος λέγει
τοῦτο) ὅτι ὁ Μάρκος ἀπέθανεν ἰλεῶ (synaxarium concilii Florentini. Migne
CLIX col. 1106). Ὁ δραπειδῆς ταῦτά λέγει περὶ πάντων τῶν ἐχθρῶν τοῦ
λατινισμοῦ καὶ δὴ καὶ περὶ Παλαρᾶ καὶ τοῦ Καβάσιλα, οἵτινες καὶ αὐτοὶ
"λεῶ τὸν βίον κατέστρεψαν, (Migne αὐτ. col. 1068.)

³) Γ. Σχολαρίου ἐπικήδειος Μονφδία. Norow p. 86.

⁴) Ὁ ἐπικήδειος οὗτος ἐκδέδεται παρὰ Norow p. 67—88 ἄνευ ὁμῶς τι-
νὸς ἐπιμελείας.

⁵) Ὁ νεκρὸς τοῦ Μάρκου ἐκηδεύθη ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Γεωργίου τῶν
Μαγγάνων περὶ τὸ τοῦ ναοῦ πρόθυρον (Ἰω. Εὐγεν. ἀνέκδοτος βιογραφία
Μάρκου παρὰ Δημητροκοποῦλαφ ἱστορ. σχίσμ. σελ. 147 ὑπόσημ.)

⁶) Ἰωσήφ Μεθώνης Pro concilio Florentino Migne CLIX, col. 1357.

οικογενειακὴν μνημόσυνον τελετὴν τῇ 19 Ἰανουαρίου ἐν Γαλατᾶ (1). Ὁ λαὸς ὄμως ταχέως ἀθροιστικῶς μετέσχε τῆς οικογενειακῆς ταύτης τιμῆς καὶ διὰ κοινῆς γνώμης, πιθανώτατα κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1443 μέχρι τοῦ 1445 μεσοπατριαρχίαν, κυρωθείσης καὶ ὑπὸ τῆς ἐνδημούσης συνόδου, καθιερώθη ἡ μνήμη αὐτοῦ κατὰ τὴν εἰρημένην ἡμέραν (2). τρία δ' ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ἡ ἑορτὴ αὕτη καὶ ἐπισήμως ἀνεγνωρίσθη (3). Ἀκολουθίαι δ' ἐνωρίτατα εἰς αὐτὸν συνετάχθησαν (4) καὶ ἐπιτύμβια ἐγράφησαν ἐλεγεία· τούτων παρατίθεμεν τὸ ὑπὸ τοῦ Σχολαρίου ποιθὲν·

Μάρκου τὸ σεπτὸν ᾧδ' ἐνεκρύβη δέμας,
 ἐπεὶ τὸ πνεῦμα πρὸς Θεοῦ μονάσῃβη.
 Γνώμη προσηνῆς, εὐλαλον, ῥέον στόμα·
 σοφώτατος νοῦς, τεχνικὴ λόγων φράσις·
 καὶ αἴσθησις ἀγνή καὶ Θεοῦ πόθος ζέων·
 κόσμου φυγὴ σύμπαντος, ἡσυχος βίος·
 μαρτυρικὸν φρόνημα, δοξῶν ὀρθότης·
 ἐν τοῖς καλοῖς ἄτρεπτος, ἀνδρεῖος τόνος·
 τοῦ πατρὸς ἦν τούτου τάδε γνωρίσματα.
 Ποιμὴν ἀληθῆς, ἱερεὺς ὄντως μέγας·
 Ἐφεσίων πρόεδρος, ἀστὴρ γῆς πάσης·

1) Νεκταρίου Ἱεροσολύμων *Συνταγματίων περὶ τοῦ πρώτου τοῦ Πάπα Θ'*. σελ. 185. 186.

2) αὐτόθι.

3) Γεδεών. Πατριαρχικαὶ πινακίδες 477. Οἰκονόμου τὰ σωζόμενα ἐκκλ. συγγρ. α'. σελ. 560. σημ. β'. καὶ γ'.

4) Ἀκολουθίας ἐποίησαν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰωάννης, καὶ οἱ τρεῖς διδάσκαλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἑαυτοὺς ὀνομάζουσι, Μακάριος ὁ μητροπολίτης Φιλαδελφείας, Γεώργιος καὶ Γρηγόριος οἱ Βυζάντιοι. ἰδὲ Γεδεών πατρ. πινακίδες σελ. 477 Οἰκονόμου τὰ σωζόμενα. α'. σελ. 560 σημ. β'. καὶ γ'. Κωνσταντῖος ὁ Α'. λέγει καὶ Μανουὴλ τὸν ῥήτορα γράψαντα ἀκολουθίαν ψαλλομένην, ἀδεία τῶν τότε Πατριαρχῶν, τῇ ε'. Κυριακῇ τῆς Μ. Νηστείας (Κωνσταντινίου Ἐλάσσονες συγγρ. σελ. 347. 348).

πῦρ ἐμπιπρῶν τὰς ἀντιδόξους φατρίας,
 καὶ φῶς ὀδηγοῦν εὐσεβεστάτας φρένας,
 καινῶν τε δοξῶν εὐφυῶς ἀποστρέφον·
 Μάξιμος ἄλλος ἢ τὸ γρήγορον στόμα,
 ὤφθη νῦν οὗτος ἐν πανυστάτοις χρόνοις.
 Τάφῳ δὲ τιμῇ τὸν μέγαν γῆ πατρίδος
 ὅσον περ ἐντὸς πατρικῶν θεσμῶν μένει.

Ὁ τελευταῖος στίχος προφανῶς δεικνύει ὅτι τὸ ἐλεγεῖον ἦτο πρόσφατον οὐ πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀοιδίου Μάρκου ποιηθέν(1)

Τ Ε Λ Ο Σ.

1) Φέρεται καὶ μακρὸν ἐπίγραμμα Θεοδώρου τοῦ Ἀγαλλιανοῦ, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων Γρηγορίου τοῦ Στουδίτου καὶ τοῦ ἀοιδίου Νικολάου Λογάδου ἐκδοθέντα ἐν τῇ ὑπὸ Νικοδήμου ἀγιορείτου ποιηθείσῃ ὑπὸ Ν. Λογάδου δὲ ἐπιθεωρηθείσῃ καὶ ἐπὶ τοῦ Π. Κ)λεως Κωνσταντίου τοῦ Α', ἐκδοθείσῃ ἀκολουθίᾳ τοῦ Μάρκου (1834).

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	Στιχ.	Γραπτέον.	Σελ.	Στιχ.	Γραπτέον.
9	1	ἐλάβομεν	»	32	ἀπάντησις
11	13	ἄρα	91	29	εὔρομεν
14	2	ἄμοιροι	92	4	μετὰ
15	9	αὐτοὶ	»	25	Παραλαβῶν
27	5	ἐγκυκλίου	»	26	διελέξατο
30	3	παρατηρουμένη	»	27	Litteraria
33	34	σελ. 306	93	20	οὔτω
41	14	σελ. 211.	94	7	ἐνέμεινε
42	14	Pitzipios	96	2	παρεσκευασμένοι
»	25	Γεμιστοῦ	»	13	εὐνοήτους
44	14	ἄρισται	122	24	ἀναγνωσθῶσι
»	26	συμπληρώση	126	2	αὐτῶ
45	7	οἴοι	»		ἀριθμηθήτωσαν αἱ
50	14	ἡ			σημ. 2, 3, 4, 5.
57	29	πρέσβεις	»	5	(1) καὶ ὑποσημ. 1).
62	3	Βασιλείου	132	21	αὐτῶ
63	16	ὑπέστη	136	5	ιδίας
70	3	ἀπεφήνατο	137	12	συνόδων
82	32	summum	»	33	τὴν
87	26	περίστασιν	171	30	ἐπαναλαμβάνων
90	2	Τορκουεμάδα	175	30	ἐπ'

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΜΑΡΚΟΥ ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ

Ι. Ποιήσεις. — 1. Στίχοι ήρωϊκοὶ εἰς τὰς ἐν τῇ Μονῇ τῶν Μαγγάνων ἀψίδα. — Ἰαμβοὶ εἰς τὸν τάφον τοῦ μακαρίτου κυροῦ Μακαρίου τοῦ Κορώνα (ἴσ. Κουρουνα). — Ἔτεροι εἰς τὸν ὄσιον Μάρκον τὸν ἀσκητὴν. — Ἔτεροι εἰς εἰκόνα τῶν ἀγίων τριῶν παίδων τῶν ἐν Ἐφέσῳ. — Ἔτεροι εἰς εἰκόνα τοῦ ἀγ. μεγαλομάρτυρος Ἰακώβου τοῦ Πέρσου. — Στίχοι εἰς τὸν τάφον τοῦ κυροῦ Μακαρίου μοναχοῦ ἐν τῇ μονῇ τῶν Ξανθοπούλων. — Εἰς τὸν τάφον τοῦ κυροῦ Δημητρίου τοῦ Τσαμβλάκωνος ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ. — Εἰς τὸν τάφον Ἀσάνη κυροῦ Ἰσαακίου καὶ τῆς αὐτοῦ ἐγγόνης ἐν τῇ μονῇ τοῦ Φιλανθρώπου. — Στίχοι εἰς τὸν τάφον τοῦ κυροῦ Δημητρίου τοῦ Λεοντάρη (+ 1431) ἐν τῇ μονῇ τῆς Πέτρας. — Στίχοι εἰς εἰκόνα τῆς ἀγίας Θεοδοσίας. — Στίχοι εἰς τὸν τάφον τοῦ κυροῦ Ἐλευθερίου Ἀμυρούτζη ἐν Τραπεζοῦντι. — Ἡρωϊκοὶ εἰς τὸν τάφον τοῦ κυροῦ Μακαρίου μοναχοῦ ἐν τῇ νήσῳ Χάλκη. — Κανὼν παρακλητικὸς καὶ εὐχαριστήριος εἰς τὴν ἀγίαν Θεοδοσίαν ἐπὶ τῇ ἀναρρώσει τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ. — Ἀκολουθία εἰς τὴν αὐτὴν ἀγίαν ἐπὶ τῷ αὐτῷ γεγονότι. — Ἀκολουθία εὐχαριστήριος εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐπὶ τῇ ἀναρρώσει τοῦ αὐτοκράτορος. — Στιχηρὰ εἰς τὸν ἅγιον Γρηγόρον ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης τὸν Παλαμᾶν

---

¹⁾ Κώδηξ ἀρθ. 192 τῆς ἐν Κοσινίτζῃ β.βλιοθήκης, αὐτόγραφος τοῦ Μάρκου, ὡς λέγει ὁ Α. Π. Κεραμεύς, τοῦ 18^{ου} αἰῶνος Παράρτημα περιοδικοῦ τοῦ ἐν Κ)πόλει Ἑλλην. Φιλολογ. συλλόγου τόμ. ΙΖ'. 1887, σελ. 52—53.

2. Ποιήσεις διάφοροι εἰς τὸν Πατριάρχην Εὐθύμιον ⁽¹⁾.
  3. Ποίημα εἰς τὸν τάφον τοῦ διδασκάλου κυρίου Ἰωσήφ τοῦ Βρυεννίου ⁽²⁾.
  4. Κανόνες δύο εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα καὶ τὴν Γέννησιν τοῦ Κυρίου, ὧν ὁ πρῶτος ἄρχεται : «Μέγα τὸ εὐσεβὲς κήρυγμα» ⁽³⁾.
  5. Κανόνες ὀκτὼ εἰς τὴν Θεοτόκον ⁽⁴⁾.
  6. Ομιλία εἰς τὴν Κυριακὴν προσευχὴν ⁽⁵⁾.
  7. Λόγος εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ ⁽⁶⁾.
  8. Ἐκφρασις εἰς τὴν κοίμησιν τοῦ ἁγ. Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου ⁽⁷⁾.
  9. Ἐκφρασις εἰς τὸ «Μάρτυρες στεφανῖται» ⁽⁸⁾.
  10. Μονωδία ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Θεσσαλονίκης ⁽⁹⁾.
- II. Φιλοσοφικά.** 1. Κανόνες ἀστρονομικοὶ ⁽¹⁰⁾
2. Περὶ ὄρων ζωῆς ⁽¹¹⁾.
  3. Περὶ ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου ⁽¹²⁾.
- III. Θεολογικά.** 1. Ἑρμηνεία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας, οὗ ἡ ἀρχή : «ἔδει μὲν κατὰ τὴν κελεύουσάν» ⁽¹³⁾.
2. «Σχόλια τοῦ Ἐφέσου» ⁽¹⁴⁾.

1) Κωδ. τῆς Παρισίν. Δημ. Βιβλιοθ. ἀρθ. 2075 n. 27.

2) Fabric. Biblioth. Graec. tom. XI, p. 677 ed. Harless,

3) Καισαριανὴ βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης, cod. Theol. 187.

4) Διόδοτι.

5) Παρισίν. Δημ. Βιβλ. ἀρθ. 2075 n. 30 καὶ Κάισαρ. βιβλ. cod. 195, 13.

6) Fabric. ἐνθ' ἄνωτ.

7) Διόδοτι.

8) Διόδοτι.

9) Διόδοτι.

10) Ἀμβροσιανὴ βιβλιοθήκη. Montfaucon. p. 501. d.

11) Συνοδικὴ βιβλιοθήκη Μόσχας κώδ. 394 n. 12. Ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ Boissonade Anecdota nova σελ. 349—362.

12) Ἀγγουστάνη βιβλιοθ. (πρβλ. Jlgens Zeitschrift d. Neue Folge xv, p. 56 καὶ ἐξ. βλ.π. καὶ Fabric. Bibl. Graec. XI, p. 677.

13) Συνοδ. βιβλ. Μόσχας 393 n. 2 παρὰ Mathaei Notit. Cod. Graec. Mosqu. p. 249 n. 1. 2. καὶ Παρισ. Δημ. βιβλ. 1218, 9, ἐξεδόθη τῷ 1683 ἐν Ἰασίῳ ἐν τῷ τέλει τῶν συγγραμμάτων Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης.

14) Montfaucon. Biblioth. mss. 1326 d.

3. Διάλεξις μετὰ τῶν πρέσβειων τοῦ Πάπα (1).
4. Συλλογὴ χρήσεων γραφικῶν γεγονυῖα παρὰ τοῦ Ἐφέσου «περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρὰ μόνου τοῦ Πατρός», οὗ ἡ ἀρχὴ : «ἐπειδὴ μετὰ τῆς τοῦ κόσμου» (2).
5. Λόγοι δύο περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρός (3).
6. Ἀπόκρισις εἰς τὰς προτεθείσας ἀμφισβητήσεις (περὶ τοῦ καθαρτηρίου) (4).
7. Λύσεις ἀμφιβόλων τινῶν ὑπ' αὐτοῦ προτεθειμένων, οὗ ἡ ἀρχὴ : «ὁ θεὸς σχῆμα οὐκ ἔχει» (5).
8. Περί τῆς προσθήκης τῶν Λατίνων εἰς τὸ Σύμβολον, οὗ ἡ ἀρχὴ : «Θαυμάζω πῶς ἡμῖν». (6).
9. Λύσεις δύο ζητημάτων παρὰ τοῦ βασιλέως προτεθέντων (7).
10. Ὁμολογία ἐκδεδομένη ἐν τῇ Φλωρεντινῇ συνόδῳ (8).
11. Συλλογιστικά κεφάλαια κατὰ Λατίνων περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος (9).
12. Κεφάλαια 68 κατὰ Ἀκινδυνιστῶν περὶ διαφορᾶς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας (10).
13. Περί ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος κατὰ Λατίνων (11).
14. Ἐκθεσις τοῦ Συμβόλου (12).

1) Συνοδ. βιβλ. Μόσχ. 355 π. 1 ἐλλείπει ἡ ἀρχή.

2) Δύτοθι παρβλ. Mathaei p, 234.234.

3) Ἀμβροσ. βιβλιοθ. Montfaucon. p. 501 d. Παρισ. Δημ. βιβλ. 1218.1261,

1. Καισαριαν. βιβλ. cod. Philos 224, 3.4.

4) Montfaucon ἐνθ' ἄνωτ.

5) Παρισιν. Δημ. βιβλ. 1218.

6) Δύτοθι.

7) Βασιλικὸς κώδ. Παρισ. 2916 κατὰ Labbe. Biblioth. nov. mss p. 88 καὶ κώδ. Συνοδ. Βιβλ. Μόσχας 353,41.

8) Montf. ἐνθ' ἄνωτ.

9) Μετὰ τῆς ἀπαντήσεως Γεν. Σχολαρίου. Κώδ. Παρισ. βιβλ. 1261 καὶ Bodleian. Bibl. τῆς Oxford 78,8.

10) Καισαρ. Βιβλιοθ. cod. Theol, 171.

11) Καισαρ. βιβλ. cod. 171 ἡ ἀρχὴ «Καινή τίς ἐστίν ὡς ἀληθῶς καὶ ἀλόγιστος».

12) Παρισ. Δημ. βιβλ. 2075,28.

15. Ὁμολογία πίστεως (1).
  16. Ὁμολογία ἐπιθανάτιος (2).
  17. Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος κατὰ Λατίνων (3).
  18. Θεωρίαι εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ταλάντων καὶ τὰς παραβολὰς τοῦ Εὐαγγελίου (4).
  19. Κατὰ τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Βησσαρίωνος (5).
  20. Ἀντιρρητικὸς κατὰ Ἀνδρέου Κολοσσῶν (6).
  21. Παράφρασις εἰς τὸ Πεντηκοστάριον (7).
  22. Ἐκφρασις τῆς διαθέσεως (8).
  23. Ἀντίρρησις εἰς τὰ τοῦ σοφιστοῦ Ἀργυροπούλου τοῦ λατινόφρονος ληρήματα. (9).
- IV Ἐπιστολαί.—1. Πρὸς I. Παλαιολόγον (10)
2. Πρὸς Σχολάριον (11).
  3. Ἐγκύκλιος πρὸς πάντας τοὺς χριστιανούς περὶ τῆς μὴ ἀποδοχῆς τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου (12).
  4. Ἐπιστολὴ ἐγκύκλιος πρὸς πάντας τοὺς ἀπανταχοῦ κλ. (13).
  5. Πρὸς Γεώργιον Σχολάριον, ἐν ἣ τὴν μεταβολὴν τῆς γνώμης καὶ τὴν πρὸς τοὺς Λατίνους πρόσκλισιν ἀποκλαίει (14).
  6. Ἐτέρα πρὸς Γεώργιον Σχολάριον (15).

1) Αὐτόθι 2075,26 ἐξεδόθη παρὰ Migne CIX, col. 16—109.

2) Παρισ. βιβλ. κώδ. 1261 ἐξεδόθη παρὰ Norow. 1856.

3) Μετὰ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Σχολαρίου

4) Ἀμβροσ. βιβλιοθ. 501 d.

5) Fabric. XI, p. 676.

6) Αὐτόθι.

7) Αὐτόθι.

8) Αὐτόθι.

9) Κώδ. τῆς ἐν Κοσινίτζῃ βιβλιοθήκης.

10) Συνοδ. βιβλ. Μόσχ. 393 ἡ ἀρχὴ «Δῶρόν τοι τοῦτο μικρόν.» πρβλ. καὶ Allat. de Synodo VIII, p. 545.

11) Ἀμβροσ. βιβλιοθ. Montfauc. 501 d.

12) Ἐξεδόθη παρὰ Labbei Concil. XIII, 677. Harduin IX, 549 μετὰ Λατιν. μετάφρ. I. Καρσοφύλλη.

13) Συνοδ. βιβλ. Μόσχ. 354 n. 3.

14) Allat. contra Greychton. p. 88.

15) Πιρισ. βιβλιοθ. 1218,1261.

7. Ἀπολογία περὶ τῆς φυγῆς αὐτοῦ (¹).
8. Πρὸς τὸν Πατριάρχην Κ)πόλεως, περὶ σταθερότητος κατὰ τοῦ διωγμοῦ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως (²).
9. Ἐπιστολὴ πρὸς Γεώργιον πρεσβύτερον (;) Σχολάριον κατὰ τῶν ἐθίμων καὶ θυσιῶν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας (³).
10. Ἐπιστολὴ πρὸς Γεώργιον τινα πρεσβύτερον εἰς Μεθώνην ἀποσταλεῖσα (⁴).
11. Πρὸς τὸν Πάπαν (⁵).
12. Πρὸς Σχολάριον ἄρχοντα καὶ τούτου ἀπάντησις (⁶)

1) Fabricius XI, 676.

2) Lambecius Commentar. de Biblioth. Caesariana V, p. 676.

3) Fabricius ἐνδ' ἄνωτ.

4) Παρισ. Δημ. βιβλ. 1218.126 f.

5) Αὐτόθι.

6) Αὐτόθι

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΜΟΥΣΩΝ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ

Ἡ Α. Θ. Παναγιότης ὁ Οἰκ. Πατριάρχης Κωνσταν- τινος ὁ Ε΄.	Σώμ.	50
Ἡ Α. Θ. Π. ὁ πρῶην πατρ. Κων)πόλεως Ἰωακείμ ὁ Γ΄.		
Ἡ Α. Θ. Μ. ὁ πρῶην Π. Ἱεροσολύμων Νικόδημος.	»	8
Οἱ Σεβασμιώτατοι Μητροπολίται: Ἐφέσου κ. Ἰωακείμ.	»	50
» Σμύρνης Βασίλειος.		
» Ἀμασειᾶς Ἄνθιμος	»	3
» Χίου Κωνσταντῖνος.	»	10
» Βερροῖας Κωνσταντῖος.	»	2
» Μεθύμνης Στέφανος.		
» Γρεβενῶν Κλήμης.		
» Βάρνης Πολύκαρπος.		
» Βάρνης καὶ Πρεσλάβας Συμεών.		
Οἱ πανοσιολογ.: Μ, Πρωτοσύγκελλος Χρυσόστομος.	»	10
» Ἀρχιμ. Μιχαήλ Κλεόβουλος.	»	4
» » Κύριλλος.		
» » Ἰωακείμ Φορόπουλος.		
» Ἱερομ. Βενέδικτος Γεωργιάδης.		
Ὁ Θεοφ. ἐπίσκοπος Σταυρουπόλεως Γεννάδιος.	»	2

Κωνσταντίνος Παρίτσης
κατηχητής. 2
Χρῆστος Παπαϊωάννου
Μιχαήλ Κεφάλας 4
Φίλιππος Τάγης
Α. Φαρμακίδης
Π. Παπαρρούσης
Π. Ἀποστολίδης
Ἰ. Λαγκάδης
Γ. Λεμονίδης
Ε, Ἀμαξόπουλος
Γ. Μακρίδης
Ἰω. Ἀριστοκλῆς 2
Ἱεροδ. Εἰρηναῖος
Π. Καλλιᾶδης (Χάλκη) 2
Ἰω. Παπᾶ Γιάννη » 2

Κων. Ψωμιάδης » 2
Πηνελ. Ἀντωνιάδου
Ἰω. Ε. Παπαδόπουλος
Ἱερεὺς Εὐσέβιος 2
Σπυρ. Οἰκονομίδης. 2
Ἱεροδ. Γεννάδ. Θέμελις 2
Δαμιαν. Δημόπουλος
Εὐστράτ. Παπαδόπουλος
Γρηγόρ. Πασπαλίδης
Ἱεροδ. Ἀθανάσιος Κρής
Ἀντώνιος Σαγρέδος
Ἡλίας Μιχαήλ νεοκόρος
Σπῦρος Ν. Σωτηριάδης
Βασίλειος Γεωργίου
Λουκάς Ἐρζέγοβιτς.

ΕΝ ΣΜΥΡΝῃ

Μεθόδ. Κουρκουλῆς ἱερεὺς
Μισαήλ Διακάκης ἱερομ.
Ἱερόθεος ἱερομόναχος
Εὐγένιος Σύγκελλος
Στ. Τάξης Οἰκονόμος
Νεόφυτος ἱερομόναχος
Μεθόδιος »
Μελέτιος »
Λεόντιος »
Κύριλλος »
Νικόδημος Γ. Ἱερομ.
Νικόδημος Σ. ἀρχιμ.
Ἱεροδ. Εὐάγγελος
Στέφαν. Φραγκισκόπουλος
ἱερομόν.
Κυριακὸς Ψαρᾶς

Κωνστ. Μαυρουδῆς
Λάζαρος Χ'' Ἰορδάνου
Σωκράτης ἱερεὺς
Κωνστ. Καμπαρᾶς
Ἰ. Ἰωάσαφ Ψαλτῶφ
Ι. Χρυσόστομος Ἀβραμίδης
Ἰω. Σωτηρόπουλος ψάλτης
Στυλ. Μαρκόπουλος
Κωνστ. Ρέπας
Γεώργ. Ν. Ναλπάντογλου
Γεώργ. Βασιλειάδης
Γ. Μωραΐτης φαρμακ.
Χαράλ. Ὀρεστιάδης
Χριστόδ. Γεωργίου
Δημ. Ἀντωβικ
Ἀλέξ. Σαλταζάνος

Μιχ. Παπαπέτρος
Δ. Βέργος
Σταύρος Δεπάστας

Ἄντ. Παρασκευόπουλος
Μηνάς Μπατάγιος

ΕΝ ΣΕΪ ΔΙΚΙΟΪ

Ἐρμαν. Παπαδάκης ἱερεὺς
Κωνστ. Ψαλλιάδης Χίος ἱ-
ιερεὺς
Σεραφεῖμ Καλλιπολίτης ἱ-
εροδ.
Θεοδόσιος Ζενιώδης
Σπυρ. Γούναρις
Ἐμ. Γούναρις
Σωκράτης Γούναρις
Λάμπρος Χανιώτης
Δημ. Ψάλτου

Εὐάγγελος Γεωργάκαλος
Σταμ. Χουβαρδᾶς
Σωκρ. Τζίβας
Στυλ. Ι. Χ". Κώνστα
Παῦλος Φραγκούλης
Α. Θανασόπουλος
Δ. Βαγιατζόπουλος
Ἰακώβ Καβελλέρης
Νικόλ. Λεοντζίνης
Ἄναστ. Γιαννουδάκης
Ἄγγελῆς Καρακώστα

ΕΝ ΒΟΥΡΝΟΒΑ

Γερμανὸς ἱεροδιάκονος
Ἄθανάσιος Παριανὸς διδ.
Βασίλειος Ἰωάννου διδ.
Βασίλειος Παντελῆ διδ.

Μιχ. Βαστρηματζῆς ψάλτ.
Θεόδωρος Γεωργίου
Ἄναστάσιος Ἰωάννου
Ἄναστάσιος Ἰατρέλλης

ΕΝ ΑΪ ΔΙΝΙΩ

Ὁ Θ. ἁγ. Ἡλιουπόλεως
Ταράσιος
Εὐάγγελ. Κ. Χ" Ἀναγνώ-
στου
Ἰω. Α. Φιλιππίδης
Γ. Γερασιμίδης
Χ. Σουγιουλτζόγλου
Β. Τζαννῆς
Γεώργ. Καραβέλης
Κ. Χ" Ἀποστόλου

Ἐρμαν. Παπαδόπουλος
Σταμ. Σταμνάς
Κωνστ. Γεωργιάδης
Δημ. Χ" Βασιλείου
Π. Ξένης
Γ. Γεωργιάδης
Ἐλευθ. Μιχαηλίδης
Νικόλ. Κυρετσόγλους
Λέσχη Μέλισσα
Θρασύβ. Δημητριάδης

Δ. Ἀργυράκης
 Γεώργ. Νικητιάδης
 Ἐπ. Ἀναστασιάδης

Γεώργ. Σταματάκης.
 Γεώργιος Φωτιάδης

2

ΕΝ ΛΘΩ:

Μονή τῆς Λαύρας
 Μονή Ἰβήρων
 Μυλοπόταμον
 Προηγ. Χρῦσανθος Λαυρ.
 Γερμανὸς ἱεροδ. Λαυρ.

Ἀρχιμ. Σωφρόνιος Ἰβηρ.
 Προηγ. Δανιὴλ Ἰβηρίτης
 Ἀθανάσιος Μ. Σιμωνοπε-
 τρίτης
 Κορνήλιος Μ. Λαυριώτης

ΕΝ ΒΡΥΟΥΛΛΟΙΣ

Ἱερ. Κύριλλος Πετροῦστος
 Θεόδ. Τσιπούκας
 Κατηχητὴς Γρηγόριος
 Εὐόγ. Πασπάτης

Μιχαὴλ Κατσίκας
 Ἐμμαν. Σουλίδης
 Νικόλ. Κοτάκης

ΕΝ ΜΗΘΥΜΝΗ

Ἱεροδ. Φώτιος Γεωργιάδης
 Γρηγόριος Πρωτοσύγκελος
 Προκόπιος ἱεροδιάκονος
 Σεραφεῖμ ἱεροδιάκονος
 Χρυσόστ. Νικολαΐδης
 Δ. Καραντζίδης ἱατρὸς

Σ. Ἀναγνώστου Σχολάρχ.
 Θ. Ἡλιόπουλος διδάσκαλος
 Γεώργιος Εὐλάμπιος διδ.
 Θεμιστοκλῆς Λέριος
 Θ. Ἰωαννίδης.

ΕΝ ΚΛΛΥΜΝΩ:

Μηκὲς Κανθόπουλος
 Σπυρ. Ε. Ἀμπελάς
 Νικόλ. Μ. Δρίτσος
 Μιχ. Διαμαντῆς φαρμ.
 Γρηγόριος Θ. Ὀλυμπίτης

ἱατρὸς
 Θεμέλιος Κανθόπουλος ἱ-
 ατρὸς
 Γεώργιος Ν. Τούνης ἱατρὸς

ΕΝ ΓΡΕΒΕΝΟΙΣ

Οἰκονόμος παπᾶ Εὐάγγελος
 Πρωτοπαπᾶς Ἰωάννης

Οἰκον. Παπᾶ Ἀναστάσιος
 Χρῆστος παπᾶ Νικολάου

Χριστόδουλος Λαδας
Κώτσιος Ζαρκοδήμου

Γεώργιος Βασιλόπουλος

ΕΑ ΑΘΗΝΑΙΣ

Σταμάτιος Γεννάδης
Βασίλειος Κανέλλης
Ἡλίας Κουρμουλῆς
Ἀριστείδης Βαϊανός
Ἀλέκος Καπετανάκης

Κ. Σ. Κανσαδήμας
Νικόλ. Φραγκούδης
Π. Τυρογαλά.
Στ. Τατάκης
Α. Σ. Ἀναγνωστόπουλος

ΕΝ ΒΑΡΝΗ

Ἱερομ. Ἰωακείμ
Μιχ. Νικολαΐδης ἀλευράς
Ἰωάννης Μάρκου

Δημήτρ. Τριυνταφύλλου
Χ'' Θεόδ. Χ'' Χάρτσου

ΕΝ ΜΟΣΧΑ

Ἀρχ. Ἀρσένιος Ἀγγελί-
δης 2.
Ἀρχ. Προκόπιος

Ἀρχ. Κάλλιστος
Ἀρχ. Ἰάκωβος
Ἱερομ. Ἀνθιμος Ἰβηρίτης

ΕΝ ΣΑΜΩ

Ἱερομ. Ἰωαννίκιος Σούμας
Ἰωάννης Δραμένης ἱερεὺς
Μελέτιος ἱερομ. Ἀζιωτάκης

Νικόδημος ἱερομ. Βελλόνης
Χρῦσανθος Δ. Συνάννης

ΕΝ ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΟΙΣ

Πρωτοσύγκ. Κύριλλος Κοκ-
κίνης
Προηγ. Ἰωαννίκιος Βούμβας
Ἀρχμ. Ἀγαθάγγελος Βο-
νιόζης
Σακελλάριος παπᾶ Χρή-
στος
Κωνσταντῖνος ἱερεὺς
Σακελλίων Φραντζέσκος
ἱερεὺς
Ἐμμαν. Βαφειάδης ἱερεὺς

Ἱερομ. Διονύσιος Χαρβα-
λιάς
Βασίλειος Βαρθαγιάννης
Π. Μ. Ποιμενίδης
Ι. Καραβλιάς
Παρασκευᾶς Ι. Ἀθηναίου
Βασίλειος Ε. Σανίδης
Ἠγούμ. Γαβριήλ μοναχός
Παπᾶ Δημήτριος Γιαγλῆς
Μιχαήλ ἱερομ. Ἠγούμενος

ΕΝ ΑΜΙΣΩ!

Παπα Ευστάθιος Λαμπρι-
νίδης
Ἐθραϊμ Ἐφραϊμίδης

Π. Σ. Ἀντωνιάδης βιβλιο-
πώλης
Παπα Χριστόδουλος Οἰκο-
νομίδης

ΕΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΟΙΣ

Χρυσόστομος Α. Παπαδό-
πουλος καθηγ.

Ἱεροδ. Ἀθ. Πιπέρας καθηγ.

Ἰωάν. Νεαμονιτάκης καθ.

Γεώργιος Ι. Γλύπτης καθ.

Μελέτιος Μεταζάκης μα-
θητῆς τῆς Θ. Σχολῆς

Μελίτων ἱεροδ. μαθητ. τῆς
Θ. Σχολῆς

Κελαδίων ἱεροδ. μαθητ. τῆς
Θ. Σχολῆς

Γαβριήλ Καραπατάκης μα-
θητ. τῆς Θ. Σχολῆς

Κλήμης Καρναπᾶς μαθητ.
τῆς Θ. Σχολῆς

Παντελεήμων ἱεροδ. μα-
θητ. τῆς Θ. Σχολῆς

Σίλβεστρος Καμοντίδης μα-
θητ. τῆς Θ. Σχολῆς

Ἀθανάσιος Χ. Ἀλεξανδρι-
δης μαθ. τῆς Θ. Σχολῆς

Θεόδωρος Κηλάδης μαθητ.
τῆς Θ. Σχολῆς

Χαραλ. Δ. Δανικλίδης μα-
θητ. τῆς Θ. Σχολῆς

Ἄριστ. Κρητικίδης μαθητ.
τῆς Θ. Σχολῆς

Βασίλ. Καντόπουλος μα-
θητ. τῆς Θ. Σχολῆς

Νικόλ. Φιλιππίδης μαθητ.
τῆς Θ. Σχολῆς

Γεώργιος Νικολαΐδης μα-
θητ. τῆς Θ. Σχολῆς

Πέτρος Λούβαρις μαθητ.
τῆς Θ. Σχολῆς

Πέτρος Κυριακίδης μαθητ.
τῆς Θ. Σχολῆς

Ἰωάννης Θεοδώρου μαθητ.
τῆς Θ. Σχολῆς

Ἰωάννης Μιχαήλ μαθητ.
τῆς Θ. Σχολῆς

Δημήτρ. Φωτόπουλος μα-
θητ. τῆς Θ. Σχολῆς

Βασίλ. Θεοδώρου μαθητ.
τῆς Θ. Σχολῆς

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

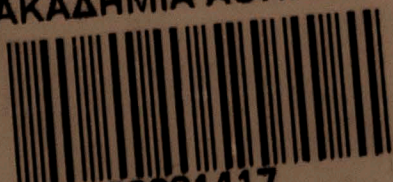
ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000021417

JOHN

